FIKH-I EKBER
ŞERH-İ

FIKH-I EKBER

Önsöz

İbadetlerin temeli sağlam inançlardır. Sağlam inanca dayanmayan ibadetlerin Allah katında hiçbir değeri yoktur. Allah kendilerinden razı olsun, Selefnalimleri tâ İslâm'ın ilk devirlerinde Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in üzerinde bulunduğu inanç yolunu tesbit etmişler ve bozuk inançları reddederek tertemiz ve sağlam bir inanç yolunu, Ehl-i Sünnet vel-Cemaat yolunu bizlere kadar intikal
ettirmişlerdir.

Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in, kurtulduğunu müjdelediği fırka bu Ehl-i Sünnet vel-cemaat inancına bağlı bulunanlardır. İnanç bakımından ehl-i sünnetin dışında kalanlara "Bid'at ehl-i" tâbiri kullanılır. Bid'at ehlini bütünü ile kâfirlik, yahut sapıklıkla itham etmeğe Ehl-i Sünnet vel-cemaat inancı müsaade etmemekle beraber, Hz. Peygamberin izinden yürüyebilmek, inanç sahalarında tehlikeli gediklerle karşılaşmamak ve imanı bir bütün halinde muhafaza edebilmek için bu bid'at ehlinin inançlarından kendimizi korumak zorundayız.

Hanefî Mezhebinin kurucusu olan ve aynı zamanda bugünkü manada İslâm Fıkhı'nın da babası sayılan İmam Âzam Hazretleri, Ehl-i Sünnet vel-cemaat inancının da ilk kurucusu olarak tanınmaktadır,

İmam Âzam, Fıkha intisap etmeden evvel bir müddet mesaisini Bid'at ehline karşı mücadele etmek, kelâma ait meselelerle meşgul olmakla geçirmiş ve muarızlarını deha derecesindeki zekâsı, aklî muhakemesi, kuvvetli mantığı ve cedelci üslûbu ile her yerde takip ederek reddetmiş, hatta bu sebeple İran ve Irak'da bazı seyahatler tertip etmiş; Mutezile, Hariciler ve Şiîlerle yaptığı münazaralarda onları susturmayı başarmıştır. Aynı zamanda devrinin dinsizlik propagandasını yaparak İslâm inançlarını sarsmak isteyen Dehrilerle de münazara ederek kendilerini susturmuş ve müslümanların inançlarını sarsılmaktan kurtarmıştır. Bu münazaraları meşhurdur.

Başlangıcında inançların korunması için kelâm meseleleri ile meşgul olan İmam Âzam Hazretleri tehlikeyi bertaraf ettikten sonra Selef âlimlerinin ve Sahabenin yolundan yürümeğe karar vermiş; O'nun bu bid'at ehli ile mücadelesi yerini Hadis ve Fıkıh çalışmalarına terk etmiştir. Böylece inançları sağlam temellere oturttuktan sonra İmam Âzam Fıkıh ve Hadîs ilmine yönelmiş, bu meşguliyetin devrinde ve devrini tâkibeden asırlardaki müslümanlar için zaruret derecesinde lüzumlu olduğuna inanarak kendine has üslûbu ile ve zengin kültürü ile çalışmalarına aralıksız devam etmiştir. Kendine has metodu ile hadislerin sağlamını zayıfından ayırmış ve buna "Hadîs Fıkhı" adını vermiştir. Fıkıhta ise dünya çapında rey ve içtihad metodunu geniş çapta kullanarak kendinden sonrakilere içtihadın kapısını açmıştır. Bu sebeple kendisine Fıkhın babası adı da verilmiştir. Eğer İmam Âzam'ın açtığı bu çığırla ortaya koyduğu binlerce içtihadı olmasa müslümanlar nasıl davranacaklarını bilemezler, sapmaktan kurtulamazlardı. O'nun en büyük eserleri açtığı bu çığır ile yetiştirdiği talebeleri ve kendinden sonra gelen müçtehitlere tesirleridir. O, kitap yazmakla meşgul olamamış, ancak bazı risalelerin yazarı olmakla bilinmektedir. O, bilgilerini; ve içtihatlarını talebelerinin kafalarına yazmayı başarmış, böylece asırlardan beri ilmin canlı olarak yaşamasını sağlamıştır. Daha sonra talebeleri tarafından onun tüm içtihatları ve kendinden rivayet edilen bütün bilgiler kitaplara aktarılmıştır.

İmam Âzam, gerek kendi yaşadığı devirde, gerekse kendinden sonraki devirlerde yaşayan Fıkıh âlimleri üzerinde büyük çapta tesir icra etmiş olup, Kitap ve Sünnette bulunmayan hükümler hakkında büyük bir cesaretle kendi reyini ortaya koyabilmiş, içtihad konusunda büyük bir çığır açmıştır. İmam Âzam sadece olmuş olaylar hakkında değil olmamış, yahut olması ihtimal içinde bulunan ve asırlarca sonra lâzım olan meseleler hakkında da fikir yürüterek içtihadda bulunmuştur. İslâm Dünyası gücünü bu içtihatlardan almıştır. Günümüze kadar yaşamış bulunan İslâm devletlerinin güçlerini İmam Âzam'ın ilmî faaliyetlerine ve içtihadlarına borçlu bulunduklarını, fikri yapılarını O'nun ictihadlarından aldıklarını söyleyebiliriz. Ve eğer İslâm dünyası bundan sonra da hukukî, iktisadî, içtimaî ve idarî sahalarda bir varlık gösterecekse, bunun tek şartının mazide olduğu gibi günümüz şartlarına göre, o büyük önderin metodunun kullanılmasına, ilmî faaliyetlerinin devam ettirilmesine bağlı bulunduğunu kesinlikle söyleyebiliriz. Yine imam Âzam'ın düşünce tarihi açısından, düşünce sisteminin gereğince araştırılmadığını, bugünün insanına gereği gibi tanıtılmadığını da burada kaydetmek isterim.

Burada yeri gelmişken önemli bir noktaya da değinmek istiyorum. Son zamanlarda maalesef İmam Âzam'ın ilmi ve fikri çalışmaları yanında O'nun kurduğu Ehl-i Sünnet yolu da büsbütün unutulmuş, inançlar bozulmuş, düşünceler sapmıştır. İşin en garibi dinî sahada yetki sahibi olmayan bazı kimseler, meslekleri askerlik, gazetecilik, idarecilik de olsa büyük önder İmam Âzam'ın kurduğu Ehl-i Sünnet yolundan habersiz oldukları halde, onun inanç ve düşünce yoluna karşı bilerek veya bilmeyerek ihanette bulunuyorlar, kendilerini tanımadıkları bu yolun yani Ehl-i Sünnet yolunun himayecisi, kurtarıcısı ve idarecisi sanıyorlar; İmam Âzam'ın düşünceleri yerine kendi kafalarındaki düşünceleri Ehl-i Sünnet inancı olarak takdim ediyorlar; üstelik bu düşüncelerine itiraz edenleri küfürle, sapıklıkla ve türlü kulplar takarak itham ediyorlar; dolayısıyla Ehl-i Sünneti inhisarları altına almak istiyorlar. Böylece bu temiz inanç yolunu da bir ticaret metaı haline getirip istismara kalkışıyorlar. Fakat bunu yapmaya asla müsaade edilmeyeceklerdir.

İşte elinizdeki bu kitap, İmam Âzam Hazretlerinin "Fıkh-ı Ekber" adlı kitabının şerhidir. Nâ ehillerin kendilerini kurtarıcı ilân ettiği devrimizde Ehl-i Sünnet vel-cemaat inancını yeni baştan öğrenmek istiyenler için büyük bir

kaynak teşkil ediyor. Bu kitap istismarcılara, tefrikacılara ve kendini bilmezlere haddini bildirecektir.
"Fıkh-ı Ekber"in metni ( ) içindeki siyah büyük yazılardır. Bu yazılar konuların başında bulunmaktadır. Kitabı değerli ilim adamı AIiyyul-Kârî şerh etmiş olup İmam Âzam'ın "el-Vasıyye" adlı kitabı ile diğer kitaplarda bulunan İmam Âzam'a ait düşünceleri bir araya getirerek ve Razî, Taftazani, Konevî, gibi Ehl-i Sünnetçe tanınmış âlimlerin fikirlerinden de istifade ederek şerh etmiştir.
Tercümede elden geldiği kadar sade bir dil kullanmaya çalıştım. Sarihin söyledikleri dışında kendimden bir ilâvede bulunmadım. Ancak âyetlerin numaraları ile Hadîslerin kaynaklarını bularak dipnotlar halinde gösterdim.
Aliyyül-Karî, kitabın sonunda inanç esaslarına ilâve edilen diğer görüşleri de zikretmiş ve küfür sözleri ile ilgili bütün fetvaları bir araya getirerek bugün müslümanlar için inanç bakımından tehlike arzeden söz, düşünce ve davranışları kaynaklarından naklederek bir araya getirmiştir.
İtikatların korunması bir ölçüde ahlâkî diyebileceğimiz bu esaslara da bağlı bulunmaktadır. Ahlakın inançlarla ilgisini bu bölümü okuduktan sonra daha güzel anlamak mümkün olacaktır. Günümüzde bunun misallerini bol miktarda bulabiliriz. Maksadımız müslüman kardeşlerimize faydalı olmak, hem ahlâkî bakımdan, hem de inanç yönünden sağlam bir yol tutup müslümanlarm birlik ve beraberliğini devam ettirmek, tefrikaya meydan vermemek, müslümanları ayırmak isteyenleri uyarmaktır.
İlmî değeri çok büyük olan bu inanç kitabını Ehl-i Sünnet yolunu sağlam olarak yeni baştan öğrenmek isteyenlere faydalı olması, kısır çekişmelerin, tefrikacilık ve istismarcılığın kapısına kilid vurması ümidi ile okuyuculara takdim eder, bizleri Ehl-i Sünnet vel-cemaat inancından ayırmamasını Yüce Allah'ın katından niyaz ederim. 12.4.1978.
Y. Vehbi Yavuz
Muradiye - Bursa

İmam Âzam'ın Hayatından Bir Özetleme

1- Doğumu ve Yetişmesi:

Üzerinde değişik görüşler belirtilmiş olmakla beraber tarihçilerin çoğunluğunun ittifak ettiği nokta şudur: İmam Âzam Hazretleri Kûfe'de doğup büyümüş ve hayatının çoğunu bu şehirde geçirmiştir.
Yine tarihçilerin çoğunluğunun birleştiğine göre, İmam Âzam, hicrî (80) senesinde dünyaya gelmiş olup (150) senesinde 70 yaşında olduğu halde Bağdat'da dünyaya gözlerini kapamıştır. Halen kabr-i şerifleri burada bulunmakta ve üzerinde akıl almaz zinetlerle süslenmiş bir türbe yaptırılmış bulunmaktadır. Buna göre İmam Âzam hayatının son zamanlarını Bağdat'ta geçirmiş olduğu anlaşılmaktadır.

II- Nesebi:

İmam Âzam'ın nesebi hakkında da değişik görüşler ileri sürülmüştür. Fakat bunlar arasında en sağlam olanı şöyledir. Nûman b. Sabit b. Zûta b. Mâh. İmam Âzam'ın babası Sabit, olup dedesi Zûta islâm ordularının İran, Horasan ve Irak'ı fethettikleri sırada esir düşmüş ve Teym kabilesine mensup Teymullah b. Sâlebe'nin kölesi olmuştu. Fakat sonradan azad edilerek hürriyetine kavuşmuş olan Zûta, ikamet etmekte olduğu Kabil (Babil)'den Kûfe'ye hicret etmiştir. İmam Âzam'ın torunu Hammad'dan nakledildiğine göre İmam Âzam'ın babası Sabit müslüman olarak dünyaya gelmiş ve Hz. Ali kerremellahu vecheh ile müşerref olmuş bir zattı. Hz. Ali'nin Sâbit'e ve zürriyetine hayır ve bereket duasinda bulunduğu rivayet edilmektedir.

III- İlme İntisab Etmesi:

İmam Âzam Ebû Hanife küçük yaşta pederi Sâbit'i kaybetmişti. Pederinin vefatından sonra annesi Câfer-i Sadık ile evlenmiş, dolayısıyla Ebû Hanîfe ilk terbiyesini ve ilk bilgilerini Cafer-i Sadık'tan alarak ilerideki ilmi hayatını sağlam temellere oturtmuştu.
Ebû Hanîfe küçük yaşta önce Kur'an-ı Kerîm'i ezberledi. Kur'an sonra onu en çok okuyanlardan biri oldu. Kıraat ve hıfzını Kıraat imamlarından İmam Âsim'dan tamamladı.
Ebû Hanîfe'nin mensup olduğu aile Kûfe'de ticaretle meşguldü. İpekli kumaş ticareti ile uğraşan bu aile kârlı bir ticaret yolu olan bu işe onu da teşvik ediyorlardı. Kendisinde ticarete karşı büyük bir meyil bulunmakla beraber dehâ derecesindeki zekâsı onu ilmî ve aklî araştırmalara da sevk ediyor, dolayısıyla ticaretten artan zamanlarında bir kültür ve medeniyet merkezi oln Kûfe'de ilim adamlarının derslerine ve sohbetlerine devam ediyordu. İmam Âzam'ın yaşadığı devirde hayatta kalan tabiîler de vardı. İmam Âzam bunların sohbetinde bulunma şerefine de nail olmuştu.
İmanı Âzam ticarete karşı olan kabiliyet ve temayülüne rağmen Irak'ın, dolayısıyla Kûfe'nin ilim çevrelerine de intisab etmiş, dikkatini Sahabîlerin eserlerine çevirerek kısa zamanda ilmî çalışmalara yönelmiş dolayısıyla fikrî bakımdan inkişaf etmeye başlamıştı. İmam Âzam'ın devrinde Kûfe'de ve Irak'ta Mûtezilîler, Haricîler ve Şiîler faaliyet göstermekteydiler. Bu sebeple Hz. Ebû Hanîfe bunlara karşı mücadele etmek zorunda kalmış ve önceleri

yani gençliğinin başlangıcında bu kimselerle mücadele etmek için aklî ilimlerle daha çok uğraşmış ve bir yandan da ticarî faaliyetlerini devam ettirmiştir. Dolayısıyla bir yandan ticaretten bir yandan da ilimden nasibini alıyordu.
İlim adamlarının sohbetlerine devamı sırasında Ebu Hanîfe'nin üstün zekâsı hocalarının dikkatini çekmiş, bu sebeple hocaları onu ticaretten kurtarıp ilme intisab etmeye teşvik etmişlerdir. Bu durumu kendisi şöyle anlatır:
“Bir gün İmam Şâbî ile karşılaştım. Kendisi oturuyordu. Beni çağırdı ve nereye gittiğimi sordu. Ben de: çarşıya gidiyorum, dedim. Bunun üzerine; ben senin çarşıya değil, âlimlerin meclislerine gitmeni isterim, dedi. Ben ise: âlimlerin meclisine çok az uğradığımı söyledim. Bunun üzerine Şâbî bana: Sen ticaretle uğraşma. Zira senin ilimle uğraşman ve âlimlerin meclisinden ayrılmaman gerekir. Çünkü ben sende üstün bir zekâ ve kaabiliyet görüyorum, dedi. İşte Şâbi'nin bu sözü bende büyük bir tesir meydana getirerek ticareti bıraktım ve ilim tahsiline kendimi adadım. Şâbi'nin bu sözü benim için çok faydalı oldu.”
Şâbî ile karşılaştıktan sonra Ebû Hanîfe vaktinin çoğunu ilme hasretmiş, fakat bir taraftan da ortağı aracılığı ile ticari işlerini fikren yürütüyor, ortağının hesaplarını kontrol ediyor, böylece geçimini başkalarına muhtaç olmadan temin ediyordu.
İlk zamanlar Mutezile, Haririler, Dehrîler ve Şiilerle cedelleşerek kendini akaid meselelerine veren ve böylece tatmin olan Ebû Hanîfe'nin, sonradan fıkıh halkaları dikkatini çekmeye başlamış bu şekilde ilimlerin en faydalısı olan ve sonradan babası olmakla vasıflandığı Fıkıh ilmine intisab etmiştir.
Önceleri itikada ait meselelerle ilmî çalışmalarına başlayan Ebü Hanîfe, sonradan sahabe ve Tabiun'u örnek alarak kelâm münazaralarından sarf-ı nazar etmiştir.
Ebû Hanîfe fıkıh ilmine intisab ettiği sırada kelâm ilmine vakıf olmuş, akaid meselelerini ve Tevhid'e ait incelikleri aklî delillerle isbat edecek güce sahip idi. Daha sonra sarf, nahiv ve Arap Edebiyatını öğrenmiş, hadîsleri ezberlemeye başlamış ve böylece büyük bir kültüre sahip olmuştu. Fıkıh ilmine ve Hâdise yöneldiği zaman her bakımdan tam bir yetkiye sahip idi.
Ebû Hanîfe ilim hayatının başlangıç dönemlerinde kelâm ilmi ile meşgul olduğu halde sonraları oğlu Hammad'ı ve diğer talebelerini bu ilimle meşgul olmaktan menetmiştir. Bunun üzerine oğlu Hammad bir defasında kendisine şöyle demiştir:
“Bizi kelâm ilmi ile ilgili münazaralarla meşgul olmaktan menediyorsunuz, halbuki siz kelâm'a ait meselelerle meşgul oluyordunuz.” Buna karşılık Ebû Hanîfe şöyle cevap vermiştir.
“Evet biz kelâm meseleleri hakkında münakaşa ediyorduk, fakat başımızın üstünde bir kuş varmış gibi aklımızın başımızdan uçmasından korkan kimsede olduğu gibi arkadaşımızın yanılmasından korkardık. Halbuki sizler kelâm münakaşalarına giriyor ve arkadaşınızın yanılmasını, ayağının kaymasını istiyorsunuz. Arkadaşının yanılmasını isteyen kişi, onun kâfir ve sapık olmasını istiyor demektir. Arkadaşının kâfir olmasını istemek ise küfürdür.”

IV- Hocaları:

İmam Âzam birçok âlimle karşılaşmış ve bu âlimlerin gerek metodlarından gerekse ilimlerinden faydalanmıştır. Fakat kendisinden faydalandığı hocaları arasında en önemlisi, çağının fıkıh ilminin reisi diyebileceğimiz İmam Hammad b. Ebî Süleyman'dır. İmam Hammad da İbrahim en-Nahaî ile İmam Şâbî'den fıkıh ilmi tahsil etmiştir. Ebû Hanife Kadı Şurayh ve Alkame'ye ait fıkhı da bu hocasından öğrenmiştir. Bu iki zat da İbn-i Mes'ud ile Hz. Ali'nin fıkhını bilen zatlardı. İmam Hammad bu iki tabiînin fıkhını öğrenmekle beraber ibrahim en-Nahaî ve Alkame'nin fıkhına daha çok önem vermiştir.
Ebû Hanife (28) yıl gibi uzun bir zaman hocası Haramad'a talebelik etmiş olup ölümüne kadar kendisinden ayrılmamıştır. Hocası Hammad vefat edince onun yerine geçerek ders kürsisini kendisinden sonra o işgal etmiştir.

V- Fıkıh İlminde Temayüzü:

Hicri (120) yılında İmam Hammad vefat edince, onun yerini en seçkin talebesi Ebû Hanife almış, dolayısıyla bütün gözler kendisine çevrilmişti. İmam Âzam, büyük tecrübeleri ve engin zekâsı, kuvvetli akılcılığı ve hazırcevaplığı sayesinde hocasının ders halkalarını başarı ile devam ettirmişti. İmam Âzam ticaretle de meşgul bulunduğu için zamanın ihtiyaçlarını daha iyi tanıyabilmiş, örf ve âdetleri herkesten daha mükemmel kavrayabilmişti. Onun ticarî hayatı bilhassa örf ve âdetlere müstenid düşünceleri ve içtihatları üzerinde etkili olmuştur. Hatta bu konuda bir söz açıldığı zaman arkadaşları susar ve sadece onu dinlemek zorunda kalırlardı. Talebesi İmam Muhammed b, Hasan eş-Şeybanî onun hakkında şöyle diyor:
Ebû Hanîfe kıyasla ilgili meseleler hakkında talebeleri ile tartışırdı. Talebeleri bazan kendisine uyarlar, bazan da itirazda bulunurlardı. Fakat İmam Âzam Ebû Hanîfe istihsana başvurunca, yani ictihad edince ona hiç kimse itiraz etmezdi. Çünkü o istihsan konusunda ileri sürdüğü meseleleri kuvvetle müdafaa eder ve herkes kendisine bu konuda hak verirdi.”
İmam Âzam'ın Fıkıh ilminde diğer nıüctehidlere nazaran dehâ derecesinde başarılı olması, onun halkı yakından

tanıması, halk ile münasebetlerinin devam etmesi ve bilhassa ticarî hayatında toplumun meselelerini çok yakından tanıma fırsatı bulması ve bu ilişkiyi sonuna kadar devanı ettirmesi sayesinde olmuştur, desek yanılmış olmayız. Çünkü onun dayandığı istihsan metodu, halkın ihtiyaçları ile şeriatın kaynaklarını karşılaştırarak bir neticeye varmaktan ibarettir. Bu da şüphesiz halkı ve halkın meselelerini yakından tanımadan mümkün değildir. Bu şekilde meselelerin bütün inceliklerini keskin görüşleri ile kavrayan Ebû Hanîfe, Fıkıh ilminin meyvesini ilmî tartışmalarda görüyor, sahip olduğu kuvvetli mantık ve akılcı görüş sayesinde hasımlarının bütün düşüncelerini alt edebiliyordu. Fıkıh ilmindeki ictihadları üzerinde, önceden sahip olduğu cedelciliğin, mantık ve akılcılığın tesiri büyük olmuştur.

VI-Ebû Hanîfe'ye Övgü Söyleyenler:

Harun b. Sa'd'ın naklettiğine göre imam Şafiî şöyle demiştir.
“Ebû Hanîfe rahmetüllahi aleyh hazretlerinden daha fakîh bir âlim görmedim. Fakîh olmak isteyen kimse Ebû Hanîfe ve arkadaşlarının söz ve kitaplarına müracaat etsin, onların sözlerini kabul edip ezberlesin. Zira bütün insanlar kıyas hususunda Ebû Hanîfe'nin ayalidir, (çocuklarıdır).” Zumayri'nin rivayetine göre ise İmam Şafiî şöyle demiştir:
“İnsanlar kıyas ve istihsanda Ebû Hanîfe'nin ayalidir (çocuklarıdır).” Yani bu sözlerden maksadı, imam Âzam'ın fıkhın babası olduğunu anlatmaktadır, imam Vâludî'nin söylediğine göre, imam Mâlik, Ebu Hanife'nin birçok sözlerini, kabul eder, fakat bunu açıklamazdı.
Yine îmam Şafiî'den şu sözün nakledildiği rivayet edilmiştir:
“Bütün insanlar fıkıhta Ebû Hanîfe'nin, siyer ye Meğazî'de Muhammed b. İshak'ın, tefsirde Mukâtilin, nahivde Kisâî'nin ayalidirler, İmam Âzam'ın kitaplarına bakmayan fıkhı anlayamaz ve bilemez,
maksadına nail olamaz.”
İmam Mâlik'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir:
“Ebû Hanife islâm'da altmış bin mesele çıkarıp ortaya koymuştur.” İmam Ebû Bekir b. Atîk'in rivayetine göre ise, İmam Âzam İslâmda beşyüzbin mesele çıkarıp ortaya koymuştur.
Hatîb-i Harezmî'nin rivayetine göre ise, 63.000 mesele ortaya koymuş olup bunların 32.000'i ibadetlere dair, geride kalan 31.000'i de muamelâta dairdir. Eğer İmam Âzam bu meseleleri ortaya koyup ictihadda bulunmasaydı bütün insanlar sapıklıkta kalırdı.

VII -Akaidde Mezhebi:

İmam Âzam'm inançtaki mezhebi kurucusu bulunduğu Ehl-i Sünnet vel-cemaat Mezhebidir. Ancak Mutezile'den bir taife İmam Âzam'm Mütezîli olduğunu iddia edecek kadar işi azıtmışlardı.
İmam Âzam'a Ehl-i Sünnet inancının alâmetlerinden sorulunca şöyle cevap vermiştir.
1- Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'i diğer sahabîler üzerine üstün tutarız,
2- Hasan ile Hüseyin'e sevgi besleriz.
3- Hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanırız.
4- Mestler üzerine mesh etmeyi caiz görürüz.
5- Kuvvet şurubu gayesiyle hurma suyundan yapılmış şiranın içilmesini caiz görürüz.
6- Günahı sebebiyle hiçbir mü'mine kâfir demeyiz.
7- Allah'ın sıfatları hakkında konuşmayız.
8- Ehl-i Sünnet'e göre Allah'ın sıfatları tevkifidir.
9- Bütün sahabîler hakkında hayırdan başka bir şey söylemeyiz.
10- Sahabenin en üstünü Hz. Ebû Bekir, sonra Hz. Ömer, sonra, Hz. Ozman, sonra Hz. Ali, sonra Aşere-i mübeşşere, sonra Bedir ehli, sonra Uhud savaşına katılanlar, sonra Hudeybiye bulunanlar, sonra Bey'atür Rıdvan'da bulunanlar, sonra Akabe biatında bulunanlardır.

VIII -Hazır Cevaplığı:

Muhammed b. Mukatil'den nakledildiğine göre bir kimse İmam Azam'a şöyle bir soru sordu:
“Şu kimse hakkında ne dersiniz ki; Allah'tan korkmaz, cehennemden korkmaz, ölü eti yer, rükû ve secdesiz namaz kılar, görmediği şeye inanır, Hakk'a buğz eder, fitneye sevgi besler..” İmam Âzam'ın meclisinde bulunan arkadaşları bu soruya cevap vermekten aciz kalarak, bu kimsenin durumu müşkildir, dediler, İmam Âzam Hazretleri ise bu soruya karşılık şöyle cevap verdi:
“Bu öyle bir kimsedir ki, Allah'ın rızasını ister. Cennet istemez. Allahtan korkup Cehennem ateşinden korkmaz. Rükû ve secdesiz olan cenaze namazı kılar. Allah Teâlâ'yı görmediği halde birliğine iman ve şehadet eder. Ölümün hak olduğuna inanır, fakat onu sevmez. Mal ve evlad fitnedir, fakat bunları sever. Müslüman kardeşini dedikodu ettiği için ölü eti yemiş olur.” Bu cevap karşısında soru soran kişi kalkıp İmam'ın elini öptü ve şahidlik ederim ki, sen ilmin hazinesisin, dedi.

Yine rivayet olunduğuna göre, Bağdad'a Rum diyarından bir Dehri gelip insanların inançlarını sarsmak için ilim adamları ile münazaralara girişiyormuş. Bütün Bağdat âlimleri bu dehri karşısında aciz kalıp sorularına cevap veremediler. Yalnız görüşmediği âlim İmam Hammad kalmıştı. İmam Hammad ise, ben de gidip münazarada cevap veremeyip aciz kalırsam cahiller arasında İslâm inancı sarsılır korkusuyla münazara etmekten çekiniyordu. İmam Hammad bu düşünce ile muztarib halde uykuya dalmış, gece rüyasında görmüş ki; bir hınzır gelmiş bir ağacın dallarım ve gövdesini yemiş, sadece kökleri kalmış. Bu esnada o civarda bir arslan yavrusu çıkarak o domuzu parçalayıp öldürmüş. İmam Hammad bir korku içinde uykudan uyanmış, kederli bir durumda düşünmeye başlamış. İmam Âzam Hazretleri o zaman onüç yaşında bulunuyordu. Hocası Hammad'ı kederli halde görünce sebebini sordu. İmam Hammad ona rüyasını anlattı. Bunun üzerine İmam Âzam rüyasını şöyle tevil etti:

“O gördüğünüz ağaç ilimdir. Dalları diğer âlimlerdir. Kökü zat-ı âlinizdir. Arslan yavrusu ise benim, inşallah o domuzu ben öldüreceğim” dedikten sonra hocası Hammad ile beraber camiye gittiler. O sırada dehrî gelip minbere çıktı ve münazaraya başlayarak karşısına çıkacak birini istedi. Bunun üzerine Ebû Hanîfe karşısına dikildi. Dehrî yaşının küçüklüğüne bakarak onu küçümsedi. İmam Azam: “Ne sormak istiyorsan sor” dedi. Bunun üzerine dehrî İmam Âzâm'a şöyle sordu:

“Başlangıcı ve sonu olmayan bir varlığın bulunması mümkün müdür? dedi. İmam Âzam tereddütsüz cevabında:

“Sen sayı bilir misin?” dedi. Dehri de :

“Evet, bilirim, dedi.” İmam Âzam:

“Bir sayısından önce bir sayı var mıdır?” dedi. Dehri:

“Bir sayıların evvelidir, ondan önce sayı yoktur,” cevabını verdi. Bu sözü karşısında İmam şöyle dedi:

“Bir sayısından evvel sayı olmaz da bir olan Allah'tan önce nasıl başka bir varlık bulunabilir?”

Bunun üzerine Dehri ikinci sorusunu sormaya devam etti:

“Allah Teâlâ ne tarafa yönelmiştir?” Bu soruya karşılık İmam Âzam:

“Bir mum yakınca onun ışığı ne tarafa yönelir?” dedi. Dehri:

“Her tarafa yayılır” cevabını verdi. Buna karşılık İmam Âzam:

“Mecazî nur olan bir mumun ışığı her tarafı kaplar da göklerin ve yerin nuru olan Allah Teâlâ her tarafı kaplamaz mı? Bunun doğruluğu güneşten daha açıktır.” dedi.

Dehrî üçüncü sorusunu şöyle sordu:

“Var olan her şeyin bir mekâna ihtiyacı vardır. Buna göre Allah nerededir?” Bunun üzerine İmam Âzam bir kâse içinde süt getirerek:

“Bu sütün içinde yağ var mıdır?” diye sordu. Dehrî:

“Evet, vardır.” cevabını verince İmam Âzam:

“Yağ bu sütün neresindedir?” diye sordu. Dehrî:

“Süt içindeki yağın belli bir yeri yoktur, sütün her tarafında yağ vardır.” dedi. Dehrinin bu cevabı karşısında İmam Âzam:

“Fâni ve zail olan bir varlığın belli bir mekânı olmuyor da Allah Teâlâ için nasıl bir mekân tasavvur edilebilir? Allah Teâlâ vardır ve O'nun varlığı her yeri kaplamıştır.” dedi.

Bundan sonra dehri dördüncü sorusunu şöyle sordu:

“Rabbin şimdi ne iş ile meşguldür?” İmam Âzam:

“Sen birkaç soru sordun, ben ise cevap verdim. Soru soranın yüksekte, cevap verenin aşağıda olması yakışmaz. Sen in de minbere ben çıkayım.” dedi. Bu söz üzerine dehri minberden aşağıya inip yerine İmam Âzam minbere çıktı ve:

“Benim rabbim, senin gibi bir kâfiri minber üzerinde lâyık görmeyip aşağıya indirmekte ve benim gibi bir Tevhid ehlini minber üzerine çıkarmaktadır.” cevabını verince dehrî cevap veremez duruma geldi ve pes dedi. İşte o zaman dehriyi yakalayıp öldürdüler ve İmam Hammad'ın gördüğü o rüya gerçekleşmiş oldu.

İmam Âzam'ın zekâsının üstünlüğüne delâlet eden olaylardan biri de şudur: Hasan b. Ziyad'ın naklettiğine göre, bir kimse bir yerde bir miktar para defnedip sonradan bu malı nerede gömdüğünü unutmuş. Bunu nasıl bulacağını İmam Âzam Hazretlerinden sorunca,

“Gece sabaha kadar namaz kıl, inşallah bulursun.” demiş. Bu tavsiye üzerine o kişi gece namaz kılmaya başlamış ve gecenin dörttebiri olunca parasını nereye gömdüğü hatırına gelmiş. İmam Âzam'dan bunun hikmetini sormuşlar ve şöyle cevap vermiş:

“Şeytan aleyhillâne gece sabaha kadar namaz kılmaya rıza göstermez, onu mutlaka bu işten meneder. Bu sebeple hatırına getirir.”

Yine cimri bir kimse malını bir yerde gömmüş, fakat bir müddet sonra gidince bu parayı yerinde bulamamış, çıkarıp almışlar. Hasis bir kimse olduğu için buna fazla üzülmüş ye nerede ise ölecek duruma gelmiş. Bazı dostlarının tavsiyesiyle İmam Âzam Hazretlerine müracaat edip bir çare bulmasını rica etmişler. Bunun üzerine İmam Âzam Hazretleri:

“Bana yerini gösterin.” demiş ve göstermişler. İmam Âzam başka bir vakitte o yere gelip burada bazı kimselerin mantar devşirdiklerini görmüş. Yanlarına yaklaşıp bunlardan birine:

“Siz burada her zaman mantar devşirir misiniz?”diye sormuş. Adam da:

"Evet, her zaman devşiririz," cevabını vermiş. İmam Âzam:
"Hepiniz birlikte toplayıp sonra taksim mi edersiniz?" diye soru sorunca:
"Hayır, herbirimiz ayrı ayrı kendi hesabımıza devşiririz." demiş. İmam Âzam tekrar sordu:
"Hepiniz buradan beraber mi ayrılırsınız?" Adam cevap verdi:
"Hepimiz beraber gideriz, fakat şu adam her zaman geri kalıp bizden sonra gider." demiş. Bunun üzerine İmam Âzam bir kenarda oturup dağılmalarını beklemiş. Herkes gidip sadece o kimse kalmış. Bu sırada İmam, o zatın yanına yaklaşıp:
"Bu yerde bir adam bir miktar para gömmüş, bu parayı sen çıkarıp almışsın, hem aldığını görmüşler ve şahidlik ediyorlar. Başkaları duymadan harcadığın sana kalsın sahibi onu bağışlar, gerisini ver." demiş. Adamı bu söz karşısında korkup aldığı parayı getirip İmam Azam'a teslim etmiş. O da sahibine vermiş. Bu olayın sırrını açıklarken İmam Âzam Hazretleri şöyle diyor:
"Görmüşler" sözümden maksadım Allah Teâlâ'dır. Çünkü Allah Teâlâ kullarının yaptığı bütün işleri görür."
İmam Âzam'ın zekâsı o derece üstün idi ki bir şeye bir defa baksa derhal onun keyfiyetine vakıf olurdu.

IX-Keremi, Ahlâkı, Zühd ve Takvası:

Yezîd b. Harun'dan rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: İmam Âzam gibi takva sahibi olmadıkça bir kimseye fetva vermek helâl olmaz. Çünkü İmam'dan daha âlim, daha zahid ve daha takva bir kimse görmedim. Bir zamanlar İmam Âzam'ın, bir evin civarında güneşin sıcağı altında beklediğini gördüm. Kendisine:
"Niçin duvarın gölgesine girmeyip güneşin sıcağı altında duruyorsun? diye sorunca:
"Bu evin sahibinde bir miktar alacağım vardır, eğer evin gölgesinde gölgelenirsem bir menfaat elde etmek düşüncesi akla gelebilir korkusuyla gölgelenmiyorum, çünkü bunun faiz olmasından korkuyorum." cevabını verdi.
Yine rivayet edilir ki İmam Âzam bir meselede zorlukla karşılaşıp çözemezse tevbe ve istiğfar edip, bir günah işlemişim ki bu müşkil bana arız oldu, der ve kalkıp iki rekât namaz kıldıktan sonra o mesele kendisine keşfolur ve böylece o müşkil ortadan kalkardı. Fadl b. Iyaz, İmam Âzam'ın bu durumunu duyunca ağlayıp, bu durum onun günahının azlığındandır. Çünkü herkese böyle bir inkişaf olmaz, derdi, İbrahim b. Amr'dan rivayet edildiğine göre, İmam Azam Hazretleri son derece feraset sahibi (ileri görüşlü) idi. Talebelerinden Dâvud-i Taî hakkında demişlerdir ki:
"Bu talebem çok âbid olup insanlardan uzakta yaşayacak ve gece-gündüz ibadette bulunacak." Gerçekten de öyle oldu. Yine Ebû Yusuf hakkında:
"Buna da dünya ikbal edecek ve kendisinin de dünyaya meyli çok olacak." dedi. Gerçekten de öyle oldu.
Yine rivayet edilir ki İmam Âzam ticaretle geçinir ve ticari işlerini ortakları yürütürdü. Ortaklarından birinin satışında şüphesi bulunduğu ve sattığı mallar arasında bir tanesi sakat bulunduğu için (30.000) akçelik kârını fukaraya sadaka olarak dağıtmıştır.
Yine rivayet edilir ki, Kufe etrafındaki arapları yağma etmişler ve bunlara ait koyunları çarşı pazarda satmışlar, dolayısıyla bu koyunlar o civarda yayılmış. Bunun üzerine İmam Âzam Hazretleri bir koyunun ömrünü sormuş, ancak yedi sene yaşar, demişler. Bundan sonra İmam Âzam bu koyunlardan birine rastlar korkusuyla yedi sene et yememiştir.
İmam Âzam'ın sabrı ve nezaketini belirten şu vaka da çok dikkat çekici olduğu kadar ilim adamlarına irşad konusunda güzel bir örnek de teşkil etmektedir:
Rivayet edilir ki, İmam Âzam Hazretlerinin bitişik bir komşusu vardı ki içkiye müptelâ olup gece evine sarhoş olarak gelir ve gece yarısına kadar çalgı çalıp şarkı söylerdi. İmam Âzam bu içki müptelâsı komşusunun eziyetine sabr ve tahammül gösterir, komşuluk hakkına riayet etmek için kendisine bir uyanda bulunmazdı. Bir gece bu komşusunun sesi sadası kesilmiş. Bunun üzerine İmam Âzam Hazretleri; acaba hasta mı oldu, yahut bir kazaya mı uğradı, diyerek derhal evine gitti ve hanımına, her gece komşumuzun çalgı ve şarkı seslerine alışmıştık; bu gece ise sesi sadası kesildi. Acaba hasta mıdır, yahut başına bir iş mi geldi diye sormaya geldim, deyince hanımı mahcup bir eda ile:
"Yâ İmam bu gece meyhaneden gelirken polislere rastlamış ve sarhoş olduğu için kendini yakalayıp hapsetmişler," dedi. Bunun üzerine İmam Âzam o şehrin valisine kadar gitti. Vali İmam'ı görünce karşılayıp saygı ve ikramdan sonra ziyaret sebebini sormuş. O da durumu anlatmış ve hapsedilen bu komşusunun serbest bırakılmasını istediğini belirtmiş. Vali bu ricası üzerine derhal o komşuyu hapisten çıkarıp kendisine teslim etmiş. Beraber dışarıya çıktıklarında bu komşusuna karşı gayet nazik davranarak, senin çalgının sesine alışmıştık, bu gece sesin ve sadan çıkmadı, çoluk çocuğunun nafakasını soramadık, bir yardımda bulunamadık, deyip çok miktarda para verdikten sonra meyhanecide ne kadar borcun varsa ben ödeyeyim, deyince adam İmam Âzam'ın bu nazik muamelesinden son derece mahcup kalarak hemen o anda tevbe ve istiğfar edip İmam Âzam'm ders halkasına devam etti ve kısa zamanda ilim tahsilini tamamlayıp fakihlerden biri oldu.
Yine rivayet edilir ki, İmam Âzam Hazretleri kırk yıl yatsı abdesti ile sabah namazını kılmış. Ve yine rivayet edilir ki: her ayda altmış hatim indirir, bir hatm-i şerif gece, bir hatim-i şerif de gündüz indirirdi. Dünyadan âhiret âlemine göç ettikleri vakit yedibin hatm-i şerifi tamamlamıştı.

İmam Âzam Hazretleri zengin olduğu halde kendi ifadesine göre, dörtbin dirhemden fazla parayı elinde tutmamış, bu kadarını çoluk çocuğunun nafakası için saklarmış, gerisini fukaraya, talebelerine ve Mekke ile Medine'de bulunan Fakîhlerin nafakalarına yardım için harcardı.
İmam Âzam Hazretleri hocasına o derece saygılı idi ki, vefatından beri her namazın peşinde hocası İmam Hammad için, anası babası, diğer hocaları ve kendisinden ilim öğrenen talebeleri için duada bulunurdu. Hocasına karşı saygısından ötürü, yatağında ayaklarını hocasının evine doğru uzattığı vâki olmamıştır.

X-Kadılıktan Kaçınması:

Hidâye sahibi Mergînanî'nin naklettiğine göre Halife Mansur, İmam Âzam, İmam Sevrî, İmam Cündî İmam Şerik ve İmam Mis'ar'ı kadı nasbetmek için huzuruna çağırmış. İmam Âzam Hazretleri; ben hile yapıp kurtulurum, dedi. İmam Sevrî: ben firar ederim, dedi. İmam Mis'ar: ben de deli numarası yaparım, dedi. Şerik ise: zaten beni kadı yapmak istemez, diyerek yola çıktılar. Devlet sarayına giderken nehrin kenarında bir gemi gidiyormuş. İmam Sevrî kaptana yalvararak: beni bir kimse boğazlamak istiyor, beni gemine koyup kurtar, dedi. Kaptan da onu alıp gizledi. Bu şekilde Bağdat'tan firar etti. Diğerleri ile birlikte halifenin huzuruna vardılar. Mis'ar halifeye: davarların nasıl, çoluk çocuk nasıl diyerek uygunsuz sözler sarfedince onu meclisten dışarıya attılar. İmam Âzam Hazretleri ise: ben elbise tüccarıyım, beni kabul etmezler. Kûfeliler Kureyş ve Ansar-ı Araptandır, ben ise köle neslindenim, dedi. Onu da dışarıya attılar. Şerik: benim görme kuvvetim zayıftır, mührün yazılarını dahi fark edemem, diyerek mazeret belirtince halîfe: ben senin yanma bir kimseyi yardımcı tâyin ederim, o sana yardım eder, dedi. Bu sefer Şerîk: benim hafızam zayıftır, dedi. Buna karşılık: sana bal ile badem yediririm düzelirsin, cevabını verdi. Bununla da mazeretini kabul ettiremeyince; benim kadınlar taifesine fazla meylim vardır, dedi. Halife; ben sana çok maaş veririm, onunla cariyeler satın alırsın, dedi. Bu şekilde ne dedi ise kendini kadılık makamına nasbedilmekten kurtaramayınca, Şeriat nazarında yakın uzak, küçük büyük ayırd etmem, herkese eşit bir şekilde Şeriatın hükümlerini tatbik ederim, deyince halife; ben de olsam, başkası üzerine üstün tutma, deyince kaçınılmaz bir şekilde kadılık görevini kabul etti. Fakat vazifeye başladıktan bir müddet sonra halifenin kölelerinden biri bir gün bir dâva dolayısıyla kadının karşısına gelip diğerlerinden öne geçmek isteyince kadı Şerik buna rıza göstermeyip, ikiniz de şeriat nazarında birsiniz, dedi. Bunun üzerine halife Şerîki bu görevden uzaklaştırdı.

XI-Hapsedilmesi ve Vefatı:

Şerik'in azledilmesinden sonra halife Mansur tekrar İmam Âzam'ı huzuruna çağırdı, ve kadı olmasını teklif etti. Fakat İmam Âzam yine bu teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine halife Mansur kızarak İmam Âzam'ı hapsedeceğine ve döğdüreceğine yemin etti. Ve memurlarına emir verip her gün on kamçı vurdurdu. Birkaç gün bu şekilde döğülüp hapsedildikten sonra İmam Âzam Hazretleri şiddetli acı çekerek ağlamaya başladı ve aradan çok zaman geçmeden "Allah selâm evine çağırır" davetini kabul ederek Allah'ın rahmetine kavuştu. Bâzıları dövmekten, bâzıları zehirlenmekten vefat ettiğini söylemektedirler. Bu iki rivayeti birleştirmek de mümkündür. Zindanda her gün on kamçı vurup sonra zehir içirdiler.
Bazıları da şöyle demişlerdir. İmam'ı halife'nin huzuruna götürüp kadılık teklifi yapılınca kabul etmedi ve bunun üzerine şerbetine zehir koydurup kendisine içirdiler. İmam Âzam Hazretleri zehrin tesirini hissettikçe Mansur'un meclisinden kalkıp gitti. Mansur; nereye gidiyorsun? diye sorunca; gönderdiğin yere gidiyorum, cevabını verip yine kendisini zindana götürdüler. Zehir bütün azalarına sirayet ettikten sonra onu hapse indirdiler ve bırakıp gittiler. İmam'ın ciğeri zehrin tesirinden parça parça olup ölümü hissettikçe secdeye kapanıp secdede iken ruhunu teslim etmiştir. Allah kendisine gani gani rahmet eylesin ve açtığı çığırı kıyamete dek devam ettirsin. Vefatlarında yaşı 70'i bulmuştu. Hicri 150 senesinde Allah'ın rahmetine kavuşmuştur.1[1]

Y. Vehbi YAVUZ

Giriş

Başlangıçsız her şeyin evveli, nihayetsiz her şeyin sonu; Kadim, Kerim, fazilet ve cömertlik sahibi, varlığı kendinden olan Allah Teâlâ'ya sonsuz hamd ve senalar olsun. Yüce Allah, kemal sıfatlarından olan Cemal ve Celâl sıfatları ile vasıflanmıştır. Allah Teâlâ, noksan sıfatlardan, yaratılmış olmaktan, zevale uğramaktan beridir.
Kıyâmete dek salat ve selâm, rahmet Nebisi, Ümmet'in şefaatçisi halkın aynasında Hakk'ın kâinattaki tecellilerinin en mükemmeli olan Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'e, O'nun hoş ve temiz olan sahabîlerine, O'na uyanlara, O'nun yolundan giden müminlere olsun.
Allah Teâlâ'ya, hamd, Hz. Peygamber'e salât ve selâmdan sonra yaratıcı Rabbine en çok muhtaç olan Ali b. Sultan Muhammed el-Kari "Allah hem kendisine hem de ana babasına lütuf ve gizli keremiyle muamele etsin"

1[1] İmam Âzam'ın hayatından özetleme kısmı, kitaba bir giriş mahiyetinde okuyuculara faydalı olur düşüncesiyle tarafımızdan ilâve edilmiştir. Hayatı ile ilgili bilgiler konusunda Muhammed Ebû Zehra'nın "İslâm'da Fıkhî Mezhepler Tarihi" adlı kitabı İle Abdurrahman Eşref'in "Tabakat'ül-Ümem" adlı kitabının ilgili bölümlerinden faydalandık. (Y. Vehbi Yavuz)

söze başlar:
Bilmiş ol ki; dini kuvvetlendirme binasının temeli olan Tevhid ilmi, uyulması icabeden bilgiler yönünden ilimlerin en şereflisidir. Ancak Kitap, Sünnet ve İcmâ-i Ümmet mefhumlarından dışarıya çıkmamak, bid'at ehlinde olduğu gibi, mücerred aklî delillere ait bilgilere girmemek şartıyla. Zira mücerred akılcı bidatçılar, vakıaya uygun olarak doğru yolun habercisi Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in haber verdiği gibi, Ehl Sünnet vel-Cemaat'm üzerinde yürüdükleri caddeyi terk ettiler. Tirmizî ve diğer Sünen kitaplarında rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyurdu:
"İsrailoğulları yetmişiki fırkaya ayrıldılar. Benim Ümmetim ise yetmişüç fırkaya ayrılacaktır. Bunların hepsi cehennemdedir. Bir tanesi müstesna.. Ashabı Onlar kimlerdir yâ Resûlellah! diye sorunca Hz. Peygamber: Ben ve ashabımın yolunda bulunanlardır," buyurdu.[2[2]]
Ahmed b. Hanbel ve Ebû Davud'un Hz. Muaviye'den rivayet ettiklerine göre ise şöyle denilmektedir: "*Yetmişiki fırka, cehennemde, bir fırka ise cennettedir. Onlar da Ümmet'in çoğunluğunu teşkil eden topluluktur.*" Zira Hz. Peygamber'den rivayet edilen başka bir Hadis-i Şerife göre;
"*Ümmet-i Muhammed sapık yolda toplanmaz."* Başka bir rivayete göre ise Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor:
"Benim Ümmetim sapıklık üzerinde ittifak etmez."[3[3]]
Süfyan (R.A.)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir:
"Bir müctehid dağ başında da bulunsa, o tek başına bir cemaattır." Bunun manası şudur: o âlim bulunduğu yerde, cemaatın yolunda devam eder, böylece tek başına bir cemaat gibi olur. Nitekim Hz. İbrahim hakkında Cenabı Allah şöyle buyuruyor:
"*Muhakkak İbrahim aleyhisselam, Hak dine yönelen, Allah'a itaat eden bir ümmet idi. O müşriklerden değildi."* [4[4]]Bu ayet-i kerîmede Ümmetten kasıt, yalnız başına bir ümmet manasıdır. Bu manada şair bir şiirinde şöyle diyor:
"Bütün dünyayı bir kişide toplamak Allah için muhal değildir."
İbn-i Abbas (r.a.) da şöyle buyurmuştur:
"Cenabı Allah Kur'an-ı Kerim'i okuyup manası ile amel edenlerin dünyada sapıklığa uğramayacağı âhirette de zahmet ve sıkıntı çekmeyeceğini taahhüt etmiştir." Bu sözü söyledikten sonra İbn-i Abbas hazretleri delil olarak şu âyet-i kerîmeyi okudu:
"Kim benim hidayetime uyarsa dünyada sapmaz, âhirette de zahmet çekmez".[5[5]]
Selef âlimlerinin çoğunluğu ile sonradan gelen âlimlerden bir topluluk Kelâm ilmî ve buna bağlı olarak maksat itibariyle mantık ilmine yakın olan ilimleri çirkin görmüşlerdir. Hatta İmam Ebû Yusuf Bişr elMerîsî'ye şöyle demiştir : "Kelâm ilmini bilmek cehalettir, kelâm ilmini bilmemekse ilimdir." İmam Ebû Yusuf bu sözü ile, yâni kelâmı bilmemek sözü ile kelâm ilminin sağlam bir bilgi olmadığını itikat etmeyi kasd etmiştir. Kelâm ilmi faydalı bir ilimdir. Yahut bu sözü ile kelâm ilminden yüz çevirmeyi ve çok iltifat etmemeyi kasdetmiştir. Yoksa kelâm ilmi insanın aklını ve bilgisini korur, bu itibarla kelâm, ilimdir.
Yine İmam Ebû Yusuf'tan şöyle bir söz nakledilmiştir: "İlmi, kelâm yolu ile arayan zındıklaşır; malı, kimya yolu ile arayan iflas eder, hadislerin garibini arayan yalan konuşur."
İmam Şafiî rahmetüllahi aleyh şöyle buyuruyor: "Kelâmcılar hakkındaki hükmüm şudur: Hurma dallarından yapılmış çubuklarla ve nalinlerle dövülmeli, sonra da kabile kabile, aşiret aşiret dolaştırılmalıdırlar."
İmam Şafiî'nin bu sözünü tevil sadedinde şöyle denilmiştir. Bu türlü ceza, Kitap ve Sünnet'i tetkik edip sırf bidat ehlinin ve sapıkların yapıştığı kelâm ilmine teveccüh gösteren mutaassıplara karşı söylenmiştir.
Şâir bir şiirinde bu konuda şöyle diyor;
Kur'an'dan başka bütün ilimler, bir meşgaleden ibarettir, Hadis ilmi ile dinî bilgilere sahip olmak müstesna. İlm, "Kale" ve "Haddesenâ" sözleri ile başlayan bilgidir. Bunlardan başkası ancak şeytan vesvesesidir. [6[6]]
İmam Şafiî bu konuda yine şöyle diyor: "Kulun, Allah'a, şirkten başka bütün günahlarla kavuşması, onun için, Allah'a ilm-i kelâm bir kısım bilgilerle kavuşmasından çok daha hayırlıdır." Kelâm ilmini gayeye ulaşmak için bir vasıta değil de maksat edinenler kasdediliyor. Yoksa Kelâm ilmi inançları korumak için bir vasıta kılınırsa buna hiçbir müctehid karşı çıkmaz. (Mütercim.)
İmam Şafii'nin yine şöyle bir sözü vardır: "Kelâmcılardan, bir müslümanın söyleyebileceğine inanmadığım sözler ısıttım."
Hanefî müctehidleri, fetva kitaplarında şöyle bir fetvayı zikretmişlerdir. Bir kimse, bulunduğu şehrin âlimlerine, bir konuda bulunsa, kelâmcılar bu vasıyyete dahil değildir. Yine bir insan kütüphanesinde bulunan ilmî kitapların vakfedilmesini vasıyyet etse selef âlimlerine göre, orada bulunan kelâm ilmine ait kitaplar vakıf değildir, satılabilirler. Bu söz akıl sahiplerince güzel bir sözdür. Zira Hz. Peygamber'in getirdiği vahye

---

[2[2]] İbn-i Mâce, C: II, s. 1322, H. No. 3993; Tirmizî, İman, 18. Bab. 18
[3[3]] İbn-i Mâce, C: II, s. 1302, H. No: 3950.
[4[4]] En-Nahl: 16/120.
[5[5]] Tâhâ: 20/123.
[6[6]] Buradan meşgaleden maksat, insanı Allah'dan meşgul etmesidir. Hadîs, Fıkıh ve Tefsir gibi rivayete dayalı bilgiler, maksat itibariyle insanı Allah'a ulaştırdığından, şeytan bunlara karışamaz, demektir. (Mütercim).

dayanmadan usul ilmine ulaşmak nasıl taleb edilebilir? Bu konuda bir şair ne güzel söylemiş:
“Ey! İlim elde etmek için yola çıkan kişi! Bütün ilimler Hz. Peygamber'in ilminin kölesidir. Esası düzeltmek için bir ilim istiyorsan, asılların aslından nasıl gafil oluyorsun?
Hocalar hocası Celaleddin es-Suyutî, mantık ilmi gibi felsefe ilminin de öğrenilmesinin haram olduğunu söylüyor. Çünkü bu hususta selef âlimleri ile, sonradan gelen güvenilir müfessirlerin ekserisinin icmaı vardır. Bu konuda açıklama yapanlar arasında Îbn-i Salâh, Nevevî ve benzeri sayısız âlimler vardır. Ben ise, felsefe ve mantık ilminin haram olduğu hususunda bir kitap yazdım. Kitapta felsefenin terk edilmesi hususunda müctehidlerin ileri sürdükleri delilleri zikrettim. Hanefî müctehidlerinden Siracuddin el-Kazvinî, felsefenin haram olduğu hususunda telif ettiği bir kitapta zikrettiğine göre, İmam Gazali de “Muntekâ” adlı kitabının baş tarafında önceleri felsefeyi medhetmiş fakat, sonradan felsefenin haram olduğu görüşüne dönmüştür.
Bizim mezhebimizden Selef inancında olanlarla Malikîlerden İbn-i Rüşd, felsefe ilmi ile meşgul olanın rivayetinin kabul edilmeyeceğine hükmetmişlerdir.
Huccet'ül-îslam İmam Gazali “Îhyâul-Ulûm” adlı kitabında bu konuyu açıklayarak şöyle demiştir:
“Eğer cedel ilmî ile kelâm ilmî, astronomi ilmi gibi kötü müdür, yoksa mubah mıdır, yahut sorarsan, bunun cevabı şudur: Bilmiş ol ki insanlar bu konu etrafında aşırı düşünmüşler ve bu hususta israfa dalmışlardır. Felsefe ilmi bidattir diyen vardır, haramdır diyen vardır; şüphesiz bir kulun Allah'ına şirkten başka bütün günahları ile kavuşması, onun için Allah'a kelâm ilmi ile kavuşmasından daha hayırlıdır. Kelâm ilmi için farzdır, diyen vardır; ya farz-ı kifaye, yahut farz-ı ayndır. Bu ilmi elde etmek ibadetlerin en faziletlisi, Allah'a yaklaştıran amellerin en mükemmelidir, şeklinde düşünenler de vardır. Çünkü kelâm ilmî tevhid ilminin gerçekleşmesine yardımcıdır, Allah'ın dinini öğrenmek ve muhafaza etmek isteyenlerin kuvvetli yardımcısıdır.”
İmam Gazali, İmam Şafiî, İmam Mâlik, İmam Muhammed, İmam Ahmed b. Hanbel, Süfyan-i Sevri ve selef inancına bağlı hadis imamlarının hepsi felsefe ilminin haram olduğuna kail olduklarını söyliyerek onların bu konudaki sözlerini nakletmiştir.
Onlar demişlerdir ki; gerçekleri daha iyi bildikleri ve konuşma usulü bakımından diğer insanlardan daha fasih bir anlatışa sahib bulundukları halde kötülük doğuracak hususlarda konuşmayıp sükût etmişlerdir. Bu sebeple Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem ;
“Bahsin derinliğine dalarak haddini aşanlar helak olmuştur.” 7[7] buyuruyor. Felsefenin haram olduğu görüşünü savunan mezkûr ilim adamlarının dayandıkları delillerden biri de şudur: eğer felsefe dinden sayılmış olsaydı onun, Hz. Peygamber'in önemle emrettiği hususlardan biri olması ve felsefenin yolunu da bize öğretmesi, felsefe ile meşgul olanları medhetmesi gerekirdi.
İmam Gazali, sonra bu âlimlerin diğer delillerini, daha sonra da başka bir fırkanın delillerini zikrederek şöyle diyor:
“Şimdi eğer, sana göre en doğru görüş hangisidir? dersen bu soruya şöyle cevap veririm: Felsefede fayda da vardır, zarar da. Kendisinden faydalanmak icabettiği zaman faydası dokunması itibariyle helaldir, yahut menduptur; yahut duruma göre vaciptir. Felsefeden zarar geldiği zaman, zararı dokunması itibariyle de haramdır. Felsefenin zararı şüpheyi yaymak, inançları sarsmak, kesin hükümler karşısında düşünceleri ve inançları sarsmak, imanları samimiyetten uzaklaştırmaktır. Bu da başlangıçta şüpheli delillere dayanmak suretiyle meydana gelen zarardır. Bu hususlar şahıstan şahısa değişir. İşte bu, felsefenin, hak yolda bulunan kişinin inancında meydana getireceği zarardır.
Sapıkların inancını kuvvetlendirmek, bu sapık inançları kalblerinde yerleştirme yönünden felsefenin büyük zararları vardır. Öyle ki felsefe sayesinde dâvaları korunur, batıl inançları üzerinde ısrar etmek ihtirasları kuvvetlenir. Yalnız, bu zarar, münakaşa etmekten doğan taassub vasıtasıyla olur.
Felsefenin faydasına gelince, felsefenin bulunduğu yerde hakikat, olduğu gibi bilinir ve keşfolunur zannedilirdi. Fakat, heyhat! Sözün bu güzel maksada hiç vefası yoktur. Muhakkak ki felsefenin sapıtma ve çarpıtması, hakikatleri açıklama ve tanıtmasından daha fazladır. Bu sözü bir hadis âliminden, yahut bir haşiyeciden duyacak olsan, insanlar bilmediklerinin düşmanı oldukları sözü hatıra gelebilir, dedikten sonra: “Bu sözü kelâmcıların en yüksek mertebesine ulaşıp kelâm ilmi dışında kalan başka ilimlerde de derinleştikten sonra felsefenin içine girerek gerçek bir tecrübeden sonra kelâm ilmini tecrübe eden kimseden işit. Gerçekten ortaya çıkmıştır ki, bilgi-nin hakikatınaa felsefe yolundan ulaşmak için yollar kapalıdır. Ömrüme yemin ederim ki, tarif ve izah sadedinde kelâm ilmine ihtiyaç vardır. Fakat çok az..” diyor.

Selefin Kelâm İlmine Karşı Çıkmalarının Sebepleri:

Yukarıda zikredilen bütün bu sözlerin Selef âlimlerinden sadır olmasının birkaç sebebi vardır:
1- Yukarıda geçen sözden anlaşılan mana. O mana da şudur; Felsefeyi kötülemelerinin sebebi, Felsefe İslam'ın esaslarını anlamaya manidir, bir maksadı ifade ederken manasız işlerle uğraşmaktır.

2- Hak üzerinde de olsa felsefe çekişmeye ve münakaşaya sevkedicidir. Münakaşa ise ekseriya kötü huylara

7[7] Müslim, c. IV. s. 2055, H. No: 2670; Ebu Davud, Kitabussünne, bab: 5.

sebep olan hasımlaşmaya götürür. Nitekim İmanı Gazali de “Îhyâul-Ulûm” adlı kitabında bu hususu açıklamaktadır. “Müftiye Yardım Gıyas'ul-Müftî” bahsinde Gazali, İmam Ebû Yusuf'tan naklen şu meseleyi naklediyor:
“Hakkı konuşsa da bidatçı olduğu için kelâmcıların arkasında namaz kılmak caiz değildir. Ben bu meseleyi hocama naklettim. O te'vilini şöyle yaptı: Bundan kasıt, hakkı ortaya koyma düşüncesiyle hareket etmeyen kelâmcılardır. Hocamın yaptığı bu tevili İmam Ez-Zâhidî'nin “Telhis” adlı kitabında gördüm. Zahidi şöyle diyor: “İmam Âzam Ebû Hanife hak yol üzerinde münakaşayı çirkin görüp tasvib etmezdi. Hatta İmam Ebû Yûsuf'tan şöyle bir rivayet nakledilmiştir. Ebû Hanife'nin meclisinde oturuyorduk. Önünde iki kişi bulunan bir topluluk içeriye girdi. Topluluktan biri şöyle dedi: Bu iki adamdan biri, Kur'an yaratılmıştır, diyor; öteki de onunla münakaşa ediyor.
Azam hazretleri: “İkisininde arkasın namaz kılmayın,” buyurdu. Ben de dedim ki: birincisi evet, Kur'an'ın yaratılmamış olduğuna hükmetmiyor, fakat diğerine ne oldu? Bu soruma karşılık İmam Âzam hazretleri buyurdu ki; bunların ikisi de dinde münakaşa ediyorlar, dinde münakaşa etmekse bidattir. “Miftâh'ussaade” adlı kitapta da bu husus zikr edilmiştir. Diğerinin kötülenmesinin sebebi, Kur'an-ı Kerim kalblerimizde mahfuz olduğu, dillerimizde okunduğu ve mushaflanmızda yazılı bulunduğu halde onun indirilmesi hususunda konuşuyor.” 8[8]
İmam Şafiî buyuruyor ki:
“Bir kimsenin, isim musemmanın (sahibinin) aynıdır, dediğini gördüğün zaman, bil ki o kelâmadır. Onun dini yoktur.” 9[9]
İmam Şafiî yine şöyle diyor:
“İnsanlar bu kelâm ilminin O günkü anlamı ile felsefenin zararlarını bilselerdi arslandan kaçar gibi ondan kaçarlardı.”
İmam Mâlik şöyle buyuruyor:
“Bidat ehli ile kendi arzularına uyanların şahitliği kabul değildir.” Talebelerinden biri İmam Malikin bu sözünü tevil ederken “İmam Mâlik, kendi arzularına uyanlardan kelâmcıları kasdetmiştir” diyor.

3- Felsefe kişiyi şüphe ve tereddüte sevkeder. Bu sebeple felsefe ile uğraşan kimse başlangıçta sıddık iken zındık olur. Yani başlangıçta iman kuvvetli de olsa felsefe ile uğraşan kişinin imanı sarsılabilir.
İmam Ahmed b. Hanbel'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir.
“Kelâm âlimleri (Felsefeciler) zındıklardır. Kelâmcı kişi asla düzelmez. Kelâm ilmî ile uğraşan kişinin kalbinde mutlaka bir eksiklik görürsün.”
İmam Ahmed b. Hanbel bu konuda o derece ileri gitmiştir ki, “Bidatçılara Reddiye” adıyla kaleme aldığı bir kitap yüzünden, zühd ve takva, sahibi olmasına rağmen “Haris b. Esed el-Muhasibî” ile arası açılmıştır. Haris'e şöyle diyor.
“Yazıklar olsun! Değil mi ki kelâmcıların düşüncelerini önce hikâye ediyorsun, sonra da reddediyorsun. Değil mi ki bu kitabı yazmakla insanları bidatları mütalâaya ve şüpheyi düşünmeye sevkediyorsun? (Bundan felsefeyi kasdediyor), bu da onları reye, mübaheseye ve bu fitneye sevkediyor?”
“Kitab'ul-Hulâsa” adlı eserde beyan edildiğine göre ihtiyaçtan fazla kelâm ilmi ile meşgul olmak, münazarada bulunmak, öğrenmek, ve onunla meşgul olmak yasaktır. Namaz vakitlerini ve kıbleyi öğrenecek kadar astronomi ilmini öğrenmekte ise bir sakınca yoktur, fazlası haramdır. Ancak hataya düşmeden ve sapmadan insaflı bir ölçüde kelâm ilmi ile uğraşmak mekruh değildir. Hakkı kabul etmemek için konuşup onu atmak isteyen için de kelâm ilmi ile meşgul olmak mekruh değildir. İmam Ahmed b. Hanbel demiştir ki:
”Kadı İmam’dan duydum ki, “Bir kimse (kelâm esnasında) hasmını utandırmak isterse tekfir edilir.” demiştir. Fakat bana göre, kâfir olmaz, küfür üzerinde bulunmasından korkulur.” “Hulâsa” sahibinin sözü burada sona ermiştir.

Netice:

Yukarıdanberi söylenenleri hulâsa etmek gerekirse şöyle diyebiliriz: Sağlam inançlar ve bu inançları kuvvetlendirmek için ortaya konan deliller, dindar kimselerin kalblerine tesir ettiği, yakın ve kemâl derecesinde kesin iman meyvesi verdiği gibi, batıl inançlar da kalblere tesir eder, kalbleri katılaştırır, karartır; Allah'ın huzurundan uzaklaştırır, kalbin kuvvetini zayıflaştırır, dini sarsar, belki batıl inançlar kötü bir akıbetle nefes tüketmeğe sebep olur. Allah Teâlâ'dan af ve afiyet dileriz.
Görmüyor musun ki şeytan bir kimsenin imanını yoketmek isteyince ancak batıl inançları kalbine sokmak suretiyle imanını yok edebiliyor.

4- Felsefe'nin zararlarından biri de kelâm ilminin derinliklerine dalmak, Kitap, Sünnet ve îcma-i Ümmet'ten

---

8[8] Müslim, C: IV, s. 2055; H. No: 2670; Ebû Dâvud, Sünne Bab, 5.
9[9] İmam Şafii devrindeki kelâmcılar, Ashab ve Tâbiûn akidesinden ayrıldıkları için bu şeklide kabul edilmişlerdir. Günümüzdeki kelâmcılar ise Ashab ve Tâbiûn inancını yerleştirmek için kelâm ilmî ile meşgul oluyorlar. Bugünkü İslâm kelâmcıları bu hüküm altında değillerdir. (Mütercim).

istifade edilen İslâmî hükümleri öğrenmeyi terketmektir. Öyle ki bazıları kelâmcı olmak için otuz sene çalışır, sonra öğrendiklerini okutur, kelâm ilmine uygun sözler söyler, kelâm ilmine uymayan sözleri reddeder. Taharet, namaz, oruç gibi furua tâalluk eden fıkhı meselelerden herhangi bir meseleden, bir âyetten, bir hadisten sorulunca onu bilmez, sükût eder. Halbuki yerleşen bütün inançlar Kitapta (Kur'an'da) katı, Sünnette zannî delillerle sabittir. Bu sebeple Cenabı Allah Kur'an-i Kerîm hakkında:
"Bu Kitap, insanlara yeter," 10[10] buyuruyor.
Yani Kur'an-ı Kerîm dünyadaki yaşayışla ilgili hususlarda da, âhiretteki yaşayışla ilgili hususlarda da bir vaaz kitabı olarak, bir hidayet kitabı olarak yeter. Bu konuda Cenabı Hak başka bir âyette şöyle buyuruyor:
"Kendilerine okunan Kitab'ı sana indirmemiz onlara yetmez mi?" 11[11]
Yani senin ümmî olduğunu, okuma yazma bilmediğini bildikleri halde her yerde her zaman Kur'an'ı Kerîm'in okunması devam ediyor.

5- Kelâm ilminin zararlarından biri de kelâm ve cedel ilminin neticesi olarak halde hayrete düşmek, istikbalde sapıklığa ve şüpheye düşmektir.
Felsefecilerin mezhebini, sözlerini en iyi bilen İbn-i Ruşd el-Hafîd "Tehâfüt'üt-Tehâfüt" adlı kitabında şöyle diyor:
"Felsefecilerden, ilahiyat konusunda itibar edilecek bir söz kim söylemiştir?"
Âmidî de zamanının önemli meselelerine vakıf olduğu halde bu konuda hayret içindedir, Gazali de böyledir. Gazalî'nin kelâma ait meselelerde vardığı netice duraklama ve hayret olmuştur. Gazali sonradan tuttuğu bu yoldan yüz çevirerek Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in hadislerine yönelmiştir. Vefatında "Buharı" kitabı göğsünün üstünde idi. Fahreddin er-Râzi de böyle."Zâtın Kısımları" konusunda yazdığı bir kitapta şu şiirleri kaydediyor:
"Akılların sahası sınırlıdır.
Akılla uğraşan âlimlerin sonu sapıklıktır.
Ruhlarımız, cesedlerimizden ürkmektedir,
Dünyamızın neticesi eziyet ve vebaldir.
Ömrümüz boyunca bahislerimizden,
Dedikodu toplamaktan başka bir şey istifade etmedik."
Kelâm ve felsefe bahislerini düşündüm, bunları bir hastalığa şifa verecek, susuzluğu giderecek güçte görmedim. Allah'a ulaştıran yolların en yakını olarak Kur'an yolunu gördüm. Allah'ı ispat konusunda:
"Allah Arş'ın üstündedir." 12[12]
"Hoş sözler Allah'a çıkar." 13[13]
Âyetlerini okurum. Allah'tan nefy edilen sıfatlar konusunda da:
"Allah gibi hiçbir şey yoktur." 14[14]
"Allah (insanların) bilgilerine sığmaz." 15[15] ayetlerini okurum.
Fahreddin er-Râzî daha sonra şöyle diyor:
"Benim gibi tecrübeye sahib olan kişi benim bildiklerimi bilir."
Şehristani rahmetüllahi aleyh de öyle. O da felsefe ve kelâmcılar hakkında hayret ve pişmanlıktan başka bir netice bulmamış, sonunda şöyle demiştir:
"Yemin ederim ki bütün üniversiteleri dolaştım, o ilim yuvalarına göz gezdirdim. Hayretten elini çenesi üzerine tutan, yahut pişmanlıktan dişini kıranlardan başkasını görmedim."
Eb'ul-Maâlı el-Cüveyni de bu konuda şöyle diyor:
"Arkadaşlar! Kelâm ilmi ile uğraşmayınız. Ben eğer kelâmın beni ulaştıracağı noktayı bilseydim, onunla hiç uğraşmazdım." Eb'ul-Maâlî vefat ederken şöyle diyor:
"Çok büyük denizlere daldım. İslâm âlimlerinden ve ilimlerinden boş kaldım, onların beni menettikleri sahaya girdim. Eğer Cenabı Allah rahmetiyle kurtarmazsa, İbn-i Cüveyni'nin vay haline! İşte ben ölüyorum. Şimdi anamın itikadı üzerinde ölüyorum." Yahut, "Nisaburlu kocakarıların itikadları üzerinde ölüyorum."
Husrevşâhî de şöyle demiştir:
"Husrevşâhî Fahreddin er-Râzi'nin en büyük tabelerinden biri idi. Fazilet sahibi zatlardan biri bir gün Husrevşâhî'nin huzuruna giderek:
"Neye inanıyorsun?" Dedi. Husrevşâhî cevap verdi:
"Müslümanların inandıkları şeylere." Bundan sonra aralarında şöyle bir muhavere geçti:
"Müslümanların inandıklarına açık gönüllülükle ve kesin olarak inanıyor musun?
"Evet, bu nimetten ötürü Allah'a şükrediyorum. Fakat ben vallahi neye inanacağımı bilemiyorum." deyip ağladı.

10[10] İbrahim: 14/52.
11[11] Ankebût: 29/51-26.
12[12] Tâhâ: 20/5.
13[13] Fâtır: 35/10.
14[14] Şûra: 42/11
15[15] Tâhâ: 20/110.

Ve gözünden akan yaşlar sakallarını ıslattı.
Hûncî de vefatı esnasında şöyle demiştir:
“Elde ettiğim bilgiler içinde, mümkün olanın muraccih olana, yani yaratıkların yaratana muhtaç bulunduğundan başka bir şey öğrenmedim.” Hûncî bu sözü söyledikten sonra şöyle devam etmiştir: “Muhtaç olmak olumsuzluk sıfatıdır. İşte ölüyorum ve hiç bir şey bilmiyorum.”
Bir başkası da şöyle diyor:
“Yatağıma yatıp yorganımı başıma çekiyorum, sabaha kadar onun bunun delillerini karşılaştırarak düşünüyorum, bir tercih yapamıyorum, Bu dereceye gelmiş bir kişiyi eğer Allah rahmeti ile, teveccühü ile kurtarmazsa zmdıklaşır ve kötü bir akıbetle karşılaşır. Bu hastalığa fayda verecek olan ilâç, kalblerin doktoru, gaybları bilen Allah'a karşı yapılan şu duadır: “Ey kalbleri çeviren Allahım! Benim kalbimi senin dinin üzerinde sabit kıl. Yer ile gökleri yaratan, gizli açık her şeyi bilen Allahım! Senin izninle ihtilâf ettikleri hakikat noktasında bana, doğru yolu göster. Şüphesiz sen dilediğini doğru yola iletirsin. Lahavle velâ kuvvete illâ billahil-aliyyil-azim.”

6- Fıkıhta ve Şeriat hususunda rey ile ve mücerred akıl ile hüküm vermek bid'at ve sapıklıktır. Tevhid ve sıfat ilminde yalnız akıl ile hükmetmek ise daha büyük bir bid'at ve sapıklıktır.
Fahr'ul-îslam Ali El-Pezdevi “Usûl-i Fıkıh” adlı kitabında şöyle diyor:
“Şeriatta aklın Mûcib olması (bir şeyin yapılması yahut yapılmamasını gerekli kılması) hakkında bir delil mevcut değildir. Ve aklın mûcib olması caiz de değildir. Şeriata dayanmayan bir illet ise makbul ve caiz değildir. Zira illetler şeriatın konusudur. Kulun bu konulara girmeye hakkı yoktur. Çünkü bu, ortaklığa sevkeder. Bir delile dayanmadan kim aklı mûcib kılarsa, kulluk sınırını aşarak inatçılıkla şeriatın sınırına girmiş olur.

7- Selef âlimlerinin kelâm ilmine karşı çıkmalarının bir sebebi de kelâmcıların, filozofların sözlerine kulak asmaları ve bunlardan bazı sefih kişilere uymalarıdır. Bu sebeple gökten inen âyetlerden yüz çevirip akıllı ve âlim oldukları zannedilen cahillerle beraber felsefeye daldılar. Halbuki Cenabı Allah kitabında bu hususta uyarıda bulunuyor. Şöyle buyuruyor:
“Âyetlerimiz hakkında yanlış tevillerle söz edenleri gördüğün zaman kendilerinden yüz çevir, yanlarında oturma; tâ ki Kur'an'dan başka bir söze dalalar.” 16[16]
Bu âyetin manası felsefecilere dayanan kelâmcılara da hususi sebeple değil, fakat umumî hatları ile şamildir. Bazen küfür, bazen fasıklık, bazen isyan, bazen hata derecesine varan bâtıl te'vüler ve tahrifler, Kur'an'ın manasında ileri gitmek, yanlış te'villerde bulunmak bu mananın içine giriyor. Bu bapta hata affedilmez. Dinin furuna taallûk eden meselelerde durum böyle değildir. Furu ile ilgili meselelerde hata vâki olsa günah yoktur, belki yanıldığı için de bir sevap vardır. İhtilaf halindeki bid'at ehlinin içtihatları ile ittifak halinde bulunan Ehl-i Sünnet'in içtihatları arasında fark burada ortaya çıkıyor. Cenabı Hakk'm şu buyruğu da bu noktaya işaret ediyor:
“Muhakkak ki Cenabı Allah sivrisinek ve daha büyüğü ile misal vermeyi terketmez. Artık iman edenler, bu misalin Rablerinden gelen bir hakikat olduğunu bilirler. Kâfirler ise: “Allah bu misal ile neyi murad etmiştir?” derler. Cenabı Allah o misal sebebiyle çoklarını saptırır, yine o misal ile bir çoklarını doğru yola hidayet eder.” 17[17]
“Biz Kur'an'dan müminler için şifa ve rahmet olan âyetleri indirmekteyiz. Zalimlerin ise Kur'an ancak sapıklığını artırır.” 18[18]
Bir hadîs-î şerifte ise şöyle buyuruluyor.
“Kur'an, lehinde yahut aleyhinde sana bir delildir?”
Kur'an-ı Kerîm nil nehri gibidir. Nil nehri, kendisinden istifade edenler (kendisine yakın olanlar) için sudur, ondan mahrum olanlar için ise kandır. Bütün müslümanlara vacib olan, diğer peygamberlerin de getirdiği inançlara uygun olarak gönderilen Peygamberlerin Efendisi Hz. Muhammed Mustafa sallellahu aleyhi vesellem'e uymaktır. Cenabı Allah, Hz. Peygamber'in şanını yüceltmiştir, öyle ki kendisine bir yerde yemin ederek şöyle buyurmuştur:
«Rabbin hakkı için, onlar, aralarında çekişme konusu olan hususlarda seni hakem yapıp verdiğin hükümden, nefisleri hiçbir darlık çekmeden tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar.” 19[19]
Cenabı Allah bu âyette haber vermiştir ki, münafıklar, çekişmelerinde başkasını hakem kabul etmek isterler. Onlar Allah ve Rasûlüne, yani Allah kitabı ve Rasûlüllah'ın sünnetinin hükmüne sarıldıkları zaman şiddetle yüz çevirirler. Halbuki onlara sorarsan, iyilikten, tevfikten, hakikat ve yakinî imandan başka bir şey istemiyorlar. Nitekim kelâm, felsefe ve diğer ilimlere mensup âlimler de böyle söylüyor. Biz ancak peygamberlerin sözleri ile filozofların sözlerini bir araya getirmek istiyoruz, diyorlar. Kendini ibadete veren bazı bid'atçılar da öyle söylüyorlar: îman ile ikan, tevfik ile şeriat, tarikat ile hakikat arasını birleştirmek suretiyle biz ancak ihsan derecesine ulaşmayı istiyoruz, derler. Ve bu sözde bâtıl mezheplerinin bâtıl meşreblerinin desiseleri olan hulul, ittihad, infisal, mutlak varlık davasını ve varlıkların bütünü ile, hakkın aynı olduğunu gizlerler ve bu düşünceleri

16[16] El-En'âm: 6/68.
17[17] EI-Bakara: 2/26.
18[18] El-İsrâ: 17/82.
19[19] En-Nîsâ: 4/65.

ile birleştirici makamında olduklarını vehmederler. Halbuki onlar tefrikacı zındıkların sapıklık hali üzerindedirler.
Herkim dine ait herhangi bir işte Hz. Peygamber sallelllahu aleyhi vesellem'den sadır olmayan bir hüküm vermek ister ve bu hükmün yakîn babında güzel olduğunu, Peygamberin getirdiği ile ona muhalif düşen aklî meseleleri birleştireceğini zannederse, onun sapıklıktan nasibi vardır. Ve onun için Hz. Peygamber'in getirdiği Sünnet'e yükselmek haramdır. Zira Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in getirdiği kâfidir, şifa vericidir, yeterlidir, orada hak yahut bâtıl olan her şey açıklanmıştır. Cenabı Allah bu konuda şöyle buyuruyor:
"Bâtıla hak libası giydirip bile bile hakkı gizlemeyin." 20[20]
Hz. Peygamberin Sünneti, Sahabe'nin, Tabiînin, onlardan sonra gelen müctehidlerin, müfessirlerin büyüklerinin, büyük muhaddislerin yoludur ve Dâvud-i Tâî, Muhasıbî, Serüs-Sakatî, Mâ'rûf-i Kerhî, Cüneyd-i Bağdadî gibi ilk sofilerle, Ebû Necîb es-Sühreverdî, mârifetullah'ta yüksek mertebe sahibi Abdulkadir-i Geylânî, Eb'ul-Kâsım el-Kuşeyri gibi sonradan gelen tasavvufçuların umdesidir.

İman Esasları

İmam Âzam Ebû Hanîfe el-Kûfî "Fıkh-ı Ekber" adlı kitabına şu sözleri ile başlamıştır:
(Tevhidin aslı ve itikatta sağlam dayanak mükellefin söylemesi farz olan şu esaslardır: Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, öldükten sonra dirilmeğe, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna, inandım.)

Allah'a İman:

Hişâm, Muhammed b. Hasan eş-Şeybani'den rivayet etmiştir: Ebû Hanîfe'nin şöyle dediğini duydum: "Allah'ın en büyük ismi "Allah" Lâfza-i Celâlidir." Tâhâvî ile Ariflerin ekserisi de bu görüştedir. Öyle ki onlara göre, Allah lâfzı ile zikir yapan kimsenin bulunduğu makamdan daha yüksek bir makam yoktur. Allah'a iman, kendisinden alınmış olan esaslara bakılmaksızın müstakil bir ilimdir. Ebû Hanîfe, Muhammed b. Hasan eş-Şeybani, İmam Şâfii, İmam Halîl, İmam Zeccâc, İbn-i Keysân, Halimi, Îmam'ul-Haremeyn, İmam Gazali, İmam Hattâbî ve diğer âlimlerden meydana gelen çoğunluk da bu görüştedirler.

Tevhidin Esasları:

Bu bahis, gerçek Tevhîd inancını en doğru bir şekilde öğrenme bahsidir. İmam Âzam Ebû Hanîfe rahimehullah'tan rivayet edildiğine göre, kelâmcılardan bir topluluk Allah'ın birliğini ispat hususunda kendisi ile konuşarak bahse girmek istediler. İmam Âzam onlara şöyle dedi:
"Konuşmaya başlamadan önce bu konuda vuku bulmuş bir olay hakkında bana cevap verini Dicle'de bir gemi kendi kendine limana gidiyor, kendi kendine doluyor, yiyecek giyecek ve benzeri eşya yükleniyor, kendi kendine dönüyor, demir atıyor; kendi kendine boşalıyor ve tekrar geri dönüyor, böylece çalışmasına kaptansız, tayfasız olarak devam ediyor. Bu olaya ne dersiniz? dedi. Onlar dediler ki; bu mümkün değildir, asla olamaz. Buna karşılık İmam Âzam da şöyle dedi: Bu geminin böylece kendi kendine idaresi mümkün olamazsa ya bu âlem nasıl kendi kendine idare edilir?"
Bu manada Ârif-i Billah İbrahim el-Havas ne güzel söylemiştir:
"Sana giden hak yol'açıktır.Seni bulmak isteyen delil istemez."
Bir başkası da bu manada şöyle demiştir:
"Sen apaçıksın, kimseye gizli değilsin, Kör olan kimse ancak ayı göremez."
"Eb'ul-Atâhiye" de aşağıdaki şiirinde ne güzel söylemiştir:
"Vay! Allah'a nasıl isyan edilir?
Yahut Allah nasıl inkâr edilir?
Her harekette ve her duruşta,
Ebediyyen Allah'a şahit vardır.
Her şeyde Allah'ın birliğine delâlet eden,
Bir işaret vardır."
Ben derim ki; Yüce Allah'ın Fatiha sûresinde sözüne "*El-Hamdü lillâhi rabbil-âlemîn"* ile başlaması uluhiyetin tevhidine lâzım olan rububiyetin tevhidinin takdir edildiğine işaret ediyor. Yâni Allah Teâlâ, bütün âlemlerin terbiyeci ve idarecisi olan Allah'tır. Allah'ın birliği, onun idare ve terbiyesinde de bir olmasını, eşsizliğini gerektirir. "*El-Hamdü lillâhhi rabbil-âlemîn"* cümlesinde bu mana gizlidir. Halkın ulûhiyeti birlemesi, kulluğun gerçekleşmesini icab ettirir. Bu da Allah'ı tanımak için ilk önce kul üzerine lâzım olan şeydir.

Tevhidin Çeşitleri:

20[20] El-Bakara: 2/42-32.

Hulâsa, ubudiyetin tevhidinden, rububiyetin tevhidi lâzım gelir. Rububiyetin tevhidinden uluhiyetin tevhidi lâzım gelmez. Çünkü Cenabı Allah Kur'an-ı Kerîm'de şöyle buyuruyor:
"*Onlara: gökleri ve yeri kim yarattı? diye sorarsan, elbette Allah yarattı, derler.*" 21[21]
"Biz o putlara, yalnız bizi Allah'a yaklaştırmaları için ibadet ediyoruz." 22[22]
Belki Kur'an-ı Kerîm'in surelerinin ekserisi tevhidin bu iki çeşidini şamildir, belki Kur'an başından sonuna kadar bu iki tevhid çeşidinin açıklaması hakkındadır. Kur'an-ı Kerîm ya Allah'ın zatından, isimlerinden, sıfatlarından ve işlerinden haber verir ki buna Tevhid-i İlmi-i haberi denir. Ya şeriki olmayan yalnız Allah'a ibadet, etmeye ve O'ndan başka ibadet edilen putları terketmeye çağırır ki buna Tevhd-i İradî-i Talebi denilir. Ya emir ve yasaklardan, Allah'a itaatin lüzumundan bahs eder ki, bunlar da Tevhid ile ilgili olup onun tamamlayıcısıdırlar. Ya Tevhid ehline ikramdan, dünyada bunlara yapılanlardan, âhiretteki ikramlardan haber verir ki , bu da Allah'ı birlemenin mükâfatıdır. Ya da Allah'a eş koşanların durumlarından, dünyada kendilerine yapılan azaptan, felâketlerden, âhirette kendilerine inecek olan azaptan, zincir ve bukağılardan haber verir ki bu da Tevhidin hükmünden dışarı çıkanların cezasıdır.

Tevhid'den Bahseden Âyetler

Kur'an'ın bütünü Tevhid'den, tevhid ehlinin haklarından, onların medhinden, Allah'a eş koşmayı kötülemekten, Allah'a eş koşanların isyanından ve müstahak bulundukları cezalardan bahseder.
"El-HamdüliIlahi Rabbil-âlemîn" tevhiddir.
"Errahmanirrahîm" Tevhiddir.
"Mâliki yevmiddin" tevhiddir.
"îyyâke na'budü ve iyya'ke nesteîn" tevhiddir.
"İhdinessırâtel-müstakîm" tevhiddir; tevhid ehlinin yoluna hidayet olmayı istemektir; cehalet inad ve ifsad için tevhid yolundan ayrılan sapıkların ve kendilerine gadap olunanların yoluna değil, Allah'ın nimet verdiği mutlu kimselerin yoluna iletilmeyi istemeye şamildir.
Kur'an gibi Sünnet de Kur'an'ın delâlet ettiği hususları açıklayıcı olarak gelir. Rabbimiz olan Allah Teâlâ, tevhid konusunda bizi falancanın görüşüne ve filancanın zevkine muhtaç kılmamıştır. Bu sebeple tevhid konusunda Kitap ve Sünnet'e muhalefet edenlerin ihtilâfa düştüklerini, birbirleri ile çarpıştıklarını görüyoruz. Halbuki Cenabı Hak Kur'an-ı Kerîmde:
"Bugün size dininizi tamamladım ve İslâm'ı sizin için din olarak seçtim." 23[23]
Buyuruyor. Bu sebeple dinin tamamlanmasında Kitap ve Sünnet'in dışında bir şeye ihtiyacımız yoktur. Nitekim Cenabı Allah başka bir âyette şöyle buyuruyor:
"Bu Kur'an-ı Kerîm insanlar için yeterlidir." 24[24]
"Onlara yetmiyor mu ki, biz sana, kendilerine okunan bir kitap indirdik." 25[25]
"*Hz. Peygamber size neyi getirmişse onu alın, sizi nerden yasaklamışsa ondan sakının.*" 26[26]
Tahâvî de ilk akidesinde şu sözü ile bu manaya işaret etmiştir;
"Bu konuya (Tevhid konusuna) kendi kendimize tasavvur ederek ve reylerimizle te'vil ederek giremeyiz. Zira dinin esası hakkında Allah'ın kurtardığından başkası selâmet bulmaz."
İmam Âzam, söze başlarken işe Allah'ın varlığı bahsi ile girmedi. Çünkü Allah'ın varlığı gözle görünür gibi apaçıktır. Kur'an-ı Kerim'de Cenabı Hak şöyle buyuruyor;
"Peygamberleri kendilerine gökleri ve yeri yaratan Allah'ın varlığında şüphe mi vardır?" dedi. 27[27]
"Gökleri ve yeri kim yarattı? diye sorarsan: Muhakkak Allah yarattı, derler." 28[28]
Allah'ın yarlığı halkın yaratılışında sabittir. Nitekim Cenabı Hak bu noktaya şu Âyet-i Kerime ile işaret buyuruyor:
"O halde gerçek bir müslüman olarak kendini dine yönelt.. Allah'ın dinine ki, insanları o din üzerinde yaratmıştır." 29[29] Hz. Peygamber'in:
"Her doğan çocuk, İslâm fitratı üzerine doğar." 30[30] hadis-i şerifi de buna işaret eder.
Bütün peygamberler tevhid inancını açıklamak için gönderilmişlerdir. Bu sebepten "Lâ ilahe illellah" kelimesi üzerinde sözleri birleşmektedir.
Peygamberler, kendi ümmetlerine, Allah'ın var olduğunu söylemekle emredilmemişler, belki, ümmetlerinin hayal ve vehmettiğini reddetmek için Allah'tan başkasına ibadet edilemiyeceğini açıklamayı kasdetmişlerdir.

21[21] Lokman: 31/25.
22[22] Zümer: 39/3.
23[23] Mâide: 5/3-36.
24[24] İbrahim: 14/52.
25[25] Ankebût: 29/51.
26[26] El-Haşr: 59/7.
27[27] İbrahim: 14/10.
28[28] Lokman: 31/25.
29[29] Rûm: 30/30.
30[30] El-Bakara: 2/164.

Onların ümmetleri vehme ve hayale kapılarak sapık bir inançla şöyle diyorlardı:
“Bu putlar, Allah katında bizim şefaatçılarımızdırlar. Biz onlara yalnız bizi Allah'a yaklaştırmaları için tapıyoruz.” Tevhid inancı ise, te'kitli olarak Allah'ın varlığını ifade eder.
Sonra inançlar, aklın serbest olduğu hususlardan olsa da aslolan bunların şeriattan alınması gerekir. Yoksa, Allah'ın varlığını, ilmini, kudretini isbat etmek haddi zatında Kitap ve Sünnete tevakkuf etmez. Ancak kendilerine itibar etme yönünden Kitap ve Sünnete tevakkuf eder. Zira bu bahislerin Kitap ve Sünnete uygun olup olmadıklarına itibar edilmezse, felsefecilerin bahsettikleri ilahiyat ilmi gibi olur ki, o takdirde buna itibar edilmez. Şu âyetler aklî olarak Allah'ın varlığına delâlet eden âyetlerdendir.
“Şüphesiz yer ile göklerin yaratılmasında, gece ile gündüzün değişmesinde, denizde insanlara faydalı olacak şekilde yüzen gemide, Allah'ın gökten su indirip onunla ölmüş toprakları diritlmesinde ve yeryüzünde her türlü canlıyı yaymasında, rüzgârları estirmesinde, yer ile gök arasında Allah'ın emrine amade bulutlarda, düşünen akıl sahibi kimseler için Allah'ın varlığına ve birliğine delâlet eden birçok alâmetler vardır.”
Her kim bu zikredilen varlıkların acaib durumuna, yer ve göğün yaratılışına, hayvanların, bitkilerin ve âyetlerde bahsedilen diğer yaratıkların acaib yaratılışlarına dikkatlice bakarsa bu bakış onu yokluktan vareden, belli kanunlar üzerine tertib ederek çeşitli hikmetleri içine koyan bir hikmet sahibinden müstağni olmayacağına hükmetmeye sevkeder. Nitekim Cenabı Allah bu konuda şöyle buyuruyor:
“Biz insanı muhakkak çamurun özünden yarattık. Sonra insanın neslini sağlam bir yerde (rahimde) bir nutfe (bir *damla su) yaptık. Sonra o suyu bir kan pıhtısı haline getirdik. Ondan sonra kan pıhtısını bir et parçası yaptık, o et parçasını da kemik haline çevirdik, kemiklere et giydirdik, sonra ona başka bir şekil vererek ruh verdik. Şekil verenlerin en yücesi olan Allah'ın şanının ne kadar büyük olduğuna bak!”* 31[31]
Mekke halkına ileride biz, hem kendi nefislerinde, hem yeryüzü etrafındaki âyetlerimizi (kudretimizin alâmetlerini) göstereceğiz ki, sonunda Peygamber'in söylediğinin hak olduğu kendilerine apaçık görünecektir. Rabbinin her şeye şahid olması yetmez mi?” 32[32]
Her şeyde Allah'ın birliğine ve eşsizliğine delâlet eden delil vardır.
Bütün akıllı kimseler bu yoldan yürüyerek Allah'ın varlığı ve birliğini bulmuşlardır. Ancak Dehriye taifesi gibi kendini büyük gören bazı sefihler bu yoldan yürümediler. Onların bir kısmı Allah'a eş koşmak suretiyle küfre vardılar. Öyle ki puta tapanlar gibi Allah ile birlikte ilâhlara da taptılar. Bazıları da olayların bir kısmını Allah'tan başkasına nisbet ederler. Mecûsiler gibi. Mecûsiler kötülükleri İhremen'in (Şeytan'ın) karanlığına, ki İhremen şeytandır hayrı da Rahman'm nuruna nisbet ederler. Puta tapanlardan bazıları da bazı eserleri putlara nisbet ederler. Bunlardan Cenabı Allah şöyle haber veriyor:
“Onlar dediler ki: ey Hûd! Sen bize açık bir mucize getirmedin. Biz senin sözünle tanrılarımızı terketmeyiz. Ve biz sana inanmayız.”
“*Ancak şunu söyleriz ki; ilâhlarımıza sövdüğün için, muhakkak onların bazısı seni bir fenalıkla (cinnetle) çarpmıştır. Hûd îşte ben Allah'ı şahid tutuyorum, ve siz de şahit olun ki, ben Allah'tan başka ona koştuğunuz ortaklardan hiçbirine inanmıyorum, onlardan beriyim, dedi.”* 33[33]
Sâbiîler ve bâzı müneccimler de kendilerine ışık tuttuğu için bâzı olayları yıldızlara nisbet ederler. Allah Teâlâ'yı eş koştukları şeylerden beri kılarım. Onlardan bazıları öldükten sonra dirilmek ve âhirette ölülerin dirilmesi gibi Allah'ın, inkârını küfür saydığı hususları inkâr etmek suretiyle sapmışlardır. Akıl sahipleri için bu kadarı yeterlidir. Görüşlerini müdafaa etmek için munazaracının tertip ettiği aklî mukaddimelere başvurmadık. O mukaddimelerin hulâsası şudur: Âlem hadistir, yâni yoktan var edilmiştir. Onun kıdem sıfatı ile vasıflanan bir yaratıcıya ihtiyacı vardır. O yaratıcı da Cenabı Allah'tır. Cenabı Allah'ın şu âyeti de bu noktaya işaret ediyor:
“Allah her şeyin yaratıcısıdır. O, her şey üzerine vekildir.” 34[34]
“Şüphesiz sizin rabbiniz, altı günde yer ile gökleri yaratan Allah'tır.” 35[35]
Herkim bu âlemin kadîm (yaratılmamış) olduğuna hükmederse o kâfirdir. Sonra, bütün varlıkların varlığı kendinden olan bir varlıkta son bulduğu sabit olunca, bu varlığın ezelî ve ebedî olması lâzım gelir. Varlığı kendinden olan üzerine yokluk geçmesi ise mümkün değildir. Zira varlığı kendinden olduğu sabit olanın yok olması mümkün değildir. Öyle ise Cenabı Allah kadîmdir, yani varlığının evveli yoktur. Bakîdir, varlığının sonu yoktur. Bu sebeple kıdem ve baka manaları Allah Teâlâ hakkında Selbî sıfatlara döner. Bazıları bu iki sıfatı subûtî sıfatlardan saymaktadır. Zira Allah hakkında bakanın manası, ebed'den sonra gelen yokluğu nefyetmektir. Kadim de ezelden evvel geçen yokluğu nefyetmek olduğu gibi. O halde bu iki kelimenin manası yokluğu nefyetmeye yönelir. Bu sebeple Tûrbiştî kendi inancında şöyle demiştir: “Mevcud ve kadim”» sıfatları Allah'ın zat sıfatlarındandır.
Yukarıda geçmiş imanın şartlarından olan “Allah'a inandım sözünün, imanın yarısı olduğu hususunda ihtilaf bulunmakla beraber, imanda söz ile ikrar etmeye itibar edildiğine işaret vardır. Ancak ikrar bazı zamanlarda düşer, yahut ikrar imanın hükümlerini icra etmek için şarttır. Bu görüş İmam Âzam'dan rivayet edilmiştir. İmam

31[31] Müminûn: 23/12-14.
32[32] Fussilet: 41/53.
33[33] Hud: 11/53-54.
34[34] Zumer: 39-62
35[35] Yûnus: 10/3.

Mâtürîdi de bu görüşe meyletmiştir. Eş'arî'ye göre en doğru görüş de budur. Şu âyet-i kerîme bu görüşü kuvvetlendiriyor:
"Allah'a ve âhiret gününe iman eden hiçbir kavmi, Allah'a ve Peygamber'e karşı gelenlerle sevişir halde bulamazsın; velev ki o o karşı gelenler, babaları, oğulları, yahut kardeşleri, yahut kendi kabilelerinden olsun. İşte Allah böyle (zalim) kimseleri sevmiyen bir kavmin kalblerinde imanı tesbit buyurmuş ve kendilerini yüce katından bir rahmet ile kuvvetlendirmiştir." 36[36]
Şeyh'ul-İslâm Pezdevî bu konuda şöyle diyor:
"Bir kimse kalbten inanıp özürsüz olarak bu imanını açıklamayı terk ederse, mümin olamaz." Bu görüş müçtehidlerden Muhakkik olanların görüşüdür. Pezdevî'nin bu sözünde, imanda "Eşhedü" sözünün şart koşulmadığına işaret vardır. Çünkü kişinin, "Allah'a inandım" şeklinde şehadet getirmesi gerekir, dememiştir. Şafiî âlimlerinden bazıları imanda "Kelime-i Şehadet"i şart koşuyorlar ve bunun için de Hz. Peygamber'in şu Hadîsini delil getiriyorlar:
"Allah'tan başka bir ilâh bulunmadığına şehadet getirinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum." 37[37]
Başka bir rivayette ise "(Lâ ilahe illellah deyinceye kadar" ifadesi vardır. Bu kelimenin manası: Allah Teâlâ'nın varlığını, zatında ve sıfatında birliğini itiraf ederek tasdik ettim, demektir.

Meleklere Îman :

Allah'ın meleklerine şöyle inanırız: Allah'ın emrine karşı gelmezler, emrini yerine getirirler. Melekler günah işlemekten korunmuşturlar, erkeklik dişilik sıfatlarından beridirler. Cenabı Allah Kur'an-ı Kerîmde melekleri dişilikle vasıflayarak Allah'ın kızlarıdır, diyenleri reddediyor; şöyle buyuruyor: .
"Onlar, Rahman olan Allah'ın kulları olan melekleri de dişi yaptılar. Yaratılışlarına şahit mi idiler? Onların şahitliklerini yazacağız, onlar Kıyamete kadar sorumlu tutulacaklardır." 38[38]
"Yoksa Allah kızları oğullara tercih mi etmiş? Ne oluyor size, nasıl böyle hüküm veriyorsunuz." 39[39]
"Cevâhir'ul-Usûl" adlı kitapta şöyle zikrediliyor: Melekler için cennet nimetleri ve Allah'ı görme nimetinden nasib yoktur. Konevî'nin "Umdet'ün-Nesefi" Şerhinde de böyle yazılmaktadır. Bu kitaplarda yine meleklerin her şekle girebilen havaî latif bir cisme sahib oldukları, ikişer, üçer, dörder kanatları bulunduğu da zikrediliyor. Meskenleri göklerdir. Müslümanların çoğunluğunun görüşü de böyledir.

Kitaplara İman:

Allah'ın kitaplarına iman konusunda Tevrat, İncil, Zebur ve Furkan gibi adet tayin etmeksizin Allah katından indirilen bütün kitaplara iman etmek gerekir.

Peygamberlere İman:

Peygamberlere iman ederken Allah tarafından gönderilen bütün peygamberlere inanmak lâzımdır. Kendine bir kitap veya sayfa verilsin, yahut verilmesin, bütün peygamberleri içine alacak şekilde inanmak şarttır. İmam Âzam yukarıdaki ifadesinde "Resul" kelimesini "Nebi"ye eş anlamlı olarak kullanmıştır. Feth'ul-Kadîr sahibi İbn-i Humam da bu görüşü benimsemiştir. Ancak Cumhura göre, Resul kelimesi Nebi kelimesinden daha hususî bir manâ taşır, Peygamberlere iman ederken belli bir sayı tâyin etmeyiz. Zira sayı tayin edince peygamber olmayanı peygamber yapmak ihtimali olabilir. Yahut peygamber olduğu halde sayıdan çıkarılarak peygamberliğine inanılmayanlar da bulunabilir. İman esaslarındaki tertib, meleklerin kitapları Peygamberlere getiren kişiler olmaları itibariyledir. Yoksa kitaplar ve peygamberler, meleklerden daha faziletlidirler.

Öldükten Sonra Dirilmeye İman

Öldükten sonra dirilmekten maksat, başlangıçtaki şekil ve varlık yok olduktan sonra yeniden var olmaktır. Öldükten sonra dirilmenin delili şu âyet-i kerimelerdir:
"Sonra sizler, şüphesiz Kıyamet gününde diriltileceksiniz." 40[40]
"O (inkarcı) insan görmedi mi ki biz onu bir damla sudan nasıl yarattık. Şimdi de aşikâr bir mücadeleci kesildi".
"Bir damla sudan yaratılışını unutarak bize bir de misal getirdi: Bu kemikleri dağılıp çürümüşken kim diriltir? dedi."
"Ey Resulüm! De kii onları ilk defa yaratan diriltir ve o, her yaratılanı tamamiyle bilir." 41[41]

36[36] Mücadele: 53/22.
37[37] Buhari, Cüz: I, s. 110, Bab.1
38[38] Zuhruf: 43/19.
39[39] Sâffât: 37/153-154.
40[40] Müminûn: 23/16.

“El-Makâsıd” adlı kitapta şöyle deniliyor: Öldükten sonra dirilmeye inanmak dinin zarurî saydığı inanç esaslarındandir, inkârı ise kesinlikle küfürdür.
Öldükten sonra dirilme hâdisesine şöyle itiraz edilebilir: Öldükten sonra dirilmeye inanmak, tenasuh'a, yani ruhun bir bedenden başka bir bedene intikaline hükmetmektir. Çünkü ikinci beden ilk beden değildir. Hadîs-i şerifte de şöyle buyurulmuştur:
“Cennet ehli tüysüz, sakalsızdır. Gençleri ihtiyarlamaz, elbiseleri eskimez.” 42[42]
“Cehennemlik birinin sırtı Uhud dağı gibidir.” 43[43]
Öldükten sonra dirilme ve cesetlerin haşri ile hükmetmek üzerine Celâleddin er-Rûmî rahimehullah şöyle diyor: “Tenasüh inancının yerleşmediği hiçbir mezhep yoktur.”
Bu itiraza şöyle cevap veririz : İkinci beden, ilk bedenin aslî cüzlerinden yaratılmış olmasaydı o zaman belki tenasüh olabilirdi. Eğer bu inanca yâni cesetlerin haşri inancına tenasüh adı verilecek olursa, bu yalnız isim üzerine bir münakaşa olur. Esas tenasühün tarifi, Tenasuha inananlara göre şöyledir: Tenasüh, ruhların âhirette değil dünyada şahıslara iadesidir. Zira Tenasüh inancına sahib olanlar Cennet ve Cehennemi ve âhirete ait diğer işleri inkâr ediyorlar. Bu sebepten bu inançta olanlar tekfir edilmişlerdir. Cenabı Hak'kın:
“*Şüphesiz âyetlerimizi inkâr eden kâfirleri yarın ateşe atacağız. Onların derileri piştikçe, azabı duysunlar diye kendilerine, derilerinden başka deriler vereceğiz. Çünkü Allah, gerçekten Azizdir, Hakimdir.*” 44[44]
Buyruğunun, hissî lezzetlerle mükâfatlandırılacak, cismanî ızdırap ve acılarla cezalandırılacak olan kimsenin, Allah'a itaat eden ve kötülüğü irtikap edenlerden başkası olduğunu ifade ettiği söylenemez. Zira biz deriz ki: öldükten sonra dirilmede cismanî ve hissi olarak tat ve acıları duymada itibar edilen husus bu işi anlamaktır. Acı yahut lezzet tatmak ise ancak ruhun tâalluku ile olabilir. Ve lev ki alet vasıtasiyle olsun. Vücudun aletleri ise aynen bakidir, bedenin diğer asli parçaları da öyle. Bu sebeple çocukluk çağında görülen ve bir çocuk için ihtiyarlık anında şekil ve görünüşü hatta birçok azası ve aleti değişse de, çocukluktaki insanın aynı olduğu rahatlıkla söylenir. Gençlik çağında cinayet işleyip yaşlanınca cezaya çarptırılan bir kimse için, gençliğinde suçu işleyen kimse değildir, denilemez. İşte Hadis-i şerifte belirtilen: *“Kâfirin sırtının Uhud dağı kadar büyümesi”,* azalarından bir şişme meydana gelmesi gibidir. Parçalar aynı parçalardır.
“Şerh'ül-Mevâkıf”ta şöyle deniliyor: insandaki asıl parçalar, ömrün başından sonuna kadar devam eden parçalardır. Bâzı âlimler de demişlerdir ki: insan vücudunun asıl cüzleri, yaratılışın başlangıcında hâsıl olan cüzlerdir. Yaratılışın başlangıcı, ruhların cesetlere tâalluk etmeğe başladığı zamandır.
Öldükten sonra dirilmede bedenin asıl cüzlerine itibar edildiği hususunda zikrettiğimiz görüş ile cesedlerin bütün cüzleri ile öldükten sonra dirilmeyi inkar edenlerin öldükten sonra haşri inkar sadedinde söyledikleri söz itibardan düşmüştür. Haşir ise ancak her şeyden evvel ömrün evvelinden sonuna kadar cesetlerin bütün cüzleri ile olur. Hatta öyle ki, iade mânasını gerçekleştirmek için Cenabı Allah sünnet yerinden kesilen et parçası ile tırnaklardan, saçlardan kesilenler, dişlerden çıkarılanlar ve benzeri vücudun ilk yaratılışında var olan bütün cüzleri iade edecektir. Sonra Cenabı Allah kemmiyet, keyfiyet ve şekil bakımından iradesinin taallûk ettiğince dilediğini bırakacak, dilediğini yok edecektir. Sonra bilmiş ol ki Cenabı Allah akıllıları dirilteceği gibi, delileri, çocukları, cin ve şeytanları, hayvanları, haşereleri ve kuşları da diriltecektir. Çünkü bu hususta hadîs-i şerif vardır. Azası henüz tamamlanmamış bulunan düşük çocuklar diriltilecek mi? İmam Âzam Ebû Hanife'den rivayet edildiğine göre, düşük çocuğa ruh verilmişse diriltilecektir, ruh verilmeden düşmüşse diriltilmeyecektir. Doğru olan görüş de budur. Zira Allah'a yakın olan muttaki âlimlerin mezhebi, haşrin ruh ve cesedden meydana geleceğidir. Konevi'nin görüşü ise şöyledir: Kendisi şöyle diyor: bizim âlimlerimizin mezhebinin gereği şudur. Çocuğun azalarından bir kısmı belli olmuşsa dirilecektir. Bu görüş Şâbî ve İbn-i Şîrin'in görüşü olup reddedilmiştir. Zira bu hüküm fıkhî bir hükümdür. Bu hüküm üzerine dünyevî bazı hükümler terettüp eder. (Miras gibi). Âhirete ait haller buna kıyas edilemez.

Kadere İman:

Kadere inanmak iman esaslarındandır. Hayrın faydasının, şerrin zararının Allah’tan olduğuna inanmak da kadere imana dahildir. Acının acılığı, tatlının tatlılığı, hayrın faydası, şerrin zararı hep Allah'tandır. Kader değişmez. Allah'ın kaza ve kaderine rıza göstermek gerekir. Kader, fayda, zarar, güzellik, çirkinlik ve bunları kaplayan zaman ve mekânla bunlar üzerine terettüp eden sevap ve azab cinsinden yaratıkların hepsini bulunduğu durumda tayin etmektir, İmam Âzam, Hz. Peygamber'e uyarak Kelime-i Şehadetin şamil bulunduğu icmali, imanı anlatmamış olsa gerektir. Peygamber'e Cebrail aleyhisselam, imandan sorunca bu kadar (yani altı iman esası) ile cevap vermişti. imam Âzam da Hz. Peygamber'e uyarak aynı esasları kabul etmiştir. Ancak İmam Âzam yukarıdaki metinde âhiret gününe iman sözü yerine “öldükten sonra dirilmek” ifadesini kullanmıştır. Bu ifade ile kabirdeki hayatı da içine almıştır. Sonra ben başka bir nüshada “Âhiret günü” ifadesi ile “öldükten sonra dirilmek” ifadesini birleştirdiğini gördüm. İmam Âzam'm bu iki ifadeyi birleştirmesi ile, öldükten sonra

41[41] Yasin: 36/77, 78, 79.
42[42] Tirmizî, C: IV, s. 679.
43[43] Tirmizî. C: IV, K. 40, H. No: 2577, s. 703.
44[44] Nisa: 4/56.

dirilmekten, kabirde dirilmek mânası kasd edildiği, yahut “âhiret günü” ile Kıyamete ait bütün halleri, ölümden sonraki sevap ve azap hallerini kasdettiği ortaya çıkmıştır.
Sonra İmam Âzam âhirete ait hallerden haşir neşir için dirilmeyi tahsis etmiştir. Çünkü bu bahis, kâfirlerin ilk münakaşaya girdik konudur. Tafsili imanın esaslarını ihtiva etmektedir. Bu şekilde İmam Azam kitabının başında, sonradan tafsilatlı olarak açılayacağı hususları kısaca sana tenbih etmeyi istemiştir.

Öldükten Sonra Hesap Günü :

Hesab, amellerin tartılması Cennet ve cehennemin varlığı haktır. Kametin, duraklarından olan Sırat, havuz ve diğerlerinin varlığı da haktır.

Allah'ın Birliği :

İmanı Âzam buraya kadar imanın esaslarını açıkladıktan sonra esas Tevhid'in mânasını bütün açıklığı ile izah etti ve şöyle dedi.
“Allahu Teâlâ zatında birdir. Fakat bu birliği sayı cihetinden değil, ortağı bulunmamak yönündendir.”
Birliğinin sayı cihetine inhisar etmemesi, kendinden sonra bir varedicinin bulunduğu vehmini ortadan kaldırmak içindir. Zira adet mânası üzerinde düşünülünce, başka sayılar da akla gelir. Halbuki Cenabı Allah zatında, sıfatında eşi, benzeri ve ortağı yoktur, Allah'ın varlığı ve birliğine Kur'an-ı Kerîm'den delil İhlâs süresidir. Cenabı Allah İhlâs sûresinde şöyle buyuruyor:
“De ki: Allah birdir. Allah kimseye muhtaç değildir. Doğmamıştır. Doğurmamıştır. Kendisine hiç kimse emsal olmamıştır.” 45[45]
Yâni Allah Zatında ve sıfatında tektir, herkes ona muhtaçtır. O, kimseye muhtaç değildir, sonradan var olan yaratıkların mahalli değildir, sonradan yaratılmış da değildir. Hiç bir varlık kendisine denk olamaz. Burada Mekke kâfirlerine reddiye vardır. Onlar şöyle demişlerdi: “Melekler Allah'ın kızlarıdır”. “*Allah doğurmamıştır,*” ifadesiyle bu inanç yıkılmıştır. Yahudilere de reddiye vardır. Yahudiler de şöyle demişlerdi:
“Uzeyr, Allah'ın oğludur.” Yani Allah'ın oğlu da yoktur, kızı da. *“O doğmamıştır, doğurmamıştır.”* Hıristiyanlara da reddiye vardır. Hıristiyanlar:
“*Mesih, Allah'ın oğludur, anası da eşidir*,” demişlerdi. Kur'an-ı Kerim'de cinlerin müminlerinden hikâyeten şöyle buyuruluyor:
“Doğrusu rabbimizin şanı çok yücedir; ne eş edinmiştir, ne de çocuk.” 46[46]
Yâni eş ve çocuk edinmek mecaz yolu ile de olsa, Allah hakkında düşünülemez. Gerçekten olması ise zaten mümkün değildir.
Hâsılı bu âlemin yaratıcısı birdir, eşsizdir. Zira Vâcib'ul-Vücûd'un mânasının ancak çeşitli kemal sıfatları ile vasıflanan tek ve eşsiz bir zat üzerinde tasdik edilmesi ile mümkün olabilir. Nitekim Cenabı Allah da şöyle buyuruyor:
“Yerde, gökte Allah'tan başka farz edilen başka ilâhlar bulunsa, yer ile gök düzeni bozulurdu.” 47[47]
Bu âyetten istifade edilerek Burhan-i Temânü diye adlandırılan bir delil ortaya çıkmıştır. Bunun takriri şöyledir:

Burhan-i Temânü:

Eğer iki ilahın varlığı mümkün görülürse, aralarında çekişme ve çatışma da mümkün olur. Şöyle ki, biri meselâ: Zeyd'in hareket etmesini, diğeri ise hıareket etmemesini, durmasını isteyebilirdi. Zira bu iki durumdan her biri de mümkün olan şeylerdir. Yine iradenin bu iki işten birine taalluk etmesi de haddizatında yine mümkündür. Çünkü bu iki irade arasında bir tezat yoktur. Belki tezat istenilen iki ayrı şeydedir. O takdirde ya istenilen iki iş de olacaktır, ki o zaman iki zıddın toplanması lâzım gelir. Yahut ikisi de olmayacak, belki biri vuku' bulacaktır. O zaman da iki ilahtan birinin âciz olması gerekecektir. Acizlik ise yaratıcı olmamanın, sonradan yaratılmış olmanın işaretidir. Çünkü acizlikte ihtiyaç şaibesi vardır. İlahların birkaç tane olması, muhali gerektiren çatışmayı gerektirmektedir. Dolayısıyla ilahların birkaç tane olması da mümkün değildir. Bu açıklama aşağıda söylenen sözün de tefsiridir: Varlığı farz edilen ilahlardan biri eğer diğerine karşı gelmeğe gücü yetmezse, ötekinin âciz olması lâzımgelir; gücü yeterse diğerinin ilah olamaması ve âciz olması gerekir. Yukarıda zikrettiğimiz açıklamalarla, iki ilâhın çatışmadan ittifak etmelerinin mümkün olduğu yolunda söylenen söz de reddedilmiş oluyor.
Allâme Tafazânî'nin: “Mezkûr âyet, iknaî bir delildir” sözü şu demektir: yâni ilk bakışta iknai delil olduğu zannedilir, demektir. Bu zan, bilgi hasıl olduktan sonra zail olur. Âyetin hükmünün gereği olan mulâzemet, yâni iki ilahın var olduğunun farzedilmesinden yer ile göğün fesada uğramasının lâzımgelmesi, zannî delillere lâyık olduğu vech ile adettir. Zira hakimler birkaç tane olunca, çekişme ve galebenin varlığı adeti geçerlidir. Nitekim

---

45[45] İhlâs: 112/50.
46[46] Cin: 72/3.
47[47] Enbiyâ: 21/22.

Cenabı Allah buna bir âyette işaret ederek şöyle buyuruyor:
"Allah hiç bir evlât edinmemiştir, ona ortak hiç bir ilâh da yoktur. Eğer böyle olsaydı her ilâh kendi yarattığını götürür, bazısı üzerine üstün gelirdi. Allah Teâlâ, onların vasıfladıkları şirkten münezzehtir 48[48]
Gazali, İbn-i Humam ve Beydavi gibi araştırıcı alimler mezkur Temanü' âyetinin iknaî olması ile yetinmeyerek onu kesin hakikatlerden saydılar. Belki, bu ayetin iknaî delil olduğunu söyleyenin kâfir olacağını bile söyleyenler vardır. Bu mesele hakkında kelam kitaplarında yeterince bilgi verilmiştir.
Sonra bil ki, âyetteki "lev" kelimesi "lintifaissani Iintifâil-evvel" kaidesince, birinci kısım olan şartın bulunmayışından dolayı ikinci kısım olan cevabın bulunmamasını ifade etmez. Yâni yer ile gök fesada uğramadığına göre, Allah Teâlâ birdir. Belki burada lev kelimesi zaman tâyinine delâlet etmeksizin şartın bulunmaması üzerine cezanın da bulunmamasını gerektirir. Yâni Allah bir olduğu için yer ile gök bozulmamıştır. Çünkü lev harfi bazı yerlerde bu mânada da kullanılır.(Cenabı Allah yarattığı şeylerden hiç birine benzemez.)
Çünkü Cenabı Allah'ın varlığı kendindendir. Allah'dan başka her şeyin varlığı ise mümkün olup kendinden değildir. Varlığı kendinden olan Samed'dir, yâni kimseye muhtaç değildir, her şey O'nun yaratmasına ve yardımına muhtaçtır. Bu konuda Cenabı Allah şöyle buyuruyor:
"Allah kimseye muhtaç değildir, sizler ise muhtaçsınız." 49[49]
O halde Allah'ın varlığı zatının aynıdır. Allah'ın sıfatları ise zatının aynı değildir, gayrı da değildir. Filozoflara göre bu görüşe muhalefet vardır. Onlara göre, Allah'ın sıfatları zatının aynıdır. Mutezileye göre de Allah'ın sıfatları zatının gayrıdır.
Kerrâmiye mezhebine mensub olanların inandıkları gibi, Allah'ın sıfatları da sonradan yaratılmış değildir. Yaratılmışların sıfatları böyle değildir. Zira yaratılmışların sıfatları bütün ilim adamlarına göre, zatlarının gayrıdır.
Hâsılı Filozoflarla Mutezile, kadîm olan varlıkların birkaç tane olmasından sakınarak Allah'ın sıfatlarını kabul etmediler. Eş'arîler de Allah'ın sıfatları zatının ne aynıdır, ne de gayrıdır, diyerek görüşlerini belirttiler.

Allah'ın Eşsizliği:

(Allah'ın yarattığı şeylerden hiçbir varlık ona benzemez.)
Bu ifade yukarıdaki metinde geçen ifadeyi takviye için gelmiş olup Cenabı Hakkın şu âyetinden istifade edilmiştir:
"Allah gibi hiç bir şey yoktur." 50[50]
Yâni Allah'ın zatı ve sıfatı gibi hiçbir şey yoktur. Yahut bu âyette mislinin mislini nefyetmek, ileri gelen bazı âlimlerin araştırdığı gibi, Burhan yolu ile mislinin yok olmasını gerektirir. Burada "Kemislihî" sözündeki "kâf"ın zaide, olduğu ile hüküm vermiyoruz, misil kelimesinin zaide olduğu ile de hükmetmiyoruz. Zira mutlak misil, bütün yönlerden eşit olandır.
Konevî Şerh"inde zikredildiğine göre, Nuaym b. Hammad şöyle demiştir:
"Kim Allah'ı, yarattığı varlıklardan herhangi birine benzetirse kâfir olur. Kim, Allah'ın kendini vasıflandırdığı sıfatı inkâr ederse o da kâfir olur."
İshak b. Raheveyh de şöyle demiştir:
"Kim Allah'ı bir vasıf ile vasıflandırıp O'nun sıfatlarını Allah'ın yarattıklarından birinin sıfatına benzetirse, o kimse kâfir-i bülah'il-azîmdir."
Allame Cehm ve arkadaşları :
Allâme Cehm, Cehmiye taifesinin reisidir. Bunlar Allah'ın sıfatları konusunda Ehl-i Sünnet'e karşı çıkmışlar ve yalan isnad ederek Ehi-i Sünnet'e "Müsebbibe: Allah'ı yaratıklara benzeten" adını vermişlerdir. Oysa Ehl-i Sünnet Müşebbîh değil, Muattıledir. Bu sebeple Selef âlimlerinin çoğu demişlerdir ki:
"Cehmiye taifesinin alâmeti, Ehl-i Sünnet'e Müşebbih adını takmalarıdır. Halbuki Cumhur'a göre, Ehl-i Sünnet'in meşhur olan görüşü, Allah'ın yaratıklara benzemesini nefyetmekle Allah'ın sıfatlarını nefyetmeyi kasdetmedikleri, belki bununla Allah'ın isimlerinde, sıfatlarında ve işlerinde yaratıklardan hiçbirine benzemediğini kasdettikleri yolundadır."

Zâti Ve Fi'lî Sıfatlar:

(Cenabı Allah geçmişte ve gelecekte Zatî ve Fi'lî sıfatlar ile vasıflanmıştır.)
Zatî sıfatları ilim, hayat ve kelâm gibi sıfatlar olup ittifakla bu sıfatlar kadîmdir. Yaratmak, rızık vermek ve benzeri sıfatlar da fili sıfatları teşkil etmekte olup bu sıfatların kadim olduğunda ihtilâf vardır. Mâtüridîlerin mezhebi ise bu sıfatların kadîm olduğudur. Eş'arîlerin mezhebine göre filî sıfatlar kadîm değil hadistir, yâni sonradan yaratılmıştır. Buradaki ihtilâf, araştırıldığı takdirde, araştırıcılarca anlaşılacağı üzere görünüşte bir ihtilâftır. Bunun açıklaması şöyledir:

48[48] Müminûn: 23/91.
49[49] Muhammed: 47/38.
50[50] Şûra: 42/11.

Kendi zatı için varlığı vacib olan isim ve sıfatları gibi bütün yönleri ile varlığı vacibtir, yani kendiliğinden var olmuştur. Bunun mânası şudur: Allah Teâlâ'nın beklenen bir sıfatı yahut tehir edilmiş bir hali yoktur. Zira Allah'ın zatı arazların mahalli değildir. Yâni varlığının devamı başka bir varlığa muhtaç şeylerin mahalli değildir. Çünkü Allah'ın zatı, arazları tamamlayacak bütün durumlarla kendisine ait bütün sıfatların meydana gelmesinde kâfidir. Eğer Allah'ın zatı buna yeterli olmasa bunu meydana getirecek başka birine muhtaç olması gerekirdi. Başkasına muhtaç olan her şey ise varlığı kendinden olmayıp başkası tarafından yaratılmıştır. Halbuki Allah'ın varlığının vacib olduğu, varlığı kendinden olduğu sabit olmuştur. Bu konuda Cenabı Allah şöyle buyuruyor;
"Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise hiç bir şeye muhtaç değildir." 51[51]
Yâni Allah zatı ve sıfatı ile yarattıklarının zuhurundan müstağnidir. Şu demek: Allah yarattığı kâinatı yaratmaya muhtaç değildir. Allah isimleri ve sıfatları ile öğülmüştür. İster öğen olsun, ister olmasın bu birdir. Allah Teâlâ, değişiklikten ve intikalden de beridir.
Belki fi'lî sıfatlarında zevalden, zatî sıfatlarda kendini tamamlamaktan müstağni olmakta devam eder. Allah'ın bu kemal sıfatlarının ilgili bulunduğu yaratıkların hadis olmasından sıfatların da yaratılmış olması gerekmez. Meselâ; Allah rızık veren, gören, işitendir. Bu sıfatlar yaratılmış değildir. Allah'ın gördüğü, rızık verdiği ve işittiği şeylerin yaratılmış olmasından, Allah'ın bu sıfatlarının da yaratılmış olması gerekmez.

Zatî Sıfatlar

(Allah'ın Zatî sıfatları şunlardır: Hayat, Kudret, İlim, Kelâm, Semi', Basar, İrade).
Hayat: Allah Teâlâ'nın yaşaması demektir. Allah Teâlâ'nın ezelî bir hayatı vardır. Mevsufu olan Allah'a ait sıhhatli bir bilgiyi gerektirir.

Kudret: Gücü yetmek demektir. Yaratıklara tâalluk ettiği zaman tesir eden ezelî bir sıfattır. Bunun mânası şudur: Şüphesiz Cenabı Allah, ezeli ebedî olan hayatı ile yaşamaktadır ve sermedi sıfatı olan kudreti ile her istediğini yapmaya gücü yetendir. Yâni Allah bir şeye gücü yettiği zaman bu olay kadîm olan (yaratılmamış olan) kudreti ile gücü ile meydana gelir. Yaratılmış varlıklarda olduğu gibi hadis olan bir kudret ile değil.

Cenabı Allah Hayyul - Kayyûm'dur: Yâni kendi zatı ile kaim olup yaratıkların varlığını da devam ettirmektedir. Allah ilk önce yoktan var ettiği varlıkları öldürdükten sonra tekrar diriltir. Allah her şeye gücü yetendir. Allah yaratıkları yaratmış, onlara hayat vermiş, kudretinden kudret vermiş ve rızık vermiştir. Allah'ın her şeye gücü yeter olmasının mânası Allah'ın bu âlemi yaratması ile yaratmaması ona göre eşittir, demektir.

İlim: Allah'ın zatı sıfatlarından biri de ilimdir. İlim sıfatı, yaratıklara tâalluk ettiği zaman bilgi meydana getiren ezeli bir sıfattır. Allah Teâlâ, bütün yaratıkları bilir, yükseklerde ve aşağılarda bulunanlar içinde zerre kadar hiç bir şey O'nun bilgisinden gizli değildir. Cenabı Allah, gizli ve aşikâre her şeyin gizliden, de daha gizlisini, gayba ait olan şeyleri bilir. Belki O'nun ilmi, ister parça olsun, ister tüm olsun, ister var olsun, ister yok olsun, ister mümkün olsun, ister mümkün olmasın, Allah'ın bilgisi her şeyi kaplamıştır. Cenabı Allah her şeyin zat ve sıfatını, kemâl tariki ile vasıflamış bulunduğu kadîm ilmi ile bilir, intikal, değişme, infial ve kabul yolu ile hasıl olan sonradan olma bilgi ile değil. Allah'ın şanı sonradan olma bilgilerden münezzehtir.
İmam Şafiî'nin arkadaşlarından İmam Abdülaziz el-Mekkî, Halife Memun'un huzurunda Allah'ın ilminden sorduğu zaman Bişr el-Merîsi ile yaptığı münazarayı hikâye ettiği kitabında şöyle diyor:
"Bişr el-Merisî demiştir ki: Allah cahil değildir, derim. Mermin soruyu tekrarlayarak ilmin sıfatından sordu. Bunun üzerine İmam Abdülaziz el-Mekkı demiştir ki: Cehaleti nefyetmek bir övme sıfatı değildir. Zira bu direk de cahil değildir. Halbuki Cenabı Allah Kur'a-n-ı Kerimde Peygamberlerle melekleri ve inananları cehaletlerini nefyederek değil, ilim ile medhetmiştir. İlmi ispat eden, cehaleti nefyetmiş olur. Aksine cehaleti nefyeden ilmi ispat etmiş olmaz. Halka düşen görev, Allah'ın kendisi için ispat ettiğini ispat edip, nefyettiğini nefyetmek, terkettiğini terketmektir. Cenabı Allah şöyle buyuruyor:
"*Yaratan bilmez mi? O, lâtifdir, her şeyden haberdardır."* 52[52]
"Gaybın anahtarları Allah katındadır. Onları ancak Allah bilir. Karada ve denizde ne varsa hepsini o bilir. O'nun bilgisi dışında bir yaprak dahi düşmez. Yerin karanlıkları içinde tek bir dane, yaş ve kuru her şey Allah'ın emridir. O Allah'tır ki sizleri geceleyin uyutarak ölü gibi yapıyor, gündüz de yaptığınız işleri biliyor. Nihayet dönüşünüz O'nadır." 53[53]
Bu âyetlerde yaratıklardan da ilim sahipleri olduğuna işaret 54[54]
"Eğer Allah ezelî bilgisinde onlarda bir hayır takdir etseydi, elbette onlara duyururdu, (bu durumlarında) Allah kulaklarına soksa bile yine onlar, muhakkak ki (Haktan) yüz çevirerek döner giderlerdi. (İmandan çıkarlardı."

51[51] Fâtır: 35/15.
52[52] Mülk: 67/14.
53[53] En'âm: 6/59.
54[54] El-Hac: 22/1.

55[55]

"*Hayır, evvelce gizleyip durdukları işleri karşılarına çıktı da ondan böyle söylüyorlar. Yoksa (dünyaya) geri çevrilselerdi, o ahkonmak istendikleri fenalığa yine döneceklerdi. Şüphesiz ki onlar yine yalancıdırlar."* *56[56]*
Cenabı Allah, kötülük işleyenlerin yeniden dünyaya döndürülmeyeceklerini bilmesine rağmen, geri döndürüldükleri takdirde, kendilerine yasaklanan şeyleri yine yapacaklarını ezelî bilgisi ile haber veriyor. İşte bu âyet-i kerîme'de Rafızî ve Kaderiye inancına mensup olan kişilere reddiye vardır. Çünkü onlar, Allah'ın, bir şeyi yaratmadan önce bilmeyeceği inancındadırlar.

Kelâm: Allah'ın zatına ait sıfatlardandır. Zira Cenabı Allah, ezelî sıfatı olan kelâm sıfatı aracılığı ile konuşur. Bu kelâm sıfatının tezahürü harflerden teşekkül eden ve Kur'an diye isimlendirilen nazm-ı ilâhîdir. Yâni Kelâm-ı nefsî'nin tezahürü kelâm-i lafzî'dir. Zira bir emir vermek, bir şeyi yasaklamak, bir şeyden haber vermek isteyen kimse içinde bu hususta bir mâna bulur; sonra bu mânayı yazı, ifade, yahut işaretle anlatır. Kelâm, yani konuşma sıfatı ilim değildir. Zira insan bilmediği bir şeyden de haber verir, belki haber verdiği şeyin hilafını bilir. Kelâm iradeden de başkadır. Zira insan, yapılmasını istemeden bir emir de verebilir. Meselâ; hizmetçisinin emirlerine uymadığını ve kendisine âsi olduğunu duyurmak için ona bir emir verir, fakat yapmasını murad etmez. İşte bu türlü kelâm'a Kelâm-i Nefsi denilir. Nitekim Cenabı Allah Kur'an-ı Kerîmede bundan bahsederken münafıklar ve Yahudilerden hikâyeten şöyle buyuruyor:
"*Onlar kendi aralarında: Allah bizi söylediklerimiz sebebiyle azaplandırsa ya! derler.*" 57[57]
Şâir Ahtal bir şiirinde şöyle diyor:
"Şüphesiz söz, kalpte olandır."
Lisan ancak kalbtekine bir delil kılınmıştır.
Hz. Ömer (r.a.) ise şöyle buyurmuştur:
"Ben kendi içimde bir makale dizdim."
Cenabı Hakk'ın kelâm sıfatının varlığına delil İcmâ-i Ümmetle peygamberlerden bizlere kadar intikal ettiği üzere yüce Allah'ın kendilerine hükümlerini açıklamayı vahyetmesidir. Ancak şu var ki Cenab-ı Allah'ın kelâmı harf ve ses cinsinden değildir. Allah Teâlâ konuşur, emreder, yasaklar, haber verir denildiği zaman şu mânadadır. Allah Teâlâ'nm kelâmı bir tek sıfattır. Kelâm sıfatını emir, yasak ve haberlere göre çoğaltmak, ilim, kudret ve diğer sıfatlarla ilgisinin muhtelif olması iledir. Zira bu sıfatlar birdir. Çokluk ve hudûs ise ancak nisbetlerde olur. Emredenin bilgisinde emredilenin var olması kâfidir. Hâsılı bu ses ve harflerden meydana gelen ve mahalleri ile kaim olan sonradan olma kelâm-i lafzî'ye Allah'ın kelâmı ve Kur'an adı verilir.

Allah'ın Konuşması Nasıl Olur? :

Konevî "Umde" şerhinde diyor ki:
"Ehl-i Sünnet, eşyanın varlığının Allah Teâlâ'nın "Kün" emrine taalluk ettiğine inanmazlar. Onların inancına göre belki eşyanın varlığı Allah'ın icad ve yaratmasına tâalluk eder. Allah'ın icad ve yaratması ise O'nun ezeli sıfatıdır. Bu söz, Allah'ın yaratması ile maksadın süratle meydana gelmesinden ibarettir.
Eş'arilere göre ise eşyanın varlığı Allah'ın ezelî kelâmına taalluk eder. "Te'vîlat" şerhinde de böyle kaydediliyor.
"Tefsir'ul-Teysîr"de Cenabı Allah'ın:
"Allah Teâlâ bir işe hüküm verdiği zaman yalnız ol, der olur."58[58]
Âyeti tefsir edilirken şöyle deniliyor: Cenabı Allah bu ayette eşyayı "ol" emri ile muhatap kıldı, bu hitap sebebiyle var olur, mânasını kasdetmemiştir. Zira bu emir gerçekten eşyaya hitap kılınırsa o takdirde ya yokta olan şeye hitap yapılmış olacak ve bu hitap sebebiyle var olmuş olacak, yahut da var olan bir şeye var olduktan sonra hitap olacak. Yok olan bir şeye hitap olması caiz değildir. Çünkü herhangi bir şey ortada yoktur, yok olan bir şey nasıl muhatap olur? Var olan bir şeye hitap vaki olması da caiz değildir. Çünkü var olan şey vardır. Ona nasıl var ol denilebilir?
Âyetteki ifade şu noktayı beyan ediyor: Cenabı Allah bir şeyi yaratmak isteyince o şey var olur.
Eğer denilirse ki: Allah'ın icadı ile vücud meydana geldiği zaman bu "ol" emrinin faydası nedir? Deriz ki: bu emrin faydası Allah'ın büyüklüğünü ve kudretini göstermektir. Nitekim Cenabı Allah kabirde bulunan ölüleri diriltecek, lâkin sûra üflemek suretiyle diriltecek. Yahut denilebilir ki aklî deliller eşyanın varlığının icat ile var olduğuna delâlet eder. Kesin nakli deliller de o icadın bu emir vasıtasıyla olduğunu beyan ediyor. Bu sebeple faydasını aramakla meşgul olmadan âyetlerin hükmünün gereği ile amel etmek vacib olmuştur. Müteşâbih âyetlerde olduğu gibi. Bu âyetlerin tevili ile meşgul olmadan onlara iman etmek vaciptir.
Fahr'ul-İslâm Pezdevî "Usûl" adlı kitabında Allah'ın "Kün" emrinden maksadın, Eş'arî mezhebine uygun olarak icad mânasında mecaz olan bu kelime konuşmanın hakikati olduğuna işaret etmiştir. Zira bu söz üzerine istenilen şeyi ispat etmek için âyete dayanmak daha kuvvetlidir. Çünkü âyet, bundan, konuşmanın hakikati kaydedildiğine

55[55] El-Enfâl: 8/23.
56[56] El-En'am: 6/28.
57[57] El-Mücadele: 58/8.
58[58] EI-Bakara: 2/117-60

daha çok delâlet eder. Çünkü burada emir mükerrerdir. Diğer âyetler ise böyle değildir.
Pezdevî'ye şöyle cevap verilmiştir. O'nun mezhebi Eş'arîlerin mezhebinden ayrı değildir. Zira Eş'arî'ye göre eşyanın varlığı "Kün-Ol" hitabı iledir, başka türlü değildir. Ehl-i Sünnet'e göre ise Allah'ın icadı iledir, başka bir şey ile değildir. Pezdevî'ye göre ise eşyanın varlığı Allah'ın icadı ve hitabı ile vücut bulmuştur. Böylece Pezdevî'nin görüşü üçüncü bir mezheb olmuştur. Doğrusunu Allah Teâlâ bilir.
Cenabı Allah yarattığı mahlûkattan biri ile konuşacağı zaman Allah'ın emri ile Levh-i Mahfuz'da yazılan Kadîm kelâmına delâlet eden kelime ve harflerle yazılmış bulunan kelâmı ile konuşur, hadis olan kelâm ile konuşmaz. Zira hadis olan kelâm, O'nun kelâmına delâlet eden harfler ve kelimeler olup Allah'ın zatı ile kâim olan kelâmın hakikati değildir. Zira Allah kelâmı diğer sıfatlarda olduğu gibi yaratıkların kelâmına benzemez. Cenabı Hak bir âyette şöyle buyuruyor:
"Hiçbir insan yoktur ki, Allah onunla (doğrudan doğruya) konuşmuş olsun; ancak vahyile, yahut perde arkasından, yahut bir peygamber gönderip de kendi izniyle dilediğini vahyetmesi suretiyle olur." 59[59]
Yâni Cenab-ı Allah peygamberlere yaptığı gibi, rüyada da kuluna vahyeder, yahut Allah velilerinde olduğu gibi ilham eder.
"Allah Ömer'in lisanı üzre konuşur" mealindeki hadîs-i şerif de bu mânada söylenmiştir. Perde arkasından konuşma, Musa Aleyhisselâm'da olduğu gibi Allah'ı görmeden kelâmını işitmek suretiyle olur. Yahut Cebrail Aleyhisselâm gibi bir melek göndererek bu melek vasıtasıyla vahyeder. Yâni elçi olan melek kul ile konuşarak rabbinin emrini tebliğ eder.
Allah'ın kelâmı kendi zatı ile kâimdir. Mûtezile'ye göre ise durum böyle değildir. Mutezile Allah'ın, başkası ile kaim olan bir kelâm sıfatı ile muttasıf bulunduğu ve Allah'ın böyle bir sıfatı bulunmadığı görüşünü benimseyerek, şöyle demişlerdir: Allah'ın kelâmı harfler ve seslerden meydana gelir ve Allah bu kelâmı Cebrail aleyhisselâm'da, Hz. Peygamber'de ve Levh-i Mahfuz'da olduğu gibi başkalarının ağzında yaratır.
Hanbelilerin sapıkları da şöyle demişlerdir; Allah'ın kelâmı harf ve seslerden ibarettir. Bu harfler ve sesler Allah'ın zatı ile kâimdir. Allah'ın zatı ise kadîmdir. Onların bir kısmı cehaletlerinde mübalağa ederek şöyle demişlerdir: Mushaf'ın cilt ve kâğıdı dahi kadîmdir. Nerde kaldı ki sayfaları. Bu söz bizzarure batıl bir sözdür ve hissi bir davranış icabı olarak inatlaşmadır. Çünkü "Bismillah"taki "ba"nin "sin"den önce olduğu gözle görülüyor.

Görme Ve İşitme Sıfatları

Semi ve Basar sıfatları Allah'ın zatî sıfatlarındandır. Zira Cenabı Allah harfler, sesler ve kelimeleri ezelde kendisine ait sıfatı olan işitme sıfatı ile işitir. Şekil ve renkleri de ezelde kadîm sıfatı olan görme sıfatı ile görür. İşitilenin ve görülenin yaratılmış olmasından işitme ve görme sıfatlarının da Yaratılmış olması gerekmez. Allah her şeyi işiten ve görendir. Ne kadar gizli olursa olsun, O'nun işitmesinden hiç bir ses, kaçmaz; göze göre de ne kadar küçük olursa olsun, hiç bir şey onun görmesinden kaybolmaz. Cenabı Allah Karanlık gecede siyah karıncanın sert kaya üzerindeki sessiz yürüyüşünü görür ve işitir. İşitme sıfatı işitilen varlıklarla ilgili bir sıfattır, görme sıfatı da görülen şeylerle ilgili bir sıfattır. Bu sıfatla Cenabı Allah bir organ tesiri olmadan, hava ulaşmadan; vehim ve tahayyül yolu ile de olmaksızın tam bir idrâk ile idrâk eder. İşitme sıfatı ile görme sıfatının kadîm oluşundan işitilen ve görülenlerin kadim olması lâzım gelmez. İlim ve kudret sıfatının kadîm oluşundan bilinen ve kudret tesiri altına giren eşyanın kadîm olması lâzım gelmediği gibi. Çünkü bunlar kadim sıfatlardır. Âlem-i şuhûdda (Bu dünyada) eşyaya gıyabî olarak tâalluk ettikleri gibi, eşya var olunca hadis olan (sonradan var olan) bu şeylere de zahiri olarak taalluk ederler, işitme ve görme sıfatlarının her biri ilim sıfatından daha özeldir. "Suyûtî Nikâye" adlı kitabında şöyle der: "Semi" ile "Basar" sıfatı öyle sıfatlardır ki, bunlarla meydana gelen inkişaf (bilgi), ilim sıfatı ile meydana gelen inkişaftan daha fazladır. Bu söz ancak bize nisbetle doğru olur. Çünkü bize göre işitme ve görme sıfatları ile de bilgi hasıl olur. Fakat Allah'a nisbet edildiği zaman Allah zatında kâmil olduğu gibi O'nun bütün sıfatları da kâmildir. Allah'ın sıfatları artış kabul etmezler.

İrade:

İrade sıfatı: Allah'ın zati sıfatlarındandır. İrade, meşiet gibi bütün varlıklara karşı kudret nisbeti eşit olmakla beraber herhangi bir vakitte vukubulmak suretiyle bir şeyin yapma ve yapmama gibi iki tarafından birini tahsis eden bir sıfattır. Bu zikredilen tarifte şu iki inanç reddedilmektedir. İnançlardan biri şudur. Allah'ın Meşiet sıfatı kadîmdir, irade sıfatı ise hadistir ve Allah'ın zatı ile kâimdir. Diğer inanç da, Allah'ın kendi işini yapmayı dilemesinin mânası şudur: Allah cebredilemez, yanılmaz ve mağlûb olmaz. Başkasının işini murad etmesinin mânası da onu emreder, demektir. Allah Teâlâ kadim olan irade sıfatı ile olmuş ve olacak şeyleri diler. Dünyada ve âhirette küçük büyük, az çok, hayır yahut şer, fayda yahut zarar, tatlı yahut acı, iman yahut küfür, bilinen yahut bilinmeyen, kurtuluş yahut ziyan, ziyade yahut noksan, tâat yahut isyan ne varsa hepsi ancak O'nun iradesi

59[59] Şûra: 42/51.

ile ve hikmetine uygun olarak, takdirine ve yaratıkları içindeki hükmüne mutabık olarak meydana gelir. Allah'ın dilediği şey olur, dilemediği şey olmaz. Allah dilediğini istediği gibi mübalâğa ile yapandır. Allah'ın dilediğini geri çeviren yoktur, kulları arasında verdiği hükmü tâkîb eden yoktur. Allah'ın iradesi ve yardımı olmadan O'na isayandan kaçış yoktur; O'nun muvaffak kılması ve dilemesi olmadan hiçbir kul için taâtnı kazanmak mümkün değildir. Kötülükten kaçış, itaata muvaffak oluş, ancak Allah'ın yardımı iledir. Kurtuluş ve sığınış ancak Allah'adır. Bütün yaratıklar bu âlemde bir zerreyi Allah'ın iradesi dışında bir kerre hareket ettirmek, yahut durdurmak isteseler buna güç yetiremezler, belki Allah'ın iradesi hilâfına bir, iradeye sahip olamazlar. Nitekim Cenabı Hak şöyle buyuruyor:

“Sizler ancak Allah'ın dilediklerini dileyebilirsiniz.” [60][60]

Allah ezelde tayin ettiği vakitlerde eşyanın varlığını dilemiştir ve irade sıfatı ile vasıflanmıştır. Böylece eşya tâyin edilen vakitlerde Allah'ın bildirdiği ve dilediği şekilde takdim ve tehirsiz bir değişikliğe uğramadan var olmuştur. Eşyanın Allah'ın iradesi gereğince var olması kulun bir iradeye sahib olmasına aykırı değildir. Çünkü Cenabı Allah bir âyette:[61][61]

*“Dilediğinizi yapın.”*Buyuruyor. Sonra Allah'ın irade ve meşîet sıfatına şu âyetler, de delâlet etmektedir:

“Allah dilediğini yapar.”[62][62]

“Şüphesiz Cenabı Allah dilediğine hükmeder.” [63][63]

Bu ayetlerdeki meşiet ile irade bize göre, Allah hakkında düşünüldüğü zaman aynı şeylerdir. Fakat kullar yönünden düşünüldüğü takdirde manaları değişir. Meselâ bir kimse karısına irade sığasıyle “seni boşamak istedim” dese karısı boş olmaz. Fakat meşiet sığası ile, “seni boşamak istedim” dese, karısı boş olur. Çünkü irade kelimesi revede kökünden alınmıştır. Bu kelimenin mânası taleb etmektir. Meşîet kelimesi ise icad etmekten ibarettir. Meşîet kelimesi ile boşadım deyince, sanki senin talakını icad ettim demiş olur ki bununla boşama vaki olur.

Konevî, bu görüşte ihtilâf vardır, diyor. Çünkü eğer böyle olsaydı o zaman niyyete ihtiyaç görülürdü.

Netice olarak meşiet, iş ve iradenin kendisinden ayrılmadığı tam bir dilemeden ibarettir. Tam dilemeğe de, eksik dilemeğe de söylenir. Birinci mana Allah hakkında, ikinci mana ise kullar hakkında kasdedilir.

Bu görüşte de ihtilâf vardır. Çünkü buna göre irade sıfatının de meşîet sıfatının Allah sıfatları arasında zikredilmesi gerekirdi.

Söyle bir soru sorulabilir: Allah Teâlâ, Firavn, Ebû Cehil ve benzeri kâfirlerin iman etmelerini emretmek suretiyle istedi, fakat onlardan iman eden olmadı. Eğer irade ve meşîet sıfatı sizin zannettiriniz gibi, bir olsaydı bunların da iman etmeleri gerekirdi. Çünkü meşîet, icad etmektir.

Bu soruya karşılık deriz ki: Allah'ın istemesi iki şekilde olur. Biri mükelleften ihtiyarî olarak bir işi istemesidir ki buna emir deniliyor. Bu talebten dolayı emredilenin var olması gerekmez. Çünkü bu emir ve taleb, mükellefin ihtiyarı ile değildir. İkincisi ise mükellefin ihtiyarı ile ilgisi bulunmayan istektir ki buna da meşîet ve irade denilir. Emredilen şeyin var olması ise irade ve meşîetin levazımatındandır. Zira böyle olmasa acizlik lâzımgelir. Halbuki Cenabı Allah acizlikten münezzehtir. Kullar ise böyle değildir.

Sonra Hikmet sıfatı, ister ilim manasında olsun ve ister ameli sağlam ve güzel yapmak manasında olsun, bize göre Allah'ın ezelî sıfatıdır. Eş'ariler ise bu görüşe muhaliftirler. İmam Eş'arî şöyle diyor: Eğer hikmet ile ilim kasdedilirse o zaman bu sıfat ezelîdir. Eğer iş kasdedilirse ezelî değildir. Zira Eş'arî'ye göre Tekvin sıfatı hadis (sonradan var olan) bir sıfattır.

Konevî diyor ki; kader mefkud (mevcut olmayan) bir bilgidir. Bu meselede de ilim adamlarının görüşleri değişiktir. Bazıları demişlerdir ki; bütün yaratıklar ve bütün işler Allah'ın muradıdır, deriz; fakat, tafsilâtlı olarak çirkinlikler, kötülükler, masiyetler Allah'tandır, demeyiz. (Yani bu ilim adamları bütün yaratıkların Allah'ın iradesi dahilinde meydana geldiğini söylerler, fakat tafsilâtına girmekten sakınırlar.) Bütün yaratıkları yaratan Allah'tır, deyip de leşleri ve pislikleri yarattı, diyerek tafsilâtına girişmekten sakındığımız gibi.

Bazıları da şöyle demişlerdir: Tafsilâtı ile Allah her şeyi yarattı, deriz; fakat Allah'a yaraşır bir karine ile söyleriz. Meselâ; Allah kâfirin küfrünü onun kendi kazancı olarak, kötülük ve yasaklanmış bir iş olduğu halde murad etmiştir. Müminde ise kendi kazancı, eseri olarak hayır ve güzel bir iş tarzında emredilen imanı murad etmiştir, işte bu görüş İmam Matürîdî'nin kabul ettiği görüştür. İmam Eş'ari ile Ehl-i Sünnet'in araştırıcı âlimleri de bu görüşü benimsemişlerdir. Onlar bu konuda şöyle derler:

Allah'ın kitabında irade iki türlüdür: Biri kaderle ilgili kevni ve hılkî (tabiî) iradedir ki o iradenin sembolü meşîettir. Bütün yaratıklara şamildir. Çünkü Cenabı Allah Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyürüyor:

“Allah kimi hidayete erdirmek isterse onun kalbini İslâm'a açar, gönlüne de genişlik verir. Her kimi de sapıklığa sevk etmek isterse, onun kalbini öyle daraltır, sıkıştırır ki, iman etme teklifi karşısında göğe çıkacakmış gibi zorlanır.” [64][64]

---

[60][60] El-İnsan: 76/30.

[61][61] Fussılet: 41/40.
[62][62] İbrahim: 14/27.
[63][63] Mâide: 5/1.
[64][64] En'ara: 6/125.

İradenin ikinci türlüsü din, şeriat ve emirlerle ilgili iradedir. Bu türlü irade ise mahabbet ve rızayı gerektirir. Nitekim bu konuda Cenabı Hak şöyle buyuruyor:
"Allah sizin için kolaylık murad eder, güçlük murad etmez." 65[65]
Emir ise bu ikinci çeşit iradeyi gerektirir, birinci tür iradeyi gerektirmez.
İmam Âzam rahmetüllahi aleyh, Allah'ın bu zatî olan yedi sıfatına zikretmiştir. Bunlardan biri zatında bir olmak, diğeri sıfatında bir olmak, üçüncüsü mümkün olan varlıklara muhtaç olmamak, dördüncüsü azamet ve kibriya sıfatı ile muttasıf olmak, sıfatları da bu yedi sıfattandır.
Beydavî; Azîm sıfatı hakir sıfatının zıddıdır, kebîr sıfatı sağîr (küçüklük) sıfatının zıddıdır, demiştir. Ben derim ki; Âlî (yüksek mânasında), Denî'nin (alçak sıfatının) zıddıdır. Bunlar Esmâ-i Hüsnâ içinde mânaları birbirine yakın olan kelimelerdir. Bunların, keyfiyet bildiren hallerden sudur etmiş, mânaları bir, sözleri ayrı kelimeler oldukları konusunda Huccet'ül-İslâm Gazzâlî şöyle diyor.
"İki kelimenin mânaları arasında bir fark gözetmemiz gerekir. Çünkü Allah hakkında iki söz arasında mana bakımından farklılık yönünü ayırdetmek bizim için güçleşir. Fakat biz bununla beraber esasında bir ayrılığın yarlığından şüphe etmiyoruz. Bu sebeple Cenabı Allah Hadîs-i Kudsisinde şöyle buyuruyor:
"Kibriya (büyüklük) benim ridamdır, azamet de izarımdır." 66[66]
Burada kibriyâ da azamet de büyüklük demektir. Bu iki sözün manası bir, fakat sözleri ayrıdır. Cenabı Allah bu iki söz arasında farklı olduklarına delâlet eden bir ayrılığa işaret etmiştir. Çünkü rida (belden yukarı giyilen elbise), ile izar (belden aşağı giyilen elbise) her ikisi de insan oğlunun zinetidirler. Ancak belden yukarı giyilen ridâ belden aşağı giyilen izardan daha üstün kabul edilir. Bunun için "Allahu Ekber" sözü namazın anahtarı yapılmıştır.
Zikredilen bu yedi sıfat, Allah'ın sübûtî sıfatlarıdır. Baka sıfatının sübûtî sıfatlardan mı, yoksa selbî sıfatlardan mı olduğu hususunda ihtilâf edilmiştir. Bazıları onu sübûtî sıfatlardan sayarak bir beyitte onları şöyle toplamıştır: "Hayât, ilim, kudret, irade: Kelâm, ibsar, semi', baka."
Doğrusu baka sıfatı, selbî sıfatlardandır. Çünkü bu sıfatla kasdedilen mana, geçmiş olan yokluğu ve gelecek olan faniliği nefyetmektir. Zira kadîm olduğu sabit olanın yok olması muhaldir. Yok olması caiz olanın ise kadîm olması mümkün değildir. Mevlâna Ömer en-Nesefi'nin "Metn'ül-Akâid" adlı kitabında yer alan (Hay, kadir, alîm, semi', basîr, Şâî, Mürîd) gibi sıfat isimlerinin sayılması, meşîet ve iradenin birbirinden ayrı manaları taşıyan iki kelime olduğu vehmini akla getirir. Halbuki durum böyle değildir. Bu makamda, yukarıda bunun sözü geçmiştir.

Fî'lî Sıfatlar:

(Allah'ın fi'lî sıfatları ise tahlîk, terzîk, inşâ, ibda', sun', ihya, ifna, inbat, inmâ, gibi iş ile ilgili olan sıfatlardır.)
Tahlîk, yaratmak demektir. Tarzîk, yaratıkları rızıklandırmaktır. İnşâ ilk başta yaratmak, ibda', eşsiz bir şekilde yaratmaktır. Sun', Allah'ın sanatı demektir. İhya diriltmek, ifna yok etmek, inmâ büyütmek, üretmek; tasvir eşyaya şekil vermek demektir. Bu sıfatların hepsi Tekvin sıfatının manası içine girmektedir.
Fi'lî sıfatlar, meydana çıkması yaratıkların varlığına bağlı olan sıfatlardır. Bil ki fi'lî sıfatlarla zatî sıfatlar arasındaki fark ihtilaflıdır.

Sıfatların İsimlendirilmesi:
Mutezilece göre, müspet veya menfi manalarda kullanılan sıfatlar fi'lî sıfatlardandır. Meselâ; Allah falanca için çocuk yarattı, filanca için yaratmadı; Zeyd'e rızık verdi, Amr'a rızık vermedi misalinde olduğu gibi. Burada yaratmak sıfatı müspet ve menfi olarak kullanıldığı için filî sıfatlardandır. Menfî manada kullanılmayan sıfatlar ise zatî sıfatlardır. ilim, kudret gibi. Allah hakkında şunu bilmiyor, denilemez; bir şeye gücü yetmiyor da denilemez.İrade ve kelâm sıfatları ise müspet ve menfî manada kullanılabilen sıfatlardandır. Cenabı Allah Kur'an-ı Kerîmı'de şöyle buyuruyor:
"Allah sizin için kolaylık murad eder, güçlük murad etmez." 67[67]
"Ve Allah Musa ile konuştu." 68[68]
"Allah Kıyamette onlarla konuşmayacaktır." 69[69]
Yukarıdaki âyetlerin ilkinde irade sıfatı müspet ve menfî manalarda kullanılmıştır. Kelâm sıfatı da yine iki manada kullanılmıştır. Binaenaleyh bu sıfatlar fi'lî sıfatlara dahildirler ve yazılmıştırlar.
Fakat Eş'arî'lere göre, fi'li ve zatî sıfatlar arasında fark şudur: Nefyedilmesi sebebiyle zıddı sabit olan sıfatlar zatî sıfatlardır. Zira sen hayat sıfatını nefyedersen bundan ölmek Iâzımgelir. Yani diri değildir, dersen ölüdür, manası çıkar. Kudret sıfatı için de durum bu şekildedir. Gücü yetmez, dersen, bundan acizlik lâzım gelir. Cehalet

65[65] El-Bakara: 2/185.
66[66] A. Hanbel, Müsned, C. II. s. 248.
67[67] El-Bakara: 2/185.
68[68] El-Nisâ: 4/164.
69[69] El-Bakara: 2/174.

karşısında ilim sıfatı da böyledir. Bilmiyor dersen, bundan cahil olmak sıfatı sabit olur. Nefyedilmesinden zıddı bir mana sabit olmayan sıfatlar ise fi'lî sıfatlardandır. Meselâ; Allah hakkında diriltmek, yaratmak, rızık vermek gibi sıfatları menfî olarak kullanırsan; Allah yaratmadı, diriltmedi, rızık vermedi dersen, bundan dolayı bir noksanlık ve Allah hakkında yaratamamak, rızık verememek, diriltememek gibi manalar sabit olmaz. Bu sebeple bu sıfatlar fi'lî sıfatlardandır. Buna göre, irade sıfatını menfî olarak kullanırsan, bundan dolayı cebir lâzım gelir; kelâm sıfatını nefyedersen, yani Allah konuşmaz, dersen bundan dolayı da dilsiz olmak lâzım gelir. Binaenaleyh bu iki sıfatın da zati sıfatlardan olduğu sabit olmuştur.

Bize göre, Allah'ın kendisini vasıfladığı ve zıddı ile vasıflanması caiz olmayan her sıfat, zatî sıfatlardandır. Kudret, ilim, azamet gibi. Hem kendisi ile hem de zıddı ile Allah'ı vasıflandırmak caiz olan sıfatlar ise fi'lî sıfatlardandır. Şefkat (Re'fet), rahmet, gazab, sanat sıfatları gibi...

Sonra Eş'arilerle Mûtezile'nin bu noktadaki şüpheleri şudur: Eğer tekvin sıfatı ezelî olsaydı, yaratılan varlıklara ezelde taallûk etmesi gerekirdi. Ezelde yaratıkların varlığına taallûk edince sonradan yaratılanın ezelde var olması ve ezelî olması gerekirdi. Zira yaratılanlar meydanda olmadan Yaratma sıfatının varlığı ile hükmetmek, dövülen bulunmadan dövmekten bahsetmek gibidir. Bu ise muhaldir. Binaenaleyh Tekvin (yaratma) sıfatının hadis yani ezeli olmaması gerekir.

Mutezile ve Eş'arîlerin bu görüşüne verilen cevap şöyledir: Yaratma sıfatının eğer, yaratmakla hadis (yaratılmış) olması gerekecek olursa bu sıfat, başka bir yaratma sıfatının varlığına muhtaç demektir. Böyle olursa teselsül lâzım gelir. Teselsül ise batıldır. Yahut, hadis olan yaratma sıfatı kadîm olan bir başka yaratma sıfatına dayanır. İşte bizim iddia ettiğimiz hadis olmayan ve kadîm olan yaratma sıfatı budur. Yahut Allah'ın yaratma sıfatı bulunmaması gerekir ki Allah'ın hiçbir kimseyi yaratmadığım kabul etmek hem mümkün değildir, mümkün olsa da o takdirde yaratıcı olan Allah'ı tatil etmek gerekir. Halbuki Cenabı Allah Kur'an-ı Kerîm'de şöyle buyuruyor:

"Allah her an bir iştedir." 70[70]

Hulâsa biz diyoruz ki, Tekvin (yaratma) sıfatı kadîm bir sıfattır. Bu sıfatın taallûk ettiği yaratıklar ise hadistir. Nitekim ilim sıfatı da kadim ve ezelidir, fakat bu sıfatın taallûk ettiği yaratıklar, bilinen varlıklar ise hadistir. Binaenaleyh Tekvin sıfatı; kendisi sebebiyle bu âlemin ezelde yaratılmasına tahsis edilmiş değildir, belki var olacağı zamanda yaratılsın için Allah'ın sıfatları arasında ezeli bir sıfat olarak bulunmaktadır. Allah'ın bu yaratma sıfatı ebediyyen bakidir. Her yaratılanın varlığı Allah'ın ezelî olan yaratma sıfatına taalluk eder. Fakat dövmek böyle değildir. Zira dövmek arızî bir iştir. Dövülen kişinin var olacağı zamana kadar kalması düşünülemez. Sonra onlara karşı derizki; bu âlemin varlığı Allah'ın zatına, yahut sıfatlarından bir sıfata taallûk eder mi, etmez mi? Eğer, hayır, derlerse, Allah Teâlâ'yı muattal (iş yapmaz) kılmış olurlar. Eğer evet, derlerse deriz ki; Allah'ın zatına yahut sıfatına taallûk eden şey ezelî midir, yoksa hadis midir? Eğer hadistir, o bu âlemdendir ve bu âlemin hadis oluşu Allah'ın zatına değil de Allah'ın sıfatlarından birine taalluk eder derlerse bu görüşte de Allah Teâlâ'yı tatil (Bir iş yapmıyor kabul etmek) gerekir. Ezelîdir; derlerse deriz ki; bu tâalluk'un ezelî oluşu şu âlemin ezelî olmasını gerektirir mi, gerektirmez mi? Eğer evet, derlerse kâfir olurlar. Eğer hayır, derlerse şüpheleri bâtıl olur. Bize göre ezelî sıfatlar sekizdir. Eş'arîlerin inandığı gibi fi'lî sıfatlar izafi değildir. Mâveraunnnehir âlimlerinden bazılarının inandığı gibi fi'lî sıfatların her biri hakikî ve ezeli birer sıfat değildir. Zira bu düşünceye göre kadîm olan varlıkların birkaç tane olması gerekir. En iyisi bu konuda şöyle demek gerekir: Bu fi'lî sıfatların hepsinin mercii Tekvin sıfatıdır. Zira Tekvin sıfatı hayata tâalluk ederse bu diriltmek olur, ölüme tâalluk ederse öldürmek olur, şekil vermeğe tâalluk ederse Tasvir olur. Bu ve benzerî sıfatların hepsi aslında Tekvindir. Ancak bunun tâalluk ettiği sıfatlarda hususiyet arzeder. Sonra ilk akla gelen şudur. Tahlîk, inşâ, sun' ve fiilin manaları birdir. Bu mana da var olmayan bir şeyi sonradan yaratmaktır. İster geçen misalde olduğu gibi olsun, ister olmasın, bu birdir. Doğrusu bu sıfatların birbirine yakın manaları vardır. Zira ibda', bir şeyi sonradan yoktan var etmektir. Tahlîk böyle değildir. Tahlîk de yaratmaktır, fakat bu sıfat ibdâ'dan daha umumidir, yahut onun karşılığıdır. İnşâ, eşyanın evveline mahsus bir yaratma sıfatıdır. Fiil, hayır ve şer konusunda itibar edilen her amelden kinayedir. Sun' ise, muhkem ve güzel yaratmak, güzel nizam vermek manasını taşır. Nitekim Cenabı Hak bu manaya Kur'an-ı Kerîm'de şöyle işaret ediyor:

"Bu her şeyi muhkem yapan Allah'ın işidir." 71[71]

Terzik, bir şeyin rızkını ihdas etmek, ona azık yaratmaktır. Sonra ki mülk âleminde, gölge âleminde, melekût ve ruhlar âleminde bir yaratık yoktur ki Allah onu, tahlîk, fiil, inşa ve sanatı ile getirmesin Şüphesiz Allah Teâlâ, insanları ve cinleri yarattığı gibi bunların rızıklarını da yaratmıştır. Nitekim Cenabı Allah bu konuda şöyle buyuruyor:

"Allah sizi önce yarattı, sonra da rızık verdi." 72[72]

Cenabı Allah kudret ve rahmetini, nimet ve, hikmetini açıklamak yaratıklara marifetini göstermek istediği için bunu yapmıştır. Yüce Alah başka bir âyet-i kerîme'de de şöyle buyuruyor:

"Ben insan ve cinleri ancak bana ibadet etmeleri için yarattım." 73[73]

Buradaki ibadet etsinler sözünden maksat, beni bilsinler için demektir. İnsan ve cinlerin özellikle zikredilmesi,

---

70[70] Rahman: 55/29.
71[71] En-Neml: 27/88
72[72] Rûm: 30/40.
73[73] Zâriyât: 51/56.

cinsleri itibariyle Allah Teâlâ'yı celâl ve cemal sıfatı ile bildikleri için olsa gerektir. Bir Hadîs-i Kudsî'de ise Cenabı Hak şöyle buyuruyor:
"Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim, beni bilmeleri için de halkı yarattım." [74[74]]
Yani Allah bilinmeye muhtaç olduğu için değil, kendileri için dilediği sevabı bu bilmek sebebiyle vermesi için yaratmıştır. Allah ise kimseye muhtaç değildir.
Doğrusu[75[75]] Tekvin sıfatı Allah'ın ezelî sıfatıdır. Çünkü akıl ve nakil Allah Teâlâ'nın bu âlemin yaratıcısı olduğunda ve me'haz-i iştikak bulunmadan bir şeye müştak adı verilemeyeceği hususunda ittifah için ezelde ve ebedde sabit olan bir sıfattır. İlkinin hadis olması sebebiyle yaratılanlar da hadistir, yâni ezelî değildir. İlim, kudret ve kadim olan diğer sıfatlarda olduğu gibi. Bu sıfatların kadîm olmasından, tâalluk ettikleri yaratıkların da kadim olması lâzım gelmediği gibi Tekvin sıfatının tâallukundan dolayı yaratılanların da kadim olması gerekmez.
Sonra İmam Âzam Hazretleri zatî ye fi'lî sıfatlardan bazılarını getirmiştir, diğer illet sıfatlarından bahsetmemiştir. Zira meşhur ve açık olan bu fi'lî ve zatî sıfatlan bilmek, Allahı'n varlığını ve sıfatlarını tanımak için yeterlidir.
Fahr'ul-İslâm Ali el-Pezdevî, "Usül-i Fıkıh" adlı kitabında şöyle diyor: İman ile İslâm'ın açıklaması, Allah Teâlâ'yı olduğu gibi sıfatları ve isimleri ile ikrar ve tasdik etmektir; hükümlerine boyun eğmek, şeriatlarını kabul etmektir. Bu tasdik ve kabul de iki türlü olur. Biri müslümanlar arasında doğup büyümek ve ana-badadan hangisi nıüslümansa ona bakarak müslümanlığın sabit olmasıdır. İkincisi ise müslümanlığını tasdikini kendi ifadesiyle beyan etmek ve Allah'ı olduğu gibi vasıflandırmak suretiyle sabittir. Ancak bu bir kemal derecesidir. Şartlarını tam olarak yerine getirmek mümkün değil dir. Zira halkı Hakk'ın vasıfları ile bilmek, tefsir ve anlatış bakı-mından farklıdır. Kemal'in şartı bir güçlük ve muhal'in bulunmamasıdır. Bu da söylediğimiz gibi tasdik ve ikrarın icmali olarak sabit olmasıdır. Her ne kadar icmalen inandıklarını tefsir ve beyan etmekten âciz olsa da, kul icmali olarak tasdik ederse bu iman kemâl olur. Biz bu sebeple deriz ki; tasdikte vacib olan müminden Allah'ın sıfatlarının sorulmalıdır. Meselâ; şöyle denilebilir? Allah şu sıfatla vasıflanmış mıdır? Allah'ın Subûti, selbî, zatî ve fiilî sıfatları var mıdır? Eğer evet, derse o mümininin nıüslümanlığının kemal derecede olduğu ortaya çıkar. Bu sıfatlar kendisinden sorulduğu halde Allah'ı kendine lâyık olan sıfatlarla vasıflamayı bilmeyen kişi mü'min değildir. Bu sebepten İmam Muhammed "el- Camiu'l-Kebîr" adlı kitabında, müslüman anababadan olma küçük bir kız çocuğu nikâhlansa bulûğ çağına girince İslâm'ı anlatamasa, kocasından talâk-i bâin ile boş olur.

Allah'ın İsim Ve Sıfatları:

Allah Teâlâ'nın isimleri ve sıfatları vardır. O'nun hiçbir ismi ve hiçbir sıfatı hadis değildir.
Yâni Allah'ın bütün sıfatları ve isimleri ezelidir, başlangıcı yoktur. Ebedîdir, sonu yoktur. Allah'ın isimlerinden herhangi bir isim, sıfatlarından herhangi bir sıfat yenilenmemiştir. Çünkü Cenabı Allah'ın varlığı kendindendir; zatında ve sıfatında kâmildir, noksansızdır. Onun bir sıfatı yaratılmış olsa, yahut bir sıfatı zail (yok) olsa, o sıfatının yaratılmasından önce ve yok olduktan sonra Allah Teâlâ'nın kemal makamında noksan olması gerekirdi. Bu ise Allah hakkında muhaldir. Allah'ın bütün sıfatları ezelîdir, ebedîdir. Bura da meşhur bir soru bahiskonusudur. O soru da şudur: Allah'ın kelâmı Kur'an-ı Kerîm'de zikredilen haberler çoğunlukla mazi lâfzı ile gelmistir. Meselâ;
"Biz Nuh'u kavmine gönderdik.".
Hz. Musa'dan hikâyeten:
"Firavn Allah'a isyan etti." gibi. Mazi lâfzı ile, bulunmayan bir şeyden haber vermek yalan konuştuktan sonra olur. Allah üzerine yalan ise muhaldir.
Bu sorunun cevabı şöyle yazılıdır. Allah'ın haber vermesi ezelde mazi, hal, yahut istikbal ile vasıflanmaz. Çünkü Allah hakkında zaman yoktur. Allah'ın verdiği haberler, şimdiki zaman, istikbal ve geçmiş ile ancak lâ yezalde gelecekte ezeli olarak tâalluk ettiği eşyaya göre vasıflanır. Bu şekilde Nuh âleyhisselâm'ın peygamberliği ile alâkalı olarak ondan haber vermek mutlak olarak Allah'ın zatı ile kâim olmuştur. Mutlaktan kasıt, zamanla kayıtlı olmadan, demektir. Bu haber verme keyfiyyeti ezelde ebedî olarak bakîdir. Nuh aleyhisselâm'ın gönderilmesinden evvel, Nuh'a delâlet eden ibare var idi, ki o da *"Biz peygamber göndereceğiz*" ibaresi idi. Nuh Peygamber olarak gönderildikten sonra bu ibare *"Biz gönderdik."* oldu. Burada değişiklik. Allah'ın zatı ile kaim olarak verilen haberin şeklindedir yoksa haber vermede bir değişiklik olmamıştır. Bu, Allah'ın ilmi hakkında, Nuh aleyhisselâm'ın peygamber olarak gönderileceğini ezelde bilmesi O'nun zatı ile kâimdir, demen gibidir. Bu ilim ebediyyen bâkidir. Bir görüşe göre de Nuh aleyhisselâm varlığı hakkındaki bilgi var olacak, tarzındadır. Var olduktan sonra bu bilgi ile Allah onun var olduğunu, peygamber olduğunu bilir. Değişiklik bilgide değil, bilinendedir.

[74[74]] Kaynağım bulamadım.
[75[75]] İştikak, kaynak demektir. Müştak: Kaynaktan çıkarılan demektir.

Bütün Sıfatlar Ezelidir:

Allah Teâlâ'nın ilim sıfatı ile eşyayı bilmesi gerçektir. İlim sıfatı ezelde Allah'ın sıfatıdır.
Allah her şeyi ezelî sıfatı olan bilgisi ile bilir, cehaleti doğuran bilgi ile değil. Allah'ın ilmi ezelidir, ebedîdir, ziyade ve noksanı kabul etmekten münezzehtir. Bilgi sahiplerinin bilgisi böyle değildir. Artma ve eksilme kabul eder.
Kudret sıfatı ile Allah'ın her şeye gücü yeter. Kudret sıfatı Allah'ın ezelî sıfatıdır.)
Allah zatî ve kudsi olan kelâmı ile konuşur. Kelâm sıfatı ezelde Allah'ın sıfatıdır.
Allah, Tahlîk Yaratma sıfatı ile vasıflanmıştır. Yaratma sıfatı ezelde Allah'ın sıfatıdır.
Allah yaptıklarını fiil sıfatı ile yapar, fiil, ezelde Allah'ın sıfatıdır.
Yâni Allah bir şeyi ilk olarak yarattığı ve sonunda yaptığı zaman, onu ancak ezelî sıfatı olan fiil sıfatı ile yaratır. Yaratıldığı zaman sonradan olma bir fiil ile ve sıfat ile değil. Çünkü Allah Teâlâ'nın ilim, kudret, halk ve fiili, bilinen, yaratılan, güç yetirilen ve yapılanların hadis olması ile hadis olmaz.
İşi yapan Allah Teâlâ'dır.İşinde, sanatında ve hükmünde O'na kimse ortak olamaz.
Fiil sıfatı ezelde Allah'ın sıfatıdır. Yapılan işler ise yaratıktır. Allah'ın işi ise yaratık değildir.
Yâni Allah'ın işi sonradan olma değildir, belki sahibi gibi kadîmdir. Zira yapılan işin yaratılmış olmasından, iş yapmanın yaratılmış olması gerekmez. İmam Âzam'ın kelâmında şu noktaya işaret vardır. Eğer Allah'ın işi yaratılmış olsaydı, yaratanların da birkaç tane olması lâzım gelirdi. Halbuki Allah Teâlâ'nın, her şeyin yaratıcısı olduğu sabittir. Allah zatında, sıfatında ye işlerinde hirdir, eşsizdir. Ne gariptir ki İbn-i Humam bu kelâmdan gafil olarak şöyle demiştir:
Ebû Hanîfe'nin sözünde Tekvin sıfatının kadim ve önce geçen sıfatlar üzerine zaid olduğu hususunda bir açıklama yoktur. Ancak müteahhir âlimlerinin (sonradan gelen âlimlerin) kabul ettikleri şu sözü vardır: Allah Teâlâ, yaratmadan evvel de yaratıcı idi, rızık vermeden evvelde rızık verici idi.
Eş'ariler diyorlar ki; özel bir yere tâalluk etmesi itibariyle Tekvin sıfatı, kudret sıfatından ayrı değildir. Tahlîk (yaratma) sıfatı, yaratılana tâalluku itibariyle kudrettir. Tarzik (rızık verme) sıfatı da böyledir. Eş'ariler diyorlar ki; Allah'ın ef'al (işler) ile ilgili sıfatı sonradan meydana gelir. Çünkü bu sıfatlar, kudretin tâallukundan ibarettir. Tâalluk ise sonradan olmadır.
İbn-i Humam rahimehullah diyor ki; Hanefîlerin, Tekvin sıfatını açıklarken bu sıfatın tesire delâlet eden sıfatlar olduğunu zikretmeleri Eş'arilerin sözünü nefyetmez ve Tekvin sıfatının beraberinde tâalluk eden kudret ve iradeye raci olmayan başka sıfatların bulunmasını da gerektirmez. Belki Ebû Hanîfe'nin kelâmı, Tahavî'nin naklettiğine göre, Eş'arilerin bu sıfatlardan anladıkları şeyi ifade ediyor, şöyle diyor: Allah Teâlâ sıfatı ile ezelî olduğu gibi, bu sıfatlarla vasıflanmasında ebedîdir. Mahlûkatı yarattığından bu yana, Hâlık ismini almış değildir. Allah, berâyayı (yaratıkları) yarattığından beri Bari adım almış da değildir. Belki Allah terbiye edilen yokken Rab, yaratılan yokken Hâlık ismi ile sıfatlanmıştır. Nitekim Cenabı Hak, ölüleri diriltîcidir. Allah Teâlâ, bu ismi ölüleri diriltmeden evvel almıştır. Halık Yaratıcı ismi de böyledir. Allah mahlûkatı yaratmadan önce bu ismi almıştır. Şüphesiz Cenabı Hak, her şeye gücü yetendir.

Allah'ın Sıfatları Yaratılmış Değildir :

Allah'ın sıfatları, ezelde yaratılmış değildir. Allah'ın sıfatlarının yaratılmış olduğunu söyleyen, yahut bu konuda duraklama gösteren, yahut şüpheye düşen kimse kâfir-i billâhtır.
Zira kul, Allah'ın zatını ve bütün sıfatlarını şanına yakışır şekilde tanımak zorundadır. Ancak küfrü gerektiren, bilmemek ve şüphe etmek, yukarıda yazılı meşhur sıfatlara mahsustur. Bu sıfatlar da hayat, ilim, kudret, kelâm, semi', basar, irade, tahlîk, tarzîk sıfatlarıdır.

Kur'an-ı Kerîm Allah Kelamıdır, Yaratılmış Değildir;

Kur'an-ı Kerîm, mushaflarda yazılıdır, kalblerde mahfuzdur, lisanlarda okunan kelâmdır.
Burada Kur'an'dan maksat, Allah Teâlâ'nın kelâm-ı nefsîsidir. Mushaflarda yazılan, kalblerde mahfuz bulunan ve lisanlarda okunan kelâm bu nefsi kelâma delâlet eder. Kelâmullah hakkında şöyle bir soru akla gelebilir: Eğer Allah kelâmı, kadim olan mana için hakikat, teşekkül eden nazım ve lafızlarda mecaz olursa, sûre ve âyetlerden meydana gelen yaratılmış kelâm-ı lâfzı arasında müşterek bir isimdir. Bu kelâmın Allah'a nisbet edilmesi, Allah'ın sıfatı olmasıdır. Nisbetin gerçek manası, yani bu lâfzı kelâm, Allah'ın yaratıklarından olup yaratıkların telinlerinden değildir, demektir. Bu takdirde kelâmı lâfzî'yi Allah'tan nefyetmek sahih olmaz. Oysa münazara ve münakaşalar, yalnız Allah'ın kelâmına karşı yapılmaktadır. Bu icazı taşıyan da kelâm-ı lâfzidir. İşte bu sebeple abdestsiz ve cünüb kimselerle hayız haldeki kadınların kelâm-ı lâfzı olan Kur'an-ı Kerim'e dokunmaları yasaktır.
Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem üzerine indirilmiştir.
Kur'an-ı Kerîm, Hz. Peygamber'e muhtelif durumlarda muhtelif şekillerde tek ve mürekkeb harfler vasıtasıyla indirilmiştir. Buna işareten Cenabı Hak şöyle buyuruyor:

“Rablerinden kendilerine gelen ihtarı, hep eğlenerek dinliyor.” 76[76]
Burada muhdes kelimesinden maksat, Kur'an âyetlerinin indirilmesidir. Allah'ın nefsi kelâmı intikalden münezzehtir.
Bizim Kur'an'ı telâffuz edişimiz yaratılmıştır. Kur'an'ı yazmamız ve onu okumamız da yaratılmıştır.
Allah'ın Kelâmı Nefsisi olan Kur'an Allah kelâmıdır, yaratılmış değildir.
Zira emretmek, yasaklamak, bir şeyden haber vermek isteyen kişi önce içinden buna dair bir mana bulur, sonra bu manaya ibare ile yazı yahut işaret ile delâlet eder.
Sonra bil ki Eş'arî'nin mezhebi şudur: Allah’ın nefsi kelamının harikulade olarak işitilmesi caizdir. Nitekim Bâkıllânî de bu noktaya tenbih etmiştir, fakat bu görüşü Ebû İshak el-İsfirayinî reddetmiştir. Şeyh Ebû Mansur el-Mâtürîdi'nin tercih ettiği görüş budur. Cenab-ı Allah'ın:
“Eğer (taarruza uğrayan) müşriklerden biri aman dilerse, ona aman ver, tâ ki Allah'ın kelâmını dinlesin.” 77[77]
Burada Allah kelâmını dinlesin sözünden maksat, Allah'ın nefsi kelâmına delâlet eden sözler demektir. Musa âleyhisselam, Allah'ın nefsi kelâmına delâlet eden ses işitmiştir. Fakat bir melek aracılığı olmaksızın ve yazılı bir vasıta bulunmaksızın harikulade bir şekilde meydana geldiği için, Musa aleyhisselâm “Kelîmullah Allah ile konuşan”adına tahsis edilmiştir. Nitekim Cenab-ı Hakk'ın şu kavli de buna delâlet etmektedir.
“Nihayet oraya varınca, bereketli yerdeki vadinin sağ kıyısından, ağaç tarafından şöyle nida edildi: Ey Musa! Gerçekten ben âlemlerîn rabbi olan Allah'ım.” 78[78]
İmam Âzam'in kelâmında bu konuda geniş bilgi verilecektir. İmam Âzam “El-Vasıyye” adlı kitabında şöyle diyor: “Kur'an-ı Kerim'in Allah'ın kelâmı, sıfatı, vahyi ve O'nun indirmesi olduğunu, zatının ne aynı ne de gayrı olduğunu ikrar ederiz. Belki Kur'an-ı Kerîm gerçekten mushaflarda yazılan, lisanlarda okunan, kalblerde mahfuz bulunan, fakat buralara hulul etmeyen bir sıfatıdır. Harfler, harekeler, kâğıt, yazı bunların hepsi yaratılmıştır. Çünkü bunlar, kulların işleridir. Allah'ın kelâmı ise yaratılmış değildir. Çünkü yazı, harfler, kelimeler ve âyetlerin hepsi kulların ihtiyacına binaen Kur'an okumaya birer alettir. Allah'ın kelâmı ise kendi zatı ile kâimdir. Ancak Allah'ın kelâmının manası ise bu ayetler vasıtasıyla anlaşılır. “Allah'ın kelâmı yaratılmıştır” diyen kimse kâfir-i billâh'tır. Allah Teâlâ, mâbuddur. Yâni kendisine ibadet edilendir, Allah'ın kelâmı ise okunur, yazılır, Allah'ın zatından ayrılmadan ezberlenir.
Fahr'ul İslâm demiştir ki; İmam Ebû Yusuf'un şöyle dediği sahih rivayetle sabittir: Kur'ân'ın yaratılması meselesinde İmam Âzam Ebu Hanife ile münazara ettim, sonunda ikimizin görüşü şu noktada birleşti: “Kur'an'ın yaratılmış olduğuna hükmeden kâfirdir.” Bu söz, İmam Muhammed'den de sahih bir rivayet olarak sabit olmuştur. İlim adamları kelâmullah konusunda ancak şöyle söylenebileceğini zikretmişlerdir: “Kur'an, Allah'ın kelâmıdır, yaratılmış değildir.” Bu şekilde söylenebilir, fakat sadece Kur'an yaratılmış değildir, denilemez. O takdirde ses ve harflerden teşekkül eden kitabın kadim olduğu düşüncesi akla gelir. Nitekim Hanbelîlerin bazı cahilleri de bu görüşe meyletmişlerdir. “Şerh'ul Akâid” adlı kitapta zikredildiği üzre: Hz. Peygamber buyurmuştur ki;
“Kur'an Allah'ın kelâmıdır, yaratılmış değildir, kim yaratılmıştır, derse kâfir-i billâh'tır.” mealindeki hadis'in aslı yoktur. Şerh'ul-Akâid'in hadislerini tahric ederken bu hususu da beyan etmiştim.
Bizimle Mutezile arasındaki ihtilâf, Allah'ın kelâm-i nefsisinin nefyi veya isbatı konusuna dönüyor. Yoksa biz, Kelâmullah'ın sözlerinin ve harflerinin kadîm olmasına hükmetmiyoruz. Onlar da Nefsi kelâmın yaratılmış olduğuna hükmetmiyorlar. Bizim delilimiz daha önce geçtiği üzere; “Peygamberlerden tevatür yolu ile ve icma ile Allah'ın kelâm sahibi olduğu sabit olmuştur. Bunun mânası; Allah Teâlâ'nın kelâm sıfatı ile vasıflanmasından başka bir şey değildir. Yaratılmış olan Kelimullah'a ait sözlerin Allah'ın zatı ile kâim olması mümkün değildir. Öyle ise Allah'ın, kadîm olan nefsi kelâmı sabit olmuştur.
Mûtezîle'nin, Kur'an, Yaratılmışların sıfatı ile vasıflanmıştır; diyerek telifi, tanzimi, inmesi, indirilmesi, arapça olması, işitilmesi, fasih ve mûciz olması gibi yaratılmış varlıkların sıfatları ile vasıflanmış olmasını ileri sürmeleri yukarıda belirtilen Hanbeliler aleyhine delil olur; bizi hiç ilgilendirmez. Çünkü biz Kur'ân'ın nazmının hadis (yaratılmış) olduğu ile hükmediyoruz. Esas söz, kadîm'in mânasındadır. Mutezile için Allah'ın konuşucu olduğunu inkâr etmek mümkün olmayınca, ses ve harfleri mahallinde kitabet şekillerini Levh-i Mahfuz'da yaratıcı mânasında konuşur olduğuna meyletmişlerdir. Halbuki sen, hareketi yaratanın değil de hareket kendisi ile kaim olan kişinin müteharrik (hareket eden) olduğunu bilirsin.
Ancak bir âyette iki çeşit kıraat bulunsa, her bir okunuşun diğerinden farklı mânası varsa, Allah Teâlâ, iki mânanın her ikisi ile de konuşandır. O iki kıraat, iki âyet yerine geçer. Eğer iki karaatın mânaları,bir ise, o takdirde Cenabı Allah bu iki mânadan biri ile konuşmuştur, fakat iki türlü okunmasını caiz görmüştür. Bu görüşü fakîh Eb'ul-Leys es-Semerkandî de zikretmiştir.
Bil ki, şüphesiz Sahabe ve Tâbiûn ve diğer müctehitler (Allah onlardan razı olsun), Allah'ın sıfatlarından her birinin, zatının ne aynı ne de gayrı olduğunda ittifak etmişlerdir. Şârih de bunu bu şekilde zikretmiştir. Bunun mânası şudur: Allah'ın sıfatları, zihindeki mefhum itibariyle Allah'ın aynı değildir; haricî varlık itibariyle de Allah'ın zatının gayrı değildir. Zira sıfatın mânası zatın mânasının başkası değildir. Ancak, sıfatlar, kâinattaki

---
76[76] El-Enbiya: 21/2.
77[77] Et-Tevbe: 9/6.
78[78] El-Kasas: 28/30.

tezahürleri itibariyle Allah'ın zatına mugayir değildir.
Hülâsa, Allah'ın kelâmı, O'nun sıfatlarındandır. Allah da zatı ve sıfatları ile kadîmdir. Kadîm oluş, bakî kalmayı gerektirir. Zira kadîm olduğu sabit olanın yok olması muhal olur. Nitekim bu mâna Allah Teâlâ'nın şu kavlinden de istifade edilmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:
"O, evveldir, âhirdir, zahirdir, batındır. O, her şeyi bilendir." 79[79]
"Ay için seyir menzilleri tâyin ettik. Öyle ki, kurumuş eski hurma dalında olduğu gibi yay şeklîni almıştır." 80[80]
Bu âyette "Urcûn el-Kadîm" yani eski hurma dalı şeklinden maksat, ikinci yay biçimindeki şeklini alınca evvelki eski oluyor, demektir. Yenisi bulununca eskisine kadîm deniliyor. Yine Cenab-ı Hak şöyle buyuruyor:
"Bir de kâfirler, iman edenler hakkında şöyle dediler: Eğer o peygamber hayırlı olsaydı, bizden evvel (fakir ve bîçâreler) ona koşmazlardı demekle maksatlarına erişemeyince de şöyle diyecekler: Bu Kur'an eski bir yalandır." 81[81]
Yâni zaman bakımından evveldir. Sonra şüphe yoktur ki, kadîm, önce gelen mânasında kullanıldığı zaman, yaratılmışlardan önce olan her şeyin başkalarından önce olması gerekir. Lâkin Allah Teâlâ'nın isimleri, Allah'ı medheden hususî bir mânaya delale't eden Esmâ-i hüsnasıdır. Tekaddüm sözü lügat mânasında mutlaktır, bütün yaratılmışlardan önce gelmek mânasına tahsis, edilmiş değildir. O zaman Allah'ın Esmâ-i Hüsnasından olamaz. İşte bu sebeple Şeriat, Evvel, ismini zikretmiştir ki bu isim, kadîm isminden daha güzeldir. Çünkü evvel ismi, sonradan gelenlerin ona döndüğünü, tabi olduğunu bildirir. Kadîm sözü bunun aksidir. Ancak şu var ki. Cenabı Allah, evvel mânasını şamil olan kadim mânasında ekmel ve tek olunca, kelâm âlimleri kadim ismini Allah'a ad olarak vermişlerdir. Bu noktada düşün.
Sonra Kayyûm sıfatı ezelî ve ebedî mânasına delâlet eder. Kadim sözü ise bu mânaya delâlet etmez. Kayyûm sıfatı, yine Allah Teâlâ'nın kendi kendine var olduğuna da delâlet eder. İşte bu, Allah Teâlâ'nın Vacib'ul-vücûd olduğunun mânâsıdır. Bu ince mânaları taşıdığı için "Hayyül-Kayyûm" isminin îsm-i Âzam olduğu söyleniyor. Hz. Peygamber'den sahih olarak rivayet edilen şu hadîs-i şerif de bu mânayı takviye eder. Hz. Peygamber sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor:
"Cenab-ı Hakk'ın (Allahu Lâ ilahe illâ huvel-hayyül-kayyûm) sözü Kur'an'daki âyetlerin en büyüğüdür"
Bu iki ismin Esmâ-i hüsnâ'nın medarı oldukları da ism-i âzam olduklarını yine takviye eder. Bütün esmâ-i hüsnâ'nın mânaları bu iki kelimeye dayanır. Zira hayat sıfatı, bütün kemal sıfatlarının varlığını gerektiririldir. Esmâ-i hüsnâ'dan hiçbiri Kemal sıfatının dışında kalmaz. Kalacak olsa bu ancak hayat sıfatının zayıflığı sebebiyle olması gerekir. Allah Teâlâ'nın hayatı, hayatların en mükemmel ve tamamı olunca, onu ispat ederken bütün kemal sıfatlarını ispat etmek gerektir.
Kayyûm ismi, Allah Teâlâ'nın tam zengin olmasını, tam kudret sahibi bulunmasını ve gerek zatında, gerek sıfatında yaratma ve yardım etme bakımından bir isimdir. Şüphesiz Cenabı Allah, kendi zatı ile kâimdir, hiçbir suretle başkalarına benzemez. Başkalarını da ayakta tutan odur. Allah'ın kudreti olmadan hiçbir şey ayakta duramaz. İşte bu sebeple bu iki sıfat, en mükemmel bir tarzda kemal sıfatı olarak sayılmıştır. Bunların ikisinin İsm-i Âzam olmaları uzak ihtimal değildir. Allah Teâlâ en iyi bilendir.

Kuran'daki Kıssalar Allah Kelâmıdır ;

Cenabı Allah'ın Kur'an'da, Musa aleyhisselâm'dan, diğer peygamberlerden, Firavun'dan ve şeytan'dan bahsettiği hususların hepsi Allah Teâlâ'nın kelâmıdır. Onlardan haber vermektedir.
Burada Musa aleyhisselâm'ın tahsis edilmesinde, kelimullah olduğuna işaret vardır. Firavn'ın iblis üzerine takdim edilmesinde de şeytanlık makamının şeytandan daha kuvvetli olduğuna işaret vardır. Aynı zamanda bu ifadede İbn-i Arabi'ye ve Celâlüddin ed-Devvânî gibi ona tabi olanlara reddiye vardır. Bu meselenin araştırılması konusunda müstakil bir risale yazdım, müşkil yerlerde düştükleri vehimleri açıkladım ve Kitap ile Sünnetten açık deliller getirdim.
Allah Teâlâ'nın Kur'an'da yukarıda sayılan hususlardan haber vermesi, Levh-i Mahfuz'da, yerlsr, gökler ve ruhlar yaratılmadan bu mânalara delâlet eden kelimeler uygun olarak yapılmıştır. Musa, îsa ve diğer peygamberlerle, Fravn, İblis, Hâman, Kârûn ve sair düşmanlardan işitildiği zaman meydana gelen ilimden sonra yaratılmış bulunan kelâm ile konuşmuş değildir. Böyle olsa o takdirde Allah Teâlâ'nın, Tebbet Sûresi, muharebe âyetleri ve benzeri kıssalar gibi hallerden ve esrardan bahsetmesi, haber vermesi ile kendi zatının sıfatlarından, kendi işlerinden, ve mahlûkatı yaratmasından bahseden Âyet-el-Kürsî, İhlâs süresi ve benzeri âyetlerle kâinatın yaratılışlarından ve nefislerin yaratılışından bahseden âyetler arasında her birinin kendi kelâmı ve mukaddes sıfatı olması arasında bir fark kalmazdı.

Kuranda Geçen Yaratıklara Ait Sözler Yaratılmıştır :

79[79] El-Hadid: 57/3.
80[80] Yasin: 36/39.
81[81] El-Ahkâf: 46/11.

Allah Teâlâ'nın kelâmı yaratılmış değildir. Mûsa aleyhisselâm ve diğer yaratıkların sözleri ise yaratılmıştır. Kur'an, Allah Teâlâ'nın Kelâmıdır, onların sözü değildir.

Mahlûkatın sözleri, kendileri gibi yaratılmıştır. Zira sıfat mevsûfuna, yâni sahibine tâbidir. Ancak şöyle denilebilir. İbranîce tanzim edilen sözler Tevrat'tır. Arapça sözlerle tanzim edilen nazım da Kur'an'dır. Kur'an Allah Teâlâ'nın kelâmıdır. Çünkü Kur'an'ın kelimeleri, âyetleri Allah'ın kelâmının delilleri ve maksadının alâmetleridir. Ve Kur'an'ın ibaresinin başlangıcı Allah Teâlâ'ya dayanır. Görmüyor musun ki sen bir hadîs-i şerif okuduğun zaman bu okuduğun hadîs benim sözüm değildir, diyorsun. Belki Rasûlullah sallellahu aleyhi vesellem'in sözüdür, diyorsun. Çünkü bu sözün başlangıcı Hz. Peygambere dayanıyor. Onu ilk söyleyen Hz. Peygamberdir. Aşağıdaki âyet-i kerîmeler de bu mânaya delâlet etmektedir:

"*Ey müminler! Yahudilerin size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Halbuki onlardan bir zümre vardır ki, Allah kelâmını (Tevratı) dinlerlerdi de gerçeği anladıktan sonra onu bile bile değiştirirlerdir.*" 82[82]

"Eğer müşriklerden biri aman dilerse ona aman ver, tâ ki Allah'ın kelâmını dinlesin. Sonra onu emin olduğu yere kadar ulaştır." 83[83]

Bil ki İmam Âzam ve diğer âlimlerin sözlerinde geçen, Kur'an'ın yaratılmış olduğuna hükmedenin kâfir olacağı fetvası küfrân-i nimet mânasına hamledilmiştir. İslâm milletinden, dinden ve imandan çıkmak mânasında kâfir demek değildir. Mutezile bu meselede ise değişik düşünüyor. Belki doğrusu bu meselede bir çekişme bahiskonusu değildir. Zira kelâm-ı lâfzi'nin yaratılmış olduğunda Ehl-i Sünnet'in ihtilâfı yoktur. Kesin delil ile sabit olsa Kelâm-ı Nefsî'nin kadim olduğunda da Mûtezile'nin ihtilâfı yoktur. Kur'anı yaratılmıştır, diyen kâfir olur, sözü sabit değildir. Bu söz âhâd yolu ile intikal etmiştir ve maksadını açıklamakta tevile ihtiyacı olan bir sözdür. Kur'an mahlûktur diyen kâfir olur, ifadesinde mahlûk sözünden maksat, iftira, yalan mânası kasdedildiğini söylesek de bununla beraber hiç bir kimse için, Kelâm-i lâfzi mahlûktur, demek caiz değildir. Zira bu sözde küfrü gerektiren bir düşünce vardır. Kur'an-ı Kerime ait bazı tâbirler itibarı ile hadd-i zatında bu söz her ne kadar doğru olsa da, küfre sebep olacak vehim ve düşünceyi bulundurduğu için, bir kimsenin, Kur'an'ın lâfzı yaratılmıştır, demesi caiz değildir. Zira Kur'an sözü Kıraat için de söylenir. Meselâ Sabah Kur'an'ı demek olan "Kur'an'ul-Fecr" sözünde olduğu gibi. Mushaf içinde söylenir. "Kur'an'la düşman topraklarına sefer etmeyin" sözünde olduğu gibi. Bazen okunan kelâma da söylenir, ki bu okunan, kelâm O Allah'ın kadim olan kelâmıdır. Cenabı Allah bu konuda şöyle buyuruyor:

"Kur'an okuduğun zaman, Allah'ın rahmetinden kovulmuş bulunan şeytan'dan Allah'a sığın." 84[84]

Allah kelâmı, hadis (Yaratılmış) olmaya delâlet edecek bir karine ile zikredildiği zaman, Meselâ, abdestsiz adamın Kur'an'a yapışmasının haram olması gibi bu söz mushafa dokunmak ve kıraat mânasına hamledilir. Mutlak olarak zikredildiği zaman ezelî sıfat olan kelâm mânasına hamledilir. Mutlak olarak Kur'an yaratılmıştır, demek caiz değildir.

Musa (A.S.) ın Allah İle Konuşması:

Musa âleyhisselâm, Allah Teâlâ'nın kelâmını işitmiştir. Bu konuda Cenabı Hak şöyle buyuruyor:

"Ve Allah Musa ile vasıtasız konuştu." 85[85]

Kelâmı mecazî mânaya hamletmek için bu ayette mastar olan Teklim kelimesini tekitli olarak getirdi. Yâni Allah Musa ile muhakkak konuştu ve ona kelâmım musaddak (doğrulanmış) olarak işittirdi. Bu âyetin mânası şöyledir. Musa âleyhisselâm, Rabbu'l-Âlemin olan Allah Teâlâ'nın kelâmını vasıtasız olarak işitti. Ancak bu işitme olayı bir perde arkasından oldu. Bu sebepten Musa Âleyhisselâm:

"Mûsa, kendisiyle konuşacağımızı vaad ettiğimiz vakitte gelince, rabbi ona kelâmını söyledi. Mûsa şöyle dedi: Rabbim! Cemalini bana göster, sana bakayım." 86[86]

Bu konuda şöyle bir açıklama yapılmıştır: Mûsa âleyhisselâm, Allah kelâmını bir bulut içinden işitiyordu. Bu bulut direk gibi idi. Bu. bulut, Mûsa aleyhisselâm'ı kaplıyordu. Mûsa âleyhisselâm, çok kerre Allah kelâmım ateşin içinden işitirdi. Yahut Cebrail aleyhisselâm ve meleklerden başka elçiler göndermek suretiyle konuşurdu.

Son iki görüşte bozukluk vardır. Çünkü bu iki tarzda Allah kelamını dinlemekle Mûsa âleyhisselâm için bir hususiyet hasıl olmamakta, diğer peygamberlere nazaran bir meziyete sahip bulunmamaktadır, Allah Teâlâ, Mûsa âleyhisselâm ile vasıtasız konuşmadan evvel, muhtelif vakitlerde, değişik durumlarda Allah Teâlâ ile aralarında konuşma vaki olmuştur. Yoksa ilk vaki olan konuşma ancak Allah Teâlâ'nın haber verdiği gibi, Hz. Musa'nın ateş zannettiği mübarek ağaçtan kendisine nida edilmiş değildir, O ağaç yalnız, nurların kaynağı, sırların menbaı, ağaçlardaki meyvelerin neticesi idi. Musa aleyhisselâm var olmadan evvel de Allah Teâlâ,

---

82[82] Bakara: 2/75.

83[83] Tevbe: 9/6.

84[84] En-Nahl: 16/98.

85[85] En-Nisâ: 4/164.

86[86] El Araf: 7/143

ezelde konuşma sıfatına sahib idi. Mahluûkatı yaratmadan evvel de Cenabı Allah yaratıcı idi.
Mânası şudur: Gerçekten Allah Teâlâ, mahlûkatı yaratmadan evvel de yaratıcı idi. Bir nüshada da şöyle yazılıdır: Allah Teâlâ, mahlûkatı yaratmadan evvel de gerçekten bizim yaratıcımız idi. Bu sıfat, yani yaratma sıfatı Allah Teâlâ'da mecazî olarak değil hakikat olarak var idi demektir. İbn-i Ebî Şerif Allah Teâlâ'nın ezelde yaratıcılığının bilkuvve var olduğuna kail olanlardandı. Bu görüş, Allahı Teâlâ'nın yaratmasının imkân dahilinde olduğunu, zamanlar içinde vuku' bulma, yahut bulmama ihtimali içinde bulunduğunu hatıra getirir. Halbuki durum böyle değildir. Zira Cenabı Allah, yaratmaya başlamayı murad ettiği vakitte vukuu gerçekleşir. İlim adamlarına göre Kelâm ve yaratılma işinin Musa'dan ve diğer yaratıklardan, sonraya kalışı kelâmın sıhhatini ve yaratmanın Allah'tan nefyedilmesini gerektirmez. Zira her şey önce bil-kuvve olur, sonra kuvveden fiile çıkar. Fiil ise sonradan var olduğu için hadistir. Çünkü varlığı mümkün olan, kendi kendine var olmayan her varlık yaratılmıştır.
Yine yazı yazmaya gücü yettiği halde bu gücünü, yazmak istediği zamana kadar tehir eden kişi ile bilkuvve yazabildiği halde şimdiki halde yazmaktan âciz olan ve gelecek zamanlarda ise yazması muhtemel olan kişi arasında açık bir fark, görünen bir mesafe vardır.
Hulâsa, İmanı Tahavi'nin de dediği gibi, Cenabı Allah, yaratıkları yarattığı zamandan beri yaratıcı, berâyayı (mahlûkatı) yarattığından beri Bârî adını almış değildir. Merbûb (Terbiye edilen yaratıklar) var olmadan Allah Rab, mahlûk (Yaratılanlar) var olmadan Hâlık (Yaratıcı) idi. Allah ölüleri dirilttikten sonra Mûhyî (Diriltici) adıyla isimlendiği gibi, ölüleri diriltmeden evvel de bu ad ile adlanmıştı. Bunun gibi yaratıkları yaratmadan evvel Allah Teâlâ, Yaratıcı ismini almıştır. Çünkü Yüce Allah her şeye gücü yetendir, her şey Allah Teâlâ'ya muhtaçtır ve her şey Allah için kolaydır.

Hiç Bir Varlık Allah'a Benzemez:

Allah Teâlâ'ya benzeyen hiçbir şey yoktur. Allah, işitici ve görücüdür.
Bu metinde "hiçbir şeye benzemez" sözü, Allah Tealâ'yı yaratıklara benzeten Müşebbihe taifesini red için söylenmiştir. İşitici vs görücüdür, sözü de Allah Tealâ'yı bir iş yapmamakla tatil eden "Muattıla" taifesine reddiye vardır.
Buhari'nin hocası Nuaym b. Hammad el-Huzai şöyle diyor: "Zat veya sıfat bakımından herkim Allah Tealâ'yı yaratıklardan herhangi birine benzetirse kâfirdir. Kim Allah Teâlâ'nın kendisine vasfettiği sıfatlarını inkar ederse, yani Allah Teâlâ'nın zati ve fili sıfatlarını inkâr ederse yine kâfirdir." Bu konuda İmam Tahavi de şöyle diyor: "Kim sıfatları reddetme ve Allah'ı yaratıklara benzetme hastalığından korunmazsa doğru yoldan kayar ve Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih etmede isabet etmez."
Sonra Cenabı Allah'ın:
"Hiçbir şey Allah gibi değildir." 87[87] buyuruğunun tefsiri konusunda ilim adamlarının söylediklerinin hulâsası şudur: Bu âyetle mübalâğa kasdedilmiş değildir. Yâni benzeri farz edilecek olsa Allah Teâlâ'nın misli gibi bir misil yoktur. Nerde kaldı ki kendi benzeri olsun. Sonradan olma varlıkların AllahTeâlâ'nın ezelî ve ebedi olan zatı ile kâim olmasının muhal oluşu akli ve şer'î delillerle bilinmektedir. İşte bu sebeple Allah Teâlâ'nın Kelâm sıfatı kadîmdir. Yaratma sıfatı da yine kadimdir. Fakat bu sıfatların taalluk ettikleri yaratıklar ise hadistir, kadim değildir. Bir nüshada "Allah mütekellim idi" sözü, "Allah Yaratıcı idi" sözünden sonradır. Yaratmaya tâalluk eden cümle itiraziyedir. Musa aleyhisselâmın yaratılmasının mahlûkatı yaratma esnasında meydana geldiğini bildirmek içindir. Durum böyle olunca söz konusu durum nasıldır?
Cenabı Allah; Musa aleyhisselâm ile konuşunca, ezelde kendisinin sıfatı olan Kelâm ile konuşmuştur!
Yâni Allah Teâlâ, Musa aleyhisselâm ile kadim, ezelî ve akdes olan kelâmının mazmunu ile konuşmuştur. Nitekim buna dair kelimeleri Levh-i Mahfuz-i Enfes'te yerleri, gölderi ve canlıları yaratmadan evvel nakş etmiştir. Sonradan bu kelimelere uygun olarak onunla konuşmuştur. İşte sonradan meydana gelen bu yazılmış kelimeler ve Musa aleyhisselâm'ın o meşhur ağaçtan işittiği sözler ise yaratılmıştır. Ancak bu sözler, Allah Teâlâ'nın hakiki, ezelî sıfatı olan kelâmının delilleridir.
"Akîdet'üt-Tahavî" adlı kitabın sârini şöyle diyor: İmam Âzam:
"Musa, kendisiyle konuşacağımızı vaad ettiğimiz zamanda gelince Râbbi ona kelâmını söyledi." 88[88]
İmam Âzam'ın yukarıdaki sözü, Allah'ın kelâm sıfatının kendisi ile kâim bir mâna olduğunu, Allah kelâmının işitilmesinin tasavvur edilemiyeceği, Ebû Mansur el-Mâtüridi'nin de dediği gibi, Allah Teâlâ ancak sesi havada yaratır, diyen arkadaşlarına red olduğu anlaşılmaktadır.
Yine imam Âzam'ın: "Kelâm sıfatı Allah Teâlâ'nın sıfatlarındandır." sözü Allah Teâlâ, mütekellim sıfatı ile vasıflanmış değilken sonradan bu sıfat kendisi için meydana gelmiştir, diyenlere bir red cevabıdır.
Hülâsa, Mûtezile'nin delil olarak ileri sürdüğü Allah Teâlâ'nm meşiet ve kudreti ilgili kelâm üzerine delâlet eden ve Allah dilediği zaman konuşur, zaman zaman konuşur, tarzında ileriye sürdüğü delil doğrudur; kabul edilmesi lâzımdır; onunla hükmetmek gerekir. İşte her iki taifenin doğru olan ve şeriata da akla da uygun olan sözlerini kabul etmek lâzımdır. Bu gerçek sözdür. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle duada bulunmuştur:

87[87] Şûra: 42/11.
88[88] A'raf: 7/143.

“Allah'ın tam olan kelimelerine sığınının.” Halbuki Hz. Peygamber yaratılmış bir şeye sığınmamıştır. Belki o söz: “*Senin rızana sığınırım, Allah'ın izzet ve kudretine sığınırım.”* sözü gibidir. Hanefilere ait muteehhirin'in (sonradan gelen âlimlerin) çoğunluğu, Kelâm sıfatının tek bir mâna olduğu, çoğunluğu, parçalanma ancak delâletlerde meydana geldiği, medlûlda (mânada) meydana gelmediği düşüncesindedirler. Bu ibareler yaratılmıştır. Bu ibarelere Allah kelâmı adı verilmesinin sebebi, Allah kelâmına delâlet ettiği içindir. Allah kelâmına delâlet eden ibareler eğer Arapça ile ifade edilirse Kur'an'dır. ibrânice ile anlatılırsa Tevrat'tır, ihtilâf ibarelerdedir, kelâmın kendisinde değildir. Adı geçen âlimler, bu ibarelere mecazî olarak Allah kelâmı söylenir, demişlerdir. Bu söz ise yanlıştır. Çünkü bu sözün gereği şudur: Allah Teâlâ'nın:
“Zinaya yaklaşmayın.” sözünün manası *“Namazı dosdoğru kılın.”* âyetinin mânası olur; Âyet'el Kürsî'nin mânası da Müdâyene âyetinin mânası, İhlâs süresinin mânası ise Tebbet Yedâ suresinin mânası olması lâzımgelir.
İmam Âzam hazretleri sonra şöyle demiştir: “Bir kimse, Mushaflarda yazılı olan sözlerin Allah kelâmından ibaret olduğunu, yahut Allah kelâmını hikâye ettiğini söyleyip Allah kelâmı olmadığını söylerse Kitaba, Sünnet'e ve Selefe aykırı hareket etmiş olur. Tahâvi'nin sözü, “Allah kelâmı bir mânadır, onu. Allah'tan işitmek tasavvur edilemez, işitilen, okunan ve yazılan sözler ise Allah kelâmı değildir, ancak bir mânadan ibarettir.” diyenlere reddiyedir. Zira Tahâvî diyor ki: “Allah'ın kelâmı kendindendir, keyfiyetsiz başlamıştır. Yani Allah'ın nasıl konuştuğunu biz bilemeyiz. Tahâvî'nin dışındaki selefilerden bu şekilde söyleyenler de vardır: Allah kelâmı kendinden başlamıştır, kendine döner. Kendinden başlar tâbirini kullanmalarının sebebi şudur: Mutezile taifesinden Cehmiye ve diğerleri şöyle diyorlar: “Allah Teâlâ, kelâmı bir yerde yaratmış, onu yine bu yerde takdir etmiştir. İşte bu sebeple Selef âlimleri: “Kelâm sıfatı Allah'dan başlamıştır” demişlerdir. Yani Allah Teâlâ kelâmı ile konuşur, kelâmı kendinden başlamıştır, bazı yaratıklardan başlamış değildir. Nitekim Cenabı Hak bu konuda şöyle buyuruyor:
“Bu Kur'an, Rahman ve Rahim olan Allah tarafından indirilmiştir.” [89[89]]
Kur'an Allah'a dönecektir, sözlerinin mânası hadis-i şeriflerde de beyan buyurulduğu gibi, kalblerden ve mushaflardan kaldırılacaktır. Bana göre, doğrusu, Kur'an Allah'a dönecektir, sözünün mânası şudur: Kelâmının keyfiyyetinin tafsilatı ile ilgili bilgi ona dönecektir; maksadının hakikatinin künhü de ona dönecektir. Musa aleyhisselâm; Allah'ın kelâmını işitmişse, O'nun hepsini, yahut bir kısmını duymuştur, şeklinde tasavvur edilemez.

Allah'ın Sıfatları Kullar Gibi Vasıtalı Değildir:

Allah'ın bütün sıfatları ezelde vardır. Yaratıkların sıfatları böyle değildir. Allah bilir, fakat bizim bilgimiz gibi değil. Allah'ın gücü yeter, fakat bizim gücümüz gibi değil. Allah görür, fakat bizim gördüğümüz gibi değil. Allah, konuşur, fakat bizim konuşmamız gibi değil. Bizler âletler, uzuvlar ve harfler yardımı ile konuşuruz. Allah Teâlâ ise aletsiz ve harfsiz olarak konuşur. Harfler yaratılmıştır. Allah Kelâmı ise yaratılmış değildir.
Allah Teâlâ'nın bilgisi bizim bilgimiz gibi değildir. Bizler eşyayı aletler yardımıyla ve anladığımız kadarıyla zihinlerimizde meydana gelen şekilleri tasavvur etmek suretiyle biliriz. Allah Teâlâ ise, eşyanın hakikatlerini bütünü ile, parçası ile, açığı ve gizlisi ile, zatî olan samedî ve ebedî olan ilmi ile bilir. Allah Teâlâ'nın kudreti bizim gücümüz gibi değildir. Çünkü Allah'ın kudreti kadîmdir. Alet yardımı ve bir şeyin ortaklığı ile değildir. O, her şeye gücü yetendir. Bizler ise ancak bazı eşya üzerine muayyen bir ölçüde güç yetirebiliriz. Bu da yine aletler ve yardımcılar aracılığı ile oluyor. Amma Allah Teâlâ, fâil-i muhtardır (dilediğini yapandır.) Kadirdir, hakimdir, kudret ve ihtiyarı ile her şeyi yerli yerinde idare edendir.
Allah'ın görmesi bizim, görmemiz gibi değildir. İşitmesi de bizim işitmemiz gibi değildir. Zira bizler, muhtelif şekilleri ve renkleri, değişik kelimeleri, kendi fiilimiz olmaksızın, Allah'ın göstermesine uygun biçimde teşekkül ettirilmiş bulunan azalarda yaratılmış âletler aracılığı ile görürüz. O'nun göstermesi ile görürüz, işittirmesi ile işitiriz. Nitekim bir duada da şöyle deniliyor: “Allahım! Bizi yaşattığın müddet, gözlerimizden ve kulaklarımızdan faydalandır.” Cenabı Allah, şekil ve renkleri, muhtelif heyetleri kendi sıfatı olan görme kuvveti ile iktidar sıfatı füzerine görür; sesleri, gerek tek, gerekse mürekkeb kelimeleri kendi sıfatı olan işitmesi ile görür. Allah’ın görmesi herhangi bir âlet yardımı ile, yahut kâinattan başka bir varlığın ortaklığı ile değildir. Her ne kadar görülenler ve işitilenler yaratılmış ise de, Allah Teâlâ'nın görülecekleri görmesi, işitilecekleri duyması bizzat kadimdir. Yukarıda da geçtiği üzere, sonradan yaratılan mütâallakın (yani sıfatın tâalluk ettiği varlığın) sonradan meydana gelmesi kadîm olan mûtâallikin (sıfatın) önceden var olmasına aykırı değildir. Görmüyor musun ki; sen rüyanda dimağının kuvve-i bâtınesi ile çeşitli şekiller ve renkler görürsün, çeşitli sesler işitirsin! Halbuki esasta ne renk vardır, ne de şekil. Sonradan uyanık halde iken aradan zaman geçer. O renkleri ve şekilleri görürsün, işittiğin o sesleri işitirsin.
Sonra uykuda gördüğün ve işittiğin o ses ve renkleri aynen uyanıklık halinde de eksiksiz olarak, gelecekte görürsün. Bununla beraber, kemal sıfatları ile vasıflanmış, melik-i müteâl olan Allah Teâlâ'nın eşyayı yaratmadan, renk ve şekillerini nasıl gördüğü, seslerini nasıl işittiğini acayib karşılıyorsun; kelime ve sesleri

[89[89]] Fussılet: 41/2.

nasıl işitir? diyorsun. Halbuki Allah uyku halinde iken sana o şekil ve renkleri gösteren, vukuundan önce o kelime ve sesleri işittiren yüce Allah'tır. Allah Teâlâ'nın konuşması, boğaz, dil, dudak ve dişler yardımı ile değildir. Kelimeler ve sesler, harflerin mahreçlerine muhtaç değil.
Harfler ve sesler yaratılmıştır. Allah Teâlâ'nın kelâmı ise yaratılmış değildir, belki bizzat kadîmdir.
İmam Tahavî diyor ki: "Kim Allah kelâmını işitir de onun beşer sözü olduğuna inanırsa kâfir olur. Allah Teâlâ böylelerini Cehennem ateşi ile korkutmuştur. Yüce Allah şöyle buyuruyor:
"Ben muhakkak onu Cehennem'e sokacağım." 90[90]
Cenabı Allah, "Bu Kur'an, ancak bir beşer sözüdür."91[91] diyeni cehennem ateşi ile korkutunca, kesinlikle bildik ki Kur'an, beşerin yaratıcısının sözüdür. Dolayısıyla beşer sözüne benzemez."

Kelâm Meselesindeki Görüşler:

Tahâvî'nin şârihi şöyle diyor: "İnsanlar bu meselede (kelâm meselesinde) dokuz guruba ayrıldılar. Bunlardan biri şudur: Şüphesiz Allah kelâmı insanlar üzerine mânaları akıtan sözdür. Bazılarına göre bu sözler ya faal olan akıldandır, yahut başkasındandır. Bu görüş Sâbiîlerle (Yıldıza tapanlarla) felsefecilerin sözüdür.
İkincisi: Kur'an yaratılmıştır, onu Allah Teâlâ yaratmıştır, fakat kendisinden ayrı olarak yaratmıştır, derler. Bu söz de Mûtezile'nin sözüdür.
Üçüncüsü: Allah kelâmı tek bir mânadır, Allah Teâlâ'nın zatı ile kaimdir, O da emir, yasak, haber ve haber alma tarzındadır. Eğer bu emir ve yasakları, haber ve istihbarları ibranî dili ile ifade buyurursa Tevrat, Arapça ile ifade buyurursa Kur'an olur, derler. Bu söz de İbn Küllâb ve Eş'ari gibi ona uyan zatların görüşüdür.
Dördüncüsü: Allah kelâmı ezelde toplanmış ezelî sesler ve harflerden ibarettir, derler. Bu görüş de Kelâmcı ve Hadisçilerden bir taifenin görüşüdür.
Beşincisi; Allah kelâmı sesler ve harflerden ibarettir. Allah Tealâ sonradan bunlarla konuşmuştur, derler. Bu görüş de Kerrâmiye taifesi ile diğer âlimlerin görüşüdür.
Altıncısı: Allah kelâmı, zatı ile kaim olan ilmi ve iradesi ile yarattığı varlıklara döner, derler. Bu görüşü Muteber adlı kitabın sahibi kabul etmiştir. "El-Metâlib'ul-Âliye" adlı kitabında Fahreddin er-Râzi de bu görüşe meyi eder.
Yedincisi: Allah'ın kelâmı, kendi zatı ile kaim bir mânayı tazammun eder, Allah o mânayı başkasında yaratmamıştır, derler. Bu görüş de Ebû Mansûr el-Mâtüridî'nin görüşüdür.
Sekizincisi: Allah kelâmı, kendi zatı ile kaim olan kadim mâna ile başkalarında yarattığı sesler arasında müşterektir. Bu söz, Eb'ul-Meâli ve ona uyanların sözüdür. Ben de derim ki; birinci mâna hakikat, ikinci mâna ise mecazdır.
Dokuzuncusu: Cenabı Allah geçmişte ve gelecekte dilediği zaman, dilediği şekilde konuşmakta devam eder. Allah Teâlâ işitilen bir ses ile konuşur. Kelâmın nevi ise kadîmdir. Ses her ne kadar kadim değilse de, konuşmanın nevi kadîmdir. Bu söz, daha evvel söylediğimiz Hadîs ve Sünnet ashabından tercih edilen sözü takviye ediyor. Bu meselenin, İmam Âzam hazretlerinin telifinde tekrar edilmesinin sebebi, maksad bakımından öneminin büyüklüğünü göstermektedir.
Sonra bil ki; buzağıya tapanlar, Allah'a karşı küfür içinde olmalarına rağmen, Mutezileden daha çok söz anlamaktadırlar. Zira Musa aleyhisselâm onlara:
"Görmüyorlar mı ki; o (buzağı) onlarla konuşmuyor ve kendilerine yol göstermiyor." 92[92]
Buzağıya tapanlar, Musa aleyhisselâm'a bu ifade karşısında, senin rabbin de konuşmuyor, tarzında bir cevap vermediler, itirazda bulunmadılar. Bu âyet-i kerimeden anlaşıldığına göre, konuşmayı nefy etmek bir noksanlıktır, bu noksanlık, buzağının ilâh olamıyacağına delil kabul ediliyor. Mutezilenin şüphesi son haddine vararak şöyle derler: Allah'ın konuşmasından dolayı, yaratıklara benzemesi ve cisim olması gerekir. Onlara şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ, kendine yakışır şekilde konuşur, dediğimiz zaman şüpheleri yok olur. Mûtezile'den biri, yedi Kıraat İmamından biri olan Ebû Amr b. Alâ'ya; Cenabı Hak'kın ;
"Musa, kendisi ile konuşacağımızı va'dettiğimiz vakitte gelince, Rabbi ona kelâmını söyledi.93[93] âyetindeki "Allah Musa ile konuştu sözüne ne diyeceksin?" deyince Mûtezîlî olan bu şahıs bir cevap veremedi.
Sonra Cennet nimetlerinin en üstünü, Allah Tealâ'nın cemalini görmek, O'nun kelâmım işitmektir. Bunu inkâr etmek, Cennet'in ruhunu inkâr etmektir. Çünkü Cennet, Cennete girecekler için, ancak bu iki şey ile hoştur. Nitekim kâfirler için Cehennem azabının en şiddetlisi, Allah'ın cemalinin onlara perdelenmesi, gösterilmemesi ve onların Allah kelâmını işitmemeleridir. Allah Teâlâ bu hususu şöyle haber veriyor:
"Kıyamet gününde Başka bir âyette de: Allah Teâlâ, onlarla konuşmayacaktır." 94[94]
"Orada ses çıkarmayın, bana bir şey söylemeyin." 95[95]
"Hayır onlar, Kıyamet günü, rablerinin rahmetinden menedilmişlerdir." 96[96]

90[90] Müddessir: 74/26.
91[91] Müddessir: 74/25.
92[92] El-Â'râf: 7/148.
93[93] El-A'râf: 7/143.
94[94] El-Bakara: 2/174.
95[95] Mû'minûn: 23/108.
96[96] Mutaffifin: 83/15.

Mutezile,

"*Güneşi, ayı, yıldızları Allah, kendi emrine bağlı olarak yarattı. Dikkat edin, hem yaratmak, hem de emr etmek O'na aittir."* 97[97]

Bu âyette Allah Teâlâ, yaratmakla, emr etmeyi birbirinden ayırmıştır. Dolayısıyla mutezilenin, Allah'ın sıfatları, ilim, kudret ve benzer bütün sıfatlarının yaratılmış olduğu yolundaki batıl inançlarını reddetmiştir. Bu, apaçık küfürdür. Zira Allah'ın ilmi bir şeydir, kudreti bir şeydir, hayatı bir şeydir: Bu sebeple bu şeyler "Her şeyi yarattı" âyetinin şümulü içine girer. Dolayısıyla Allah'ın sıfatlarının yaratılmış olması lâzım gelir Cenabı Allah, bu taifenin söylediklerinden münezzehtir. Cenabı Allah, başkası ile kaim olan bir kelâm ile nasıl konuşabilir? Bu doğru olacak olsa, Allah'ın cansızlarda ve hayvanlarda meydana getirdiği seslerin de Allah kelâmı olması gerekirdi. "Konuştu" sözü ile, "Allah konuşturdu" sözü arasında bir fark olmazdı. Kıyamette kâfirlerin derileri konuşturulacaktır. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:

"O kâfirler, derilerine niçin aleyhimizde şahitlik yaptınız? derler. Onlar (deriler), her şeyi konuşturan Allah bizi konuşturdu, derler." 98[98]

Bu âyette "bizi Allah konuşturdu" ifadesi vardır. "Allah konuştu" buyurulmuyor. Belki, Allah Teâlâ, başkalarında yarattığı her söz ile konuşmuş olması gerekir, ister doğru, ister yalan olsun, ister küfür olsun, ister hezeyan olsun. Cenabı Allah bunlardan münezzehtir.

Konevi'nin naklettiğine göre, Allah'ın zatı ile sıfatını birleştiren bu "İttihadiye" taifesini red için İbn-i Arabi şöyle diyor;

"Varlık alemindeki bütün sözler, Allah'ın kelâmıdır, Bizim için nazmı da, nesri de birdir."

Bunun gibi Abdülaziz el-Mekki Halife Me'mun'un huzurunda Bişr el-Merisi'yi ilzam etmiştir. Önce, Kur'an nassı dışına çıkmamayı şart koşmuş, sonra Halifenin huzurunda aralarında şöyle bir karşılıklı konuşma olmuştur: Söze önce Bişr el-Merîysî başlayarak şöyle demiştir:

"Ey Mü'minlerin halifesi! Benim muarızım, Kur'an naslarını bıraksın da Kur'an nasları dışında benimle münazara etsin, o zaman eğer sözünden ve görüşünden dönmez ve Kur'an'ın yaratılmış olduğuna hükmetmezse benim kanım helâldir. Bunun üzerine Abdülaziz:

"Ben mi soru sorayım, yoksa sen mi soru soracaksın?" diyerek söze başladı. Bişr; sen sor, dedi. Ben de ona şöyle bir soru sordum:

"Üç görüşten birini mutlaka kabul etmeniz gerekir. Yâ Allah Teâlâ Kur'an'ı kendi zatında yaratmıştır, yahut onu kendi zatı ile kaim olarak yaratmıştır, yahut onu başkalarında yaratmıştır, demen gerekir." Bişr:

"Allah Teâlâ, eşyayı yarattığı gibi Kur'an'ı da yaratmıştır," diyerek cevap vermekten kaçındı. Bunun üzerine halife Me'mun Abdülaziz'e:

"Bişr'i bırak da bu meseleyi sen açıkla,"dedi, Abdülaziz de şöyle dedi:

Eğer Bişr derse ki, Allah kelâmını kendi zatında yaratmıştır, bu mümkün değildir. Zira Allah Teâlâ, yaratıklara mahal olamaz. Allah'ın zatından bir şey yaratılmış olamaz. Eğer, başkasında kelâmını yarattı, derse, akla ve kıyasa göre, Allah'ın başkasında yarattığı her kelâmın, kendi kelâmı olması gerekir. Eğer, kendi zatı ile kaim olarak Allah kelâmını yaratmıştır, derse, bu da mümkün değildir. Zira, irade, ancak murad edenden, ilim de âlimden sudur ettiği gibi, kelâm da ancak konuşandan sudur eder. Allah'ın zatı ile kaim olup zatı ile konuştuğu bir kelâm tasavvur edilemez. Bu yönlerden Allah kelâmının yaratılmış olması mümkün olmayınca, Kelâm sıfatının Allah Teâlâ'mn sıfatı olduğu bilinmektedir. Bu sözler, İmam Abdülaziz'in "el-Ceyyide" adlı kitaptan kısaltılmış olan sözleridir. Konevi, Mutezilenin, düşüncelerine delil olarak aşağıdaki âyeti ileri sürmelerini acayip karşılayarak, "ne bozuk bir delil getirme" diye vasıflandırıyor. Mutezilenin, ileri sürdüğü delil şu âyet-i kerîmedir:

"Nihayet oraya varınca, bereketli yerdeki vadinin sağ kıyısından, ağaç tarafından şöyle nida edildi: Ey Musa! Gerçekten ben âlemlerin rabbi olan Allah'ım." 99[99]

Burada âyetten anlaşıldığına göre, Allah Teâlâ, Musa ile olan kelamını ağaçta yaratmıştır. Musa aleyhisselâm da Allah kelâmını bu ağaçtan işitmiştir.Bu âyetteki nîdâ edildi sözü, bundan sonraki sözdür. Musa aleyhisselâm vadinin kıyısından nidayı işitmiştir. Bereketli yerdeki ağaçtan, ifadesinden de anlaşılacağı üzere, nida, ağaçtan olmuştur. Nitekim "Zeyd'in konuşmasını evden duydum" dediğin zaman ev, konuşmanın başladığı sınırı belirtir. Evin, konuştuğunu ifade etmez. Eğer Allah kelâmı ağaçta yaratılmış olsaydı, ağacın konuşması ve

"Yâ Musa şüphesiz ben Allah'ım" 100[100]sözünü ağacın söylemesi gerekirdi. Eğer bu söz, Allah'tan başkasın sudur etseydi, Fir'avn'ın :

*"Muhakkak ben sizin rabbinizim"*101[101] sözünün de doğru olması gerekirdi. Zira Mutezileye göre, her iki söz de yaratılmıştır, ve bu sözleri Allah'tan başkası söylemiştir. Oysa onlar, bozuk olan inanç temellerine göre beşer kelâmı ile Allah kelâmı arasında fark gözetiyorlar, Musa âleyhisselâm'a nida edilen kelâmın, Allah'ın ağaçta

97[97] El-Â'râf: 7/54.
98[98] Fussilet: 41/21.
99[99] El-Kasas: 23/30.
100[100] Kasas: 28/30.

101[101] Naziat: 79/24.

yarattığı söz olduğunu kabul ediyorlar. Halbuki Firavn'ın sözü kendisinin yarattığı sözdür. Bu şekilde Mutezile, tahrif ve tebdil yapmak suretiyle Allah'tan başka bir yaratıcıya inanmış oluyorlar. Halbuki Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Allah'tan başka bir yaratıcı varmıdır?" 102[102]

Şöyle bir soru ortaya atılabilir: Cenabı Allah bir âyette ;

"Kur'an, şüphesiz kerem sahibi bir peygamberin sözüdür." 103[103]

buyuruyor. Bu âyet-i kerime, Kur'an'ı, bir elçinin, ya Cebrail aleyhisselâm'ın, yahut Muhammed aleyhisselâm'ın icadettiğine delalet eder. Buna şöyle cevap verilir:

Bu âyette Resul kelimesinin mârife olarak zikredilmesi, Kur'an, gönderildiği elçi tarafından tebliğ edildiği içindir. Zira Cenabı Allah: Bu Kur'an bir meleğin yahut bir peygamberin sözüdür, buyurmuyor. Dolayısıyla, Allah Teâlâ'nın Kur'an'ı, gönderdiği kişi vasıtasıyla tebliğ ettiği biliniyor, anlaşılıyor. Bu sözden, o elçinin bu sözü kendisi ihdas ettiği manası anlaşılmaz. Âyetlerden birinde elçi Cebrail aleyhisselâm, diğerinde ise Muhammed aleyhisselâm'dır. Kur'an'ın her ikisine de nisbet edilmesi, bu izafetin tebliği için olduğunu ortaya koyar. Zira Kur'an'ı ikisinden birinin yarattığı kabul edilirse, diğerinin yaratması mümkün olmaz. Yine Allah Teâlâ, başka bir âyette de Kur'an'a beşer sözü diyenlerin kâfir olduğunu beyan buyuruyor. Dolayısıyla Kur'an'ın, Hz. Muhammed'in sözü olduğunu, onu kendisinin icadettiğini söyleyen kişi kâfirdir. Kur'an beşer sözü yahut melek sözüdür, demek arasında bir fark yoktur. Zira söz söyleyene aittir. Onu tebliğ edene ait değildir.

"Durun, sevgiliyi ve sevgilinin yaşadığı yeri hatırlayıp ağlayalım."

şiirini başkasından işitsek de bu şiiri söyleyen şairin İmreil-Kays olduğuna hükmederiz. Çünkü bu sözü ilk söyleyen odur. Bir kimsenin *"Ameller niyetlere göredir."* hadisini söylediğini işitirsek, bu söz Peygamberin sözüdür, deriz. Eğer "*Elhamdü Iillâhi rabbil, âlemin*" dediğini duyarsak, yahut: "*Kul huvellahu ehad*" sûresini okuduğunu işitirsek bu sözün Allah kelâmı olduğunu söyleriz.

Hulâsa, dört mezhebe bağlı Ehl-i Sünnet, selef ve halef âlimleri Kur'an'ın yaratılmış olmadığında ittifak halindedirler. Ancak, sonradan gelen âlimler Kur'an, Allah'ın zatı ile kaim olan bir mana mı, sonradan konuştuğu ses ve harfler mi, yahut dilediği zaman dilediği şekilde konuştuğu bir kelâm mı olduğu hususunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Fakat, şüphe yok ki Allah'ın kelâmı kadîmdir. İmam Tahavi'nin tercih ettiği görüş de budur. Kıble ehli arasındaki münakaşa ise, Allah'ın yarattığı bir yaratık mı, yoksa Allah'ın konuştuğu ve kendi zatı ile kaim olan kelâmı mı olduğudur.

Allah Teâla Bir Şeydir :

Cenabı Allah bir şeydir, fakat diğer şeyler gibi değildir. Burada Allah bir şeydir, sözünden kasdedilen, yani Allah zatı ile ve sıfatı ile vardır. Ancak Allah Teâlâ, zat ve sıfat bakımından yaratılmış eşya gibi değildir. Nitekim Cenabı Hakk'ın şu sözü de buna işaret ediyor:

"Allah gibi hiçbir şey yoktur." ***104[104]***

Bu âyette geçen "mislihi" kelimesindeki kâf ister Arapların sözlerinde olduğu gibi ve tekit için olsun, ister "kâf-i" sabite olsun, mıslihî kelime kasdedilen Allah Teâlâ'nın zatı ve sıfatıdır. Araplar "Senin gibisi cimri olmaz sözü ile cimriliği muhatabın nefsinden nefyeder. Mislinden nefyedince, kendi zatından daha mübalâğalı bir biçim nefyetmiş olurlar. Çünkü kinayeli ifadeler, açık ifadelerden daha hulâsa bir arif ve kâmilin dediği gibi, hatırına ne gelirse Allah Tealâ ondan başkasıdır. Cenabı Hak da kendi zatı hakkında şöyle buyuruyor.

"İnsanlar bilgi bakımından Allah Teâlâ'yı ihata edemezler." ***105[105]***

Yâni kullar, Allah'ın zatının künhü ile ilgili bilgiye tahammül edemezler. Anladığım anlamaktan âciz olmak da anlamaktır. Hz. Peygamber'in şöyle dua ettiği sahih bir rivayet olarak zikredilmiştir;

"Senin kendini medhettîğin gibi bir sena (medih) bilmiyorum." ***106[106]***

İmam Âzam'ın "Allah Teâlâ, bir şeydir, fakat diğer eşya gibi değildir." sözünden, Allah Teâlâ'nın zamanlardan bir zaman, mekânlardan bir mekân içinde olmadığı öğrenilmektedir: Çünkü zaman ve mekân yaratılmışlar cümlesindendir. Allah Teâlâ ise hiçbir varlık yok iken ezelde var idi. Sonra bil ki, şey sözü aslında mastardır, fakat bazen mef'ul manasında da kullanılır. Nitekim Cenabı Allah şöyle buyuruyor:

"Allah, her şeye kadirdir." 107[107]

Bu manası ile, yani meful manasında şey kelimesini Allah hakkında zikretmek Allah için söylemek caiz değildir. Şey kelimesi fail manasında da kullanılır. Bu manada Cenabı Hak şöyle buyuruyor :

"De ki, şahidlik bakımından hangi şey daha büyüktür. De ki, Allah benimle sizin aranızda şahittir." ***108[108]***

Bu takdirde, yani şey kelimesini fail manasına aldığımız takdirde onu Allah hakkında zikretmemiz caizdir. Bazen şey kelimesinden mutlak varlık manası da kasdedilir. Ancak o takdirde varlığı kendinden olma vasfı ile

---

102[102] Fatır: 35/3.
103[103] El-Hâkka: 69/40.
104[104] Şûra: 42/11.
105[105] Tâhâ: 20/110
106[106] Müslim, sahih, c. I, s, 352, H. No: 222, K. Sala, M. F. A. Bakî Neşri.
107[107] Mâide: 5/17.
108[108] En'am: 6/19.

vasıflanan mâbud ile, varlığı ve yokluğu bir olan mümkin varlıklar arasında fark vardır. Bu itibarla Allah hakkında şey sözünü kullanmak, başkası hakkında istimal etmekten daha lâyıktır.

Allah Teâlâ Cisimsiz, Cevhersiz Var Olan Bir Şeydir;

Allah Teâlâ'nın diğer eşyaya benzemeyen bir şey olduğunu ifade etmenin manası, cisimsiz, cevhersiz ve arazsız olarak varlığını ispat etmektir.
Zira cisim bazı maddelerin birleşmesinden meydana gelen bir mürekkeptir, ayni zamanda bir mekâna da ihtiyacı vardır. Mürekkep olmak ve bir mekâna ihtiyacı olmaksa yaratılmışlık işaretidir. Allah cevher de değildir, demiştir. Cevher mekânı olan bir varlıktır. Cevher, aynı zamanda cismin bölünemiyen en küçük parçasıdır. Allah araz da değildir, demiştir. Araz, cisim ve cevherlerde sonradan meydana gelen arızî varlıklardır. Bu varlıklar, kendi başına var olamaz, varlıkları başkalarının varlığı ile kaimdir. Cisimler üzerindeki boya, oluştaki toplanma, ayrılma, hareket etme, durma, tad, koku gibi varlıklara araz denir. Allah Teâlâ ise bunlardan münezzehtir.
Hulâsa, bu âlem ayan ve a'razdan ibarettir. Ayan, kendi başına var olabilen, daha başka bir ifade ile varlığı için başkalarının varlığına ihtiyacı olmayan şeydir. Bu da ya mürekkeb olur. Mürekkeb de cisimdir. Ayan ya mürekkeb olmaz, bu da cevherdir. Cevher, cisimlerin bölünemeyen en küçük parçasıdır. Cenabı Allah ise bunların hepsinden beridir.
Fahreddin er-Râzî ne güzel söylemiştir:
"Mücessime taifesine mensup olan kişi asla Allah'a ibadet edemez. Çünkü o, kendi vehminde tasavvur ettiği surete tapar, Allah Teâlâ ise suretten münezzehtir.Mücessime, Allah Teâlâ'yı bir cisim olarak kabul eden müşriklere verilen addır.
İmam Âzam Ebû Hanîfe'den rivayet edildiğine göre, araz ve cisimler hakkında şöyle demiştir:
"Allah Teâlâ, Amr b. Ubeyd'e lanet etsin çünkü o insanlığa bu konudaki bahsi ilk açan kimsedir."

Allah Teâlâ Sınırlı Değildir:

"Allah Teâlâ'nm sınırı yoktur. Zıddı yoktur. Benzeri yoktur. Onun gibisi yoktur.
Allah'ın balangıç ve sonu yoktur. Ne başlangıçta, ne de sonuçta ona karşı gelecek, engel olacak, onunla çekişecek kimse yoktur. Allah'ın ortağı yoktur. Nitekim Cenabı Allah bir âyette şöyle buyuruyor:
"Artık Allah'ın eşi ve benzeri olmadığını bildiğiniz halde O'na eş koşmayınız." [109][109]
Allah'ın sıfatları konusunda iki taife çatışmıştır. Bir gurup Allah' ın sıfatlarını nefyetme hususunda çok ileri gitmiştir, diğer taife de Allah'ın sıfatlarını ispat hususunda ileri gitmiştir. Biz ise orta bir yol tâkib ettik. Ve Allah için kemal sıfatlarını ispat ettik; bütün yönleriyle başka varlıkların Allah'a benzemesini, ona eş olmasını nefyettik. Geride şöyle bir vehim kalmıştır. Allah Teâlâ'nın ;
"Allah gibi hiç bir şey yoktur." [110][110]
âyetinde, bu sıfat yalnız Allah'ın zatına mahsus bir sıfattır. Çünkü tahsis yoklukla bozulur. Zira yokluk, haddizatında benzersizliğin olmamasıdır. Cenabı Hakk'ın:
"Allah gören ve işitendir." [111][111] âyeti bu vehim, hayal ve müşkülü defediyor. Zira âdemin, (yokluğun) işiten ve gören sıfatlara sahip olması muhaldir. Bu gibi sözlere ihtiras denilir.
Sözün kısası, varlığı kendinden olan, varlığı başkasından olana benzemez. Varlığı başkasından olan da varlığı kendinden olana benzemez. Öyle ise Allah Teâlâ, sınırlı değildir, sayılmış değildir, şekillenmiş değildir, parça değildir, bir mekânda yerleşmiş değildir, mürekkep değildir, sonlu değildir. Maiyet, mâhiyet, keyfiyet, renk, tad koku, hararet, soğukluk, yaşlık, kuruluk ve benzeri beşeri vasıflarla vasıflanmaz. Allah bir mekânda değildir. Yukarıda değildir, aşağıda değildir, başka cihetlerde değildir (O her yerdedir). Allah Teâlâ üzerinden zaman geçmez. Allah bir şeyin içine girmiş değildir, bir şeyin mahalli de değildir.

El - Yüz Gibi Sıfatlar Allah'ın Keyfiyetsiz Sıfatlarıdır:

Allah Teâlâ'nın zatına ve sıfatına lâyık bir şekilde eli vardır, yüzü vardır, nefsi vardır. Allah'ın Kur'an'da zikrettiği yüz, el, ve nefs kelimeleri bunların hepsi keyfiyetsiz olarak Allah'ın sıfatlarıdır.
Bunların hepsi nas ile sabittir. Cenabı Hak Kur'an-ı Kerimde şöyle buyuruyor:
"Allah'ın yüzünden başka her şey yok olacaktır." [112][112]
"Celâl ve ikram sahibi olan Rabbinin yüzü kalacaktır." [113][113]
"O takva sahibi ancak malını yüce Rabbinin yüzünü talebetme için verir." [114][114]

[109][109] El-Bakara: 2/22.
[110][110] Şura: 42/11.
[111][111] El-Bakara: 2/137.
[112][112] El-Kasas: 28/88.
[113][113] Er-Rahman: 55/27.
[114][114] El-Leyl: 92/20.

“Allah'ın eli kulların ellerinden üstündür.”[115[115]] *elimle yarattığım varlığa secde etmekten seni meneden*[116[116]]
“Her şeyin idaresi kendi elinde olan yüce Allah'ı tesbih ederim.” [117[117]]
İsa aleyhisselâm'dan hikâyeten:
“Sen benim nefsimdekini bilirsin fakat ben senin nefsinde olanı bilemem.” [118[118]]
“Ne tarafa dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır.” [119[119]]
Son âyette İsa aleyhisselâm'dan hikâyeten Allah Teâlâ'ya nefis itlak etmek, müşabehet babından olduğu hususunda ileri sürülen görüş reddedilmiştir. Zira Allah Teâlâ'ya nefis itlâkı karşılıklı olmadan da naslarda geçmiştir. Hz. Peygamber'in münacatında buyuruluyor:
“Sen nefsini (kendini) sena ettiğin gibi ben seni medhetmeğe muktedir olamam.”
Gerçekten nefis kelimesi harekeli olarak “nefes”ten alınması itibariyle Allah için söylenmesi sahih değildir. Amma “nefis” kökünden alınması itibarıyla Allah Teâla için söylenmesi caizdir. Zira Cenabı Hak, varlıkların en nefisi ve en azizidir.
Kur'an-ı Kerimde beyan buyurulduğu üzre müfred ve cemi olarak gelen ayn kelimesi, sağ taraf manasındaki yemin kelimesi ve Allah arş üzerindedir, sözü de böyledir. Allah Teâlâ bu konularda şöyle buyuruyor:
“Bir de benim gözüm üzerine yetiştirilmen için, üzerine tarafımdan bir sevgi bıraktım.”[120[120]]
Yukarıdaki âyet-i kerime Musa aleyhisselâm'ın Allah tarafından, ileride kendisine en büyük düşman olan Firavn elinde himaye edilmesi ile ilgili olarak buyurulmuştur. Göz manasına gelen ayn kelimesinin çoğul olarak kullanıldığı diğer bir âyet de şöyledir: [121[121]]
“O kâfirler Allah'ı gerektiği gibi takdir edemediler. Halbuki Kıyamet günü gökler onun sağındadır. [122[122]]
“O Rahman olan Allah Arş üzerinde duruyor.” [123[123]]
(Bu ve benzeri âyetlerde geçen bütün sıfatlar keyfiyetsiz meçhul sıfatlar olup Allah'a aittir.)

Müteşabîh Âyetıler Tevil Edilemez:

Bu âyetlerin tevilinde: elden maksat Allah'ın kudreti, yahut nimetidir, denilemez. Zira bu türlü tevillerde Allah'ın sıfatlarını iptal vardır. Allah'ın sıfatlarını iptal ise Kaderiye ve Mutezile taifesinin sözleridir. Lâkin Allah'ın eli, keyfiyetsiz olarak sıfatıdır. Allah'ın gazap ve rızası da yine keyfiyetsiz olarak Allah'ın sıfatlarıdır. Yâni bu sıfatların nasıl olduğunu biz bilemeyiz, ancak Allah kendisi bilir.
“El” sözü için olduğu gibi Allah'a izafe edilen “yüz sıfatı için de Allah Teâlâ'nın zatıdır, ayn sözünden maksat, görmesidir. Arş üzerinde durmasından maksat da Arş'ı istilâ etmesidir, (kaplamasıdır) denilemez, Bu âyetler tevil edilemez. Çünkü Cenabı Allah özellikle bu kelimeleri kullanmış, bunların yerine; kudret, nimet, görme ve istilâ kelimelerini zikretmemiştir. Doğrusu Cenabı Allah “el” kelimesinden nimet ve kudret gibi iki manadan başkasını kasdetmiştir. Bu sıfatlar Allah hakkında müteşabih sıfatlardandır. İmam Âzam da Cumhur-ı Selefe uyarak aynı görüşe katılmıştır. Ondan sonra gelen ilim adamları da ona uymuşlardır. Allah Teâlâ'nın gadap ve rıza sıfatlarından gazabı ile intikamı dilemek, rızası ile nimet vermeyi dilemek kasdedilmiştir, tarzında bir tevil yapılamaz. Bunlardan maksat, esas konuluş gayeleri olan nimet ve azaptır.
Fahr'ul-İslâm demiştir ki: Allah içine el ve yüz isnat etmek bize göre haktır. Bu el ve yüz aslı ile bilinen ve vasfı ile müteşabih olan sıfatlardır. Vasfını yapmaktan âciz olduğumuzdan dolayı bu sıfatların aslını Allah hakkında iptal etmek caiz değildir. İşte Mutezile bu yönden sapmıştır: Zira onlar, mâkul bir şekilde sıfatların vasfını bilemedikleri için bu sıfatların asıllarını da reddetmişlerdir. Bu şekilde onlar da Allah'ın sıfatlarını inkâr ve tatil edenlerden oldular.
Şemsül-Eimme Serahsî de bu noktayı zikrettikten sonra şöyle diyor:
“Ehl-i Sünnet vel-cemaat nasla, yani kati âyetler ve kesin delâletlerle bilinen aslı ispat ettiler, sıfatların aslını ispat ettiler, fakat müteşabih olan keyfiyeti üzerinde ise bir şey söylemeyip sustular. Bununla beraber sıfatların keyfiyetini aramakla meşgul olmayı caiz görmediler. Nitekim Yüce Allah, gerçek bilgi sahiplerini şu şekilde vasıflamaktadır:
«İşte kalblerinde şüphe bulunanlar, fitne aramak ve teviline gitmek için Kur'an'ın müteşâbih âyetlerine uyarlar. Halbuki o müteşabih'in tevilini yalnız Allah bilir. Kökleşmiş ilim sahipleri ise: biz ona inandık? açık ve kapalı bütün âyetler rabbimiz tarafmdandır, derler. Bunları ancak aklı tam olanlar iyice düşünür.” [124[124]]
İmanı Serahsi'nin sözü burada sona ermiştir. Râmuz'ul-Ahâdîs'de de rivayet edilen müteşâbih ibareli hadisler

115[115] El-Feth: 48/10.
116[116] Sa'd: 38/75.
117[117] Yasin: 36/83.
118[118] Mâide: 5/116,
119[119] El-Bakara: 2/115.
120[120] Tâhâ: 20/39.

121[121] Tur: 52/48.
122[122] Zümer: 39/67.
123[123] Tâhâ: 20/5.
124[124] Âl-i İmran: 3/7.

bulunmaktadır. Bu hadislerden bazıları şunlardır.
"Allah Teâlâ, Âdem aleyhîsselâm'ı, yeryüzünün her tarafından aldığı bir tutam topraktan yarattı. Toprağı muhtelif sularla yoğurdu, tesviye etti, ruh üfledi ve böylece cansız bir varlık iken hassas bir hayat sahibi varlık haline getirdi." 125[125]
Müslim'de rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurdu:
"Âdemoğullarının kalbleri Cebbar olan Allah'ın iki parmağı arasında tek bir kalb gibidir. Allah onu dilediği tarafa çevirir." 126[126]
"*Kıyamet gününde Cehennem, daha var mıdır? diyecek. Öyle ki Rab Teâlâ ayağını Cehennem üzerine koyacak ve ateşler büzülecek. Sonra Cehennem: Aslâ, aslâ, diyecek."* 127[127]
"Allah Teâlâ, gündüzün günah işleyenlerin tevbe etmeleri için, gece vakti elini açar; gece günah işleyenlerin tevbe etmesi, için de gündüzün elini açar. Tâ güneş batısından doğuncaya kadar." 128[128]
"Hacer'ul-Esved Allah'ın yeryüzündeki sağ elidir. Onun vasıtasıyla Allah Teâlâ, kulları ile tokalaşır." 129[129]
Ebû Hureyre'den merfu olarak rivayet edilen bir hadîs-i şerifte de:
"*Kim Hacer'ul-Esved'e yaklaşırsa, Allah'ın eline yaklaşmış gibidir."* 130[130]
İmam Âzam Ebû Hanîfe'den:
"Allah Teâlâ gökten iner" şeklinde rivayet edilen hadîs-i şeriften sorulunca, "keyfiyetsin olarak iner" cevabını verdi.
Başka bir hadis-i şerifte de Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor:
"Şüphesiz Cenabı Allah Âdem aleyhisselâm'ı kendi sureti üzerine yaratmıştır, yahut Rahman'ın suretinde yaratmıştır." 131[131]
Bu ve buna benzer hadis-i şeriflerin zahirî manası üzerinde bırakılması gerekir. Bunların durumu, tevili, söyleyene bırakılır. Allah Teâlâ ise azalardan ve yaratılmışların sıfatlarına benzemekten beridir.
İmam Âzam Ebû Hanîfe, "El-Vasıyye" adlı kitabında şöyle diyor:
"Biz ikrar ederiz ki Allah Teâlâ ihtiyaç olmaksızın Arş üzerinde durmaktadır. O'nun istikrarı Arş üzerindedir. Arş'ı ve Arş'tan başka her şeyi koruyan da Allah Teâlâ'dır. Allah Teâlâ, başkasına muhtaç olsaydı yaratılmışlar gibi, bu âlemi yaratmaya ve idare etmeye kadir olamazdı. Allah eğer oturmaya ve bir yerde kararlaşmaya muhtaç olsaydı, o takdirde Arş'ı yaratmadan evvel nerede idi? Öyle ise Allah Teâlâ, oturmaktan ve karar kılmaktan münezzehtir."
İmam Mâlik hazretleri Arş üzerinde istiva'dan sorulunca ne güzel söylemiştir,
"Allah'ın Arş üzerinde istivası malûmdur, keyfiyet meçhuldür. Bundan sormak bidattir. Bu âyete inanmak ise vaciptir." Bu inanç selefin yoludur. Ve en doğru bir yoldur. Allah Teâlâ ise daha iyi bilir. Bazı halef âlemlerinin yukarıda geçen âyet ve hadisleri tevil şekilleri geçmiştir. Bu âyetleri tevil etmenin daha sağlam bir yol olduğu söylenmiştir. Fakat Şâfiîlerden biri Îmam'ul-Haremeyn'in önce bu âyetleri tevil ettiği, ancak ömrünün sonuna doğru bundan vazgeçtiği, bu âyetleri tevil etmeyi yasakladığı ve Selefin müteşabih âyetlerin tevilini yasakladıkları hususundaki icmaını naklettiği rivayet edilmiştir. tmam'ul-Haremeyn "Risâle-i Nizamiye" adlı kitabında da bu görüşünü açıklamaktadır. Bu görüş Mâtüridî Mezhebine mensup olan âlimlerimizin inancına da uygundur.
İbn-i Dakik el-İd bu konuda orta bir yol tâkib ederek şöyle diyor.
"Eğer tevil edilen mana, Arapların konuşmalarından anlaşılan manaya yakın ise tevil kabul edilir. Eğer bu manaya uzak ise kabul edilmez."
İbn-i Humam, halkın anlamasında güçlük bulunduğu için tevile ihtiyaç bulunması ile, makam iktizası tevile hacet kalmaması arasında orta bir yol tâkîb etmiştir.
"El-Akîdet'ül-Tahavîyye" adlı kitabın şârihi de şöyle diyor.
"Allah'ın rızası iyilik yapmayı murad etmek, gazabı da intikam almayı dilemektir, denilemez. Çünkü bu sözde Allah'ın sıfatlarını inkâr etmek vardır. Ehl-i Sünnet âlimleri ise dilemese de Allah'ın, sevdiği ve razı olduğu işleri emrettiği; olmasını dilese de sevmediği işleri yasakladığı ve faillerine gadap ettiği hususunda ittifak halindedirler. Şu halde Cenabı Allah kulun iradesine bağlı olarak yapılmasına iradesinin tâalluk etmediği işleri sever ve razı olur; kulun iradesini sarf etmesi sonucu murad ettiği kötü şeylerden de hoşlanmaz ve gadap eder.
Gadabi, intikam almayı dilemek, rızası da nimet verme ve ikram etmeyi istemek tarzında tevil eden kişiye: Niçin bu kelâmı tevil eltin? diye sorarız. Ya, gazab kalbin galeyana gelmesi, rıza, meyil ve şehvettir diyecek. Bunlar ise Cenabı Allah'a yakışmaz. O zaman kendisine: irade ve meşiet sıfatları da böyledir. Bize göre bu sıfatlar, hayat sahibi bir varlığın bir şeye meyletmesi, yahut münasip olana meyletmesidir. Bizlerden bir canlı kendisine menfaat getiren, ve zararı defeden şeye meyyaldir ve dilediğini yapmaya muhtaçtır. Bir şeyin var olması ile üstünlük kazanır, yokluğu ile de noksanlık kazanır bir mânaya çekilmesi ile bir mânadan uzaklaştırılması birdir.

125[125] Buhari, Enbiya, bab: 1; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 1, s. 251;
126[126] A. b. Hanbel, Müsned, c. II, s. 173;
127[127] Buharî, c. VIII, s. 225;
128[128] Müslim, c. IV, s. 2113, K. Tevbe.
129[129] En-Nihaye fî Carib'i ilhadis, c. V, b. 300.
130[130] İbn-i Mace; c. II, s: 936; H. No; 2557.
131[131] Buharî, C. V. S. 125, İstizan, Bak. 1

Eğer bu caiz olursa o da caiz olur.
Eğer: Her ne kadar bunlardan herbiri gerçek ise de; Allah Teâlâ'nın vasıflandırdığı irade, kulun vasıflandığı iradeye muhaliftir, denilirse şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ'nın vasıflandığı gadap ve rıza, her ne kadar bunlardan herbiri hakikat ise de, kulun sıfatı olan gadâp ve rızaya muhaliftir, irade hakkında söylediği söz gerçek olursa, bu sıfatlar hakkında tevil tayin edilmemiştir, belki onu terk etmek gerekir. Zira böyle düşününce sen tenakuzdan kurtulursun ve Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarının manalarını gereksiz olarak iptal etmekten de selâmet bulursun. Zira Kur'an'ı gereksiz olarak zahiri, ve hakikî manasından döndürmek, tevil etmek haramdır. Bu söz, Allah'ın sıfatlarından herhangi birini inkâr eden kimse için de söylenir. Çünkü bu sıfatın müsemması mahlûkat için caiz değildir. Zira bu tevili yapan bildiğinin hilâfına bir şeyi Allah için ispat etmesi gerekiyor. Hatta vücud sıfatında bile. Zira kulun varlığı kendine yaraşan şekildedir. Allah'ın varlığı da kendine lâyık olan tarzdadır. Allah'ın varlığı üzerine yokluk gelmesi mümkün değildir. Kulun varlığı üzerine ise yokluk gelebilir. Hay, Kayyûm, Alîm, Kadir gibi Allah Teâlâ'nın zatının ve kullarının adları yahut kullarından bazı sıfatları ile isimlendiği sıfatlar için biz Allah Teâlâ hakkında kalblerimizle bu isimlerin manalarını düşünür ve Allah, haktır, sabittir, vardır, deriz. Yine bu isimlerin manalarını yaratıklar hakkında düşünür ve bu iki mana arasında müşterek nokta buluruz. Fakat bu mana dışarda müşterek olarak bulunmaz. Zira müşterek külli mana ancak zihinlerde bulunur, dışarda varlık âleminde ancak muayyen ve özel olarak bulunur, dolayısıyla her iki varlık kendine yakışan tarzda var olur.

Allah Her Şeyi Yoktan Var Etmiştir.

Allah Teâlâ, eşyayı, hiçbir şey olmaksızın maddesiz olarak yaratmıştır.
Allah Teâlâ zat, durum, hareket, sükûn, ışık, karanlık, şer, haya, yüksek, alçak ne varsa hepsini, yaratmadan evvel, var olan bir madde olmaksızın yaratmıştır. Çünkü Cenabı Hak şöyle buyuruyor:
"Gökleri ve yeri yaratıp melekleri ikeşer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a hamd olsun." 132[132]
Bu âyette ifade buyurulduğuna göre, başlangıcında herhangi bir madde bulunmaksızın Allah gökleri ve yeri yaratmıştır. Bazı şeylerin bazı maddelerden yaratılmış olması, ilk önce eşyanın maddesiz yaratılmış olmasına aykırı değildir. Çünkü bu maddelerin esası da oluş ve yokoluş âleminde hiçbir şey olmadan yaratılmıştır. Ondan önce başka bir maddenin var olduğu düşünülemez. O, yaratıcının yaratması ile vücud bulmuştur. Zira Cenabı Hak şöyle buyuruyor:
"Allah her şeyi yaratandır, o her şeye vekildir." 133[133]
Allah Teâlâ var iken onunla beraber var olan hiçbir şey yoktu. Allah'ı tanıyanlar nazarında o şimdi olduğu gibi idi. Allah Teâlâ, kendi için bir ortak bulunmasından, yaratmada, işte ve maddede, hatta bir zerrenin icadında, yahut ona hareket ve sükûn ile imdad etmek hususunda bir ortak bulunmasından münezzehtir.

Allah Ezelde Her Şeyi Bilendir

Eşya var olmadan evvel Allah Teâlâ, ezelde eşyayı biliyordu. Bu metin,
"Allah her şeyi bilicidir." 134[134] mealindeki âyetin manasıdır. Kadimliği sabit olanın yok olması mümkün değildir.

Her Şeyi Takdir Eden Yüce Allahtır.

Eşyayı takdir eden ve takdirine göre hüküm veren Cenabı Allah'tır.
Cenabı Allah her şeyi iradesine uygun olarak takdir eder; yaratırken de hikmetine uygun olarak hüküm verir. Bu sözde Allah Teâlâ'nın şu âyetinin manasına işaret vardır. Cenabı Hak şöyle buyuruyor:
"Bilmez mi o yaratan.. O lâtîfdir, her şeyden haberdardır." 135[135]
Yâni eşyayı yaratan, onu yaratmadan önce bilmez mi?Yaratanın bilgisi kadîmdir, fakat bilgisinin tâalluk ettiği bazı varlıklar ise yaratılmıştır. Bu konuda Cenabı Hale şöyle buyuruyor:
"Ne yerde, ne gökte zerre ağırlığında hiç bir şey rabblnden gizli kalmaz; ne bundan daha büyük ne de küçüğü.. Bunların hepsi ancak Levh-i Mahfuz'da yazılıdır." 136[136] Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem de söyle buyuruyor:
"Allah'ın ilk yarattığı varlık kalemdir. Allah Teâlâ, kaleme, yaz dedi. Kalem de: ne yazayım, dedi. Allah Teâlâ: Kıyamete kadar olacak işleri yaz, buyurdu." 137[137]
Bu gerçek, Hak ehlinin "Eşyanın hakikati sabittir" sözlerine delâlet etmektedir.

132[132] Fâtır: 35/1.
133[133] Zümer: 39/62.
134[134] Ahzâb: 33/40.
135[135] Mülk: 67/14.
136[136] Yûnus: 10/61.
137[137] Kaynağını bulamadım.

Hayır Ve Şer Allah'ın Takdiri İle Var Olur:

İmam Âzam rahimehullah "El-Vasıyye" adlı kitabında diyor ki
"Sonra biz bütün hayırların ve kötülüklerin Allah tarafından takdir edildiğini ikrar ederiz. Çünkü Cenabı Hak şöyle buyuruyor:
"*Allah'ın şanı, bir şeyin olmasını istediği zaman ona yalnız "ol" demektir; o olur.*" [138][138]
"Bununla beraber onlara bir iyilik gelse bu Allah'tandır, derler. Bir musibet geldiği zaman ise bu senin uğursuzluğundandır derler. De ki: hepsi (iyilik ve kötülük) Allah'tandır." [139][139]
"Her kim hayır ve şerrin Allah'tan başkası tarafından takdir edildiğine inanırsa Allah'ı inkâr etmiş bir kâfir olur ve Tevhidi bâtıl olur." İmam Âzam'ın sözü burada son bulmuştur.
Fahrul-İslâm Pezdevî, "Usul" adlı kitabında yukarıdaki âyetten kasdedilen mananın, süratle yaratmak olduğunu söyleyenleri reddetmiştir. Âyetteki ifadeye göre Allah'ın muradını incelediğimiz zaman, bizim kanaatimize göre, bu âyetten bu kelimeyi yâni "Kün ol" kelimesini süratli yaratmak şeklinde gerçekten söyleyerek konuşmak kasdedildiğine hamledilmiştir. Mecazî bir mana kasdedilmemiştir. Belki bu ifade, Allah'ın sıfatında tatil ve teşbih (benzetme) olmaksızın hakikati üzerine gelmiştir. Şems'ül-Eimme esSerahsî de "Usul" adlı kitabında bu meseleyi bu şekilde zikretmiştir. Bu sözün Tekvin kökünden yaratmak manasında mecaz olduğunu söyleyenlere cevap olmak üzere şöyle diyor: Kitaptan delilimiz şu âyet-i kerimedir:
"Yine göğün ve yerin, O'nun emriyle durması, kudretine delâlet eden alâmetlerdendir." [140][140]
Bu âyette kasdedilen, bize göre, bu kelimenin hakikatidir, yaratmak manasında mecaz değildir. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve müfessirlerin çoğu ise bu inançtadır. Biz bu âyeti, Allah kelâmının yaratılmış olmadığına delil getiriyoruz. Zira Allah kelâmı bütün yaratılmışlardan öncedir. "Kün" emrinden sonra feyekûn'deki "fâ" tâkîbiye'dir. Manası, ol, emriyle emrettikten sonra Allah Teâlâ dilediği şeyi yaratır, demektir. Bu ol, emri Allah Teâlâ'nm kadîm olan kelâm-ı nefsîsidir. Kuıdsî ve kerîm olan sıfatıdır. Cenabı Hak, eşyayı, ondan evvel geçen bir yaratıktan yaratmış olmadığı tahakkuk etmiştir. Allah Teâlâ'nın eşyayı, aletsiz,, hazırlıksız, kaynaksız olarak yaratması, onu "ol" emri ile yaratmış olmasına aykırı değildir. Zira ol emri, Allah Teâlâ'nın
"*Allah her şeyin yaratıcısıdır.*" [141][141] mealîndekiâyette geçen şey mefhumuna dahil değildir. Allah Teâlâ'nın kelâmı, zatının ne aynıdır ne gayrıdır. Sonra eşyanın hakikatinin gerçekleşmesinde, yerde ve gökte gördüğümüz bunca eşyanın hakikatinin gerçekleşmesinde Sûfestâ iyye taifesine ve onlara uyanhavailere reddiye vardır. Onlar eşyanın hakikatini inkâr ediyorlar ve eşyanın hakikatinin rüya gibi vehim ve hayalden ibaret olduğuna inanıyorlar. Bunlara, sofilerin cahillerden hulûliye îlhadiye ve Vücudiye (Vahdet-i vücutçu) taifesi yakındır.

Allah Her Şeyi Önceden Yazı İle Yaratır:

Dünyada ve âhirette Allah'ın dilemesi, kaderi, kazası, bilgisi yazgısı ve Levh-i Mahfuz'da yazısı olmaksızın hiçbir şey var olmaz. Ancak, Allah'ın yazması, o şeyi vasf etme şeklinde olup hükmetmek suretiyle değildir.
Yani Allah Teâlâ, her şey hakkında, böyle böyle olacak, diye yazmıştır; fakat, şöyle şöyle olmalıdır, diye yazmamıştır. Bunun daha geniş açıklaması şöyledir: Varlıklar, Allah yazdığı zaman var değildi. Levh-i Mahfuz'da Allah Teâlâ, var olacak eşyayı vasfetmek suretiyle kazasına uygun olarak, olacak, diye yazmıştır; bunu bir emir tarzında yazmamıştır. Yâni bu iş olacak, demiştir; olmalıdır, dememiştir. Çünkü Allah olacak bir iş için olsun, derse, o anda eşyanın var olması gerekir. Çünkü yaratılanın, yaratanın yaratma ile ilgili emirden sonraya kalmasını tasavvur mümkün değildir.
İmam Âzam "El-Vasıyye" adlı kitabında şöyle diyor:
"Allah Teâlâ kaleme yazmasını, emretmiş, yahut yaz demiştir, kalem de: neyi yazayım, demiştir. Allah Teâlâ da: Kıyamete kadar olacak şeyleri yaz, demiştir." Çünkü Cenabı Hak şöyle buyuruyor.
"Bununla beraber işledikleri bütün işler defterlerdedir. Küçük ve büyük hepsi (Levh-i Mahfuzda) yazılıdır." [142][142]

Yâni yukarıdaki hadis, Kur'an'dan iktibas edilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in sözleri, Allah'ın kelâmını açıklama durumundadır. Sözün kısası, Kader: ezelde takdir edilen hayır, şer, tatlı, acı ne varsa kuldan sudur etmesi; Allah Teâlâ'nın iradesi ve yaratması ile olmaktadır. Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz.

Kaza İle Kader Allah'ın Sıfatlarıdır :

---

[138][138] Yasin: 36/83.
[139][139] Nisa: 4/78.
[140][140] Rûm: 30/25.
[141][141] Zümer: 39/62.
[142][142] El-Kamer: 54/52-53.

rıaza, kader ve meşîet sıfatlan keyfiyetsiz olarak Allah Teâlâ'nın ezeldeki sıfatlarıdır.
Kazadan kasdedilen icmali hükümdür. Kaderden kasdedilen da tafsili hükümdür. Mûtezile'nin: "Eğer küfür Allah'ın kazası ile olsaydı Allah'ın ona razı olması gerekirdi; zira kazaya razı olmak lâzımdır Lâzım ise batıldır. Çünkü küfre razı olmak küfürdür. Öyle ise, küfrün, Allah'ın kazası ile meydana gelmediği sabit olmuştur. Dolayısıyla Ehl-i Sünnet'in de meylettiği gibi kulların bütün işleri Allah'ın kazası ile değildir." sözleri şu şekilde reddedilmiştir: Küfür makzîdir, yani hükmedilen olaydır, kaza değildir. Hükmedilene değil, hükme, yani kazaya razı olmak gerekir. Bunun izahı şöyledir: Küfrün bir Allah Teâlâ'ya nisbet ciheti vardır. O da Allah'ın küfrü hikmeti gereği olarak yaratmasıdır. Allah'ın dilemesinde bu nokta üzerine bir itirazımız yoktur. Çünkü Allah Mâlikül-Mülktür. Dilediği gibi hareket etmekte serbesttir. Hiçbir şeyden faydalanmadığı gibi, hiçbir şeyden zarar da görmez. Küfrün bir mükellefe nisbet edilme ciheti vardır ki o da küfrün kendi kazancı, ihtiyar ve iradesiyle kulda bir sıfat olarak vuku' bulmasıdır. İşte itiraz buraya yapılmaktadır. Zira kul, kendi ihtiyarı ile küfrü kazanmakla Mevlâsını kızdırmış ve âhirette devamlı bir azaba müstahak olmuştur. Kendi küfrüne razı olanın küfründü ittifak vardır. Başkasının küfrüne razı olanın küfründe ise ihtilâf vardır. En sağlam olan görüş, eğer küfrü sevmiyorsa başkasının küfrüne razı olmakla bir kimse kâfir olmaz. Lâkin, Allah'ın ondan imanı selbetmesini temenni eder ki, yaptığı zulüm ve eziyetlerden dolayı maruz kalacağı azap dolayısıyla ondan intikam alsın. Tatarhaniye adlı kitapta da aynen böyle yazılmıştır. Musa aleyhisselâm'dan hikâye olarak Cenab-ı Hakk'ın şu sözü de bunu takviye etmektedir:
"Musa şöyle dua etti: Ey rabbimiz! Sen Fir'avn'a ve etrafındakilere dünya hayatında giyecek bir süs eşyası ve mallar verdin. Ey rabbimiz! Mallarını mahvet ve kalblerini şiddetle sık ki, o acıklı azab görmedikçe iman etmesinler." [143[143]]
Meşîet sıfatı, kaza ve kadere tâalluk eden Allah'ın sıfatıdır. Bu üçü Allah Teâlâ'nın Kitâb ve Sünnetle sabit olan ezelî sıfatlandır. Ancak diğer sıfatları gibi bunlar keyfiyeti meçhul olan müteşabih sıfatlardandır. Öyle ki bunların hakikati yaratıklar için gizlidir. Her mü'minin bunlara inanması ve bunları vasfetmekte aklın gereğinin bâtıl olduğuna inanması gerekir. Çünkü bu sıfatlar vasfı ile bilmek yalnız başına aklın işi değildir, ilimde derinleşen gerçek âlimlerin hepsi bu konuda aynı hükmü kabul eder.
Şems'ül-Eimme es-Serahsî şöyle diyor:
"Müminler bu konuda iki fırkaya ayrılır. Birincisi, bir nevi cehaletten dolayı Allah'ın sıfatlarının keyfiyetini ve vasfını araştırmaya müptelâdır. Bir kısmı da ilim ile bir nevi ikram edildiği için bu konuda bir araştırma yapmak hususunda duraklama halindedir. Bu yönden ibtilâya uğramak, çok kerre birinci yönden mütelâ olmaktan daha iyidir. Zira yalnız, maksadı talep etmekte tevekkuf ederek sadece inanmakla müptelâ olmak, akim bir şeyi gerektirmediğini ve bir şeyi defetmediğini açıklamaktır. Böylesine, hüküm Allah'a ait olduğu ve dilediğini yapıp dilediği gibi hükmeder olduğu bilinsin için aklın hiç bir mecali olmadığı yerde gerçeğe inanmak gerekir."
Hulâsa, ikinci vecih daha kuvvetlidir. Zira o, aklın hazzı, tab'in lezzeti bulunmayan şüphesiz bir gayb emrine imandır. Belki Şeriat tarafından işitilen hakka yalnızca uymaktır. Evvelkisi böyle değildir. O aklına itimad eder, düşünce ve anlayışına dayanır. Bununla şu husus ortaya çıkıyor: Kulluğa ait konularda boyun eğmek daha faziletlidir, daha kâmildir. Çünkü bunda nefsin bir hazzı yoktur. Belki Hakkı elde etmede halisane bir şekilde emirlere uymak vardır. Bu sebepten Cenabı Hak şöyle buyuruyor.
"Bir de sana ruhtan soruyorlar. De ki, ruh Rabbimin bildiği bir iştir. Ve size ilimden az bir şey verilmiştir." [144[144]]
Bir Hadîs'te, ruh hakkında yan bilgiye de sahip değilim, buyuruluyor. Nitekim, anlamaktan âciz olduğunu anlamak da anlamaktır. Hz. Ali bir gün Minberde iken kendisine bir soru da bilmiyorum, cevabını vermiştir. Bunun üzerine Hz. Ali'ye nurlu makama çıkıp da nasıl bilmiyorum, diyorsun? denilince övle cevap verdi: Bu makama bildiğim nisbetinde çıktım. Bilmediğim nisbetinde çıkacak olsaydım, göklere çıkardım. İmam Ebû Yusuf için de böyle bir soru olayı vukubulmuştur, ve aynı cevabı vermiştir. İmam Ebû Yusuf'a:
"Sen devlet bütçesinden şu kadar maaş alıyorsunda bu durumu tahkik etmekten âciz kalıyorsun, denilince: "Evet, ben bütçeden bildiğim nisbetinde para alıyorum. Eğer bilmediğim nisbetinde para alacak olsaydım, tüm devlet bütçesi bana yetmezdi." cevabını verdi.

Kulun İşi Kendi İradesi İle Meydana Gelir:

İmam Âzam Ebû Hanife, yukarıdaki metinde, Allah Teâlâ'nın kadîm bir sıfatının var olduğunu gerçekleştirmek, bir yönde değil, başka bir yönde, bir vakitte değil başka bir vakitte tahsis eden Allah'ın kadim bir sıfatının var olduğunu gerçekleştirmek ve Kerramiye taifesi ile Mutezileyi reddetmek için irade sıfatını tekrar zikretmiştir. Mutezileden bazıları, irade sıfatının hadis olduğunu söylüyor, fakat büyük bir çoğunluğu Allah'ın kötülükleri ve çirkinlikleri murad etmesini inkâr ediyorlar. Hatta şöyle diyorlar: Şüphesiz Allah Teâlâ kâfirin imanını, fasıkın tâatını murad eder, küfür ve mâsiyetini istemez ve dilemez. Çünkü çirkini murad etmek çirkindir, çirkini yaratmak da çirkindir. Mutezile ve Kerramiye taifesinin bu görüşleri reddedilmiştir. Zira çirkin, çirkin olan işi yapmak ve onunla vasıflanmaktır. Onlara göre, mahlûkatın yaptığı işlerin çoğu Allah Teâlâ'nm iradesinin

[143[143]] Yunus: 10/88.
[144[144]] El-İsrâ: 17/85.

hilâfına vukubulmaktadir. Bu düşünce ise cidden çok kötüdür. Öyle ki bir köy halkının reisi bile bu düşünceye tahammül edemez. Buna göre, kulların ihtiyari işleri vardır. Eğer yaptıkları işler ibadet ise ondan dolayı sevap kazanırlar. Eğer isyankârlık ise bundan dolayı da cezalandırılırlar. Durum, Cebriyye mezhebine mensup kişilerin inandıkları gibi kulun ne kazanma, ne de yaratma bakımından bir iş yapma yetkisi yoktur, sözü doğru değildir. Onlara göre, kulun hareketleri cansız varlıkların hareketleri gibidir. Kulun, kendi işinde ne kasıd, ne iradeye itibar etme makamında müessir kudreti ve ne de kazanma yönünden bir kudreti yoktur.

Kulun kendi fiilinde itibar edilecek bir müessir kudreti, kazanma kudreti, kasdı, irade ve ihtiyarı yoktur, diyorlar. Bu düşünce isa batıldır. Zira bizler, elini hareket ettiren ile, eli titreyenin hareketleri arasında büyük bir fark görüyoruz. Birincisi kendi ihtiyar ve iradesi ile oluyor, ikincisi ise mecburî oluyor. Yâni istemese de eli titriyor.

Eğer denilirse ki; Allah'ın ilim ve iradesi tâalluk ettikten sonra kulun işi üzerinde cebir ve baskı lâzım gelir. Çünkü Allah'ın ilim ve iradesi ya işin varlığına tâalluk ederler, bu şekilde o işin varlığı vacip olur; yahut ilim ve irade o işin yokluğuna tâalluk ederler, o zaman da o işin olması mümkün olmaz. Çünkü Allah'ın ilminin cehalete inkılâp etmesi ve Allah'ın muradının iradesinden geri kalması lâzım gelir. O takdirde bu vücub ve imkânsızlık ile birlikte ihtiyar kalmaz.

Bu soruya karşılık verilecek cevabımız şöyledir. Allah Teâlâ, kulun o işi kendi ihtiyarı ile yapıp yapmayacağını bilir, ona göre murad eder, o zaman bir müşkül bahiskonusu olmaz. Daha da incelersek şu cevabı da ilâve edebiliriz: Kulun, kudret ve iradesini iş için sarfetmesi kesib yani kazanmadır. Allah Teâlâ'nın o işi icad etmesi ise yaratmadır. Allah Teâlâ yaratıcı, kul ise kazanıcıdır. Allah Teâlâ kâfirin imanını, fasıkın tâatını diledi; kâfir ise küfrü, fasık da fışkı istedi. Kâfir ile fasıkın dilemeleri Allah'ın iradesine galib geldiğine inanan kimseden daha sapığı var mıdır? Buna göre, Allah Teâlâ'nın aşağıda zikredilen âyetleri ile sahih hadislerin durumu buna göre müşkül hale gelir, denilebilir. Bu âyetler şunlardır:

"Allah'a ortak koşanlar şöyle diyecekler: Eğer Allah dileseydi ne biz müşrik olurduk, ne de babalarımız, ne de bir şeyi haram yapabilirdik Bunlardan öncekiler de böyle yalanlamışlardı." [145[145]]

"Bir de Allah'a ortak koşanlar, şöyle derler: Eğer Allah dileseydi de atalarımız, kendisinden başka hiçbir varlığa tapmazdık, onun emri dışında hiçbir şeyi haram yapmazdık. Kendilerinden evvelkiler de böyle yaptılar. Buna karşı peygamberlerin vazifesi ancak açık bir tebliğdir." [146[146]]

"Bir de şöyle dediler: Rahman dileseydi, biz o meleklere tapmazdık. Onların bu hususta hiçbir bilgisi yoktur. Onlar ancak yalan söylüyorlar." [147[147]]

"İblis şöyle dedi: Rabbim! Beni azdırmana yemin ederim ki, muhakkak ben yeryüzünde kullara kötülükleri süsleyeceğim ve elbette onların hepsini azdıracağım." [148[148]]

"Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde kim varsa hepsi toptan iman ederlerdi. O halde mümin olsunlar diye, insanları sen mi zorlayacaksın?" [149[149]]

"Eğer Allah dileseydi, peygamberlerden sonra gelen müminler kendilerini hidayete ulaştırıcı apaçık mucizeler geldikten sonra birbirini öldürmezlerdi. Lâkin Allah dilediğini yapar." [150[150]]

Üzerinde Selef ve Halef âlimlerinin ittifak ettiği sahih Hadîs de şudur:

"*Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz.*"

Bir şair bu konuda ne güzel söylemiştir:

"Ben istemesem de, senin dilediğin olur,
Sen dilemesen, benim dilediğim olmaz."

Kader Hakkındaki Münakaşalar

Yukarıdaki âyetlerle adı geçen Hadîs-i Şerif ileri sürülerek yapılan itiraza şöyle cevap verilir: Kerramiye ve Mûtezile'nin, Allah'ın dilemesinin, kulun işini emrettiğine delil olduğuna inanmaları Allah'ın şeriatı ile, peygamberlerine gönderdiği emirlerinin, kaza ve kaderi ile kitaplarını gönderdiği peygamberlerinin birbirine karşı çıkması gerekirdi. Bu ise onları bu düşünceden yasaklamaktadır. Onlar Meşîet-i âmme sıfatını emr-i dâfia olarak yaptılar. Meîşeti tevhid yönü ile zikretme diler. Onu, Allah'ın emrine muhalif,
şeriatına karşı olarak zikrettiler. Onlar zındıklar ve cahil inkarcılarda olduğu gibi yaptılar. Zındıklar ve inkarcılar bir emir ile emredilip bir işten yasaklanınca kaderi delil olarak ileri sürüyorlar. Bir hırsız Hz. Ömer'e kaderi ileri sürerek mazeret beyan ettiği zaman Hz. Ömer kendisine:

"Ben de senin elini Allah'ın kaderi ile kesiyorum," cevabını verdi. Şu âyet de buna delâlet etmektedir:

"Bunlardan öncekiler böylece tekzib etmişlerdi. Sonunda azabımızı taddılar. Onlara de ki: Sizde kitap ve hüccetten bir şey varsa onu bize çıkarın, getirin. Siz, yalnız kendi zannınıza uyarak yalan söylüyorsunuz." [151[151]]

145[145] Enam: 6/148.
146[146] Nahl: 16/35.
147[147] Zuhruf: 43/20.
148[148] Hicr: 15/39.
149[149] Yunus: 10/99.
150[150] Bakara: 2/253.

151[151] En'âm: 6/148.

Hülâsa, Mûtezile'nin sözü, kendisi ile batıl kasd edilen hak bir sözdür, İblis'in “Yâ rabbi! Beni rahmetinden uzaklaştırman sebebiyle sözü, kaderi delil getirdiği için zemmedilmiştir. Böylece kaderi itiraf etmiş ve ispat etmiştir. Bu sebeple iblis, Mutelizi’lerden daha çok Allah’ı tanımıştır, denilmiştir. İblisin sözü, Cenabı Allah’ın şu sözüne mutabık düştüğü için kaderi kabul etmiş olduğu söylenmiştir. Cenabı Hak buyuruyor:

“Biz, her gönderdiğimiz peygamberi, ancak içinde bulunduğu kavminin dili ile gönderdik ki, onlara apaçık anlatsın. Artık, Allah dilediğini sapıklıkta bırakır, dilediğine de hidayet verir. O, her şeye galibtir, hükmünde hikmet sahibidir.”[152][152]

“Allah kimi hidayete ulaştırırsa, o, hak yola ulaşandır ve kimi de adaleti ile saptırırsa, işte bunlar ziyana uğrayanlardır.”[153][153]

Âdem aleyhisselâm'ın, Musa aleyhisselâm'a:

“Beni yaratmadan kırk sene önce yapacağımı yazdığı bir işten dolayı beni kötülüyor musun?” sözü, isyanda bulunan kişinin tevbe ettikten sonra itiraz hakkı olmadığına mebnidir. Âsi, Allah Teâlâ'nın tâatına döndükten sonra Allah'ın kaza ve kaderine sarılmalıdır. Belki, isyanının yaratılışından önce mukadder bulunduğuna, tevbe etmeden evvel o işe başlayınca, hükmünde ve kazasında Allah'ın kaza ve kaderine sarılması gerekir. Zira böyle olmazsa, o zaman Allah'a karşı gelmiş gibi olur. Çünkü Cenabı Allah kendisine isyan edilmesini yasaklamış, emrine uyulmasını emretmiştir. Allah'ın kazasını kimse geri döndüremez Allah'ın hükmünü tâkib eden yoktur, işine galib olan da yoktur. Vehb b. Münebbih'ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kadere baktım, hayretler içinde kaldım. Sonra tekrar baktım, yine hayretler içinde kaldım ve kaderi en iyi bilenlerin, ondan en çok sakınanlar olduğunu buldum. İnsanlar içinde kaderi en çok bilmeyenler, o hususta en çok konuşanlardır. Hz. Peygamber sallallahu aleyhi vesellem'in:

“Kader bahsi açıldığı zaman dilinizi tutun.” mealindeki hadisi de bu sözümüzü takviye eder. Yani kaderin hakikatini beyandan dilinizi tutun, kadere ve kaderin hakikatına imandan değil. Cenabı Hakk'ın:

Her nerede olursanız ölüm size erişir. Velev ki tahkim edilmiş yüksek kalelerde olun. Bununla beraber onlara bir iyilik gelse, bu Allah'tandır, derler. Bir musibet de gelince: bu, senin uğursuzluğundandır, derler. De ki, hepsi Allah'tandır.” [154][154]

âyetinde doğrusu, haseneden kasd edilen nimet, seyyieden kasd edilen de belâdır. Burada lehimizde ve aleyhimizde bir delil yoktur. Bir kavle göre hasene, Allah'a itaattir, seyyie ise Allah'a isyandır. Bununla beraber kaderiye mezhebine mensup olanlar şu âyeti delil olarak ileri süremezler:

“Sana gelen her iyilik Allah'tandır ve sana gelen her kötülük de kendi nefsindendir.” [155][155]

Çünkü kaderiyeye göre, ister iyilik olsun, ister kötülük olsun, kulun bütün işleri Allah'tandır. Kur'an ise iyilik ile kötülüğü birbirinden ayırd ettiği halde onlar bir ayırım yapmadan kulun bütün işlerini Allah Teâlâ'ya nisbet etmektedirler. Çünkü Cenabı Hak şöyle buyuruyor:

“De ki, hepsi Allah'tandır.” [156][156] Allah Teâlâ bu âyette kötülüklerin Allah'tan olduğunu açıkladığı gibi, iyiliklerin de Allah'tan olduğunu beyan buyurmuştur. Onlar ise bununla ameller hususunda hükmetmemektedirler. Ancak cezalar hakkında böyle düşünmektedirler. Fakat birinci mâna üzerine Cenab-ı Hak nimet olan hasenat ile, musibet ve belâlardan ibaret bulunan kötülükleri birbirinden ayırd etmiştir. Ve birinin Allah'tan, diğerinin de insanın kendinden olduğunu beyan buyurmuştur. Zira iyilik Allah'a nisbet edilir, çünkü Allah Teâlâ her yönden buna lâyıktır. Kötülükleri ise Allah Teâlâ, bir hikmet icabı yaratır. Bu kötülükler de hikmeti itibariyle kullarına bir ihsanıdır. Zira Allah Teâlâ, asla kötülük yapmaz. O'nun bütün işleri güzeldir ve hayırdır. Bu konuda rivayet edilen bir hadîs-i şerifte şöyle buyuruluyor:

“Hayrın hepsi senin elindedir. Şer ise sana ait değildir.” Yâni sen, halis bir kötülük yaratamazsın, belki bütün yarattıklarında bir hikmet vardır, bu hikmet itibarıyla yarattığın işler de hayır olur. Lâkin bu işler bazı insanlar için kötülük olur ki buna cüz'î izafî kötülük denilir. Yahut külli ve mutlak şer olur ki Cenabı Allah bundan münezzehtir.

Bu sebepten Allah Teâlâ'ya şer tek olarak asla nisbet edilemez Belki şer ve yaratıkların umumuna dahil olur.

“Allah her şeyin yaratıcısıdır.” mealindeki âyet-i kerime ile;

“De ki hepsi Allah'tandır.” mealindeki âyetlerde olduğu gibi. Yahut da

“Yarattıklarının şerrinden falakım rabbine sığınırım.”[157][157] mealindeki âyette olduğu gibi şer sebebe nisbet edilir. Yahut:

“Doğrusu biz bilmeyiz; o yeryüzündeki kimselerle bir kötülük mü murad edilmiştir, yoksa rableri onlar için bir iyilik yapmak mı dilemiştir?”[158][158]

“Başınıza gelen her musibet, kendi ellerinizin kazandığı yüzündendir. Allah ise günahların birçoğunu bağışlıyor.” [159][159]

---

[152][152] İbrahim: 14/4.
[153][153] El-Â'raf: 7/178.
[154][154] En-Nisâ: 4/78.
[155][155] En-Nisâ: 4/79.
[156][156] Nisa: 14/78.
[157][157] Felak: 113/2
[158][158] Cin: 72/10.
[159][159] Şûra: 42/30.

Bu, dayanılan ilk mânaya göredir. İkinci mânaya göre ise, tâat Allah Teâlâ'ya nisbet edilir. Zira Allah'a itaat, halis bir hayırdır. Terbiye icabı, kötülük Allah Teâlâ'ya nisbet edilmez. Çünkü kötülük, şer suretindedir. Yaratma yönündense hep Allah Teâlâ'dandır. Tâati yaratmak fazilettir, kötülüğü yaratmak adalettir. Allah Teâlâ, yaptığı işten dolayı sorguya çekilemez. Kullar ise yaptıklarından dolayı sorumludurlar.
Sonra Allah Teâlâ'nın
“Sana isabet eden kötülük nefsindendir.” mealindeki âyetinde birçok hikmetler vardır. Zira kul, kendi nefsinin, kazandığı kötülükten dolayı tatmin olmaz ve yaptığı kötülükten ötürü kalbi rahat olmaz. Çünkü orada şer vardır. Şer ancak nefisten gelir. Kul, insanların sözleri ile meşgul olmadığı gibi, kendine kötülük yaptıkları zaman insanları kötülemekle meşgul olmaz. Zira bu, kendisine isabet eden kötülüklerdendir. Kötülük ise kendine ancak günahı sebebiyle isabet etmiştir. Kul, bu sebeple Allah'a dönerek nefsinin şerrinden ve amelinin kötülüğünden ona sığınır. Ve Allah'tan kendisine itaat hususunda yardım ister, böylece kendisi için bütünü ile hayır meydana gelir, her türlü kötülük def olur. Bu sebepten duaların en faydalısı, Allah'tan hidayeti istemektir. Zira hidayet, kötülüğü terk edip Allah'a itaat etmek hususunda Allah'tan yardım istemektir.
Hülâsa, Allah'ın meşîet ve irâdesinin tâalluk ettiği şeye kudreti de tâalluk eder. İradesi tâalluk etmezse, kudreti de tâalluk etmez. Allah Teâlâ, muhal olan şeyleri yapmaya kadirdir, denilemez. Zira muhalin vaki olması mümkün değildir. Allah Teâlâ, muhale kadir değildir de denilemez.

Allak Teâlâ Her Şeyi Olduğu Gibi Bilir ;

Allah Teâlâ, yok olan şeyi yokluk halinde yok olarak bilir. Ve o şeyi var ettiği zaman nasıl olacağını da bilir. Var olan şeyi, varlık halinde mevcut olarak bilir. Yine Allah Teâlâ, var olan şeyin nasıl yok olacağını bilir. Allah Teâlâ, ayakta olanı ayakta bilir, oturduğu zaman oturma halinde bilir. Allah'ın bilgisinde bir değişiklik olmaz. Allah için sonradan bir bilgi de hasıl olmaz, ancak sonradan kulların durumlarında değişiklik meydana gelir.

Küfür De Îman Da Kulun Kendi Kazancıdır.

Allah Teâlâ, yaratıkları, küfür ve imandan boş olarak yarattı, sonra onları emir ve yasaklar ile muhatap kıldı. Kâfir olan kendi işiyle ve inkârıyla kâfir oldu, Allah, yardımını ondan esirgeyerek kâfir oldu. İman eden de kendi fiili, ikrar ve tasdiki ile iman eder. Allah ona yardım edip imanda muvaffak kılar.
Cenabı Hak insanları, kendisine itaat etmeğe de isyan etmeye de kabiliyetli kılmıştır. Nitekim Cenabı Hak şöyle buyuruyor:
“Sizi yaratan Allah'tır. Sizden kâfir olan da vardır, mümin olan da.” [160][160]
Allah'ı inkâr eden kendi inadı ve iradesi ile inkâr eder, Allah da o küfrü yaratır. Allah Teâlâ, kâfirin küfrüne yardımcı olmaz, rıza da göstermez. Bu Allah'ın adaletinin gereğidir. Nitekim Cenabı Allah Kur'an'da şöyle buyuruyor:
“Şüphesiz Cenabı Allah insanlara zerre kadar zulm etmez, lâkin insanlar kendilerine zulm ederler.” [161][161]
Allah Teâlâ, fazileti icabı, kendine iman eden ve iyi amellerde bulunan kişilere yardımcı olur, onları başarıya ulaştırır. Bu konuda yüce Allah şöyle buyuruyor:
“Şüphesiz Allah Teâlâ, insanlar üzerine fazilet sahibidir, lâkin insanların çoğu buna şükretmezler.” [162][162]
Allah Teâlâ'nın insanlara karşı fazlu keremi, Allah'ın bilgisinde kâfirin küfrüne, müminin imanına aykırı değildir. Bu görüş, aşağıdaki hadis-i kudsi'ye dayanmaktadır:
“*Onları cennet için yarattım; aldırmam. Bunları da cehennem için yarattım ona da aldırmam.”* [163][163]
Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyuruyor:
“Sizin rabbiniz kulların yaratılmasını tamamladı. Bir fırka cennette, diğer bir fırka da cehennemdedir.” [164][164]
Bu hadîs şerifler, Hz. Peygamber'in:
“Çalışın, herkes ne için yaratılmışsa onu yapar.” [165][165] sözünü takviye ediyor.

Âdem (A.S.) ın Zürriyetinin Yaratılması:

Allah Teâlâ, Âdem aleyhisselâm'ın zürriyetini, küçük karınca üzerinde, Âdem aleyhisselam'ın neslinden yaratmış, onlara akıl vererek hitab etmiş, emir ve yasaklarda bulunmuştur. Kullar da, O’nun Rableri olduğunu ikrar etmişlerdir. Kulların bu ikrarları iman olmuştur. Bu sebeple bütün kullar, bu iman fıtratı üzerine doğarlar. Fıtrat konusunda Cenabı Allah şöyle buyuruyor:

---

[160][160] Tegâbün: 64/2.
[161][161] Yunus: 10/44.

[162][162] El-Bakara: 2/243.
[163][163] Tirmizi, c. IV, H. 2144, K. kader
[164][164] Buhari, c. 7, s. 210 kader, 1; Müslim, 4. s. 2041,'H. No: 2648. 128
[165][165] Buhari, c. 7, s. 210 kader, 1; Müslim, 4. s. 2041,'H. No: 2648. 128

“*O halde gerçek müslüman olarak kendini dine doğrult; Allah'ın dinine ki, insanları onun üzerinde yarattı.*” [166][166]

Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem de şöyle buyuruyor:
“Her doğan, İslâm yaratılışı üzerinde doğar. Sonra anası babası onu Yahudîleştirir, yahut hıristiyanlaştırırlar, yahut mecûsîleştirirler. Nihayet bunu dili ile açıklar. Ya şükr edenlerden, yahut küfr edenlerden olur.” [167][167]
Bu hadis-i şerif,
“Doğrusu biz insana, gerçek yolu gösterdik; ister şükr etsin, ister nankörlük etsin.” [168][168]
âyetini açıklamaktadır.
Hülâsa, Allah Teâlâ'nın, kullarından ezelde söz alması Kitapla sabittir. Cenabı Hak şöyle buyuruyor.
Hatırla ki, Rabbin, Âdem oğullarının sulbünden zürriyetlerini çıkarıp da onları nefislerine karşı şahit tutarak: Ben sizin rabbiniz değil miyim? diye buyurduğu vakit, onlar da: Evet, sen bizim rabbimizsin, şahid olduk, dediler.” [169][169]
Sünnetten delil, Mişkât'ül-Mesâbîh ve diğer kitaplarda rivayet edilen, hadîs ve tefsir kitaplarında araştırılan, mahallinde de zikrettiğimize göre hadîs şerhlerinde rivayet edilen hadis-i şeriftir. Mutezile ise buna muhalefet ediyor. Onlar yukarıda geçen âyeti mecazî mânada tevil ediyorlar.
Bir şârih demiştir ki, bu mesele ve buna tâalluk eden delillerden ortaya çıkmıştır ki, müşriklerin çocuklarının cehennemde olduğu görüşü reddedilmiştir. Nasıl terk edilmesin, Şeriat, kendisine İslâm daveti ulaşmadığı halde Allah'ı tanımayan cahil fakat akıllı ve ergin kişiyi şu âyet-i kerîme ile mazur kabul ediyor:
“Biz, peygamber göndermedikçe (hiçbir kavme) azab etmedik.” [170][170]
Bu konudaki hadisler birbiri ile çelişmektedir. Mişkât şerhinde, doğruyu gördüğümüz kadar aralarını birleştirmeğe çalıştık. Fahr'ul İslâm Pezdevî demiştir ki: Kendisine İslâm daveti ulaşmayan cahil-i billah kimse hakkında yalnız akıl ile, mükellef tutulamaz diyoruz. Zira İslâm daveti ulaşmayan kimse iman yahut küfrü tanıyamazsa ve imana aykırı isyana muvafık bir şeye inanmıyorsa özürlü kabul edilir. Fakat küfre inanıp onu tanıtabilirse, yahut küfre inanıp anlatamazsa mazur sayılmaz, cehennem ehlinden olur.

Allah'a Verilen Ezeli Sözü Bozmak :

İmandan sonra her kim Allah'a olan sözünü bozarak küfreder fıtri olan imanını değiştirmiş olur. Kim imanını açıklarsa ve bu açıklamasını kalbi ile tasdik ederse, İslâm dini üzere sabit olur ve devam eder.
Konevî, misak âyetinin tefsirinde iki kavil vardır diyor: Birincisi tefsircilerin sözüdür ki, müctehidlerin büyüklerinden bir toplulukla Ehl-i Sünnet vel-Cemaat âlimlerinin çoğunluğu bu görüştedirler. Bu birinci söz, şu rivayete dayanıyor: Hz. Ömer bu âyetten sorulunca, Resûlullah sallellahu aleyhi vesellem'in şöyle dediğini duydum:
“Cenabı Allah Âdem aleyhisselâm'ı yarattıktan sonra sağ eli ile sırtını sıvazladı ve buradan bir zürriyet çıktı. Bu zürriyet için, Allah Teâlâ buyurdu ki: Bunlar cennet için yaratılmışlardır ve cennet ehlinin amelini yapacaklardır. Sonra sol eli ile yine sırtını sıvazladı, bundan da başka bir zürriyet çıktı. Onlar hakkında: Bunlar cehennem ehlidirler ve cehennem ehlinin amelini yapacaklar, buyurdu.
Bir adam :
“Yâ Resûlâllah! Amel nerde kaldı?” diye sual sorunca Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyurdu:
“Şüphesiz Allah Teâlâ, bir kulu cennet için yarattığı zaman, ölünceye kadar onu cennet ehlinin ameli ile meşgul eder, öyle ki cennet ehlinin amelinden herhangi bir amel üzerine ölür. Dolayısıyla bu amel sebebiyle onu cennete kor. Yine Cenabı Allah bir kulu cehennem için yarattığı zaman, onu cehennem ehlinin ameli üzere bulundurur, nihayet cehennem ehlinin amellerinden biri üzerinde ölür, dolayısıyla cehenneme girer.” [171][171]
Cebriyye Mezhebi bu hadisin zahirine dayanarak şöyle diyor: Allah Teâlâ, müminleri mümin olarak, kâfirleri de kâfir olarak yaratmıştır. İblis de kâfir olarak kalacaktır. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer İslâm'dan önce de mümin idiler. Bütün peygamberler vahiyden önce de peygamber idiler. Yusuf aleyhisselâm'ın kardeşleri de öyle büyük günah işledikleri vakit peygamber idiler.
Ehl-i Sünnet vel-Cemaat âlimleri demişlerdir ki: peygamberler, vahiy geldikten sonra peygamber olmuşlardır, îblis de sonradan kâfir olmuştur. Bu görüş İblis'in kendi ameli ile kâfir olacağına dair bilgisinin tâalluku itibarıyla Allah katında kâfir olmasına aykırı değildir. Eğer halis bir zorlama olacak olsaydı îblis'den daha önce taat, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'den de kötülük çıkmaması gerekirdi. Bu görüş ile, Cebriyecilerin: Kâfirler küfür ve mâsıyyet üzerinde, müminler de iman ve tâat üzerinde bulunmaya mecburdurlar, sözleri batıl olmuştur. Belki şöyle diyebiliriz: Kul, serbesttir, itaat, yahut isyan etme yetkisine sahiptir, fakat bunlardan birini yapmaya zorlanmış değildir. Başarı Allah Teâlâ'dandır. Cenabı Hakkın şu âyeti de buna delâlet ediyor:

---

[166][166] Rûm: 30/30.
[167][167] Muslim c. IV, s. 2043 H. No. 2657 K. Kader, 5.
[168][168] İnsan: 76/3.
[169][169] A'raf: 7/172.
[170][170] El-İsrâ: 17/15.
[171][171] Ebû Davud, c. II, s. 529, K. Sünne.

“Ey iman edenler! Allah'a ve Resulüne iman edin.” 172[172]
Eğer kullar, ezelde mümin olsalardı Allah Teâlâ, onlara iman etmelerini emretmezdi ve Cenabı Allah kullara ezelde:
“Ben sizin rabbiniz değil miyim?” 173[173] hitabını yapıp:
Onlar da *“Evet*” demezlerdi. Saîd b. Cübeyr'in, İbn-i Abbas'tan rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem bu âyetin tefsirinde şöyle buyurdu:
“Allah Teâlâ, Âdem aleyhisselâm'ın sırtından söz aldı. Sırtından zürriyetini çıkararak hepsini önünde yaydı ve onlara şekil verdi, akıl verdi ki bu akılları sebebi ile her şeyi bilsinler, lisan verdi ki konuşsunlar Sonra Allah Teâlâ, Âdem'in gözleri önünde onlarla konuşarak ben sizin rabbiniz değil miyim? dedi. Onlar da evet, sen bizim Rabbimizsin şahidlik ederiz, dediler.” 174[174] Hz. Peygamber bu sözlerinden sonra âyet-i kerimeyi “Mubtılûn”a kadar okudu.
Bu âyet-i kerîme hangi yönden delil olarak ileri sürülüyor? Halbuki bizler, bu misâktan söz etmiyoruz. Bu konudaki düşüncemiz, gayretimiz, sizinkinin aynıdır. Bunda ittifak halindeyiz. Bu itiraza karşılık şöyle cevap verilir: Cenabı Allah bize bunu unutturdu. Zira dünya imtihan evidir. Bizim ilk önce gayba inanmamız lâzımdır. Bunu düşünürsek, o zaman imtihan mânası zail olur peygamberlerin gönderilmesine ihtiyacımız olmazdı. Bir kerre unutulan her şey delil kabul edilmez ve mazeret olarak ileri sürülemez. Allah Teâlâ, bizim amellerimiz hakkında şöyle buyuruyor:
“Allah onların (dünyada yaptıkları bütün amelleri aleyhlerine muhafaza edip) saymış onlarsa bunu unutmuşlardır.” 175[175]
İkincisi, akıl sahiplerinin görüşüdür. Bu görüş şudur: Allah Teâlâ, zürriyeti çıkardı. Zürriyet, babalarının sulbünden gelen çocuklardır. Bu çıkarma da şöyle olmuştur: Kullar yaratılmadan önce bir damla su idiler. Allah Teâlâ, bu damla suyu, erkeklerden, anaların rahimlerine çıkarmıştır, sonra bu damla suyu bir kan pıhtısı haline getirmiştir, sonra et parçası yapmıştır. Sonra da bir insan haline getirerek tam bir insan yapmıştır. Bundan sonra Allah Teâlâ, o insanları kendileri üzerinde Allah'ın terkib ettiği birlik mucizelerine şahitlik yaptırmıştır. Delâleten şahid getirmek suretiyle kullar “Evet” demiş gibi oldular. Bu ikinci söz, yukarıda birinci görüşü belirten müfessir ve hadis âlimlerinin beyan ettikleri görüşe muhalif değildir. Çünkü bu ikisini de birleştirmek mümkündür.
Mutezile taifesi ise, yukarıda geçen sözkonusu misak âyetinin birinci şekilde tefsir edilmesinin caiz olmadığı üzerinde mutabık kalmışlar ve ikinci görüşe meylederek bunu bir temsil kabilinden kabul etmişlerdir. Bu onların şu görüşüne dayanıyor: Aklın anlayamadığı her şey ile hüküm vermek caiz değildir.Zira onların temel inançları, aklı nakil üzerine tercihtir.Sonra ayet, Allah Teala’nın ruhları cesetlerle beraber, yahut daha evvel yarattığına delalet eder.Doğrusu da budur.Çünkü, Allah Teala’nın ruhları cesedlerden beşyüzbin sene evvel yarattığı hakkında Hadis-i Şerif vardır.Hitab ve cevab ikisi de hem ruhlara hem de cesedleredir.Nitekim öldükten sonra da insanlar hem ruhları, hem de cesetleri ile beraber diriltilecektir.

Allah; Kulları Küfre Zorlamaz.

Allah Teâlâ, yarattıklarından hiçbirini küfür, yahut iman üzerine zorlamamıştir.
Bunun mânası şudur: Allah Teâlâ, kulun kalbinde itaat ve kötülüğü cebir ve zorlama yolu ile yaratmaz. Belki bu iki şeyi kulun kalbinde kulun istek ve kazancına, çalışmasına göre yaratır. Zira bir kimseyi her hangi bir işi yapmaya zorlayan o işi yapandır. Ancak istemeyerek yapar. Zorlanan kişi, zorlayan yanında alçak düşmüş değildir. Meselâ bir mü'min gibi. Bir mü'min küfür kelimesini söylemeye zorlanırsa ve zorla bu kelimeyi yalnız dili ile söyleyip kalbi iman ile tatmin olursa, bir de bir münafık ki, dilinde iman vardır, fakat kalbi küfür ile doludur. İşte bu misallerde de görüleceği üzere kâfir küfründen dolayı mazur değil, mü'min de imanında cebr edilmiş değildir. Belki iman müminler için sevilir. Küfür de kâfirler için istenen bir şeydir. Kâfirler de küfrü isterler. Bu söz şu âyetin mânâsıdır :
“Her fırka, kendi inancından dolayı hoşnuttur.” 176[176]
Sonuç olarak diyebiliriz ki; Allah Teâlâ, fazlı ve ihsanı ile bizle imam sevdirdi ve bizim kalblerimizde iyilikleri süsledi, güzelleştirdi; küfür, fasıklık ve isyanı bizlere çirkin gösterdi. Bizi bu iman ve hidayet yoluna sevk ettiği için Allah Teâlâ'ya hamd olsun. Allah bize lütf etmeseydi hidayete ulaşamayacaktık. Allah Teâlâ, adaleti ile ehl-i küfrü hidayet etmeyi terk etmiştir. Ve onlara isyanı sevdirmiş, imanı çirkin göstermiştir. Allah'ı tekrar be tekrar noksan sıfatlardan beri kılarım. Allah Teâlâ, dilediğini doğru yola sevk eder, dilediğini de doğru yoldan sapıtır. Allah kimi, doğru yoldan saptırırsa, onu doğru yola sevk eden yoktur. Kimi doğru yola iletirse, onu da saptıran olmaz. Bu nokta kaza ve kaderin sırlarındandır, ezelin hükmü iledir. Allah yaptığından sorulmaz, kullar ise yaptıklarından sorumludur.

172[172] En-Nisâ: 4/136.
173[173] El-A'raf: 7/172.
174[174] Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. I, s. 272.
175[175] Mâcadele: 58/6.
176[176] Mü’minün: 23/53.

Allah Teâlâ, kulların hiç birini mümin, yahut kâfir olmaya zorlamadığı gibi, yaratırken mümin, yahut kâfir olmaya zorlayarak yaratmamıştır. Belki Allah kullarını şahıslar olarak yaratmıştır. İman ile küfür, kulun kendi işleridir. Allah Teâlâ, kâfir olanı küfür halinde iken kâfir olarak bilir. Küfrü irtikab ettikten sonra iman ederse, ilminde ve sıfatında bir değişiklik olmaksızın iman halinde mümin olarak bilir.
Yâni Allah Teâlâ, küfre razı değildir, imana razıdır. Bunda bir değişiklik olmaz. Değişiklik ancak, zaman değişikliği dolayısıyla iman ve küfrün mütaallaklarında, yani kişilerde olur. Allah Teâlâ muhakkak kullarından bazılarının imanını, diğerlerinin de küfrünü daha kendilerini yaratmadan evvel bilir. Ancak Allah Teâlâ, fazlı ve keremi icabı yalnız bilgisinin tâalluku ile hüküm vermez. Belki kulun, bu iş hususunda kendi irade ve ihtiyarını açıklaması ve böylece o iş üzerine hesap terettüp ederek sevap ve azabın tâyin edilebilmesi için irade ye ihtiyarını açıklaması lâzımdır. Doğrusunu Allah bilir.

Kul İşinin Yaratıcısı Değildir.

Kulların, hareket ve durma gibi bütün işleri hakikaten kendi kazançları mahsulü olan işlerdir. Allah Teâlâ ise o işlerin yaratıcısıdır.
Kulların kendi işlerinin kendi kazançları eseri olması mecazî mânada olmadığı gibi, cebir ve galebe yolu ile de değildir. Belki arzu ve meyillerinin ihtilâfı sebebiyle işlerinde serbest bulunmaları gereği iledir. Kazandığı iyilik kulun kendi lehine, kazandığı kötülük de aleyhinedir. Mûtezile'nin inandığı gibi, kul, dövmek, sövmek ve benzeri ihtiyari işlerinin yaratıcısı değildir. Cebriye Mezhebine mensup olanların inandıkları gibi, kulun tamamen çalışıp işi kazanma yetkisi bulunmadığı ve irade sahibi olmadığı yolundaki görüş de doğru değildir, zira Cenab Hakk'ın :
"Yalnız sana ibadet eder, yalnız senden yardım dileriz." [177[177]]
kavl-i şerifi her iki taifenin görüşünü reddetmektedir. Hülâsa kulun, kendi işini kendisinin kazanması ile kendisinin yaratması arasında fark vardır. O fark da şudur: Kesb, yani bir işi yapmak için çalışmak çalışanın istiklâl sahibi olduğu bir iş değildir. Yaratmak ise sırf Yaratıcıya mahsus bir iştir. Herkes çalışıp bir işi başarabilir, fakat herkes yaratamaz. Bir görüşe göre de, bir âlet yardımı ile vâki olan kesib, bir âlet yardımı olmaksızın vuku bulana da yaratma denir. Sonra, Allah Teâlâ'nın kudreti kulun irade ve kudretine yakın olmaksızın yarattığı şey Allah'a sıfat olur, Allah'ın işi olmaz? Eli titreyen adamın hareketi gibi. Kendi kudreti, irade ve ihtiyarı ile yaratma arzusuna yakın olarak icad ettiği şey ile Allah Teâlâ, sıfat olarak da, iş olarak da, kesib olarak da vasıflanır? Kulun ihtiyarî hareketlerinde olduğu gibi. Sonra, dövülen kimsede ağrının hâsıl olması, cam tabağın kırılması gibi sonradan bir tesir ile meydana gelen olaylar da Allah Teâlâ'nın yaratması iledir. Mûtezile'ye göre ise, bunlar kulun yaratması ile olur.
Yukarıda Allah Teâlâ, kulların işlerinin yaratıcısıdır, demek, yani iradesine uygun olarak Allah Teâlâ, kulların işlerini yaratır. Allah Teâlâ, istemese kullar hiçbir iş yapamazlar. Bir âyette Allah Teâlâ, şöyle buyuruyor:
"Allah, her şeyin yaratıcısıdır." [178[178]]
Yâni varlığı başkasından olan her şeyin yaratıcısıdır. Kulun işi de şey mefhumuna dahil olduğuna göre, Allah tarafından yaratılmıştır. Başka bir âyette de şöyle buyuruyor:
"Yaratan, yaratmayanla eşit midir?" [179[179]]Yâni kendisinden yaratmanın hakikati sâdır olan, hiçbir hususta bu kudret kendisinden sadır olmayan gibi değildir. Bu âyet-i kerime, yaratıcılıkla ve ibadete lâyık olmaya sebep olmakla öğünmedir. Başka bir âyette de Allah Teâlâ, şöyle buyuruyor:
"Allah, sizi ve amellerinizi yaratmıştır." [180[180]]
"Allah Teâlâ, her sanatkârın ve sanatının yaratıcısıdır" [181[181]]Bu sebepten Allah Teala, kullarını,
"Kendi ellerinizle yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?" [182[182]] Yani putlara mı tapıyorsunuz? buyuruyor.
Eğer kul, kendisinin yaratıcısı kendisi olsa, bu işlerin bütün tafsilâtını bilmesi gerekirdi. Nitekim Cenabı Hak buna işareten şöyle buyuruyor:
"Yaratan hiç bilmez mi?" [183[183]] Hz. Ali de bu konuda şöyle diyor
"*Azmi fesh ederek Allah'ı tanıdım*." Mutezile, *"Allah her şeyin yaratıcısıdır"* mealindeki âyeti, Allah'ın sıfatı mânasına hamlederek: "Allah'ın kelâmı yaratılmıştır," deyip gârib bir düşünce içine düştüler. Âyette geçen işleri Allah'ın sıfatı yaparak kulun sıfatı yapmadılar ve kulların işleri yaratılmış değildir, dediler.
Allah Teâlâ'nın:
"Sen Bedir'de o kâfirlere ok atmadın, lâkin Allah attı." [184[184]] âyetinin mânası, ey Habibim! Bedir'de sen attığın

---

[177[177]] Fatiha: 1/4.
[178[178]] Zümer: 39/62.
[179[179]] Nahl: 16/17.
[180[180]] Sâffât: 37/96.
[181[181]] Kaynağım bulamadım
[182[182]] Sâffât: 37/95

[183[183]] Mülk: 67/14.

[184[184]] Enfal: 8/17.

zaman attığını sen yaratmadın, belki o işi sen kazandın, Allah da senin kazanman karşılığında o işi yarattı, yani kâfirleri öldürdü.
İmam Âzam hazretleri "El-Vasiyye" adlı kitabında şöyle diyor:
"İkrar ederiz ki, kul bütün işleri ile bilgisi ve ikrarı ile tüm olarak yaratılmıştır. İşi yapan yaratılmış olursa, bu kulun işinin yaratılmış iması daha evlâdır." Bunun açıklaması şöyledir: Eşyanın var olması için yaratmaya ihtiyacı olmasının sebebi varlığının kendinden olmayışıdır. İster cevher olsun, ister araz olsun, varlık mefhumuna olan her şey bu dünya âleminde mümkün bir varlıktır. Kendi zatı ile kaim olan kul, mümkün varlıklı olduğu için, varlığında Allah'a muhtaç olunca, kendisi ile kaim olan bütün işlerinin, varlığını Allah Teâlâ'dan alması daha mâkul bir düşüncedir. Allah Teâlâ'nın
"Allah zengindir, kimseye muhtaç değildir, sizler ise muhtaçsınız." 185[185] âyetinin mânası budur. Yâni sizler zâtınız, amelleriniz, halleriniz ve sıfatınızla Allah Teâlâ'ya muhtaçsınız. Yâni Allah'ın yaratmasına muhtaçsınız.
Sonra bil ki; işi yaparken kulun sahib olduğu kudret ve fiile yakın olan irade sıfatı, yani kulun iş anındaki kudret ve iradesi ikisi de yaratılmışlardır. Fiilden evvel değil, iş ile beraber yaratılmışlardır.
İmam Âzam, "El-Vasıyye" adlı kitabında şöyle diyor:
"Kulun kudret ve iradesinin fiilden önce ve sonra değil, fiil ile beraber olduğunu ikrar ederiz. Zira kudret ve irade fiilden evvel olsa, kulun Allah Telâ'ya muhtaç olmaması gerekirdi. Bu da naslara aykırıdır. Çünkü Cenabı Hak yukarıda da geçtiği üzre *"Allah zengindir, sizler ise muhtaçsınız."* buyuruyor. Eğer istitaat, yani iş yapma gücü işten sonra var olursa, bu işin, güçsüz, kuvvetsiz, kendi başına yaratılması ve meydana gelmesinin muhal olması gerekirdi. Bunun mânası da şudur. İşin istitaatsız meydana gelmesi ancak Allah tarafından vâki olur. İlâhî yardım ve kudrete yakın olmaksızın kulun hiçbir şeye gücü yetmediği meydandadır. Çünkü kul beşerdir, zayıftır. Allah Teâlâ ise kuvvetlidir, çünkü Rab'tır. Bu da Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in:
"Kötülükten korunmakta Allah koruması olmaksızın kimsede güç yoktur; Allah Teâlâ'ya itaat etmede de onun yardımı olmaksızın kimsede bir güç yoktur," demektir.
Yine İmam Azam "El-Vasıyye" adlı kitabında şöyle diyor.
"Sonra yine ikrar ederiz ki: Allah Teâlâ, yaratıkları yaratan, onlara kendi güçleri olmadığı halde rızık verendir. Kulların buna güçleri yetmez. Zira kullar zayıf, âciz ve sonradan var olmuşlardır. Allah Teâlâ onları da rızıklarını da yaratmıştır. Çünkü Cenabı Hak bu şöyle buyuruyor;
"Allah, öyle Allah'tır ki, sizleri önce yarattı, sonra rızık verdi, sonra öldürecek, sonra da diriltecek." 186[186]
Helâl yoldan kazanmak helâldir. Haram yollardan mal toplamaksa haramdır. Halk üç sınıftır: İmanında ihlas sahibi olan mümin kişi, küfürde inad sahibi olan kâfir ve iki yüzlü münafık. Allah Teâlâ, mümine amel etmeyi, kâfire imanı, münafıka da ihlaslı olmayı farz kılmıştır. Allah Teâlâ, bu konuda şöyle buyuruyor:
"Ey insanlar! Sizi ve sizden evvelkileri yaratan rabbinize ibadet edin." 187[187]
Bu âyetin mânası şudur:
"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, ey kâfirler! Allah'a iman edin! Ey münafıklar! İmanda ihlas sahibi olun"
Allah Teâlâ'nın yaratıkları yarattığı tahakkuk edince, kullar için gerekli olan hiçbir şeyin Allah Teâlâ üzerine vacip olmadığı bilindi: Zira Cenabı Hak, yaptıklarından sorulmaz, kullar ise yaptıklarından sorumludurlar. Esas kaideye göre şöyle demek gerekirdi: Kulun kendi işlerini yarattığına hükmeden Allah'ı birleyenlerden değil, müşriklerden olur. Nitekim bu ümmetin Mecûsîleri olan Kaderiyye taifesinin sözleri de buna delâlet etmektedir. Kaderiye taifesi, bu âlemin iki yaratıcısı olduğuna inanmaktadırlar. Bunlardan biri Allah Teâlâ'dır ki, hayırların yaratıcısıdır. Diğeri şeytandır ki o, kötülüklerin yapıcısıdır. İşte bu sebeple Mâverâunnehir âlimleri Mûtezile'yi sapıklığa nisbet etmekle mübalâğa ederek demişlerdir ki; Mutezile Mecûsilerden de daha çirkin ve kötüdür. Zira Mecûsîler Allah Teâlâ'ya bir tek ortak ispat ettiler, Mutezile ise Allah'a sayılmayacak kadar çok ortak ispat ettiler.
Fakat, işin gerçeğini araştıran âlimler, Mutezilenin İslâm tâifesinden olduğuna hükmetmişler; zikredilen görüşlerini halk için tedbir mânasına hamletmişlerdir. Zira Mutezile, kulu kendi başına bir yaratıcı kılmamışlardır, belki: "Allah Teâlâ bizzat yaratır, kul ise Allah'ın yarattığı âletler ve sebepler vasıtasıyla yaratır." diyerek gerçekten Allah'a eş ispat etmemişlerdir. Çünkü Allah'a eş koşmak, Mecûsilerde olduğu gibi Ailahlıkta O'na ortak ispat etmektir. Onların düşünceleri, putlara tapanlarda olduğu gibi kulluğa lâyık olmak mânasında da değildir.
Mûtezile'nin ileri sürdüğü gerekçe şudur :
"Eğer Allah Tâelâ, kulun kendi işlerini yaratsaydı, ayakta duran, oturan, yiyen, içen, zina eden, çalanın Allah Teâlâ olması gerekecekti." Bu düşünce ise büyük bir cahilliktir, reddedilmiştir. Çünkü, bir şey ile vasıflanan o şey ile kaim olandır, onu yaratan değildir. Zira Mutezile, siyahlığı, beyazlığı ve cisimlerdeki diğer sıfatları yaratanın Allah Teâlâ olduğuna inanmıyorlar. İcad Allah'ın işidir. Var olan hareket ise kulun işidir. Kul ise bu iş ile vasıflanmaktadır. Hattâ bu sebepten kul için "hareket eden" ismi doğuyor. Allah Teâlâ ise bununla vasıflanmıyor. Allah Teâlâ'nın:

185[185] Muhammed: 47/38
186[186] Rûm: 30/40.
187[187] El-Bakara: 2/21.

“Şekil verenlerin en güzeli olan Allah'ın şanı ne kadar yüce dir.” 188[188] âyetinde cemi' sığası ile,
“Çamurdan benim iznimle kuş şekli yapıyordun, ona üflüyordun da benim iznimle kuş oluveriyordu.” 189[189] âyetlerindeki yaratma kelimesi, şekil vermek, takdir etmek mânasındadır. Zira kul, eğer Allah'ın takdirine uygun düşerse, beşerî takati ile bâzı tedbirler alır.
Sonra bil ki; bu meselenin gerçeği, bu makamda İbn-i Human’ın söylediği şu sözdür:
“Eğer denilirse ki, Allah Teâlâ, kulda iş yapmak üzerinde kudret yaratmıştır. Bu sebeple ihtiyarî hareket ile zarurî ve irade dışı hareketler arasında fark görüyoruz. Kudretin özelliği tesir, yâni tâalluk ettiği şeyin icadıdır. Zira kudret, iradeye uygun biçimde tesir gösteren bir sıfattır. Bir olayda müstakil iki kudretin toplanması mümkün değildir. Öyle ise, nasların umumiliğini tahsis ederek, kulların ihtiyari işlerinden başkası kaydını koymak lâzımdır. Bu kayıt konulunca kullar kendi irade ve ihtiyarlarına bağlı işlerinde Allah'ın yaratması sonucu hadis olan kudretleri ile müstakil olurlar. Mûtezile'nin görüşü de budur. Eğer böyle olmazsa halis bir cebir lâzımgelir. Dolayısıyla emir ve yasaklar batıl olur.”
Bu soruya karşı verilen cevap şudur: Meselâ, hareket, kulun sıfatı ve yaratıcının yaratması olduğu gibi, kulun kendi kudretine de nisbet edilir. Kulun kendi kudretine nisbet edilmesi sebebiyle o hareket kulun kazancı mânasında kesib kazanç olarak isimlendirilir. Dolayısıyla cebir lâzımgelmez. Zira kulun kudretinin tâalluk ettiği şey kendi ihtiyarına dahildir. Bu tâalluk bize göre kesib olarak isimlendirilmiştir.
Bir işte iki müessirin toplanmasının muhal olması, şeklinde geçen söze cevap ise şudur. Bir işin, iki kudret altına, biri yaratma kudreti, diğeri kazanma kudretinin altına girmesi caizdir. Muhal olan, bir eser üzerinde müstakil iki müessirin toplanmasıdır. “Akâid şerhinde” kulda hadis olan kudretin tarifi şöyle yapılıyor:
“Allah'ın kulda yarattığı hadis bir sıfattır. Kul, sebep ve âletler bakımından sağlam olduğu zaman Allah Teâlâ, işi yapacağı zaman bu kudreti onda yaratır. Bununla şu husus ortaya çıkıyor: “Kul için ihtiyar ve irade yarattıktan sonra teklifin illeti, ister itaat olsun, ister kötülük olsun, kulun işi yapmayı kesin bir kararla kasd etmesidir.”
Bu sebepten İbn-i Humâm demiştir ki; cebrin lüzumu, naslar tahsis etmek ve kalbe ait kesin bir azim olan bir işi fiile çıkarmak suretiyle defedilir. Lâkin burada bir husus daha vardır. Bu kesin azim de umumî hükme dahildir. Allah Teâlâ, her şeyi daha iyi bilir.
Ehl-i Sünnet âlimlerinden Bakıllânî'nin tercih ettiği söz şudur.
“Allah Teâlâ'nın kudreti, taat, yahut mâsiyet gibi işin vasfına tâalluk eder. İki kudretin tesir sahaları ayrı ayrıdır. Bu mesele şuna benzer. Yetime vurulan tokat, terbiye için de olur, eziyet için de olur. Zira tokadın kendisi Allah'ın kudreti ve tesiri ile olmaktadır. Çünkü Allah kudret vermese kimse tokat vuramaz. Terbiye için vurulduğu zaman tokadın itaat, eziyet için vurulduğunda ise, kötülük kulun kendi kudret ve tesiri ile olmaktadır. Çünkü bu kudretin tâalluku, kulun kendi azmi ve gayreti ile olmaktadır.
İmam Fahreddin er-Râzî “Tefsîr-i Kebîr” inde bu konuda insaflı davranarak şöyle demiştir:
İnsan, muhtar görünümünde mecbur bir varlıktır. Bu da beşer aklının varması mümkün olan en son noktadır.”
Buna karşılık derim ki: Bu kulun işi, kendi kudretine yakın olan Allah'ın kudretinin tesiri olmaksızın Allah'ın ihtiyarına uygun olarak vuku' bulduğu içindir. Şu âyet-i kerîme de bu noktavı teyid eder:
“Rabbin dilediğini yaratır ve seçer. (Dilemede) serbestlik onların değil Allah'ındır. Allah'ı noksan sıfatlardan beri kılarım. Allah Teâlâ, O'na eş koştukları şeylerden uzaktır.” 190[190]
Ariflerden biri bu âyet-i kerîmeye dayanarak şöyle demiştir: “Sen bir şeyi dileme. Eğer mutlaka dileyeceksen, dilememeyi dile.”

Allah Kötülüğü De İyiliği De Murad Eder:

Kulların bütün işleri Allah'ın dilemesi, bilgisi, kazası ve kaderi ile meydana gelir. Tâat ve ibadetlerin hepsi Allah'ın emri, mahabbeti rızası, bilgisi, dilemesi, kazası ve kaderi ile sabit olur. Bütün kötülükler de Allah'ın bilgisi, kazası, takdiri ve dilemesiyle olur. Fakat, Allah Teâlâ bunlara razı değildir, bu işleri istemez.
Kendisine yapılan itaatlara razıdır. Çünkü Cenabı Allah:
“Allah'a ve Resulüne itaat edin.” 191[191] buyuruyor. İtaatlara Allah'ın mahabbeti vardır. Zira bu konuda da şöyle buyuruyor:
“Allah kendinden korkanları sever.” 192[192]
“Allah iyilik yapanları sever.” 193[193]
“Allah, tevbe edenleri temizlenenleri sever.” 194[194] buyuruyor.
Allah kötülüklere rıza göstermez. Çünkü bu konuda şöyle buyuruyor.
“Allah kâfirleri sevmez.” 195[195]

188[188] Mü'minûn: 23/14.
189[189] Mâide: 5/110.
190[190] El-Kasas: 28/68.
191[191] AI-i İmran: 3/32.
192[192] Âl-i İmran: 3/76.
193[193] AI-i İmran: 3/134
194[194] El-Bakara: 2/222.
195[195] Al-i İmran: 3/32.

"Allah zalimleri sevmez." [196][196]
"Allah kullarının küfrüne razı olmaz." [197][197]
"Şüphesiz Allah adaletle, iyilikle, yakınlara vermekle emreder ve zinadan, kötülüklerden zulüm yapmaktan yasaklar." [198][198]
Yasaklama emrin zıddıdır. Bu sebeple küfrün Allah emri ile düşünülemez. Bu, selef âlimlerinden nakledilen meşhur sözdür.
Selef her işin toplu olarak Allah Teâlâ'ya nisbet edilmesinin caiz olması hususunda ittifak etmişlerdir. Şöyle denilir: Bütün kâinat, Allah'ın muradıdır. Selef âlimlerinden bazıları, tafsilâta girmeyi menederek şöyle demişlerdir:
"Yukarıdaki sözün açıklamasında, Allah Teâlâ küfrü, zulmü ve fıskı murad etmiştir, denilemez. Çünkü bu söz küfrü hatıra getirir ve Allah'a karşı terbiyeye riayet etmek gerekir. Nitekim "Allah bütün eşyayı yaratmıştır." denilir, fakat "pisliklerin yaratıcısıdır" denilmez.
Sonra bil ki; bir âlim İmam Âzam'ın ibaresini şöyle açıklıyor: Tâat ve kötülükler, yaratılması için yapılırlar. En iyisi bizim takrir ettiğimiz husustur. O da şudur: Allah'ın emri umumîdir. Bu mesele İmam Âzam'ın "el-Vasıyye" adlı kitabında açıklanmıştır. İmam Azam o kitapta şöyle diyor:
"Biz ikrar ediyoruz ki, ameller üç türlüdür. Biri hem amel, hem de itikad yönünden farz, diğeri itikat yönünden değil yalnız amel yönünden farzdır. İkincisi fazilettir, yani sünnet, yahut müstahap, yahut nafiledir. Üçüncüsü haram, yahut mekruhtur. Allah'ın farz kıldığı ameller, O'nun emri, iradesi, meşîeti, kazası, takdiri, rızası, muvaffak kılması ve yaratması iledir. Yani kulun işini yaratması, hükmüne uygun olarak olmaktadır.
İmam Âzam'ın metinde "Bunlar Allah'ın, kavli, hükmü, ilmi ve Levh-i Mahfuz'daki yazısı iledir," sözü açıktır, izaha ihtiyacı yoktur. Bu, meşîet ile irade arasındaki farktır. Meşîet şuhûdiyet mertebesinde olup ezelîdir. İrade meşietin, var olma anında işe tâalluk etmesidir. Bu makamda benim kalbime doğan düşünce budur. Doğrusunu Allah bilir. Yine "Allah'ın hükmü iledir" sözü de açıktır. Zira bununla ya özel olan hüküm kasdedilir. Bu da birinci kaza manasındadır. Yahut bu âlemdeki oluş dünyasına ait emir kasdedilir. Bu manada emrin bahsi geçmiştir.
Faziletler kısmına dahil olan ameller ise Allah'ın emri değildir. Yani fazilet, kafi yahut zannî bir hükmü gerektiren emir ile değildir. Ancak istihsan yolu ile o emrin mefhumuna dahil edilmiştir. Fazilet cinsinden olan ameller de İmam Âzam'ın:
"Lâkin bu ameller, Allah'ın meşîeti, mahabbeti, rızası, kazası, takdiri, muvaffak kılması, yaratması, iradesi, hükmü, ilmi ve "Levh-i Mahfuz"daki yazısı iledir."sözünün mefhumuna dâhildir. Bizler Levh-i Mahfuz'a, kaleme ve Levh-i Mahfuz'da bulunan bütün yazılara inanırız. Günah, Allah'ın emri ile değildir, lâkin meşieti, iledir, mahabbeti ile değildir. Kazası iledir, rızası ile değildir. Takdiri ve yaratması iledir. Tevfiki ile değildir. Allah'ın kulu muvaffak kılması Levh-i Mahfuz'da onu yazması iledir.
İbn-i Humam'ın "Müsâyere"de zikrettiğine göre, Ebû Hanîfe'den iradeyi rıza ve mahabbet, cinsinden kabul edip meşieti böyle kabul etmediği rivayet edilmiştir. Çünkü İmam'dan şöyle bir fetva rivayet ediliyor: bir kimse karısına seni boşamak istedim (şi'tü lâfzı ile) derse ve boşamayı niyet ederse karısı boş olur. Boşamayı murad ettim, yahut sevdim, yahut razı oldum, ifadeleri ile söyler de boşamayı niyet ederse karısı boş olmaz. Çünkü meşîet, rıza, mahabbet ve irade sıfatları kullarda farklı manalara gelmektedir. İbn-i Humam'ın rivayet ettiği bu söz, dediği gibi değildir. Ehl-i Sünnet'in çoğunluğunun görüşüne muhaliftir. Peygamber aleyhisselâm'dan, selef âlimlerinin ittifak ettikleri:
"Allah'ın dilediği olur, Allah'ın dilemediği olmaz." sözü rivayet yolu ile sabit olmuştur.
Mutezile bu iki esasta Ehl-i Sünnet'e muhalefet ederek Allah Teâlâ'nın kötülükleri murad etmesini inkâr etmişlerdir. Delilleri de kendi inançlarınca
"Allah kullarına zulmetmeyi murad etmez."
"*Allah kullarının küfrüne rıza göstermez."*
"Şüphesiz Allah kötülükleri emretmez."
"Allah fesadı sevmez." mealindeki âyet-i kerîmelerdir. Onların bu görüşleri, irade, mahabbet, rıza ve emrin birbirinden ayrılmaz mefhumlar olduğu inancına dayanmaktadır, Mutezile taifesi derler ki; Allah Teâlâ, kâfirin iman etmesini murad etmiştir, küfretmesini değil. Yine isyanda bulunan kişinin kötülük yapmasını değil itaat etmesini istemiştir. Zira onlara göre, çirkin olan bir işi murad etmek de çirkindir. Buna göre, Mutezilenin inancında kulun işlerinin çoğu Allah iradesinin hilâfına olmaktadır. Halbuki Allah'ın âyetleri açıkça onların söyledikleri hilâfına delâlet etmektedir. Nitekim Cenabı Hak şöyle buyuruyor:
"Kime hidayet etmeyi dilerse, onun göğsünü İsâm'a açar, gönlüne genişlik verir. Her kimi de sapıklığa bırakmak isterse, onun kalbini öyle daraltır, sıkıştırır ki, iman teklifi karşısında göğe çıkacakmış gibi olur." [199][199]
"Eğer Allah dileseydi bütün insanlara hidayet verirdi." [200][200]

---
[196][196] Al-i İmran: 3/57.
[197][197] Zümer: 39/7.
[198][198] En-Nahl: 16/90.
[199][199] Er-Râ'd: 13/31.
[200][200] Es-Secde: 32/13.

“Eğer dileseydik heskese hidayetini verirdik.” [201][201]
“Allah dilemeyince siz dileyemezsiniz.” [202][202]
“Allah dilediğini hükmeder.” [203][203]
“Allah, yaptıklarından sorumlu değildir, fakat kullar sorumlu darlar.” [204][204]
Rivayet edildiğine göre, Mutezilenin ileri gelenlerinden biri olan Kadı Abdul-Cebbar el-Hemedânî Sahıb b. Abbad'ın huzuruna gitmiş. Ehl-i Sünnet imamlarından biri olan Ebû İshak el-İsferayîni de Sahibin yanında bulunuyordu. Abdül-Cebbar, Ebû İshak'ı görünce:
“Kötülüklerden münezzeh olan Allah'ı noksan sıfatlardan beri kılarım.” dedi. Buna karşılık Üstaz Ebû İshak da:
“Mülkünde dilediğinden başkası bulunmayan Allah Teâlâ'yı tenzih ederim.” şeklinde mukabele etti. Kadı Abdül-Cebbar bunun üzerine:
“Rabbimiz, kendisine isyanda bulunulmasını diler mi?” deyince: Üstaz Ebû İshak:
“Rabbimize zorla isyan yapılabilir mi?” dedi. Kadı Abdül-Cebbar:
“Allah beni hidayetten meneder ve benim üzerime kötülükle hükmederse ne olacak söyle? Bana iyilik mi, kötülük mü etmiş olur?” Üstaz:
“Eğer Allah seni, lehinde olan şeylerden menederse kötülük etmiş olur, fakat kendi hakkından menederse Allah'tır, rahmetini dilediğine tahsis eder.” dedi. Bunun üzerine Kadı Abdül-Cebbar mars oldu.
Sözün kısası, güzellik kulun kendi işidir. Dünyada öğülmeyi âhirette ise sevaba nail olmayı gerektirir. Çirkin işler de yine kulun işlerinden olup dünyada kötülenmeyi, âhirette ise azabı gerektirir. Şu var ki kötülükler Allah'ın rızası ile meydana gelmez. Ancak kazası ve iradesi ile meydana gelir. Çünkü Cenabı Hak şöyle buyuru:
“Allah kulunun küfrüne razı değildir.”[205][205]
İrade, meşiet ve takdir kulların bütün işlerine tâalluk eder. Rıza, mahabbet ve emir ancak güzel işlere tâalluk eder, çirkin işlere tâalluk etmez. Meselâ; Allah Teâlâ kullarından bazılarının kâfir olacakIarını bildiği halde onlara iman etmeyi emretmiştir.
Sonra bil ki; kulun taatı, takati ölçüsündedir. Nitekim Cenabı Allah bir ayet-i kerimede şöyle buyuruyor.
“Allah, hiçbir nefse gücünün yettiğinden başkasını teklif etmez.” [206][206]
Kulun, itaat teklifine ehil olacağı kudret, bilgi ve ibadet yönünden üzerine gerekli olan vecibeyi yerine getireceği âletlerin sağlam olmasıdır. (Meselâ, akıl ve sıhhat gibi.) Bu sebepten teklif çağına gelmemiş çocuklar ve deliler iman etmekle mükellef değildirler. Dilsiz, diliyle imanını ikrar etme yükümlülüğünde değildir. Namazda ayakta durmaktan âciz olan hasta da kıyam ile mükellef değildir. Ebû Cehil, akılsız değildi. Allah'ın varlığı ve birliğini tasdik etmeğe ve itiraf etmeğe gücüm yetmiyordu, diyemez. Sıhhat bakımından sağlam olduğu halde namazını kılmayı terkeden kimse de: namaz kılmaya gücüm yetmiyor, diyemez. Hulâsa, kul, işi kaza ve kadere bırakarak kendi kudreti dahilinde bulunan işlerinden dolayı mazeret dileyemez. Bu meselede meşhur bir müşkil vardır. Onu :
“*Kâfirleri korkutsan da, korkutmasan da birdir. Onlar iman etmez*” âyetinin tefsirinde zikrettik. Bu âyet, Allah Teâlâ'nm iman etmeyeceklerini bildiği Ebû Cehil, Ebû Leheb ve diğer muannid kâfirler [207][207] hakkında inmiştir. Buradaki müşkilin işkâl yönü açıktır. Çünkü Allah Teâlâ, o kâfirlerin, iman etmeyeceklerini ve küfür üzerinde öleceklerini bildiği halde onlara iman teklifinde bulunmuştur. Bunun cevabı şöyledir: haddizatında o kâfirlerin iman etmeleri imkânsız değildi. Zira Allah Teâlâ'nın ilmi, onların iman etmemelerine tâalluk etmiştir. Onlar iman etmemekle bir taraftan Allah'a karşı isyanda bulunmuşlardır. Bir yandan da Allah'ın emrine boyun eğmişlerdir. Bu mana şu âyetten de istifade edilir:
“Halbuki göklerde ve yerde ne varsa hepsi ister istemez O'na boyun eğmiştir ve âhirette ona döneceklerdir.” [208][208]
Yâni göklerde ve yerde ne varsa, kulların Rabbinin iradesine boyun eğmiştir. Dünyada kaderin sırrı beşer üzerine gizlidir. Belki âhirette de gizlidir. Bunu düşün Yüce Allah bir âyette şöyle buyuruyor:
“De ki tam hüccet Allah'ındır. O dileseydi hepinizi hidayete erdirirdi.”[209][209]
Hulâsa istitaat (iş yapma kudreti), kuldaki sebep ve âletler sağlam olduğu zaman işin yapılması anında Allah Teâlâ'nın yarattığı bir sıfattır. Kul eğer hayır yapmak isterse Allah Teâlâ, onun için hayır yapma gücünü yaratır. Eğer kul iradesini kötüye kullanarak kötülük yapmak isterse, Allah Teâlâ, kulda kötülük işini yapma kudretini yaratır. (Daha başka bir deyiş ile hayır yapmak üzere kula verdiği gücü Cenabı Allah kötülük yapacağı zaman elinden almaz. Çünkü bu güç dünyada yaşadığı müddet kulun kendinden ayrılmaz bir güçtür. Bu kudret alınınca kulun ölmesi gerekir. Cenabı Allah kula, dünya hayatında belli bir zaman kalma fırsatı verdiğine göre, kul bu

---

[201][201] İnsan: 76/30.
[202][202] Mâide: 5/1.
[203][203] Enbiyâ: 21/23.
[204][204] Enbiyâ: 21/23.
[205][205] Zümer: 39/7.
[206][206] El-Bakara: 2/286.

[207][207] El-Bakara: 2/6.
[208][208] Âl-i İmran: 3/83.
[209][209] En'âm: 6/149.

kudretini dilediği gibi sarf etme yetkisine sahiptir, "mütercim.") İşte böylece hayır yapma kudretini zayi etmiş oluyor. Dolayısıyla kötülenmeye ve azaba müstahak oluyor. Allah Teâlâ, kâfirleri hak sözü duymadıkları için kötülüyor. Yani kâfirler Hz. Peygamberdin sözlerini düşünerek ve gerçeği arayarak hakikatla ilgili sözleri dinlemek istemedikleri için onları kötülüyor. Amel etmek, hakkı kabul etmek için bu sözleri dinlemiyorlar, belki inkâr tariki ile dinliyorlar.
İstitaat sözü sebepler, âletler ve azaların sağlamlığı manasında da kullanılır. Nitekim Cenabı Hak şöyle buyuruyor:
"Allah'ın insanlar üzerinde yoluna gücü yetenler için Beytullah'ı ziyaret etme hakkı vardır."[210[210]]
Teklifin sıhhati, ilk manadaki istitaata göre değil de sebep ve aletlerin sağlamlığı manasındaki istitaata dayanır. Düşün ki, Ebû Hanîfe'ye göre, kudret, iki zıd manaya da yetkilidir. Yani ayni güç ile kul, iyilik de kötülük de yapabilir. Öyle ki, küfre sarfedilen kudret aynen imana sarfedilen kudrettir. Bunda bir ihtilâf yoktur. İhtilâf, kudretin tâallukundadır. Kudretin iyilik ve kötülüğe tâalluk etmesi, kudretin kendinin de iki tane olmasını gerektirmez. Kâfir, mükellef bulunduğu imana gücü yeter. Fakat, kendi ihtiyarı ile bu kudretini imana sarfetmeyip küfre sarfederek zayi etmiştir. Bu sebeple kâfir kötülenmeye ve azaba lâyık olmuştur. Yukarıdaki âyetin tefsiri sadedinde kâfirin haddizatında iman etmesinin imkânsız olmadığının izahı budur.
Başka sebeplerle imanın imkânsız olduğu istifhamına gelince, bu konuda şöyle iddia ediliyor: Allah, emrettiğinin hilafını bilmiştir, yahut murad etmiştir. Meselâ, kâfirin imanını, isyan eden kişinin itaatini istemiştir, fakat, itaat ve imanın olmayacığını bilmiştir. Bu ise kulun dış sebeplerle iman etmesinin imkânsız olduğunu gösteriyor. Bu iddiaya verilen cevap şudur: Kâfire, kendine nazaran gücü yettiği şey teklif edildiği için teklif yapıldığında bir münakaşa yoktur. Yâni kâfir kimselere de gücünün yettiği iman teklifi vukubulmuştur. Kula yapılan bu teklif, beşerin gücünün yetmeyeceği bir teklif de değildir. Bu teklifin, güç dahilinde olmayan bir şeyi teklif etmek olduğunu söyliyen kimse Allah'ın bilgisi ve iradesinin, yapılan teklifin hilâfına tâalluk ettiğini ileri sürmüştür. Hasılı kul, eğer iman ile teklif edilmeseydi, Allah'ın emrini terkettiğinden dolayı günahkâr olmayacaktı. Allah'ın ilmi ve iradesi tâalluk ettiği için kâfirin imanı ve fasıkın itaati imkânsız gibi kabul edilmiştir. Bu durum ise bize göre kulun gücünün yetmediği bir iştir. Çünkü sonunda bulunmasa da haddizatında hadis olan kudret, sağlam bir şekilde fiile tâalluk etmiştir. Bu işin esasını araştıran ilim adamlarınca görünüşte sathî bir münakaşadır. Allah muvaffak etsin. Sonra bil ki; beşerin gücü dahilinde bulunmayan işler üç mertebededir: Bunların birincisi, manası itibariyle işin mümkün olmamasıdır. Meselâ iki zıddı toplamak, eşyanın hakikatini değiştirmek, varlığı kadim olanı yok etmek gibi. Bu mefhum itibariyle imkânsızlık kadim olan kudretin sahasına girmez, nerde kaldı ki yaratılmış olan kudretin sahasına girsin. İmkânsız olan şeylerin orta derecelisi, yaratılmış olan beşer kudretinin işlere asla tâalluk etmemesidir. Cisimleri yaratmak gibi kulun kudretinin bir şeyi yaratmaya tâalluk etmesi imkânsızdır. Yahut adette imkânsız olur. Bir dağı yüklenmek, yahut göklere vasıtasız olarak çıkmak gibi. Kudretin tâallukunun imkânsız olduğu işlerin en aşağı derecede olanı, Allah'ın ilmi ve iradesi, o işin hilâfına tâalluk ettiği için o işin netice itibariyle imkânsız olmasıdır. Bu üçüncü mertebedeki durumda kula teklif yapmanın cevazı hususunda tereddüt vardır. Fakat, böyle bir işin vaki olamayacağı hususunda ihtilâf yoktur. İkinci mertebedeki işin cevazı ise ihtilaflıdır. Fakat, vaki olmayacağı hususunda ihtilâf yoktur. Üçüncüsünün vukuunun caiz olmadığı ittifakla kabul edilmiştir.

Peygamberler Masumdur.

Bütün Peygamberler küçük ve büyük günah işlemekten, küfürden ve çirkin işlerden korunmuşlardır.
Peygamberlerin evveli Hz. Âdem, Âhiri Hz. Muhammed Mustafa sallellâhu aleyhi vesellem'dir. Hz. Âdem için, peygamber değildi, demekse küfürdür. Çünkü peygamberlerin peygamberliği Kitap, Sünnet ve İcma-i Ümmetle sabittir. Hz. Peygamber'den peygamberlerin sayısı sorulunca şöyle cevap verdiği rivayet edilmiştir:
"*Yüzyirmi dörtbin, bir rivayette de, ikiyüz yirmidört bin*" buyurdu. Fakat, en iyisi, peygamberleri sayı ile sınırlamamaktır.
Peygamberler, bütün kötülüklerden ve hususiyle küfürden korunmuşlardır. Günah işlemezler, küfür halinde bulunamazlar. Zira küfür en büyük günahtır. Çirkin işlerden maksat: adam öldürmek, zina etmek, sihir yapmak, çalmak, iftira etmek, yalan konuşmak, söz gezdirmek, yetim malı yemek, kullara zulmetmek, ülkede fesad çıkarmak, gibi hallerdir.
Said b. Cübeyr'den nakledildiğine göre, bir adam İbn-i Abbas'a :
"Büyük günahlar kaçtır, yedi midir? Diye sordu." İbn-i Abbas bu adama şöyle cevab verdi.
"Yediyüze, yediden daha yakındır.O kadar var ki, ısrar edince küçük günah kalmaz hepsi büyük olur, istiğfar edince de büyük günah kalmaz, hepsi silinir."
İlim adamları büyük günahın sınırı konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. İbni Şirin'e göre, Allah Teala'nın yasakladığı işler büyük günahtır. Allah Teala'nın :
"Yasaklandığınız büyük günahlardan sakınırsanız kötülüklerinizi örteriz."[211[211]]sözü bu fikri kuvvetlendiriyor.
İmam Hasan ile Said b. Cübeyr, Dahhak ve diğerleri şöyle diyorlar.

[210[210]] Âl-i İmran: 3/97.
[211[211]] En-Nisâ: 4/31.

“Kur'an'da korkutma ve tehdit zikrine yakın olarak gelen işleri yapmak büyük günahtır.” En doğru görüş de budur.
Sonra bil ki; bir kerre de olsa farz ve vacipleri terk etmek büyük bir günah olduğu gibi, haram olan bir işi yapmak da büyük günahtır. Tenbellik sebebiyle bir kerre de olsa sünneti terk etmek ise küçük günahtır. Mekruh olan işleri yapmak, sünneti terk etmekte ısrar etmek ve mekruh olan bir işte ısrar etmek de yine büyük günahtır. Ancak, bu, farzları terk etmek ve yasaldan işlemekten daha aşağı derecede bir günahtır. Zira büyüklük ve küçüklük izafî işlerden ve nisbî hallerdendir. Bu sebeple denilmiştir ki:
“İyilerin yaptıkları iyilikler, mukarrebûnun (Allah'a çok yaklaşmış kişilerin) kötülükleri sayılır.” Yâni mukarrebûn derecesinde olan bir müslüman, eğer muttaki bildiğimiz bir müslümanın yaptığı ameli yaparsa, bu onun için günah sayılır. O'nun daha üstün mertebede bir amel sahibi olması gerekir. “Mütercim”
“Akîdet'üt-Tahavî” adlı kitabın sarihi diyor ki: Burada üzerinde derin bir şekilde düşünülmesi gereken bir nokta vardır. O da şudur: Büyük günahlar, bazen Allah'dan utanma, Allah'dan korkma, durumunu önemseme gibi haller ilâve edilerek küçük günahlar seviyesine iner. Buna karşılık, küçük günahlar da utanmazlık aldırmama Allah'dan korkmama ve durumunu önemsemeyip hakir görme sebebiyle bazen büyük günah olmaya intikal eder. Bu, bir bakıma kalbe bağlı bir iştir, yalnız fiile tâalluk eden bir mesele değildir. İnsan bunu kendinden ve başkalarından bilir. Yine büyük iyilikte bulunan kişilerden bazen iyilikleri hürmetine başkalarından affedilmeyen günahlar affedilir. Sonra en doğru görüşe göre, bu günahlardan korunma işi, peygamberler için, peygamberlikten önce de sonra da sabittir. Peygamberler, açık mucizeler ve âyetlerle takviye edilmişlerdir.
Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde şöyle bîr hadîs-i şerif vardır. Hz. Peygamber'e, peygamberlerin sayısından sorulunca:
“*Yüzyirmi dörtbindir. Üçyüzonüçü ise Resuldür. Bunların ilki Âdem aleyhisselâm, sonuncusu Muhammed aleyhisselâmdır.”* [212[212]]
Bu hadîs-i şerîf, aşağıdaki âyet-i kerîme'ye aykırı değildir. Cenabı Hak peygamberlerin sayısı hakkında şöyle buyuruyor:
“Onlardan bir kısmını size hikâye ettik, bir kısmını da zikretmedik.” [213[213]]
Çünkü bir mesele hakkında icmalin sübutu, ahvalin sübutuna aykırı değildir. Yâni bir şey hakkında umumî bir hüküm zikredilirse, ondan sonra bazı tafsilâtın verilmesine aykırı değildir. Tafsilât verilebilir. Evet, en iyisi peygamberlerin sayısını bir noktaya hasretmemek ve umumî olarak bırakmaktır. Zira sayılar, inançta itimadı ifade etmez. Belki Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi ;
“Hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler.” [214[214]] Allah'ın sıfatlarının sayısına, meleklerin adedine, kitapların, peygamberlerin ve elçilerin adetlerine dokunmadan kısaca hepsine iman etmek gerekir.

Bazı Peygamberler Kusur İşlemiştir :

Peygamberlerden bir kısmının bazı kusur ve hataları olmuştur.
Sahip oldukları yüksek hal ve makama nisbetle peygamberlerden bazılarından, gerek peygamberlikten evvel, gerekse peygamberlik menkıbeleri sabit olduktan sonra bazı hatalar zuhur etmiştir. Mesela unutarak, yahut azimeti (evlâyı) terkedip ruhsatla amel ederek Adem aleyhisselam'ın Cennetteki ağaçtan yemesi gibi. Âdem (a.s.) bu ağaca yaklaşmayın mealindeki ayet-i kerime ile kendisine işaret edilen ağaçla muayyen bir ağacın kasdedildiğini o ağacın cinsiyetinin kasdedilmediğini zannederek ağacın kendinden değil de cinsinden yemiştir. Bunda beşerî kuvvetin zaafını beşerin Allah mağfiretine kuvvetle muhtaç bulunduğunu ortaya koymak yönünden ilahî hikmet öyle gerektirmiştir. Bu konuda şöyle buyuruluyor:
“Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim kî, eğer siz günah işlemeseydiniz, Allah Teâlâ günah işleyen bir kavim yaratırdı, dolayısıyla bu kavim günah işlerler, Allah'tan günahlarının örtülmesini isterler, Allah da onların günahlarını örterdi.” [215[215]]
Bu konuda söz geniştir. Bu cümleden olarak bir nebze açıklamada bulunacağız. Yukarıdaki inanç âlimlerin çoğunluğunun üzerinde birleşmiş bulunduğu inançtır. Ancak sofilerden ve kelâmcılardan bazıları buna muhalefet etmişler, yanılma, unutma ve gafleti peygamberler hakkında caiz görmemişlerdir. Amma Hz. Peygamber'in :
“*Muhakkak benim kalbimi dünyaya ait bazı istekler kaplar ve Ben günde yüz kerre Allah Teâlâ'ya karşı istiğfar ederim.”* [216[216]] hadisinin tefsirinde İmam Fahreddin er-Râzî şöyle diyor: “Bil ki “ğayn” kalbi kaplar ve bir kısmını perdeler. Bu ince bulut gibidir, ki havaya arız olur. Havada görülen ince bulut dünyayı kısmen perdelese de güneşin kendini perdeleyemez. Ancak güneşin ışığının tam olarak görünmesine engel olur. Bu hadîs-i şerifin üç türlü tevili vardır. Birincisi şudur: Allah Teâlâ, Peygambere Hz. Muhammed Mustafa sallellahu aleyhi vesellem'e, kendisi bu dünyadan ayrıldıktan sonra ümmetinde meydana gelecek ihtilâfları, musibet ve günahları

[212[212]] Ahmed b, Hanbel Müsned.
[213[213]] Sâffât: 40/78.
[214[214]] El-Bakara: 2/286.
[215[215]] Müslim, Sahih, c. IV, s. 2106, Tevbe, Hadis No. 2749.
[216[216]] Müslim, c. IV, s. 2075, H. No. 2702.

bildirdiği için Hz Peygamber bunu hatırladığı zaman kalbinde bir perde ve ızdırap hisseder, dolayısıyla ümmeti için istiğfar ederdi. Derim ki, Hz. Peygamber büyük ve yüksek bir makamda bulunmakla beraber o makamı devamlı hatırlama yönünden bu görüş akla uzaktır. İkincisi şudur: Hz. Peygamber bir halden, daha üstün bir hale intikal ederdi O'nun istiğfarı bunun içindi. Yani bu halin en yüce bir hal olduğuna inandığı için istiğfar ederdi. Bu mâna Cenabı Hakk'ın ;

"Muhakkak âhiret hayatı senin için dünya hayatından ziyade hayırlıdır." 217[217] mealindeki âyete uygundur.

Üçüncüsü: Gayn, Allah'a muhabbet yolunda Hz. Peygamber'e gelen manevi sarhoşluk halinden ibarettir. Öyle ki bu hal onu kendinden geçiriyordu. Sarhoşluk hali gidince bu duruma intikalinden ötürü istiğfar ederdi. Bu tevil, hakikat erbabının tevilidir. Ben derim ki;

"*Benim Allah'a yakın öyle bir saatim vardır ki, mukarreb meleklerden herhangi biri benimle beraber olmaya gücü yetmez.*" 218[218]

Ancak şu var ki, Hz. Peygamber'in istiğfarı, Allah aşkı yolunda kendisine gelen sarhoşluk halinin gitmesi ve normale dönmesinden dolayı değildir. Belki mahvolmaktan dolayıdır. Çünkü Hz. Peygamber:

"*Muhakkak benim kalbime bir perde gelir, öyle ki, çokluğu teklikten menetmeyen cemul-cem' makamında rabbimle birlikte bulunmaktan beni meneder ve vahdeti kesretten menetmez.*"219[219] buyuruyor.

Bu hadiste çokluktan maksat kâinattır. Birlik ve teklikten maksat Allah'ın birliğidir. Hususiyle bu durum, risalet makamındadır, davet vazifesini tebliğ makamındadır. Hz. Peygamberi en mükemmel makamdan meneden her şeyden istiğfar etmek daha uygundur.

Gayn'ın, başkalarını düşünmek, alâka kurmaktan ve meşguliyetlerin sıkıntısından kinaye olduğu da söylenmektedir. Lezzetleri kontrol etmek, sıfatları müşahede etmek manasından kinaye olarak da tefsir edilmektedir. Bu, aynen ilim, iman ve amelin süsü ve ihsanıdır. Nitekim İhsan hadisi de buna işaret ediyor. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi veselem şöyle buyuruyor:

"İhsan, her ne kadar görmesen de Allah Teâlâ'yı görür gibi ona ibadet etmendir." 220[220]

Burada Allah'ı görür gibi ibadetten maksat, Allah'a kulluk makamında o dereceye varmandır ki, hatırına Allah'tan başkası gelmemelidir. Kalbler düşüncelerden boş olmaz. Hz. Peygamber'in kalbine Allah'tan başka bir düşünce geldikçe bu düşünceden dolayı Allah'a karşı istiğfar ederdi. Nitekim bu manaya hocalar hocası Eb'ul-Hasan el-Bekrî arif îbn-il-Fânz da işaret etmişlerdir. Şöyle diyorlar:

"Sehven de olsa, senden başka bir istek hatırıma gelse, mürted olduğuma hükmederim."

Bu ibarelerden işaret ehlinin şu sözlerinin manası anlaşılır: "İyilerin iyilikleri, mukarrebûn derecesindeki kulların kötülükleridir."

Dördüncüsü: Zahir ehlinin tevilidir. O da şudur: Kalb, düşüncelerden, dünyaya ait isteklerden, şehvet düşüncelerinden, çeşitli meyil ve arzulardan boş değildir. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem beşeriyet icabı kalbe gelen bu gibi düşüncelerden dolayı onları defetmek için Allah Teâlâ'yı karşı istiğfar ederdi. Ben de zahir âlimlerine uyarak derim ki bu tevilin beşincisi şudur: Hz. Peygamberin istiğfarı ibadetlerin sonunu düşünmekten, yahut taattaki noksanlıklardan yahut nimetler karşısında şükürden aciz olmaktan dolayı idi. Hz. Peygamber bu sebeple namazı tamamladığı zaman istiğfar ederdi. Yine kaza-i hacetten çıktığı zaman bu sebeple duada bulunurdu. Râbiat'ül- Adeviyye'nin şu sözü de bu kabildendir:

"Bizim istiğfarımız, çok istiğfarlara muhtaçtır." Bunun iki manası vardır: biri diğerinden daha doğrudur, Biz bu makamdan sadede gelelim.

Kadı Ebû Zeyd "Usûl-i Fıkıh" adlı kitabında şöyle diyor: Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in işleri (an kasdın) dört kısma ayrılır. Vacib, Müstahab, Mubah ve Zelle. Bunlar Hz. Peygamber'den bilerek vaki olur. Uyuyan ve yanılan kişilerde olduğu gibi kendi iradesi dışında vukubulan işlere itibar yoktur. Zira bu işler hitaba dahil değildir. Sonra zelle, yapan kimse tarafından, zelle olduğunu açıklamaya yakın olması lâzımdır. Meselâ; Musa aleyhisselâm, kıptîyi bir yumrukta öldürdüğü zaman: "Bu şeytanın işlerindendir" demek suretiyle zellesini kendi ifadesiyle açıklamıştır. Bu açıklama yahut Allah tarafından yapılır. Nitekim Allah Teâlâ, Âdem aleyhisselâm'dan bahsederken;

"Âdem, rabbine isyan ederek şaşırdı." 221[221] buyuruyor. Bununla beraber Âdem aleyhisselâm'ın bu zellesi, peygamberliğinden önce idi. Çünkü Allah Teâlâ, yukarıdaki âyetin devamında:

"*Sonra rabbi onu seçip tevbesini kabul buyurdu ve ona doğru yolu gösterdi.*" 222[222] buyuruyor.

Zelle, açıklamadan boş olmayınca, yani açıklamaya muhtaç olunca kendisine uyulmak caiz olmadığı hususunu anlamak kimse için zor değildir. Dolayısıyla diğer üç neve itibar etmek kalıyor. Şemsül Eimme de bunun benzerini söylemiştir.

İbn-i Humam demiştir ki:

"Ehl-i Sünnet'in Cumhuruna göre ihtiyar ve tercih edilen görüş, peygamberlerin sadece büyük günahlardan

---

217[217] Duha:93/4

218[218] Kaynağını bulamadım

219[219] Kaynağım bulamadım

220[220] Buhari, c. I, s. 18, Amire, K. iİman,

221[221] Tâhâ: 20/121.

222[222] Tâhâ: 20/122.

korunmuş oldukları, küçük günah işlemekten korunmuş olmadıklarıdır. Bu ister hata ile olsun, ister yanılarak olsun aynıdır.
Ehl-i Sünnet âlimlerinden, küçük günahların sehven de olsa mümkün olmadığını söyleyenler de vardır. Doğrusu, peygamberlerin, işlerinde yanılmalarının caiz olduğudur. Hasılı Ehl-i Sünnetten hiçbir âlim, bile bile peygamberlerden yasaklanmış bir işin çıkmayacağını caiz görmemiştir. Ancak yanılma ve unutma yolu ile böyle bir hatanın sudur edebileceğini söylemişlerdir ki buna zelle denilir.
Konevî bu konuda şöyle diyor:
Bazıları demiştir ki İsmet, Allah Teâlâ'nın halis ihsanıdır, kulun bunda bir ihtiyarı yoktur. Bu da şöyle oluyor: ya Allah Teâlâ, peygamberleri, meleklerin yaratılışında olduğu gibi, başkalarına muhalif tabiatta yaratmıştır ki bu tabiat sebebiyle günaha meyletmezler, Allah'a taattan kaçmazlar. Yahut, Allah Teâlâ, kendilerini beşer tabiatında yaratmış fakat, cebren himmetlerini kötülüklerden çevirmiş ve taatlara çekmiştir. Âlimlerden bir kısmı da demişlerdir ki; ismet, Allah Teâlâ'nın bir fazlı ve lûtfudur. Lâkin bu sıfat, peygamberlerin ihtiyarları ismetten sonra taata yönelik, kötülükten sakınacak şekilde bulunmaktadır. Şeyh Ebû Mansûr el-Mâtüridi de bu görüşe meylederek şöyle demiştir: Peygamberlerdeki ismet sıfatı mihneti, yani ibtilâ ve imtihanı yoketmez. Yâni peygamberleri taata mecbur kılmaz ve isyandan da aciz kılmaz. Belki ismet Allah Teâlâ tarafından bir lütuftur. Peygamberi hayır işlemeğe sevkeder, kötülükten meneder. İbtilâ ve ihtiyar manasını gerçekleştirmek için peygamberlerin irade ve ihtiyarları baki kalır.

Hz. Peygamber’in Vasıfları.

Hz. Muhammed sallelahu aleyhi vesellem Allah'ın elçisidir. Nebisidir. Kuludur. Seçtiğidir. Mustafa’sıdır.
Hz Peygamberin künyesi şöyledir. Muhammed b. Abdillâh b. Abdil Muttalib b. Hâşim b. Abd-i Menâf b. Kusay b. Kilâb b. Mürre b. Kâ'b b. Lûey b. Gâlib b. Fehr b. Mâlik b. Nadr b. Kinane b. Hazîme b. Müdrike b. İlyas b. Mudar b. Nezzar b. Ma'd b. Adnan. Hz. Peygamber'in buraya kadarki nesebinde hiçbir âlimin ihtilâfı vuku'bulmamıştır.
Hz. Peygamber, Alah Teâlâ'nın elçisi, yani Resulü olup getirdiği şeriat, kendinden önceki dinleri neshetmiştir. Hz. Peygamber sallelIahu aleyhi vesellem bir hadis-i şeriflerinde:
“Hristiyanlar İsa aleyhisselâm'ı medhettiği gibi beni medhetmeyin. Allah'ın kulu ve elçisi, deyin.”[223[223]] buyuruyor.
Hz. Peygamber bu hadislerinde varlık bakımından önce olduğu için kulluğu elçilik üzerine takdim etmiştir. Ve kulluk makamından istinkâf etmedeğine delâlet etmesi için böyle söylemiştir. Belki kendisinin bununla iftihar ettiğine işaret olsun diye böyle söylemiştir.
Sonra metinde peygamberliği elçilik üzerine takdim etmekte, görülen âlemdeki varlıklara uygun olduğunu bildirmek ve iki mefhum arasındaki meşhur farka işaret etmek içindir. Nakledildiğine göre Nebi resûl'den daha umumidir. Zira resul, tebliğ ile emredilen kişidir. Nebi ise kendisine vahiy gelen kişidir. Nebî tebliğ ile emredme yahut emredilmeme yönünden daha umumidir. Kadı Iyaz demiştir ki Cumhur'un sahip olduğu sağlam görüş şudur: Her Resul Nebî'dir. fakat her Nebî Resul değildir. Bir görüşe göre de Nebi emredilmeyen peygambere tahsis edilmiştir. Her ikisinin de eş manalı kelimeler olduğu
“Biz senden evvel hiçbir resul ve hiçbir nebi göndermedik ki, o bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun arzusuna şüpheler karıştırmış olmasın.” [224[224]]
Peygamberlerden resul ve nebi olanlar hakkında gelen bazı hadisler de bize bu iki mefhumun birbirinden ayrı manalar taşıdığını ifade etmektedir. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem ise:
“Ey Nebi, ey Resul!” ifadeleri ile muhatap olmuştur. Çünkü Hz. Peygamber peygamberlerin bütün sıfatlar ile vasıflanmıştı. Allah Teâlâ'nın:
“Muhammed, sizden hiçbir erkeğin babası olmamıştır, lâkin Allah'ın resulü ve peygamberlerin sonuncusu olmuştur.”[225[225]]
Âyetinde İsra hadislerinden birinde rivayet edilen şu manaya işaret vardır: İsrâ gecesinde Allah Teâlâ ona şöyle buyurdu:
“Ben seni yaratılış bakımından nebilerin ilki, gönderiliş bakımından ise sonuncusu kıldım,” Bu manadaki hadisi Bezzar da Ebû Hüreyre'den rivayet etmiştir.
İmam Fahreddin er-Râzi bu konuda şöyle diyor:
“Gerçek şu ki Hz. Muhammed sallellahu aleyhi vesellem peygamberliğinden önce hiçbir peygamberin şeriatı üzerinde değildi. Hanefî âlimlerinden araştırıcı olanlar yanında tercih edilen görüş de budur. Çünkü Hz. Peygamber hiç bir Nebî'nin asla ümmeti değildi. Ancak o, risaletinden önce de Nebîlik makamında idi. İbrahim aleyhisselâm ve diğer peygamberlerin şeriatından doğru keşifler ve gizli vahiy ile bu nübüvvet makamında kendisine görünen en doğru bir yolda amel ederdi.
Konevî de bu görüşü “Umdetünnesefî” adlı kitapta nakletmiştir. Bu görüş bir topluluğun dediği gibi Hz.

[223[223]] Buharı, Enbiya, Bab, 48. Ahmed b. Hanbel, c. 1, b. 23.
[224[224]] Hac: 22/52.
[225[225]] Ahzâb: 33/40.

Peygamberin peygamberliğinin kırk yaşından sonrasına hasredilmiş olmadığına delâlet eder. Belki Hz. Peygamber'in doğduğu günden itibaren peygamberlik vasfı ile vasıflanmış bulunduğuna işaret eder. Hatta, *"Âdem su ile çamur arasında iken ben peygamber idim"* hadisi, Hz. Peygamber'in, bu gölge âlemi yaratılmadan evvel ruhlar âleminde nebîlik vasfı ile vasıflanmış bulunduğuna delâlet eder. Bu, Hz. Peygamber'e mahsus bir vasıftır. Peygamberlik için yaratıldığı ve risalet için hazırlandığı mânasına hamledilmiş değildir. Huccetül-İslam İmam Gazalî'nin sözlerinden de bu anlaşılmaktadır. Zira bu takdirde Hz. Peygamber'in başkalarından ayrılmaz, hattâ halk arasında bu sıfat ile methedilmesi caiz olurdu. Sonra Hz. Peygamber'in nebilik ve resüllüğü mucizelerle sabittir. Belki Hz. Peygamber'in kendisi zat ve sıfat bakımından başlı başına bir mucizedir. Nitekim Kaside-i Bürde sahibi bu konuda şöyle diyor:
"Cahiliyette ilim, yetimlik durumunda mükemmel terbiye edilme, ümmî olan peygamberde, sana mucize olarak yeter." Şâir Hassan b. Sabit de şöyle diyor:
"Hz. Peygamber'de açık mucizeler bulunmasa da, sana apaçık hayırla gelirdi."
Bunun açıklaması şöyledir: Yalancılardan kim peygamberlik iddiasında bulunmuşsa, azıcık aklı olanlar yanında cehaleti ve yalanı ortaya çıkmıştır. Belki şöyle denilmiştir: içinde bir sır gizlenenin sırrını Allah Teâlâ, mutlaka yüzünde meydana çıkarır öyleki lisanında sürçmelerle yalanı meydana çıkar. Şu âyet-i kerime bu hususu takviye etmektedir:
"Allah, gizlediklerinizi açığa çıkarır." [226[226]]
Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem dünya ve âhirete ait makamlardaki gerçek kerametleri ile Allah tarafından seçilmiştir.
Nitekim O'nu medih sadedinde imam Busîrî şöyle diyor:
"Eğer Hz.peygamber olmasaydı,dünya yokluktan varlık sahasına çıkmazdı."

Hz. Peygamber Büyük-Küçük Hiç Bir Günah İşlememiştir.

"Allah seni affetti, onlara niçin izin verdin?" [227[227]]
"Hiçbir peygamber için yeryüzünde ağır basmadıkça (düşmana üstün gelmedikçe) esirleri bulunmak (bunlardan fidye almak) vuku bulmamıştır." [228[228]]
Âyetleri nail bulundukları en yüksek makama nisbetle evlâyı terk etmek mânasına hamledilmiştir.

Hz. Peygamber'den Sonra İnsanların En Faziletlisi:

Hz. Peygamber'den sonra insanların en faziletlisi Ebû Bekr es Siddîk radıyellahu anh, sonra Ömer b, Hattab, sonra Osman b. Affan, sonra Ali b. Ebû Tâlib radıyalîahu anhum'dur.
Burada Hz. Peygamber'den sonra demek, Hz. Peygamber'in varlığından sonra dünyada bulunduğu halde demektir. İsa aleyhisselâm'ın yeryüzüne inmesi her ne kadar Hz. Peygamberden sonra olacaksa da esas peygamberliği ondan evvel olmuştur, dünyadaki varlığı da öncedir. İmam Âzam'in yukarıdaki söz ile zaman bakımından uzaklığı kasdetmiş olması uzak bir ihtimal değildir.
"Şerh'ul-Makâsid"da büyük âlimlerin şu görüşe sahip bulundukları zikredilmektedir: Peygamberlerden dördü yaşayanlar zümresindendir. Bunlar da Hızır, İlyas, yeryüzünde; İsa ile İdrîs aleyhimesseIâm ise gökyüzünde yaşamaktadırlar. Hasılı peygamberlerden sonra insanların en üstünü Hz. Ebû Bekir'dir.
Hz. Ebû Bekr'in cahiliyet devrindeki ismi Abd'ül-Kâbe idi. Resülullah sallellahu aleyhi vesellem kendisine "Abdullah" adını vermiştir. Hz. Ebû Bekr'in babasının ismi "Ebû Kuhâfe Osman b. Âmir b. Kâ'b b. Sa'd b. Teym b. Mürre b. Kâ'b b. Lüey b. Gâlib b. Fehr el-Kureşi es-Sıddîk et-Teymi'dir. Sıddık adını çok doğru olması, hakkı kuvvetle kabul etmesi, inancının ve tasdikinin kuvvetli olması dolayısıyla almıştır. Gelmiş ve gelecek velilerin en üstünüdür. Hz. Ebû Bekr'in velilerin en üstünü olduğu hususunda icma vaki olmuştur. Rafizilerin buna muhalefetlerine itibar yoktur. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem onu, kendi yerine namazı kıldırmak için öne geçirmiştir ve o, gerçek bir halifedir.

Hz. Peygamberin Ebû Bekir'i Yazılı Bir Ahit İle Halife Nasb Etmekten Vazgeçmesi :

Buharî ve Müslim'de Hz. Aişe'den şöyle dediği rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber hasta olunca ;
"Ebû Bekr'i ve kardeşini bana çağır ki Ebû Bekir için bir yazı yazdıracağım. Zira ben bir kişinin (hilâfeti temenni ederek) ben Ebû Bekir'den daha liyakatliyim, demesinden korkuyorum, Allah da, müslümanlar da Ebû Bekir'den başkasını kabul etmez." buyurdu.[229[229]]
Hz. Ömer'in vefatından önce ;

[226[226]] El-Bakara: 2/72.
[227[227]] Et-Tevbe: 9/43.
[228[228]] El-Enfâl: 8/67.

[229[229]] Müslim. Sahih, e. IV, s. 1857, Hadis No: 2387; Buharî, Sahih.

“Eğer benden sonra bir halife seçersem, benden daha hayırlı olan Hz. Ebû Bekir bunu yapmıştır. Eğer bir halife seçmezsem benden daha hayırlı olan Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem de bunu yapmamıştır.” sözünden kasdettiğj mana, şu olsa gerek: Yani Hz. Peygamber, yazılı bir ahid ile halife nasbetmemiştir. Eğer bir ahid yazacak olsa, bunu Hz. Ebu Bekir için yazardı. Belki bunu yazmak istedi, fakat sonradan terketti. Ve *“Allah Teâlâ da müslümanlar da Ebû Bekir'den başkasını kabul etmez.”* buyurdu. Bu söz, mücerred bir ahid yazmaktan daha mübalâğalı olmuştur. Zira bu söz, müslümanlara Hz. Ebû Bekr'i halife nasbetmeyi hem söz, hem de fiil ile göstermiştir. Hz. Peygamber Hz. Ebû Bekr'i kendine halife nasbetmek için rızaî bir ihtiyar ile ihtiyar etti ve bunun için bir ahidname yazmak da istedi. Sonra, müslümanların Hz. Ebû Bekir etrafında ittifak edeceklerini bilerek bu ahidnameyi yazmaktan vazgeçip, Allah'ın iradesi ve müslümanların seçmesi ile yetindi. Sonra hastalığının beşinci gününde perşembe günü yine yazmak istedi. Bazılarında, bu söz hastalık yönünden mi, yoksa uyulması gerekli olan hususlardan mı olduğu hususunda şüpheye düşünce yukarıda zikredilen sebeplere dayanarak Hz. Peygamber abidnameyi yazmaktan vazgeçmiştir. Yâni bazılarının kalbine hastalık halinde Hz. Peygamber'in yazdığı yazının muteber olup olmadığı hususunda şüphe girdi. Bu şüphe üzerine Hz. Peygamber yazı yazdırmayı terk etmiştir.
Eğer, bir halifenin tâyini ümmet üzerinde şüphe meydana getirecek işlerden olsaydı, mazeret için kesin bir şekilde onu açıklardı. Ancak, muhtelif sebepler ve deliller Hz. Ebû Bekr'în hilâfet için tâyin edildiğine ve bunu anladıklarına delâlet edince, burada maksat hasıl olmuştur. Sonra Ansar'ın hepsi Hz. Ebû Bekr'e biat etmişlerdir. Ancak halifeliğin kendisine verilmesini isteyen Sâ'd b. Ubade biat etmemiştir. Bu sebepten, Hz. Ömer ile Ebû Ubeyde ve Ansar'dan orada bulunanlar Hz. Ebû Bekr'e biat edince bir sahabi gelip;
“Sa'd'ı öldürdünüz.” demiştir. Hz. Ömer bunun üzerine:
“Onu Allah öldürmüştür.” cevabını vermiştir. Hem sahabeden hiçbiri Hz. Peygamber'in Ebû Bekir'den başka Hz. Ali, Hz. Abbas ve başka kimseler hakkında birini hilâfet için nasbettiği hususunda açık bir şekilde beyanda bulunduğu rivayet edilmemiştir. Eğer olsaydı Hz. Ömer ile Ebû Ubeyde'nin bunu açıklamaları gerekirdi.
İbn-i Batta'nın rivayet ettiğine göre, Ömer b. Abdil-Aziz Muhammed b. Züheyr el-Hanzalî'yi Hasan-i Basrî'ye göndererek:
“Hazreti peygamber Hz. Ebû Bekr'i halîfe tayin etmiş midir?” diye sorunca:
“Senin arkadaşın (Yâni Ömer b. Abdil-Aziz) şüphede midir? Evet, kendinden başka ilâh bulunmayan Allah'a yemin ederim ki, Hz. Peygamber Ebû Bekr'i halife nasbetmiştir. Muhakkak Hz. Ebû Bekir, hilâfet makamına oturmakta Allah için en seçkin kişi idi.”
Metinde geçtiği üzere, “Hz. Peygamber'den sonra insanların en hayırlısı” ibaresinde insan kaydını koymanın sebebi, Cebrail, Mîkâil, İsrafil, Azrail, Arş'ı yüklenen meleklerle Mukarrebûn meleklerden Kerûbbiyyûn gibi seçkin melekler insanların avam tabakasından daha üstün olmalarına binaendir. Bu melekler her ne kadar müctehidlerin sözlerinden anlaşılan en doğru görüşe göre nebi ve resullerden daha aşağı mertebede iseler de onlar insanların avam tabakasından daha yukarı mertebededirler. Din işinde bu mesele için kesin bir zaruret yoktur.

Hz. Ömer'in Fazileti:

Hz. Ebû Bekir'den sonra insanların en üstünü Ömer b. Hattab'tır. Künyesi şöyledir: Ömer b. Hattab b. Nüfeyl b. Abd'il-Uzza b. Rebâh b. Abdillâh b. Kard b. Dırah b. Adîy b. Kâ'b-el-Kureşî el-Adevî. Hz. Ömer'in meşhur olan künyesi Faruk'tur. Yâni hak ile bâtılı birbirinden ayırmak hususunda mübalâğa edici demektir. Çünkü Hz. Peygamber sallellahu aleyhi veseilem onun hakkında şöyle buyurmuştur :
“Şüphesiz, hak Ömer'in lisanı üzerinde gelir,” 230[230]
Bir görüşe göre, muvafık ile münafıkı birbirinden ayırdettiği için Hz. Ömer bu künyeyi almıştır. Hz. Ömer hakkında şu âyet-i kerime inmiştir:
“Sana indirilen Kur'an'a ve senden önce indirilen kitaplara iman ettik, diye boş iddiada bulunanlara bakmaz mısın? O azgın şeytana karşı muhakeme olmak istiyorlar.” 231[231]
Âlimler; Hz. Ömer'in fazileti ve halifeliğinin gerçek olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Hz. Ömer'in şehid edilmesi ve Hz. Osman'ın vefatından evvel biat etmesi uzun bir şekilde Buhârî'de zikredilmiştir. Oraya müracaat, edilmelidir.

Hz. Osman'ın Fazileti:

Hz. Ömer'den sonra insanların en üstünü, üçüncü halîfe Hz. Osman b. Affan'dır. Künyesi şöyledir: Osman b. Affan b. Âs b. Ümeyye b. Abdiş-Şems b. Abd-i Menâf b. Kusay el-Kureşî el-Emevî.
Hz Osman Zün-Nüreyn lâkabı ile meşhurdur. Bu lâkabı almasının sebebi, Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in iki kızı ile evlenmiş bulunmasıdır. Hz. Peygamber'in bir kızı ölünce ikinci kızını ona nikahlamıştır. Ve bu kızının da ölmesi üzerine buyurmuştur ki:

230[230] Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. II. 53; İbn-i Mace, Mukaddime, II.
231[231] En-Nîsâ: 4/60.

“Başka bir kızım daha bulunsa, onu da Osman'a nikâh ederdim.” Hattâ şöyle denilmektedir;
“Âdem âleyhisselâm'dan beri Kıyamete kadar hiçbir peygamber'in iki kızını Hz. Osman'dan başkasının nikahladığı vâki olmamıştır. Hz. Osman'ın bu künyeyi, Hz. Peygamber Ebü Bekir radıyellahu anh'a bir kerre, Hz. Osman'a ise iki kerre dua ettiği için aldığı da söylenmektedir.

Hz. Alî'nin Fazileti:

Hz. Osman'dan sonra insanların en üstünü Hz. Ali b. Ebi Talib'tir. Onun da künyesi şöyledir: Ali b. Ebî Tâlib b. Abdil-Muttalib b. Hâşim b. Abd-i Menaf b; Kusay el-Kureşî el-Hâşimî." Hz. Ali'nin meşhur ofan künyesi Murtaza'dır. Hz. Ali, Hz. Peygamber'in kızı Fatımat'üz-Zehrâ'nın kocası, Hz. Peygamber'in amcasının oğludur. Hz.Ali yüksek derecede ilim sahibi idi. Sahabenin büyüklerinin kendisinden sordukları müşkül meseleler karşısında verdiği fetvaları çoktur ve meşhurdur. O'nun bu fetvalarının çokluğu Hz. Peygamber'in kendisi hakkında buyurduğu;
“*Ben ilmin şehriyim, Hz. Aîi de kapısıdır.*” [232[232]]
“Sizin en iyi hüküm vereniniz Ali'dir.” sözlerini doğrulamaktadır.
Dört halifenin faziletleri hadis kitaplarında yazılıdır, onların hayat hikâyeleri ile şemailleri ilim adamlarının lisanlarında şöhret bulmuştur. “Mişkât”, şerhi “Mirkât” da bir kısmını açıklamışızdır. Hz. Ebü Bekir'in üstünlüğüne delâlet eden en kuvvetli delil, Hz. Peygamber'in, hastalığı zamanında gece ve gündüz onu halka imamlık yapmaya nasbetmesidir. Bunun için sahabenin büyükleri demişlerdir ki; “Hz. Peygamber'in dini işlerimiz için seçtiği kişiyi dünya işlerimiz için nasbetmeye hiç razı olmaz mıyız?
Sonra Cumhur-i sahabenin, Hz. Ebû Bekr'in hilâfet makamına nasbi ve diğerlerinin de son durumda onlara ittibaı konusunda ittifakları vardır. el-Hulâsa adlı kitapta şöyle bir ibare vardır: “İki kişinin bilgi ve hal gidiş bakımından durumları bir olsa, fakat kıraat bakımından biri diğerinden daha iyi olsa, buna rağmen cemaat diğerini imamlığa geçirse cemaat hataya düşmüş olur. Yine bunun gibi, bilgi ve ahlâk bakımından birbirine denk olan iki kişiden biri muhakeme usullerini bilmek bakımından diğerinden daha üstün olsa, buna rağmen diğerini kadılığa nasbetseler, yine hata işlemiş olurlar.
Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in üstünlüğü hakkında Ehl-i Sünnet âlimleri arasında ittifak edilmiştir. Bu tertip Hz. Osman ile Hz. Ali arasında da aynendir. Ehl-i Sünnet âlimlerinin ekserisinin görüşü de budur. Ancak Küfe ve Basralılardan buna muhalif bir görüş rivayet edilmektedir.
Sonra bil ki, Rafızilerle Mutezilenin çoğunluğu Hz. Ali'yi Hz. Ebû Bekir üzerine üstün tutmaktadırlar. Ebû Hanîfe hazretlerinden de Hz. Alî'yi Hz. Osman'a üstün tuttuğu yolunda bir rivayet nakledilmektedir. En sağlam görüş, Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğunluğunun kabul ettiği kuvvetli görüştür. Ebû Hanife'den rivayet edilen kuvvetli görüş de bu yoldadır. Nitekim metinde de bu görüş üzre halifelerin tertibini yapmıştır.
“Şerh'ul-Akâid”de de selef âlimlerinin görüşlerini bu tertip üzre bulduk. Doğrusu selef âlimleri bunun delilini bulmasalar bu şekilde bir tertip yapmazlardı. Selef âlimleri Hz. Osman'ı, Hz. Alî'den üstün tutmada tereddütlü olsalar gerek ki, sadece Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'i diğerlerine karşı üstün tutmayı ve Hasan ile Hüseyin'i sevmeyi Ehl-i Sünnet'in alâmetlerinden saymışlardır. El insaf! Eğer üstünlükten maksat sevabın çokluğu ise bu noktada tereddüt etmenin bir yönü vardır. Eğer, akıllı kişilerin saydıkları faziletlerin çokluğu kasdedilmişse o zaman bu noktada duraklamanın bir manası yoktur. Buradaki üstünlük sözünden maksat, Hz. Osman'ın Ali üzerine üstünlüğüdür. Hemen öncesinde duraklama sözü geçmesi bir karinedir. Yoksa dört halife arasındaki üstünlük kasdedilmiş değildir.
Muteehhirin âlimlerinden (sonraki âlimlerden) bazılarından nakledilen husus şudur: bu mânada üstünlük hakkında kesin bir hüküm yoktur. Zira bunlardan biri için rivayet edilen bir fazilet yoktur ki, diğerinin bu fazilete ortaklığı bulunmasın. Birinin bu fazilete hakikaten tahsis edilmesi takdirinde diğerinin de başkasına tahsisi gerekir. Zira bu fazilet ya haddizatındaki şerefi, yahut kemiyetinin fazlalığı sebebiyle birçok faziletlerden daha tercihli olabilir.
Başka bir haşiyeci de şöyle demiştir:
“Hz. Osman ile Hz. Ali arasındaki fazilet tercihinde duraklamaya bir sebep yoktur. Belki Hz. Ali’nin daha üstün olduğuna hükmetmek gereklidir. Zira onun hakkında menkıbelerinin yaygınlığı, faziletlerinin çokluğu, kemal sıfatları ile vasıflanmış bulunduğu ve birçok kerametlere tahsis edildiğine delâlet eden rivayetler tevatür derecesinde nakledilmiştir.” Bu haşiyecinin sözünün akışından anlaşılan manadır. Bu sebepten denilmiştir ki bu görüşte bir nevi rafızîlik rayihası vardır. Ancak bu şüphesiz bir uydurmadır. Zira Hz. Ali'nin yüksek kemalâtı ve faziletleri çoktur. Bu konudaki rivayetlerin tevatür derecesine ulaşması inkârı mümkün olmayacak bir mâna taşır. Eğer bu, sünneti terk ve iptal etmekse rivayet ve dirayet ehlinden hiçbir kişi sünnî değildir. Dinde taassubtan, hak ve yakîn olan bilgilerden uzaklaşmaktan sakın.
Hz. Ali'nin, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'den üstün kabul edilmesinin Ehl-i Sünnet mezhebine muhalif olduğunda bir gizlilik yoktur.
Selef âlimlerinin tümü bu görüştedir. Ancak, sonradan gelen âlimlerden bir kısmı Hz. Ali'nin, Hz. Osman'dan

[232[232]] Feyz'ul-Kadir, c. III s. 46, Taberanî.

üstün olduğuna meyletmişlerdir. Sahabe'den Eb'ut-Tufel bunlardandır. Eb'ut-Tufeyl'in inandığı ve Allah'ın dininde dayandığı görüş şudur: Hz. Ebû Bekr'in diğerlerinden üstün olduğu kesindir. Çünkü Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem kendisine, vekâlet yolu ile insanlara, imamlık yapmasını ona emretmiştir. Halbuki İslâm dininde biliniyor ki, imamlığa lâyık olan daha üstündür. Hz. Ali de o zaman Medine'de bulunuyordu. Sahabe'den diğer büyük sahabîler de öyle. Hastalık günlerinde Hz. Peygamber Hz. Ebû Bekr'i imamlığa üstün olduğunu bildiği için geçirmişti. Hattâ bir keresinde Hz. Ebû Bekir geri çekilerek Hz. Ömer imamlık için öne geçmek üzere iken Hz. Peygamber sallellahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdular:
"Allah da mü'minler de Ebû Bekir'den başkasını kabul etmez." Hz. Âişe'nin, babasına karşı gelme kazıyyesi meşhurdur. Hz. Ebû Bekr'in imamlık yapması, hilâfet makamına nasbedileceğine bir işaret idi. Bunun için sahebe, "Hz. Peygamber: O'nu dinî işimiz için seçti, dünyaya ait işlerimiz için biz onu neden seçmeyelim?" diyerek Hz. Ali'nin, kendisini Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer üzerine üstün tutan kimseleri, iftira eden kişiyi döver gibi dövdüğü rivayet edilmiştir.

Dört Halife Gerçek Halifedir :"

Geçmişte olduğu gibi bu dört halife hak üzerinde bakîdirler. Hak ile beraber daimdirler. Onların hepsini severiz.
Hallerinde bir değişiklik, kemallerinde bir noksanlık olmaksızın hak üzerinde bakidirler. Bu ibarede Rafızîlere reddiye vardır. Onlar üç halife hakkında şöyle derler. Üç halife Hz. Peygamber zamanındaki hallerini değiştirdiler. Onlar hakkında, faziletlerine delâlet eden ayetler, güzel hayat hikâyelerini bildiren hadisler gelmiştir. Yukarıdaki sözde Haricîlere de reddiye varıır. Onlar da Hz. Ali ve ona uyanları kâfir olduklarına hükmediyorlar. Bir mü'minin öldürülmesi günahını irtikâb ettikleri için Hz. Muaviye ve ona uyanların da kâfir olduğuna hükmediyorlar. Zira Hâricilere göre, adam öldürmek, insanı iman sınırından çıkaracak büyük bir günahtır.
Biz bu dört halifeyi severiz, sayarız. Onlardan hiçbirine sövmeyiz. Çünkü Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor.
"Benim ashabıma sövmeyin." Allah Teâlâ da ilk muhacir müslümanlar hakkında şöyle buyuruyor:
"Muhacir ve Ansar'dan İslâm'a ilk girerek öne geçen müslümanlar; bir de güzel amellerde bulunmak suretiyle onların izinde yürüyenler; Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuştur." 233[233]
Bu dört halifenin İslâm'a ilk giren ve Cennet'e ilk girecek olan müslümanlardan oldukları hususunda ittifak vardır. Bunlar, Allah'ın rıza Cennetine ilk olarak gireceklerdir. Bu âyet, onların şanlarının yüceliğine, imanlarının kesinliğine, makamlarının güzelliğine kesinlikle delâlet ediyor, ister aklî olsun, ister naklî olsun bu âyet karşısında kesin bir delilden başkası kabul edilemez. Bunlara karşı terbiyesizlikte bulunan, onlara çamur atan, onlarda var olan Hz. Peygamberle sohbet faziletine saygısızlıkta bulunanların böyle bir kat'î delilleri yoktur. Sahabe, Hz. Ebu Bekr'in Hz. Peygamberle sohbetini, arkadaşlığını inkâr eden kâfir olduğunda ittifak etmişlerdir. Çünkü onun sahabîliği hakkında nas vardır. Cenabı Hak Kur'an-ı Kerîm'de söyle buyuruyor:
"Eğer siz peygamber'e yardım etmezseniz, Allah ona vaktiyle yardım ettiği gibi yine yardım eder. Hani Mekke müşrikleri onu Mekke'den çıkardıkları zaman ikinin ikincisi (Hz. Ebû Bekir) ile beraber mağarada idiler. O vakit Hz. Peygamber arkadaşına şöyle diyordu: Üzülme, çünkü Allah'ın yardımı bizimle beraberdir." 234[234]
Müfessirler, bu âyetteki Peygamberin arkadaşı ifadesinden, Hz. Ebû Bekr'in kasdedildiğinde ittifak halindedirler. Bunda Hz. Ebû Bekr'in, Hz. Peygamber'in ashabı arasında en kâmil bir ferd olduğuna işaret vardır.

Sahabileri Hayırla Anmak:

Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in sahabîlerini yalnız hayır ile anarız.
Zira o fesad maksadı ile ısrar ederek yapılmış olmayıp kendi içtihadından doğmuştur. Belki onlar, bu kötülükten hayr-ı meâd'a dönmüşlerdir. Bizim onlara karşı iyi bir zanda bulunmamız gerekir. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem de onlar hakkında şöyle buyuruyor:
"En hayırlı nesil benim asrımın neslidir." 235[235]
Yine Hz. Peygamber şöyle buyuruyor;
"Ashabımdan bahsedildiği zaman dilinizi tutun." 236[236]
Bu hadislere dayanarak ilim adamlarının çoğunluğu, sahabenin hepsinin güvenilir kişiler olduğu görüşündedirler. Bu güvenilir oluş, Hz. Osman ve Hz. Ali devrindeki fitneden evvel de sonra da bakidir. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem yine şöyle buyuruyor:
"Benim ashabım, yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanıız, doğru yolu bulursunuz.»
İbn-i Dakik sinde şöyle diyor:
"Sahabe arasında ihtilâf bulunduğu hususunda nakledilen rivayetlerin bir kısmı bâtıldır, bir kısmı yalandır;

233[233] Et-Tevhe: 9/100.
234[234] Et-Tevbe: 9/40-174.
235[235] Buharı, c. IV, fazailus-sahabe, 5. s. 189.
236[236] Feyzul Kadir, c. I, s. 347.

onlara iltifat edilmez. Doğru olanlarını güzel bir şekilde tevil ederiz. Zira onlar hakkında Allah Teâlâ'nın medh-u senası geçmiştir. Buna ilâve edilen sözler tevile ihtimali vardır. Şüphe vehimli bulunan sözler gerçek ve bilinen hususları bâtıl kılmaz.
Bu konuda İmam Şafiî şöyle diyor:
“Allah Teâlâ sahabe devrinde akan o kanlardan bizim ellerimizi temizlemiştir, dolayısıyla dillerimizi onunla bulaştırmamalıyız.”
İmam Ahmed b. Hanbel, Hz. Âişe ile Hz. Ali arasında cereyan eden vakadan sorulunca şöyle cevap vermiştir:
“O bir ümmettir ki gelip geçti. Kazandıkları işler kendilerine aittir, sizin kazandıklarınız da size aittir. Siz onların yaptıklarından sorumlu değilsiniz.” mealindeki âyet-i kerimeyi okudu.
İmam Âzam Ebû Hanife de şöyle buyuruyor:
“Hz. Ali olmasaydı Haricîlerin hayat hikâyelerini bilemezdik.”

Büyük Günah İşlemekle Mü'min Kâfir Olmaz.

Ne kadar büyük olursa olsun, helâl olduğuna inanmadıkça hiçbir müslümam, işlediği herhangi bir günah sebebiyle tekfir etmeyiz, îman ismini onlardan yok etmeyiz.
Haricîler ise büyük günah işleyen bir müslümana kâfir diyorlar. Bize göre, bir müslüman, işlediği günahın helâl olduğunu kabul etmedikçe imandan çıkmaz. Haram olduğu kesin delillerle sabit olan bir işin helâl olduğuna inanan kimse ise kâfirdir. Biz, büyük bir günahı işlemesi sebebiyle bir müslümandan iman vasfını düşürmeyiz.
Mutezile taifesi ise, büyük günah irtikab edenlerin imandan çıkacağına fakat, kâfir de olmayacağına inanmaktadırlar. Onlar, bu yük günah işleyenler için küfür ile iman arasında bir mertebe ispat ediyorlar ve büyük günah işleyen ne mümindir, ne kâfirdir, diyorlar. Halbuki diğer taraftan, büyük günah işleyen bir müminin ebediyyen Cehennemde kalacağına da inanmaktadırlar. İmam Ebû Hanîfe'nin, Cehm'e “Çık ey kâfir!” sözü, bidat ehlinden de olsa, kıble ehli olan günahkâr kişilere kâfir demeyi nefyetmekte sözü genişletmeğe sonra kâfire benzetmeğe hamledilmiştir.

Günahkâr Kimse De Gerçek Mü'mîndîr :

Biz, büyük günah işleyen kimseye gerçekten mümin deriz. Bir kimsenin kâfir olmaksızın fâsık bir mümin olması caizdir.
Çünkü iman dil ile ikrar, kalb ile tasdikten ibarettir. Azalar ile amel etmekse Ehl-i Sünnet'e göre, imanın olgunluk mertebesinden ve ihsanın güzelliğindendir. Haricîlerle mutezileye göre ise, amel imanın bir parçası, yahut yarısıdır. Bu meseledeki ihtilâfın menşeî işte bu noktadır.

Mutezilenin Ehl-i Sünnetten Ayrılması:

Bu münakaşanın aslı şudur: Mutezilenin reisi Vasıl b. Atâ, Hasan-i Basrî'nin talebelerinden olup onun meclisine devam ediyordu. Bir müddet sonra meclisinden ayrıldı. Ayrılmasının sebebi şu vak'adır: Vasıl b. Atâ, büyük günah işleyenin ne mümin ne de kâfir olmadığını kabul ediyor, dolayısıyla iki mertebe arasında bir derece ispat ediyordu. Bu düşüncesi dolayısıyla hocası Hasan-i Basri:
“Vasıl bizden ayrıldı.” dedi. İşte bu sebeple Vasıl b. Atâ'nın düşüncesini takip edenlere Mutezile adı verilmiştir. Yâni Ehl-i Sünnetten ayrılanlar demektir. Mutezile ise kendilerine adalet sahibi ve Tevhîd ehli adını takmışlardır. Çünkü onlar, Allah'a itaat edene sevap vermek, isyan edene azab etmek Allah Teâlâ üzerine vaciptir, dediklerinden ve Allah Teâlâ'nın sıfatlarını nefy ettiklerinden kendilerine adalet sahibi, Tevhid ehli adını takmışlardır. Sonradan onlar, kelâm ilminde ileri giderek inanca ait birçok meselelerde Felsefecilerin eteklerine yapışırlar. Dolayısıyla mezhepleri insanlar arasında da yayılmaya başladı. Bu durum Ehl-i Sünnette İtikad Mezhebi İmamlarından Ebul Hasan el'Eş'âri, hocası Ebû Alî elCübbâî'ye şu soruyu soruncaya kadar devam etmiştir:
“Üç kardeş hakkında ne dersin? Biri Allah’” itaat ederek öldü, diğeri isyan ederek öldü. Üçüncüsü de küçükken öldü.” Eş'âri'nin bu sorusuna karşılık Ebû el-Cübbâî şöyle cevap vermiştir;
“Birincisi Cennetle mükâfatlandırılır. İkincisi Cehennem ateşi ile azab edilir. Üçüncüsü sevap da almaz, azab da.” Bu cevap üzerine Eş'ârî yine sorusunu sormaya devam etti:
“Eğer üçüncüsü, yani küçükken ölen Allah Teâlâ'ya, karşı: Yâ rabbî! Beni neden küçükken öldürdün de büyütmedin. Büyüseydim, sana iman edip itaat ederdim, ben de Cennet'e girerdim?” derse Allah Teâlâ nasıl cevap verecek?”
Cübbâî şöyle dedi:
“Allah ona şöyle cevap verir: Ey kulum Ben biliyordum ki sen büyüseydin bana isyan edecektin, dolayısıyla Cehennem'e girecektin. Senin için faydalı olan küçükken ölmendi.”
Eş'ari yine sordu: .
“İkincisi eğer derse ki: “Yâ rabbî! Niçin beni de küçükken öldürmedin ki, sana âsi olmasaydım, dolayısıyla

Cehennem'e girmeseydim?* Allah Teâlâ ne cevap verir:
Bu soru karşısında Cübbâî mars oldu, bir cevap veremedi. Bundan sonra İmam Eb'ul-Hasan el-Eş'arî hocası Cübbâi'nin mezhebini terk ederek kendisi ve ona uyanlarla birlikte Mûtezile'nin görüşlerini iptal etmek, Sünnet'in geldiği şekli ispat ve Müslüman topluluğun devam ve sebat ettiği inancı yerleştirmek için gayret sarf etti. Bu gayreti gösterenler, bundan sonradır ki Ehl-i Sünnet adını aldılar.
Sonra Felsefe arapçaya tercüme edilerek İslâm âlimleri de bu ilim dalında Şeriatla çatışan noktalarda felsefecileri ve tabiatçı filozofları reddetmekle meşgul oldular, dolayısıyla felsefeyi red ve iptal edip maksatlarına ulaşma imkânını bulmak için, kelâm ilmine felsefeden çok şey karıştırdılar. Nihayet o duruma geldi ki, Kelâm ilmine Tabiatla ilgili, ilahiyatla ilgili, müspet ilimlerle ilgili meselelerin büyük bir kısmını soktular. Öyle ki Kelâm ilminde naklî deliller bulunmasa felsefeden ayrılmaz duruma gelirdi. İşte bu sebeple kelâm ilmi, akli ve naklî yönden dinî meselelerde kitap ve Sünnetle yetinen ilim adamları yanında kötülenir oldu.
Sonra bil ki, Konevî şöyle diyor: "
"Büyük günah işleyenin işi Allah'ın meşîet ve iradesine kalmıştır, diyerek durumunu tehir ettiği için, tehir edici mânasında olmak üzere İmam Âzam'a Mürcie adını verenler olmuştur. İmam Âzam bu konuda şöyle derdi;
"Ben büyük ve küçük günah işleyenler için Allah'tan mağfiret umarım, fakat azab edilmelerinden de korkarım. Küçük günah işleyen için yine mağfiret umarım, büyük günah işleyen için de Allah'tan azab gelmesinden korkarım." Şeyh Âbdulkadir-i Geylânî "El-Ganiyye" adlı kitabında kurtuluşa ermeyen fırkalardan bahsederken:
"Kaderiye taifesi bunlardandır." dedikten sonra onlardan bazılarını zikrediyor.
"Hanefiler, İmam Âzam Ebü Hanife'nin mezhebine mensub olanlardır." Hanefîler şöyle inanırlar; İman, Allah ve Resulün Allah tarafından getirdiği hükümleri topluca bilmek ve ikrar etmekten ibarettir" [237[237]]
Berhûninin "Kitab'uş-Şecere"'de zikrettiğine göre, bu inanç, bozuk bir itikat olup, İmam Âzam'ın "Fıkh-î Ekber"deki itikadına muhaliftir. Ebû Hanîfe'nin talebelerinin naklettiği:
"İmanın; ikrar değil, yalnız tasdikten ibaret olduğunu söylediği." yolandaki rivayete aykırıdır. Zira İmam Âzam'a göre ikrar şeri hükümlerin icrası için şarttır. İmam Âzam'ın bu düşüncesi, Ehl-i Sünnet ile Mutezile ve Bidat ehli arasındaki ihtilâflar için yazılmış akaid kitaplarını da nakz itmektedir. Mutezile ile Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bîd'at arasındaki ihtilaf şuradan doğmaktadır; Ehl-i Sünnet'e göre iman bilmek ve ikrar itmektir. Bu görüş Ehli Sünnetçe tercih edilen görüştür Bu söz, belki. "îman ikrar ve tasdikten ibarettir" demekten daha iyidir. Zira taklidden doğan tasdikin kabul edilmesinde ihtilâf vardır. İkrarla birlikte delilden doğan bilgi böyle değildir. Muhakkak delile dayanan bilgi ittifakla imandır. Sadece bilgi ile yetinip ikrar etmemek yahut ikrar ile yetinip bilmemekse ihtilâf konusudur. Sonra kötülenen bidat, ehli Mürcie taifesi Kaderiye Mezhebine mensup değildir. Belki onlar ayn bir taifedirler. Küfürle birlikte itaat, fayda vermediği gibi, imanla beraber günah da zarar vermez, derler. Onlara göre, müslümanlardan hiçbiri işlediği büyük günahtan ötürü azab edilmez. Bunların inancı nerede, İmam Azamın inancı nerede.
Sonra İmam Âzam'ın sözü Kur'âr'n nasına uygundur. Bu nas da şu âyeti kerîmedir;
"Muhakkak Allah Teâlâ, kendisine eşkoşulmasını affetmez. Kendisine eş koşmaktan başka dilediği kimseleri mağfiret eder." [238[238]]
Mürcie taifesi böyle değildir. Onlar küfürden başka günahların Allanın dilemesine bırakmadan affedileceğini, bunlardan dolayı bir müminin azab edilmeyeceğini söylüyorlar. Mutezile de İmam Azama muhalif düşünüyor. Onlar büyük günahtan dolayı Allah'ın azab etmesini adalet icabı diyerek Allah'a vacib kılıyorlar, Allah'ın dilemesine yer bırakmıyorlar. Hariciler de ayrı düşünüyorlar; büyük, yahut küçük günah işleyenleri imandan çıkarıyorlar.
Sonra bil ki; Mürcie'nin mezhebi şudur: Cehennem ehli Cehennem ateşine girdikleri zaman, balık suda yaşadığı gibi, bunlar da ateş içinde o şekilde bulunacaklar, ateşten azâb duymayacaklar; ateş onlar için bir hayat haline gelecektir. Ancak kâfir ile mümin arasında şu fark bulunacaktır. Mümin Cennet nimetlerinden faydalanacak yiyip içecek; Cehennem ehli ise bu nimetlerden istifade edemeyecektir. Bu inanç, Kitap, Sünnet ve İcmâ-i Ümmetle, hatta Ehl i Sünnet ve Ehl-i Bid'at âlimlerinin ittifakı ile batıl bir görüştür. Nitekim aşağıdaki âyet-i kerime de buna delâlet etmektedir;
O kâfirlere şöyle denilir
"Şimdi tadın. Artık size, azap artırmaktan başka bir şey yapmayacağız."
Bunlardan başka konu ile ilgili âyet ve hadisler de vardır. Mürcie Taifesi ise,
"Öyle bir gün gelecek ki: Cehennemin kapılarını rüzgâr kapayacak ve içinde kimse kalmayacak." hadisinden maksat Cehennemin tabakalarından bir tabaka var ki burada müminlerin âsileri bulunacak ve bir gün cezalarını doldurduktan sonra orada kimse kalmayacak, mânasına tevil edilmekle beraber esasta naslara da aykırı değildir. Mürcie bu hadise dayanarak Cehennemin bir gün kapanacağını söylemektedirler ki bunlar halis muhlis Mürcie taifesidir.

[237[237]] Bu ibare Şeyh Abdülkadir-i Geylânî'nin "el-Ganiyye" adlı kitabında aynen mevcut olup daha çok güven vermesi için aslını aynen buraya alıyoruz. Kitabın "Günyetü't-Tâlibîn" adiyle yapılan tercümesinde bu ibare tercüme edilmiyerek geçilmiştir. İlim ve tercüme anlayışında asla sadakat gerekir. Biz de bunu yaptık. Şeyh Abdülkadir-î Geylanî, el-Ganiyye, c. 1, sh. 80.

[238[238]] En-Nisâ: 4/48.

Mestler Üzerine Mesh Etmek :

Mestler üzetine mesh etmek sünnettir. Ramazan ayında Teravih namazı kılmak sünnettir.
Mestler üzerine mesh etmenin müddeti misafir için bir gün gece, seferde bulunan kimse için ise üç gün üç gece olup Tevatür derecesine yakın bir Sünnetle sabittir. Mestler üzerine meshin delilini Kitap'tan almak da uzak değildir. Zira Cenabı Hak:
"Ayaklarınızı Ka'b kemiklerinize kadar yıkayın." 239[239] buyuruyor. Bu âyet-i kerîmede "Ercül" kelimesi yedi İmama göre de nasb ile okunmuştur. Mest giyerken mesh edilir, mestsiz olunca ayakların yıkanması gerekir.
Ramazan-i Şerif gecelerinde Teravih namazı kılmak aslı itibariyle Sünnettir. Cemaatla kılınması ve Ramazan gecelerinin Teravih ile ihya edilmesinin ne güzel bir iş olduğu manasındadır. Hz. Peygamber sallallahu aleyhi vesellem de şöyle buyuruyor:
"Benim sünnetime ve raşid halifelerin sünnetine uyun, ayrılmayın." buyuruyor. Sonra Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in şu sözleri meşhurdur. Benden sonrakilere uyun. Bu söz, Râfızileri reddediyor.

Fasıkın Arkasında Namaz Kılmak.

Müminlerden Allah'a itaat eden ve etmeyen herkesin arkasında namaz kılmak caizdir. Çünkü Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor.
"Allah'a itaat eden ve itaat etmeyen her müminin arkasında namaz kılın." 240[240] Bu hadîs'i Dârekutnî, Ebû Hureyre'den, yine Beyhakî de Ebû Hureyre'den rivayet etmişlerdir. Beyhakî bu hadis'e: "*İtaatkâr olan ve olmayan herkes ile beraber cihad edin.*" ibaresini de ilâve etmektedir.
Fasık ve facir de olsa imamın arkasında cemaatla ve Cuma namazı kılmayı terk eden kişi ilim adamlarının çoğunluğuna göre, bidat ehlidir. Doğrusu böyle bir kimsenin arkasında namaz kılınır ve iade edilmez İbn-i Mes'ûd ve diğer sahabiler, içki içmesine rağmen Velld b. Ukbe b. Ebî Muît'in arkasında namaz kılmışlardır. Hatta bir kerre onlara sabah namazını dört rekât olarak kıldırmıştı. "Münteka" adlı kitapta zikredildiğine göre, Ebû Hanîfe'ye ehl-i sünnetin bu konudaki görüşü sorulunca şöyle cevap verdi:
"Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'i üstün tutman, Hz. Osman ile Hz. Ali'yi sevmen, mestler üzerine mesh etmeyi caiz görmen ve itaatli itaatsiz her müminin arkasında namaz kılınandır" cevabını verdi.
İmam Âzam yine "El-Vasıyye" adlı kitabında şeyle diyor.
"Sonra ikrar ederiz ki Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'den sonra ümmetin en faziletlisi ve en hayırlısı Hz. Ebû Bekir, sonra Hz.Ömer, sonra Hz. Osman, sonra Hz. Ali'dir. Çünkü Allah Teâlâ bunun hakkında şöyle buyuruyor:
"Önce geçen ilk müslümanlar bunlar dereceleri en yüksek olanlardır... Naîm Cennetindedirler." 241[241]
Bu sahabîlerden ilk olarak halifeliğe geçenler daha faziletlidir. Onları Allah'tan korkan her mümin sever, münafıklar ve kötüler ise sevmez.
İmam Âzam bu hususta yine aynı kitapta şöyle diyor: İkrar ederiz ki, seferde bulunmayan kimse için mestler üzerine mesh etmek bir gün bir gece, misafir için üç gün üç gecedir. Zira Hadis öyle gelmiştir.
Yine söylediğimiz gibi, kim mest üzerine mesh etmeyi inkâr ederse küfründen korkulur. Çünkü Mest üzerine mesh etmeyi sünnet kılan hadis, lafzı yönden Tevatür etmiş hadislere yakındır. Bu hadis her ne kadar lafzı bakımından tevatür etmiş değilse de mâna yönünden mütevatirdir.
İmam Âzam, daha sonra o kitapta şöyle diyor:
"Seferde namazları kısaltarak farzlarını iki rekât kılmak ve Ramazan ayında yine sefer halinde iken iftar etmek, Kitabın nassı ile sabit olan bir ruhsattır.Seferde namazların iki rekât kılınması hususunda Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:
"Sefere çıktığınız zaman, namazı kısaltmanızda bir sakınca yoktur." 242[242]
Seferde iftar konusunda da şöyle buyuruyor:
"Kim hasta olursa, yahut seferde bulunursa, diğer günlerden sayılı günlerle orucunu kaza etsin." 243[243]
Birinci âyette *"Namazları kısaltmakta bir sakınca yoktur."* ruhsatı amel bakımından vaciptir. Çünkü Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem bu hususta şöyle buyuruyor:
"Seferde namazı kasr etmek, Allah'ın size verdiği bir sadakadır. Allah'ın sadakasını kabul edin." 244[244]
İşte bu sebepten misafir seferde dört rekât kılarsa günahkâr olur. İkinci âyetteki oruç tutmamakta serbest oluş hakkındaki ruhsat ise delalet bakımından açık değildir. Belki Zahirîler, seferde orucu terk etmenin vacib

239[239] Mâide: 5/6.
240[240] El-Camius-sağir, c. II, s. 45, Beyhaki'den.

241[241] El-Vakıa: 56/10-12.
242[242] En-Nisa: 4/101.
243[243] El-Bakara: 2/184.
244[244] Müslim, c. i, s. 478. Kitabu Salât'il-müsafirin, H. No 686

olduğunu ve seferden sonra da kaza edilmesinin gerekli olduğu görüşünü kabul etmişlerdir.
Ruhsat şu âyetten istifade edilmiştir.
"Oruç tutmanız, sizin için ziyade hayırlıdır." 245[245]

Îmanla Ölen Cehennemde Ebedî Kalmayacaktir :

Biz, Mümine işlediği günahlar zarar vermez demiyoruz; işlediği günah sebebiyle Cehennem ateşine girmez, demiyoruz; fâsık da olsa dünyadan mümin olarak çıktıktan sonra Cehennemde ebediyyen kalacak, demiyoruz.
Murcie, Melâhide ve İbahiye taifesi ise, müminin işlediği günah sebebiyle Cehennem'e gitmeyeceğini söylüyorlar.
Ehî-i Sünnet vel-Cemaat inancına göre,
"Şüphesiz Allah Teâlâ, kendine eş koşulmasını mağfiret etmez. Şirkten başka günahlar için dilediğini mağfiret eder." 246[246] âyetine dayanarak günah işleyen kimsenin Allah'ın meşîeti altında olduğu için tevbesiz olarak da günahları affedilir. Yoksa Allah Teâlâ, zaten vaadi icabı tevbe edildikten sonra şirki de, diğer günahları da mağfiret eder. Mutezile ise Ehl-i Sünnet'in bu görüşüne karşı çıkarak, kötüye azab etmek, itaat edene sevap vermek ve tevbeleri kabul etmek Allah Teâlâ üzerine vaciptir, diyorlar.
İmam Sadüddin et-Taftazaninin "Şerh'uî-Akâid"de "*Allah, şirkten başka diğer günahları dilediği için mağfiret eder."* âyetinde şöyle diyor: Yani Allah Teâlâ küçük ve büyük günahları tevbeli tevbesiz affeder. Ancak Mutezile buna muhalefet etmektedir. Burada "Tevbeli" sözü kalem hatasıdır. İki noktadan yerinde bir söz değildir. Çünkü iki taifenin de görüşüne aykırıdır. Zira bu bahis tevbenin mağfiretin ihtilâf konusu olduğu bir yerdir. Tevbeli olarak mağfiret edilmesi hususunda bir ihtilâf bahis konusu değildir. "Şerh'ul-Mekâsıt"da da açıklandığı üzre bütün âlimler, tevbe eden kimsenin affedileceği hususunda ittifak halindedirler. Nitekim:
"Günahından tevbe eden, günahsız gibidir." 247[247] hadisinde bu husus doğrulanmaktadır. Yine Allah Teâlâ, şöyle buyuruyor:
"Allah Teâlâ, kulundan tevbesini kabul eden ve kötülüklerini affedendir." 248[248]
Sonra bazı kötülükleri Allah Teâlâ'nın yalanlama ve inkâr emaresi yaptığı hususunda bir ihtilâf yoktur. Bazı günahların inkâr emaresi olduğu şer'î delillerle de bilinmektedir. Meselâ; putlara secde etmek, mushafı pisliklerin içine atmak, küfür kelimesini telâffuz etmek gibi. Şer'î delillerle küfür olduğu sabit olan sözlerde olduğu gibi. Şüphe ve inkâr tahakkuk etmedikçe, imanın yalnız dil ile ikrar ve kalb ile tasdikten ibaret olduğu gerekçesiyle, dili ile ikrar edip kalbi ile tasdik edenin küfür işleri ve küfür sözlerinden bazıları ile kâfir sayılmayacağı yolundaki inanç reddedilmiştir.
Mûtezile'nin "Ümmet-i Muhammed büyük günah işleyenin fasık olduğunda ihtilâf ettikten sonra; mümin, kâfir, yahut münafık olduğu hususunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Ehl-i Sünnet'e göre mümindir, Hâricilere göre ise fasıktır. Hasan-i Basrî'ye göre de münafıktır. İşte biz, "ihtilâfı terk ederek ittifak edilen hususu aldık ve büyük günah işleyen ne mümindir, ne de kâfirdir." dedik sözleri reddedilmiştir. Zira bu düşünce, Selef âlimlerinin iki mertebe arasında bir mertebe bulunmayacağı hususunda ittifak ettikleri düşünceye muhalif olup iki menzile arasında bir menzile ortaya çıkarmaktır. Ki bu düşünce bâtıl olur. "El-Bidâye" adlı kitapta belirtildiğine göre, İmam Hasan-i Basrî'nin bu düşüncesinden döndüğü rivayet edilmektedir. Netice olarak şunu söyleyebiliriz: Mutezile ile Haricîler, İcmaın bağlandığı daireden dışarıya çıkmışlardır. Onların sözlerine itibar edilmez.

Müminin Ameli Zayî Olmaz :

Murcie taifesinin söylediği gibi, demiyoruz ki, yaptığımız iyilikler kabul edilmiştir, kötülükler de affedilmiştir. Ancak biz şunu söylüyoruz: Mesele uzun bir şekilde açıklanmıştır. Şartlarına uygun bir şekilde açık ayıplardan ve gizli kusurlardan uzak kalarak kim iyi bir amel işlerse ve dünyadan çıkıncaya kadar yaptığı bu ameli iptal etmezse, Allah Teâlâ onun bu amelini zayi etmez, belki fazlı ve Keremi ile bu ameli kabul edip mükâfatlandırır. Allah'a eş koşmaktan başka mümin olarak fakat tevbe edemeden öldüğü kötülükleri ise Allah Teâlâ'nın dileğindedir. İsterse, affeder, dilerse azab eder. Fakat ebedî olarak Cehennem ateşinde bırakmaz. Herhangi bir amelde gösteriş, yahut yaptığı işte kendini beğenmek gibi haller vuku bulursa, o amelin mükâfatını iptal eder.
Amellerin sevabını iptal eden haller, küfür, kendini beğenme ve gösteriş gibi hallerdir. Bu konularda Allah Teâlâ şöyle buyuruyor.
"Kim imanı inkâr ederse, yaptığı bütün ameller boşa gider." 249[249]
"Ey iman edenler! Sadakalarınızı, insanlara gösteriş için malını harcayan, Allah'a ve âhiret gününe inanmayan kimse gibi başa kakmak ve eziyet etmek suretiyle boşa çıkarmayın." 250[250]

245[245] El-Bakara: 2/184.
246[246] En-Nisâ: 4/4.
247[247] İbn-i Mace, c. II, s. 1420, K. Zühd, H. No. 4250.
248[248] Şûra: 42/25.
249[249] Mâide: 5/5.
250[250] El-Bakara: 2/264.

Sonra hadîs-i şerifte zikredilen:
"Ateş odunu yakıp kül ettiği gibi, başkalarının elindeki nimeti çekememek, insanların yaptıkları iyiliklerin mükâfatını yakıp kül eder." 251[251]
Sözü şöyle tevil ediliyor: Çoğu zaman çekememe hali, insanı, hased edilen kişiye nisbetle kötülük işlemeğe sevkeder. Bu sebeple Kıyamet gününde hasedçinin yaptığı iyilikler, hased edilene verilir.
Allah Teâlâ iyilik yapanların mükâfatını zayii etmez. Çünkü bir âyette şöyle buyuruyorlar:
"Şüphesiz Allah Teâlâ, iyilik yapanların mükâfatını boşa çıkarmaz." 252[252]
"Şüphesiz Allah müminlerin mükâfatını zayi etmez." 253[253]
Başkalarına gösteriş yapan, işinde ihlâs olmadığının delilidir. Çünkü gösterişçi, insanlar görüp güzel desin için bir iş yapar. Süm'acı, yani başkalarına işittirmek için bir işi yapan da Allah rızası gayesini taşımamaktadır. Bu sebeple yaptıkları amelin mükâfatı yok olur. Gösteriş ve işittirmek için iş yapmak, bir şeyi lâyık okluğu yere koymamaktır. Çünkü Cenabı Hak şöyle buyuruyor:
"Kim rabbine kavuşmak isterse, iyi amel yapsın ve rabbbıne ibadette kimseyi ortak etmesin." 254[254]
Bu âyette zikredilen, eş koşmak hem açık, hem de gizli olarak Allah'a eş koşmak mânalarına şamil olmaktadır. Açıkça eş koşmak bellidir. Gizli olarak eş koşmaksa başkalarına işittirmek, gösteriş yapmak ve beğendirmek için yapılan taat ve ibadetlerdir. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyuruyor:
"Allah için yaptığı bir amelde her kim Allah'tan başkasını ortak ederse, sevabını Allah'tan başkasından istesin. Zira Allah ziyadesiyle ortaktan beridir." 255[255]
"İçinde zerre kadar gösteriş bulunan bir ameli Allah Teâlâ kabul etmez." 256[256]
İmam Âzam, metinde yapılan iyiliklerin mükâfatını belirtirken sadece gösteriş ve kendi işini beğenme hallerini zikretmekte yetinmiştir. Diğer günahların ve hallerin amellerin sevabını yok etmediğine işaret etmiştir. Çünkü diğer kötülükler, yapılan amellerin mükâfatını yok etmez. Sadece bu iki hal, iyiliklerin sevabını giderir. Belki bunun aksi olmaktadır. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:
"Şüphesiz iyilikler, kötülükleri giderirler."257[257]
Bu konuda yine şöyle bir hadisi kudsî bulunmaktadır.
"*Benim rahmetim, gadabımı geçmiştir."* 258[258]
Bir şârih buna karşı çıkarak şöyle demiştir: Gösteriş ve yaptığı işi beğenme, yapılan iyiliklerin mükâfatını yok ettiği gibi, bunlardan başka bazı kötü davranışlar da yapılan iyiliklerin mükâfatını yok eder. Bu âlim şu hadise dayanmaktadır:
"Beş şey vardır ki, oruçlunun orucunu bozar. Biri dedikodu, diğeri yalan, üçüncüsü söz gezdirmek, dördüncüsü yalan yere yemin etmek, beşincisi ise şehvetle nâmahreme bakmaktır." 259[259]
Bu hadis-i şerife dayanarak diğer kötü hallerin de yapılan iyiliklerin mükâfatını yok edeceğini kabul eden zat, hadisin tevilini bilememiştir. Tevili şöyledir: Bu hadisten maksat, beş şeyin, orucun kemalini ve cemalini bozar, demektir. Aslını bozar manasında değildir. Çünkü şehvetle bakmak, küçük günahtır. Ehl-i Sünnete göre de, Mûtezile'ye göre de küçük günahtır; yapılan bir amelin sevabını yok etmez.
Bu zatın:
"Kötü ahlâk, sirkenin balı bozduğu gibi, müslümanm amelini bozar." 260[260] hadisini delil olarak ileri sürmesi kabul değildir. Zira hadis-i şerif, müslümanın kötü ahlâkı riyasından (gösterişinden) ve kendini beğenmesinden ileri geliyorsa bütün amellerini yok eder, manasında tevil edilmiştir. Ehl-i Sünnet vel Cemaat Mezhebinin inancının gereği de budur.

Peygamberlerde Mucize :

Peygamberler için mucizeler, veli kullar için de kerametler haktır.
Yâni peygamberlerin mucizeleri ile velilerin kerametleri Kitap ve Sünnetle sabittir. Kerametleri inkârda Mutezile ile Bid'at ehlinin muhalif oluşuna itibar edilmez. Mucize ile keramet arasındaki fark: Mucize, ölüyü diriltmek, bir dağı yok etmek gibi muarazaya uygun şekilde âdete muhalif tarzda bir iştir. Mucize Peygamberlik iddiasında bulunan kişinin dâvasını doğrulamak için gösterilir. Her gün güneşin, dünyanın doğusundan doğdurulması gibi harika olmayan durumlar, mucize değildir. Bu tarifin dışındadır. Hârika ise böyle değildir. Meselâ; kendisini doğrulamak için bir çocuğun konuşacağını iddia etmek gibi. Çocuk onu yalanlayacak şekilde konuşursa bu hâ-rika değildir. Nitekim Deccalda da böyle haller olacaktır.

251[251] İbn-i Mace, c. II. s. 1408, H. No: 4221,
252[252] Et-Tevbe: 9/120.
253[253] Âl-i İmran: 3/171.
254[254] El-Kehf: 18/110.
255[255] İbn-i Mace, c. II, s. 1406, H. No. 4203.
256[256] Kaynağını bulamadım.
257[257] Hûd: 11/114.
258[258] Kaynağını bulamadım.
259[259] El-Camiussagir, c. II, s. 7. Suyutî, Bu hadis zayıftır.
260[260] Kaynağını bulamadım.

Velîlerin Kerametleri.

Kerametler de harikadır, fakat bu harikalar bir iddiaya ve muarazaya yakın değildir. Bu harika velinin kerameti olup Hz. Peygramber'in dâvasında doğruluğuna alâmettir. Zira tabiîn (ümmetin) kerameti, uyduğu kişinin (Peygamberin) kerametidir. Veli, mümkün olduğu ölçüde taatlara devam eden, kötülüklerden sakınan, dünyevi lezzetlere, şehvetlere, gafletlere, oyun ve eğlencelere dalmaktan yüz çeviren, Allah Teâlâ'yı ve sıfatlarını tanıyan kimsedir. Hz. Ömer'in mektubu ile Nil nehrinin taşması, Medine'de Minber üzerin de iken Nihavend denilen yerde askerlerini görmesi ve İslâm ordusunun kumandanına: Yâ Sâriye, dağdan sakın diyerek onu dağın arkasındaki düşmanın hücumundan sakındırması ve orada bulunan Sâriye'nin mesafe uzak olmasına rağmen Hz. Ömer'in bu sesini işitmesi Halid b. Velid'in zehiri içtiği halde bundan bir zarar görmemesi Sahabe ve diğer Ehl-i Sünnet'e mensup müslumanlardan vaki olmuş birçok kerametlere dair rivayetleri buna bir misal olarak zikredebiliriz:

Mutezile ise Ehl-i Sünnete karşı çıkarak kendi aralarında böyle bir mertebenin bulunduğuna şahid olmamışlardır. Şiîler kerametleri yalnız on iki imama tahsis etmişlerdir.

Sonra İmam Âzam'ın bu makamdaki kelâmının zahiri Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğunluğunun görüşüne uygundur. Bu görüş de şudur: Peygamber için mucize olan her şeyin veli kullar için bir keramet olması caizdir. Aralarında peygamberlik iddiası dışında bir fark yoktur. İmam Kuşeyri ve İbn-i Sübkî gibi ona uyanlar, bu görüşe muhaliftir. Onlar yukarıdaki görüşe ilâveten şöyle demektedirler: Babasız çocuk doğurmak, cansız bir varlığı canlandırmak gibi haller müstesna. Bunlar mucizedir, keramet olmazlar. "Kitap ise Meryem'den ve Süleyman aleyhisselâm'ın arkadaşından keramet zuhur ettiğini söylemektedir. Birinci İsa aleyhisselâm'ın peygamberliğini kuvvetlendirmek içindir, yahut Zekeriyya aleyhisselâm için bir mucizedir; ikincisi ise Süleyman aleyhisselâm için mucizedir, tarzında ileri sürülen görüş şu şekilde reddedilmiştir: Bizler, sadece peygamberlik iddiası bulunmaksızın Allah'ın bazı salih kullarında harika durumların zuhur edebileceğini iddia ediyoruz. Buna, bir peygamber için mucize, yahut takviye adını vermek bizim için zarar vermez. Kıssaların siyakı (akışı) orada peygamberlik iddiası bulunmadığına, belki Zekeriyya aleyhisselâm'ın o kaziyye hakkında bilgi sahibi bulunmadığına, ancak keyfiyetten sorunca bunu öğrendiğine delâlet etmektedir.

Hülâsa, harika işler, Peygambere nisbet edilirse, mucizedir; ister kendisi tarafından gösterilmiş olsun, ister ümmeti tarafından gösterilmiş olsun, peygamberliğinin doğruluğuna delâlet ettiği için, mucizedir. Bu itibarla böyle işler peygamberlere mucize yapılmıştır. Yoksa mucizenin hakikati, peygamberlik iddiasında bulunan kişinin elinde münakaşaya yakın olmasıdır. Bu mucize, veli'ye nisbetle kerametti r.

Ebû Ali el-Cüzcâni bu konuda şöyle demiştir. Sen Allah yolunda doğruluğu ve istikameti iste, keramet arama. Zira senin nefsin keramet aramaya, zorlar, rabbin ise senden istikamet ister.

Şeyh Sühreverdi rahimehullah "Avarif"inde şöyle diyor: Bu konuda bu büyük bir esastır. Zira ibadet yapan müctehitlerden çoğu önce gelen Selef âlimlerinden çok şey işittiler, buna rağmen kendilerine keramet ve harikalar verilmemiştir. Onların nefisleri kerametlerden bir şey bekler ve keramet verilmesini ister. Allah'a ibadet edenlerden biri, kendisinde harika bir iş zuhur etmediği için, kalbi kırılır ve bunu amelinin sahih olmadığına işaret sayar. Eğer, böyleleri bu işin sırrını bilselerdi iş kolaylaşır ve Allah Teâlâ'nın sadık olan bazı mücahitlere bu kerametin kapısını açtığını bilir. Bunun, hikmeti gördüğü harikalar ve kudret-i ilâhî eserleri sebebiyle iman hususunda yakinini artırmak, dünyada zühd ve takva hakkında azmi kuvvetlendirmek ve nefsani arzuları çağıran sebeplerden uzaklaşmaktır Davasında sadık kişinin yolu nefsi için istikamet istemesidir. Esas keramet istikamettir. Yani Allah yolunda dosdoğru olmaktır.

Netice olarak şunu söylemek gerekir: Şeriata ait işlerle ilgili bilginin insana açılması, olacak işler hakkındaki bilginin insana açılmasından daha hayırlıdır. Birincinin, yani şeriat bilgisinin olmaması dine zarar verir. İkincisi, yani olacak ve olmuş olaylar hakkındaki bilginin insana keşfolması ise böyle değildir. Belki çoğu kere bu bilginin olmayışı kişi için daha hayırlı olur. Zira nefsin payı kalmaz, ibadetler sırf Allah rızası için yapılmış olur.

Sonra bil ki, Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor:

"Müminin bakışından sakının. Zira o Allah'ın nuru ile bakar."[261][261] Bu hadisi Tirmizî Ebû Saîd el-Hudrî rivayetinden nakletmiştîr.

Cenab-ı Hakk da bir âyette :

"Elbette bunda keskin anlayışlılar için alâmetler vardır." [262][262]buyuruyor:

Tenbih edilmesi gereken hususlardan biri de şudur: Feraset üç nevidir. Birincisi imana taalluk eden ferasettir. Bunun sebebi nurdur. Allah bu nuru, imanının kuvvetlendiği ölçüsünde kulunun kalbine sokar. İmanı kuvvetli olanın bakışı daha keskindir, anlayışı daha keskindir.

Ebû Selman ed-Dârânî rahimehullah şöyle diyor.

"Feraset, nefsin bir şeye muttali olması ve gaybı görmesidir. Bu ise imanın makamlarından bir makamdır."

Ferasetin ikincisi, riyazet yolu ile elde edilen ferasettir. O da açlık ye uykusuzlukla ve halvetle (tenhaya çekilmekle) elde edilir. Zira insanın nefsi dünyaya ait meşguliyet ve alâkalardan boş olunca, bu boşluğu

---

[261][261] Tirmizî, Tefsir-i Süre, 15/6.

[262][262] Hicir: 15/75.

ölçüsünde feraset ve keşif kuvveti elde eder. Bu türlü feraset, mümin ile kâfir arasında müşterektir. Bu türlü feraset,ne imana ne de veliliğe delalet etmez. Faydalı bir şekilde Hakk'ı keşfetmez. Belki onların keşfi idarecilerin ve rüya tabircilerinin doktorların ve benzerlerinin keşfi gibidir. Ferasetin üçüncüsü, yaratılıştan var olan ferasettir.Bu tür feraset hakkında tabibler ve diğer alimler bir çok kitablar yazmışlardır.Onlar yaratılışı, huy ve davranışlar hakkında delil kabul etmişlerdir. Zira yaratılış ile davranışlar arasında Allah'ın hikmetinin gerektirdiği hikmetler vardır. Bu başın adetten dışarı çıkacak şekilde küçüklüğünü aklın küçüklüğüne, gögüs genişliğini huyun genişliğine, göğün darlığını huyun darlığına, gözlerin donukluğunu ve bakışın zayıflığını sahibinin tembelliğine ve kalb sıcaklığının zayıflığına delalet etmesi gibidir.

Kafirlerde Gökülen Hârikalar, Mucize Değildir :

Hadislerde haber verildiği üzere, Firavun, İblis, Deccal gibi Allah düşmanlarında görülen harikalara mucize adını vermeyiz. Bunlara, ihtiyaçlarının giderilmesi ismini veririz.
İblis'e yeryüzünde mesafe katetme yetkisinin verilmesi ve bu sebeple şarkta garpta bulunan kimselere kolayca vesvese vermesi, hâdis-i şerifte belirtildiği üzere insanoğlunun kanına girebilmesi, aslında Allah'ın huzurundan kovulduktan sonra Allah Teâlâ'dan istediği mühletin kendisine verilmesi ile izah edilir. Bu bir harika değildir. Allah Teâlâ'nın, insanları imtihan etmek içn bunda büyük hikmetleri vardır.
Fir'âvn da Nil'e emreder, dilediği tarafa doğru akardı. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerîm'de buna işaret, etmektedir. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:
"Firavn kavminin içinde bağırıp şöyle dedi: Ey kavmim! Mısırın mülk ve saltanatı hana ait değil midir? Bu nehirler benim ayağımın altından akıyor." 263[263]
Hikâye edilir ki, Firavn, sarayına binek olarak çıkmak yahut inmek istediği zaman, atının ayakları arzusuna göre, uzayıp kısaldı.
Deccal'ın da bir insanı öldürüp dirilteceği rivayet edilmektedir, deccal'a ait bu harika istikbal ile ilgilidir. Bunlara mucize ve keramet adını vermiyoruz. Ancak Allah Teâlâ, kendilerine hikmeti icabı fırsat vermiştir.
Zira Allah Teâlâ, azaba sokmak için, bazen düşmanlarının isteklerini yerine getirir.
Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:
"Bizim âyetlerimizi yalanlayanları, bilmedikleri yönden azar azar azaba yaklaştırırız." 264[264]
Yani iman etmeyenlere, çok nimet ve uzun müddet verilir ki, azar azar Allah'tan bir ihsan ve yaklaşmadır sanarak helake uğrasınlar. Aslında bu, Allah'a yaklaşma değil, Allah'tan uzaklaşmadır; Allah'ın yardımı kesmesidir. Hâdis-i şerifte şöyle buyuruluyor.
"Allah Teâlâ'nın, isyana devam eden kişiye istediği nimetleri verdiğini gördüğün zaman bu istidraçtır. Yâni onu azaba ve helake sokmak içindir." 265[265]
Bu sözü buyrduktan sonra Hz. Peygamber şu âyeti okudu:
"Böylece ne zaman ki yapılan ihtarları unuttular, üzerlerine her türlü nimetin kapısını açtık." 266[266]
Yani kendilerini imtihan etmek ve sonunda azaba sokmak için her türlü nimetin kapısını kendilerine açtık.
"Nihayet kendilerine verilen bu genişlik ve serbestlikle tam ferahladıkları sırada, onları ansızın yakaladık." 267[267]

Yani hayretler içinde, her türlü hayırdan ümitlerini keserek onları ansızın, yakaladık. İşte bu sebeple görünüşte kendilerine yerilen nimetin çokluğu, ahirette azaba giriftar olmalarını gerektirir. İstidracın esas manası derece derece yükseltmek ve alçaltmaktır. Yani Allah Teâlâ böyle kişileri bir yükseltir, bir de alçaltır.

Kafirlerin Elindeki Hârikalar İsyan Ve Küfürlerini Artırır :

Allah'ın düşmanları, kendilerine verilen bu harikalar ve nimetler sebebiyle değişirler ve isyanlarını yahut küfürlerini artırırlar. Bunların hepsi caiz ve mümkündür.
Nitekim İblis'in dâvasında durum böyle olmuştur. İblis Allah Teâlâ'nın huzurundan kovulunca:
"İblis;Yâ Rabbi!Bana Kıyamete kadar mühlet ver, dedi, Allah da: Sen mühlet verilenlerdensin, buyurdu." 268[268]
Şeytanın, imtihan için kullan hak yoldan saptırması murad edildiğinden, Allah Teâlâ tarafından duası kabul edilmiştir. Çünkü İblis, sapıklık ehlinin başkanıdır. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem ise hidayet ehlinin başkanıdır. Birincisi İblis Celâl sıfatının tecellisidir. İkincisi Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem ise Cemal sıfatının tecellisidir. Kemal sıfatının nuru görülmesi için ikisi de lâzımdır. Bu sebepten Şeyh Ebû Medyen el-Mağribi şöyle demiştir:
"Batıl, kendi halinde inkâr edilmez. Zira o, Allah'ın sıfatının, yaratılmışlar aynasındaki tecellilerinden bazısıdır."

263[263] Zuhruf: 43/51
264[264] El-Â'raf: 7/182.
265[265] Kaynağını bulamadım.
266[266] El-En'âm: 6/44.
267[267] En'âm: 6/44
268[268] El-A'raf: 7/14-15.

İmam Âzam'm iblis ile Fir'avn'ı bir arada zikretmesi şu hadis-i şerife dayanmaktadır:
“Süddî'den rivayet edildiğine göre, Cebrail aleyhisselâm, Resulullah sallellahu aleyhi vesellem'e şöyle demiştir: Allah'ın kulları arasında iki kişiye buğz ettiğim kadar kimseye buğz etmedim. Bunların biri cinlerden, diğeri ise insanlardandır. Cinlerden olan İblis'tir. Adem aleyhisselâm'a secde etmekten kaçtığı zaman ona buğz ettim. İnsanlardan olan Fir'avn'dır ki “Ben sizin en büyük rabbinizim.” dediği zaman ona buğz ettim.” 269[269]
Ben derim ki; belki Firavn, iki yönden İblis'ten daha kötüdür. Birincisi insan neslinden olduğu halde kendisinden bu taşkınlığın zuhur etmesidir. İblis ise cinlerdendir. Cinlerden isyanın görünmesi uzak bir ihtimal değildir. İkincisi, İblis, küçük gördüğü için Allah'tan başkasına secde etmek istememiştir. Firavn ise, kendini büyük görerek Allah'lık iddiasında bulunmuştur. Ne gariptir ki şeytan, Allah'tan başkasına ibadet etmesi için insanoğluna vesvese verir, öğüt verir; fakat kendine ibadet edilmesini öğütlemez. Bu durum insanların kalblerinden tamamen uzaklaştığı ve Allah'ı tanıdığı için olsa gerektir. Ancak sonradan İblis Allah'ın İhsan makamından uzaklaştırılmıştır. Yani insanlar, ondan nefret ettikleri için O'na ibadet etmezler. Yine Allah'ı tanıdığı için kendine ibadeti emretmez.
Bu konudaki latifelerden biri de şudur: Sarayda Fir'avn'dan başka kimsenin bulunmadığı sırada İblis Fir'avn'ın sarayının kapısını çalmış. Fir'avn: Kim o? demiş. Bunun üzerine şeytan gülerek şöyle cevap vermiş: Allah'lık iddia eden adam, çenesinin dibindeki kapısı üzerinde bulunan halkından ve kulluk erbabından birini tanıyamıyor.
Bazen harikalar, isteğin hilâfına da cereyan ederek iddia sahibini alçaltır. Rivayet edildiğine göre, Müseylemetül-Kezzeb, bir gözü kör olan birinin gözünün açılması için dua etmiş, fakat sağlam gözü de kör olmuştu.
Bil ki, Allah'lık iddia edenin elinde, isteğine uygun olarak harikanın meydana gelmesi caizdir, fakat peygamberlik iddia edeninki caiz değildir. Zira, peygamber olmadığı halde yalancı olarak peygamberlik iddia eden kişinin elinde harikanın isteğine uygun olarak meydana gelmesi, gerçek peygamberle yalancı peygamberi birbirinden ayırd etmenin kapısının kapanmasını gerektirir. Fakat Allah'lık iddia edenin elinde bazı harikaların görünmesi Allah Teâlâ'yı tanımanın kapılarının kapanmasını gerektirmez. Zira akıl sahibi her insan, bilir ki, Allah'lık iddia eden kimse yaratılmışlık ve noksanlık işaretlerini taşımaktadır, dolayısıyla yaratılan kişi, bin tane harika da gösterse yine Allah olamaz.
Sonra adete muhalif iş, adetin dışında bir iş olabileceği gibi, mutad olan bir iş yapmaktan aciz bırakmak tarzında da olabilir. Meselâ; Zekeriyya âlehisselâm'ın, üç gün insanlarla konuşmaktan menedilmesi gibi. Mutad olan bir işten menetmek de adeti bozmaktadır. Çünkü bu herhangi bir hastalık sebebiyle olmamıştı. Bu sebeple Zekeriyya aleyhisselâm'ın işaretle konuşmaktan başka sükût ettmesi, Allah'ın kendisine bir çocuk verdiğinin tahakkukuna bir işaret olmuştur. Buna mucize adı verilir.

Allah Ezelde Yaratıcı Ve Rızık Verendir :

Allah Teâlâ, hiç bir şeyi yaratmadan evvel de yaratıcı idi. Kimseye rızık vermeden evvel de rızık verendi.
İmam Âzam rahimehullah'ın bu maksadı, halk için ve bilenler için tekrar edilmesi, havas ve avam herkesin inanması gerekli bir inanç olduğunu ifade etmek için olsa gerektir.
Zerkeşi bu konuda şöyle diyor:
“Her ne kadar fiili sıfatlar yaratılmıştır demişsek de vermeden Allah Teâlâ'ya yaratıcı ve rızık verici adını vermek hakikattir. Yine bu isme vermek mecaz olsa nefy edilmesi sahih olurdu. Halbuki Allah Teâlâ'nın ezelde yaratıcı ve rızık verici olmadığını söylemek müstehcen bir iştir. Bunun misli söylenmez.” Yaratıkları ezelde var etti dememiz, şeklinde reddedilmesi doğru değildir. Zira bu, yaratılmışların kadim olmasına sebep olur. Bunların arasındaki fark ise açıktır. Belki; “Yaratıkları sonuna kadar var etti” sözü kendi başına açık bir delildir, eşyanın yaratıldığına işaret ediyor. Ancak bu yaratıklar, mahallinde vaki değildir.

Allah'ı Görmek :

“Muhakkak siz, Bedir gecesinde ayı gördüğünüz gibi Kıyamet gününde rabbinizi göreceksiniz.” 270[270]
Müminlerin Allah Teâlâ'yı dünya gözü ile görmeleri hususunda yine Hz. Peygamber sallalahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor:
“Cennet ehli Cennete girdiği zaman Allah Teâlâ, onlara şöyle diyecek: Bir şey istiyor musunuz? Size daha çok vereyim? Müminler de şöyle diyecekler: Bizim yüzümüzü ak etmedin mi? Bizi Cennet'e komadın mı? Cehennem azabından korumadın mı? Bunun üzerine Allah ile aralarında bulunan perde kalkacak ve müminler Allah Teâlâ'nın yüzünü görecekler. Müminlere Cennette Allah'ı görmekten daha iyi bir nimet verilmemiştir.” buyurduktan sonra Hz.peygamber şu âyeti okudu:
“İman edip güzel amel işleyenlere Cennet ile birlikte Allah'ın cemalini görmek var.” 271[271]
Selefin çoğunluğunun görüşü de budur.

269[269] Kaynağını bulamadım.
270[270] Buharî, C. I. S. 135 K. Mevakib, 16
271[271] Yunus: 10/26.

Müminler Allah Teâlâ'yı gördükleri zaman, yakınlık ve uzaklık bakımından bir sınır içinde bulunmayacak, bitişme ve ayrılma, bir şeye nüfuz etme gibi hallerle vasıflanmayacak. Bir şey ile birleşme durumunda da olmayacak. Vücudiye taifesi ise Allah Teâlâ'nın, başka bir varlık ne birleşerek cemalini göstereceği inancındadırlar. Allah Teâlâ'yı görmek Kitap ve Sünnetle sabittir.
Ancak, cihet keyfiyet ve kemiyet yönünden Allah'ı görme hâdisesi müteşâbihtir. Naklin ispat ettiği hususlar sabittir, aklın tenzih ettiği noktalar nefyedilmiştir. Şu âyet-i kerîme de bu mânaya işaret etmektedir:
"Gözler Allah'ı idrak etmez." 272[272] Yâni Allah Teâlâ'yı gözler ihata edemez. Zira idrak görmekten daha hususi bir mâna taşır. Aklın menettiği vasıflarda benzeşme ve müteşabihlik nakle uygun olan asıl bilgiye zarar vermez.
İmam Âzam. "El-Vasıyye" adlı kitabında yine şöyle diyor:
"Cennet ehli için keyfiyetsiz, cihetsiz, teşbihsiz olarak Allah'a kavuşmak haktır." Bunun mânası şudur: karşılıklı olmaktan, cihetten, keyfiyetten ve heyetten beri olduğu halde göze tam görünecek şekilde Allah'a bakmak olayı meydana gelecektir. Bu, ilim sıfatı üzerine zaid bir iştir. Zira bizler, baş gözümüz ile Aya (Bedir'e) baktığımız zaman, sonra da gözümüzü kapadığımız zaman, her iki halde de bize ayın durumu görünür; fakat gözümüz açıkken görmemiz daha mükemmel ve daha tam olur. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in:
"Haber, görmek gibi değildir." 273[273] sözünün mânası budur, İbrahim aleyhisselam'ın Kur'ân-ı Kerîm'de hikâye edilen :
"İnandım, lâkin kalbimin tatmin olması için." 274[274] sözü de bu mânadadır. Zira aynen bilmek, bizzat bilmek; mücerred olarak bilmekten daha yüksek bir rütbedir. Bu sebepten Musa aleyhisselâm:
"Rabbim, zatını bana göster, sana bakayım." 275[275]dedi.
Hülasa, Kıyamette Allah Teâlâ'yı görmek, karşılıklı olmaya itibar etmeksizin harikulade bir şekilde olacaktır. Nitekim Buharî ve Müslim'in rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber sallellahu aleyhi ve sellem:
"Saflarınızı (tamamlayın, zira ben sizi arka taraftan da görürüm." 276[276] buyurmuşlardır. Bu hadisi Buharî ile Müslim rivayet etmişlerdir. Yine ittifakla sabittir ki, Allah Teâlâ bizleri görür. Zira görmek gören ile görünen arasında hususî bir nisbettir ve her ikisinin görmesine tâalluk eden bir keyfiyettir.
Fahreddin er-Râzî diyor ki: Bu meselede bizim görüşümüz, şeyh Ebû Mansûr el-Mâtüridfnin tercih ettiği gibi, Mezhebimizi ispat etmekte haklı delillere dayanmaktadır. Zira bu, hasmı daha çabuk ilzam eder ve meseleyi halka daha açık bir şekilde ifade eder. Hasımlar bu nakli deliller üzerine şüphelerini beyan ettikleri zaman, aklî delillerle onları reddederiz.

Rüyada Allah'ı Görmek:

Allah'ı görmeyi ispat eden bir taife de rüyada Allah'ı görmenin mümkün olmayacağına meyletmişlerdir. Şeyh Ebû Mansur el-Mâtürîdi de bunlardandır. Muhakkikin diye isimlendirilen araştırıcı âlimlerin de bu görüşte olduğu söylenmektedir. Bunların dayandıkları delil şudur: Rüyada görülen, hayal ve gölgedir. Allah Teâlâ ise hayalden beridir.
Rüyada Allah Teâlâ'nın niteliksiz, cihetsiz ve karşılıksız olarak görülmesini bizim mezhebimizin mensubu bazı âlimler caiz görmüşlerdir. Bunlar Seleften rivayet edilen düşüncelere dayanmaktadırlar. Nitekim Ebû Yezîd'den şöyle rivayet edilmiştir:
"Rabbimi rüyada gördüm." deyince kendisine:
"Bu nasıl olur?" denildi. Bunun üzerine Ebû Yezîd;
"Nefsini bırak ve gel." cevabını verdi. Ahmed b. Hanbel'in de rüyada Allah'ı gördüğü rivayet edilmiştir.
Rivayete göre Ahmed b. Hanbel, rüyada Allah'ı görmüş ve kendisine :
"Yâ Ahmed! Bütün insanlar benden isterler. Ebû Yezîd başka. O yalnız beni ister." buyurmuştur. Bunun sebebi de şu olsa gerektir: Ebû Yezîd'e :
"Ne istiyorsun?" denilince :
"İstememek istiyorum." cevabını vermiş. Hamza ez-Zeyyat, Ebül-Fâris Şah b. Şucâ' el-Kirmani, Muhammed b. Ali el-Hakîm et-Tirmizi ve allâme Şemsül-Eimme el-Kerderi'nin de Allah Teâlâ'yı rüyada gördükleri rivayet edilmiştir. Bir tamamlama şeklinde bu meseleye tâalluk eden hususlar aşağıda gelecektir. Kâdıhan'ın:
"Bu mesele hakkında konuşmayı terk etmek güzeldir." şeklindeki sözü güzel değildir. Zira sözü terk etmek bir maksat ifade etmez ve bir hüküm ortaya koymaz.
Sonra bil ki; İmam Nureddin el-Sâbunî ile Şeyh Reşidüddin arasında akli delillerin gereği olarak yok olan bir şeyin görülüp görüleni iyeceği konusunda uzun bir münakaşa geçmiştir. Sonunda Şeyh Reşidüddin İmam Nureddin'in görüşüne dönmüştür. Zira İmam Nureddin'in görüşü nakli delillerle de takyiye edilmiştir: Semerkand ve Buhara âlimleri yok olan bir şeyin görülemiyeceğine dair fetva vermişlerdir. İmam Zahid Saffar "Telhis" adlı kitabının sonunda, yok olan bir şeyin görülmesinin mümkün olmadığını zikretmiştir. Yine

272[272] En'am: 6/103.
273[273] A. Hanbel, Müsned, c. 1, s. 215.
274[274] El-Bakara: 2/260.
275[275] El-A'raf: 7/143.
276[276] Buharî, c. 1. s. 177, Kitab'ul-Ezan, Bab: 75.

müfessirler de yok olan bir şeyin Allah tarafından görülmesinin kabil olmadığını söylüyorlar. Eş'arî ve Mâtüridilerden selef âlimleri varlığı muhal olanın, Allah Teâlâ'nın görmesine tâalluk etmeyeceği hususunda ittifak halinde bulunmakla beraber, bir şeyin varlığının, o şeyin görülmesinin illeti olduğu görüşündedirler.

Yok Olan Birşey Midir?

Yok olanın şey olup olmadığı hususunda da ihtilâf vardır. Mütezile, yok olanın şey olduğunu söylemektedir. Çünkü Allah Teâlâ şöyie buyuruyor;
"Şüphesiz ki Allah Teâlâ, her şeye gücü yetendir." 277[277]
Bu âyette kudretin, her şeye tâalluk ettiği açıklanmaktadır. Kudret var olana asla tâalluk etmez. Zira var olan bir şeyi var etmek mümkün değildir. Bu sebeple âyetteki şeyden kasd edilen mânanın yok olduğu anlaşılmaktadır. Yine Allah Teâlâ şöyle buyuruyor;
"Şüphesiz Kıyametin zelzelesi büyük bir şeydir." 278[278]
Bu âyette de vukuundan önce Kıyamet zelzelesine adı verildi. Bu deliller Mûtezile'ye göredir.
Bize göre yok, bir şey değildir. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:
"Sen bir şey değilken ben seni yarattım." 279[279]
Bu âyette Allah Teâlâ, yokun, bir şey olmadığını haber veriyor. Bu âyetin tevile ihtiyacı yoktur. Yukarıda geçen iki âyette yoklara şey âdının verilmesinin sebebi gelecek zaman itibariyledir. Doğru sunu en iyi bilen Allah'tır. Bu konuda geniş bir araştırma bahsi gelecektir.
Sonra bil ki, şüphesiz
"Parlak yüzler, Kıyamette rabbine bakacaktır." âyetinde nazar kelimesinin, bakma mahalli olan yüze nisbet edilmesi ve rab kelimesine "ilâ" harfi cerri ile tâaddi etmesi ve sözün, hakikati hilâfına delâlet edecek karinelerden boş bırakılması açık olarak Allah Teâlâ'nın bununla yüzde bulunan gözün Allah Teâlâ'ya bakmasını kasd ettiğine delâlet etmektedir. Zira nazar kelimesi, sılaları itibariyle, tâalluk ettiği kelimeler ve kendi kendine mütâaddi olması itibarları ile değişik şekillerde kullanılır. Eğer kendi başına mütâaddi yapılırsa mânası, durmak ve beklemektir. Bu manada Allah Teâlâ bir ayette şöyle buyuruyor:
"O gün münafık erkeklerle münafık kadınlar müminlere şöyle diyecekler: Bize bakın nurunuzdan biz de istifade edelim." 280[280]
"Ey iman edenler! Bize "Râina-Gözet" lâfzı ile hitap etmeyin; bize bak manasına gelen "unzurnâ" deyin. Allah'ın hükmünü dinleyip kabul edin." 281[281]
Eğer nazar kelimesi, "fî" harf-i cerri ile mütâaddi olursa, o zaman manası düşünmek ve ibret almaktır. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:
"Onlar Allah'ın göklerde ve yerdeki mülk ve tasarrufuna hiç ba kıp düşünmediler mi?" 282[282]
Nazar kelimesi eğer "ilâ" harf-î cerri ile mütâaddî olursa o zaman mânası gözle görmek olur. Allah Teâlâ bu konuda da şöyle buyuruyor:
"Herbirinin meyvasına bakın. Bir ilk meyva verdiği zaman, bir de olgunlaştığı vakit." 283[283]
Nazar kelimesi, gözün mahalli olan yüze nisbet edildiği zaman nasıl olur?
Hasan-i Basrî bu konuda şöyle diyor:
"Yüzler rabbine bakarsa rabbinin nuru ile bakar. Allah'ı görmekten, onu idrak etmek ve varlığını ihata etmek lâzımgelmez. Allah'ı görmenin cevazı, *"Gözler onu idrak etmez"*284[284] âyetine aykırı değildir. Zira idrak, bir şeyi ihata etmektir. Bu ise görmekten daha ileride bir şeydir." Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:
"İki topluluk birbirini görüp karşılaşınca, Musa'nın ashabı: "Biz yakalandık, dediler." 285[285] *(Yani idrak edildik.)*
Bu âyette Musa aleyhisselâm, görülmeyi nefy etmemiştir. İdraki nefyetmiştir. Allah Teâlâ da görülür, fakat idrak edilemez. Bilinir, fakat bilgi ile ihata edilemez. Allah Teâlâ değil, belki gördüğümüz şu güneş bile görülür, fakat tam olarak idrak edilemez, bilinemez.
Allah'ı görmenin ispatı hakkında mânevi tevatür yolu ile birçok hadisler gelmiştir. Bunları nakil yolu ile kabul etmek ve bid'at ehlinin akıl yolu ile vehim ve şüphelerine iltifat etmemek gerekir. Bu meselede "Akîdet'üt-Tahavî" adlı kitabın şarihi hataya düşmüştür. Şöyle demiştir: "Karşılıklı olmadan hiç görmek düşünülebilir mi? Allah'ın görülmemesinde yaratıkları üzerine üstün olduğuna delil vardır." Bu şârih, yücelik yönünden Allah'ın görülemeyeceğini söylemektedir. Ehl-i sünnet vel-Cemaat Mezhebi'nin görüşü şudur: Allah Teâlâ, bir yönde görülmez. Hz. Peygamber'in:

277[277] El-Bakara: 2/109.
278[278] El-Hac: 22/1.
279[279] Meryem: 19/9.
280[280] El-Hadîd: 57/13.
281[281] El-Bakara: 2/104.
282[282] El-A'raf: 7/185.
283[283] El-En'âm: 6/99.
284[284] En'am: 6/103.
285[285] Şuara: 26/61-62.

"Bedir gecesi ayı gördüğünüz gibi, muhakkak sizler rabbinizi göreceksiniz." sözü, bir görme olayını diğer bir görme olayına benzetmedir. Her yönü ile görüleni, bir yönü ile görülene benzetmek değildir.

İmanın Kısımları:

İman, dil ile ikrar, kalb ile tasdikten ibarettir.
İmam Âzam "El-Vasıyye" adlı kitabında şöyle diyor:
"İman dil ikrar edip kalb ile tasdiktir. Yalnız başına ikrar iman olmaz. Zira yalnız ikrar iman olsaydı bütün münafıkların mümin olmaları gerekirdi. Bilmek de yalnız başına iman değildir. Zira bilmek eğer iman olsaydı bütün Ehl-i Kitabın mümin olması gerekirdi." Allah Teâlâ münafıklar hakkında şöyle buyuruyor:
"Allah biliyor ki, münafıklar yalancıdırlar." 286[286] Yâni münafıkların, iman iddialarında yalancı olduklarını biliyor. Çünkü onlar dil ile söylediklerini kalb ile tasdik etmemişlerdir. Allah Teâlâ, Kitap ehlinin bilgisi hakkında da şöyle buyuruyor:
"Kendilerine kitap verdiklerimiz, öz oğullarını bildikleri gibi, Hz. Peygamber'i bilirler." 287[287]
Bunun mânası şudur: Kitap ehlinin yalnız bilgi sahibi olması yani Allah ve Resulünü bilmesi iman bakımından onlara fayda vermez. Çünkü onlar bildikleri halde Hz. Peygamber'in nübüvvet ve risaletini ikrar etmediler. Onlar Hz. Peygamber'in Araplara gönderildiğine inanıyorlar. Bu yolla yaptıkları ikrar halis değildir. Sonra tasdik, bizatihi güzel bir rükündür. Hiçbir durumda düşmeye ihtimali bulunmaz. Fakat ikrar böyle değildir. İkrar imanın şartı, yahut şatrı, yani yarısıdır ve başkası için güzel bir rükündür. Bu sebepten zorlama hallerinde ikrar düşebilir. Bunun sebebi ise, lisanın, kalbin tercümanı olmasıdır. Dolayısıyla dil, varlık yahut yokluk bakımından tasdikin delilidir. Bir kimse, açıklamasına imkân bulduğu halde herhangi bir zamanda ikrarını değiştirirse kâfir olur. Ancak, zorlamanın tesiri ile imanını açıklama imkânı bulamayıp ikrarı zail olursa kâfir olmaz. Çünkü, kendisinin korkması, kalbinde tasdikin baki olduğunun delilidir. İkrarını değiştirmeğe sevk eden sebep ise, nefsinden ölümü defetmek içindir, inancı defetmek için değildir. Nitekim Allah Teâlâ buna işaret ederek, şöyle buyuruyor:
"Kalbi iman ile dolu olduğu halde inkâra zorlananlar müstesna. Kim Allah'a küfrederse, onlar için şiddetli bir azab vardır. Lâkin küfre karşı bağrını açanlar üzerine Allah tarafından bir gazab ve kendileri için büyük bir azab vardır." 288[288]
Fakat, bir kimse imanını açıklama imkânı bulduğu zaman, ikrarını değiştirmesi, itikadını değiştirdiğinin delilidir. Şems'ül-Eimme Serahsî'nin de açıkladığı gibi, ikrar, tasdikin varlık veya yokluğu bakımından imanın bir rüknü olmuştur. Ancak "El-Umde" sahibi Ebûl-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud enNesefî rahimehullah, dünyevî hükümlerin icrası için imanda ikrarın şart olduğunu açıklamıştır. Eş'ari'lerin tercih ettiği görüş de budur. İmam Matü'ridi de bu düşüncededir.
Sonra İmam Âzam'ın kelâmından, iman edilecek olanın hazf edilmesi, maksadın gerçekleştirilmesinde icmali imanın yeterli olduğunu bildirmek içindir. Gerçekten iman, Allah Teâlâ tarafından gönderildiği, zaruretle bilinen bütün hususlarda kalben Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'i tasdik etmektir. Bu ise, iman mükellefiyetinden çıkmaya kâfidir. Bu şekilde iman edenin iman derecesi, tafsili iman derecesinden aşağıya düşmez. "Akâid Şerhinde" de böyle yazılmıştır. Ancak, iman icmali olarak söylenmişse icmâlen, tafsili olarak söylenmişse tafsîlen demek gerekirdi. Zira tafsilâtlı olarak söylenende tafsilat şarttır. Öyle ki icmali olarak iman eden bir kimse sorulduğunda namazın farz olduğuna, şarabın haram olduğuna inanmazsa kâfir olur. Sonra zaruretle bilinenden maksat, nazar ve istidlale ihtiyaç duymadan halkın bildiği dinî meselelerdir. Allah'ın birliği namazın farz oluşu ve şarabın haram oluşu gibi. Nazar ve istidlal kaydını koymasının sebebi, içtihatla ortaya konan hükümleri inkâr edenin ittifakla kâfir olmayacağına binâendir. Cesedlerin hasrı, âlemin sonradan var oluşu, Allah Teâlâ'nın cüzleri de bildiği konularında naslara dayanan hükümleri inkâr eden kâfir olur. Çünkü bunların zahiri mânada oldukları dinen kesinlikle bilinmektedir. Büyük günah işleyenlerin Cehennemde ebediyyen kalmayacağı hususunda varid olan hadisler böyle değildir. Çünkü büyük günah işleyenler hakkındaki deliller birbiri ile çelişmektedir.
Hülâsa, icmali imanın tafsili derecesinden aşağıya düşmemesi imanın aslı ile vasıflanmaktır. Yoksa icmali iman tam bilgi makamında elbette tafsili gibi değildir. Sonra iman mefhumunda ikrarı itibar etmek bazı ilim adamlarının mezhebidir. Şems'ül-Eimme el-Hulüvanî ile Fahr'ul-İslâm'ın tercih ettikleri husus da budur, ki ikrar imarda bir rükündür. Ancak, cebir halinde ikrarın düşmeye ihtimali vardır.
Cumhur'u Muhakkikin, imanın, kalb ile tasdik olduğuna meyletmişlerdir. İkrar ise dünyadaki hükümlerin icrası için şarttır. Çünkü kalb ile tasdik gizli bir iştir. Buna mutlaka bir alâmet ve nişan bulunmak gerekir. Kalbi ile tasdik edip dili ile ikrar etmeyen dünyaya ait hükümler bakımından mümin sayılmasa da Allah katında mümindir. Dili ile ikrar edip de kalbi ile tasdik etmeyen kimse ise aksine Allah katında kâfir, fakat dünyevî hükümler bakımından mümindir. Miras alır, cenazesi kılınır. Şeyh Ebû Mansûr el Mâtüridi'nin tercih ettiği görüş budur. Naslar da bu görüşe uygundur. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:
"Allah'a ve ahiret gününe iman eden hiçbir kavmi, Allah'a ve Peygamberi'ne muhalefete kalkışan kimselerle

286[286] Münafikun: 63/1.
287[287] El-Bakara: 2/146.
288[288] En-Nahl: 16/106.

sevişir halde bulamazsın.Velev ki o muhalifler, babaları, yahut oğulları, veya kardeşleri, hısımları ve hemşireleri olsun.İşte allah, böyle zalim kimseleri sevmeyan bir kavmin kalblerine imanı tesbit buyurmuş ve kendilerini yüce katından bir rahmetle kuvvetlendirmiştir."
"Kalbi imanla tatmin olduğu halde cebr edilenler müstesna."
"Bedeviler biz gerçekten iman ettik dediler.Deki; siz kalblerinizle iman etmediniz. Ancak biz, müslüman göründük deyiniz.Henüz iman kalblerinize girmemiştir."
"La ilahe illallah" diyen kişiyi muharebede öldürdüğü zaman Hz.Peygamber'in: Üsame b.Zeyd'e *"Kalbini yarıp da doğru mu, yalan mı söylediğine baktın mı?"* buyurması da bu deliller arasındadır.Bu hadis-i Şerif Kütübü Sitte'de rivayet edilmiştir.
"Şerh'ul- Makasıt" da şöyle deniliyor."İkrar, dünyevi hükümlerin icrası için şart koşulunca açık bir şekilde devlet reisine veya diğer müslümanlara ilan edilmesi gerekir. İman için rükün kılınan ikrar ise böyle değildir. Bu ikrarda başkasına göstermese de bir kerre iman sözünü konuşması yeterlidir. Doğrusu, şer'i hükümleri iltizam üzerinde kaimdir.

Sonra kalbi ile tasdik edip dili ile bunu açıklamak istediği halde dilsiz olma ve benzeri engellerin mâni olduğu kişinin iman ettiğinde icma vardır. Bundan da anlaşılıyor ki, Kerramiye'nin inandığı gibi imanın hakikati, yalnız kelime-i şehadetten ibaret değildir.

İman Artmaz - Eksilmez:

Gök ve yer ehlinin imanı ne artar, ne eksilir.
Gök ehlinden kasıt, meleklerle cinlerdir. Yer ehlinden maksat, peygamberle, veliler, iyi ve kötü müminlerdir.
İman, iman edilen şeyler açısından artmaz ve eksilmez. Zira tasdik, gerçekleşmiş şekilde olmazsa zan ve tereddüt mertebesinde olur. Zan ise inanç makamında bir şey ifade etmez. Bu konuda Allah Teâlâ, şöyle buyuruyor:
"*Zira zan, gerçeği ifade etmez."* 289[289]
İşin doğrusu imam Razî'nin de dediği gibi, iman yönünden değil tasdikin aslı yönünden artma ve eksilme kabul etmez. Zira dinin olgunluğunda olduğu gibi yakin ehlinin mertebeleri muhteliftir. Nitekim Allah Teâlâ bu konuya şöyle işaret buyuruyor:
"İbrahim: Rabbim, bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster, demişti. Allah da: İnanmadın mı? buyurdu. İbrahim: Evet, lâkin kalbimin tatmin olması için, dedi." 290[290]
"Hz. Ebû Bekr'in imanı, bir kefeye konsa, diğer müminlerin imanı da öbür kefeye konarak tartılsa, Ebû Bekr'in imanı bütün müminlerin imanından ağır gelir." 291[291]
Buradaki imanın ağır gelmesi, imanın semereleri bakımından değil, Allah'ı gerçekten tanıması, yakininin üstünlüğü, kalbinin vakarı ve imanının sebatı bakımındandır; İman semereleri ve ihsan bakımından değildir. Çünkü iman ehli insanların fertleri; taatlann çokluğu ve isyanın azlığı bakımından muhteliftir. İkan sıfatında ve iman vasfında imanın aslı baki olmakla beraber noksanlık mertebesinde de durum aksinedir. Bilenler arasında ihtilâf görünüştedir esasta değildir.
Bu sebepten "EI-Hulâsa" adlı kitapta belirtildiğine göre, İmam Muhammad rahimetullah şöyle demiştir: "Bir kimsenin, benim imanım Cebrail aleyhisselâm'm imanı gibidir, demesini çirkin görürüm. Lâkin, Cebrail aleyhisselâm'ın iman ettiklerine ben de iman ettim diyebilir." Bunun sebebi de, birinci söz, her yönden onun imanının Cebrail aleyhisselâm gibi olduğunu hatıra getirir. Halbuki durum böyle değildir. İki iman arasında fark vardır.
İmam Âzam, "El-Vasıyye" adlı kitabında şöyle diyor:
"Sonra iman, artmaz ve eksilmez. Çünkü imanın artması, ancak küfrün noksanlaşması ile, imanın noksanlaşması da küfrün çoğalması ile tasavvur edilebilir. Bir şahsın bir durumda hem mümin hem de kâfir olması nasıl düşünülebilir? Mümin, gerçek mümindir. Onun imanında şüphe düşünülemez.
"İman edip hicret edenler Allah yolunda cihad yapanlarla, onları barındırıp kendilerine yardımda bulunanlar var ya, işte onlar gerçek müminlerdir." 292[292]
"O Kimseler ki Allah'ı ve peygamberini inkâr ederek kâfir oldular, Allah ile peygamberlerinin arasını ayırmak isterler ve peygamberlerin bir kısmına inanırız, bir kısmını inkâr ederiz, derler. Ve böylece imanla küfür arasında orta bir yol tutmak isterler. İşte bunlar gerçekten kâfirdirler. " 293[293]

289[289] Necm: 53/28.
290[290] El-Bakara: 2/260.
291[291] Kaynağını bulamadım.
292[292] Enfâl: 8/74.
293[293] NIsâ: 4/150-151.

“Ümmet-i Muhammed içinde Allah'a karşı isyanda bulunanların hepsi gerçekten mümindirler, kâfir değillerdir.” İmam Âzam bu sözü ile Allah'a karşı isyanın imana zıd olmadığına işaret etmiştir. Nitekim Ehl-i Sünnet vel-Cemaat mezhebinin görüşü de böyledir. Haricîlerle Mutezile ise bu görüşe muhaliftirler. Onlara göre, Allah'a isyan ile iman bir arada bulunamazlar. Biz ise bu durumu imanın kemaline hamlederek, isyan ile kâmil iman bir arada bulunmaz diyoruz. Zira müminlerden tamamiyle kötülüğü ve Allah'a isyanı söküp atmak mümkün değildir, muhal gibidir. Allah Teâlâ'nın:

“Onlara Allah'ın âyetleri okunduğu zaman, îmanlarını artırır.” 294[294]

âyetinin mânası bize göre, imanları yakîn derecesi bakımından artar, demektir. Yahut, bu âyetten maksat, inanılacak Kur'an âyetleri indikçe imanın arttığı şeklinde tevil edilmiştir. Hz. Peygamber sallallehü aleyhi vesellem'e imanın artıp eksilmesinden sorulunca;

“*Evet, iman artar, öyle ki sahihini Cennet'e sokar. Eksilir, öyle ki sahibini Cehennem'e sokar.”* 295[295]

şeklinde beyan buyurdukları hadisin mânası, iman müminin güzel amelleri sebebiyle artar, tâ ki onu Cennet'e önce götürür. Kötü amelleri irtikâb etmesi sebebiyle noksanlaşır, tâ ki sahibini önce Cehennem'e, sonra da imanı sebebiyle yine Cennet'e götürür, demektir. Nitekim Ehl-i Sünnet vel Cemaat Mezhebinin düşüncesinin gereği budur.Tasdik, insan için kalb işidir. Yakın derecesinde kuvvet ve zaaf itibarıyla artma ve eksilmeyi kabul eder; Sonra taat ve ibadet imanın meyvesi, yakînîn neticesi ve kalbin irfan nuru ile nurlanmasıdır. Allah'a isyan böyle değildir. Zira Allah'a isyan kalbi karartır, Allah'a karşı olan sevgiyi zayıflatır, Allah Teâlâ'dan afiyet ve güzel bir âkibet isteriz.

Müminlerin İmanda Eşitliği :

Bütün müminler iman ve tevhid noktasında eşittirler. Ancak amel bakımından farklıdırlar.

Yani müminler esas bakımından aynı şeylere inanmaktadırlar. Aynı şekilde Allah Teâlâ'yı birlemektedirler. Bu iki kaydın konmasının sebebi, küfür ile iman, kör ile gören gibi birbirine zıd ve birbirinden ayrı oldukları gibi, iman edenlerin kâfirlerden o şekilde farklı olmalarına binaendir. Şüphe yok ki görenler, görme kuvvetinin zaaf ve kuvveti bakımından farklıdırlar. Bir kısmı gece zayıf görür, bir kısmı da gündüz zayıf görür. Bir kısmı kaim yazıları ancak okuyabilir, ince yazıları okuyamaz; diğer bir kısmı uzağı göremez, bir kısmı da yakını göremez. Bir kısmı ancak gözlükle yazı okuyabilir vs. Bu sebepten İmam Muhammed, daha önce de geçtiği gibi, bir müminin benim imanım Cebrail aleyhisselâm'ın imanı gibidir, demesini doğru bulmuyorum, belki: “Cebrail aleyhisselâm'ın iman ettiklerine ben de iman ettim.” demelidir, diyor.

Yine hiçbir müminin, benim imanım, peygamberlerin imanı gibidir, demesi caiz değildir. Hatta, benim imanım Hz. Ebû Bekr'in, Hz. Ömer ve benzeri büyük sahabilerin imanı gibidir, demesi de caiz değildir. Zira Kelime-i Tevhid'in nurunun, Tevhid ehlinin kalbindeki farklılığını Allah'tan başkası bilemez. İnsanlardan bir kısmının kalbinde bu nur güneş gibidir; bir kısmında ay gibidir, bir kısmında büyük bir meşale gibidir; diğer bir kısmında da zayıf bir kandil gibidir. Çünkü Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak hususunda mümine metod ve prensip verirken buyurdukları hadisin sonunda kalbi ile buğz edenler için:

“Bu imanın en zayıfıdır.” buyuruyor. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in:

“Kuvvetli mümin, Allah katında, zayıf müminden daha sevimlidir.” 296[296] hadisi zahirî amellerdeki kuvvete de, batini amellerdeki kuvvete de şamildir. Mümin dünyada bu bahsedilen nurların minvali üzerindedir. Müminlerin ilim ve amellerinin nurları bu şekilde âhirette de meydana çıkacaktır. Kelime-i Tevhid'in bu nuru ne zaman kuvvetli olur ve mertebesi büyük olursa, kuvveti nisbetinde sahibinden, şüpheleri ve şehvetleri yok eder. Çoğu zaman o hale getirir ki mümin bu imanı sayesinde kendinde bir şüphe, şehvet, günah ve kötülükle karşılaşırsa bunları yakar. Belki Cehennem ona şöyle der: Geç, ey mümin! Senin nurun benim alevimi söndürmüştür. Bu noktayı bilen kimse Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in ;

“Allah nzasını isteyerek “Lâ ilahe illellah” diyene Allah Teâlâ Cehennemi yasaklamıştır.” 297[297]

“Lâ îlâhe illallah diyen Cehenneme girmez.” 298[298]hadisinin ve benzerî hadislerin mânasını anlar. Bu hadislerin mânasını anlamak müşkül olmuştur. Bir kısım insanlar bunların nesh edilmiş olduğunu zannetmişlerdir. Bir kısmı emir ve yasaklar gelmeden evvel bunların bu vurulduğunu zannetmişlerdir. Bir kısmı da bunlarda geçen ateşi Müşriklere mahsus Cehennem ateşi manasına çekmişlerdir. Bazıları da Cehennem'e girmek sözünü ebediyyen orada kalmak mânasına almıştır,

İmam Âzam Ebû Hanîfe “el-Vasıyye” adlı kitabında şöyle diyor:

“Sonra amel imandan, iman da amelden başkadır. Çünkü çoğu zaman müminden amel yapma mükellefiyeti kalkar. Amel kalktığı zaman iman da kalkar denilmesi caiz değildir. Zira hayız kadın, bu halde iken namazın

294[294] El-Enfâl: 8/2.

295[295] Kaynağını bulamadım.

296[296] Müslim c. IV, s. 2053, K. Kader.

297[297] Kaynağını bulamadım.

298[298] Kaynağını aynı lafızla bulamadım.

hükmü kendisinden kalkar. Böyle bir kadın için, iman da kendisinden kalkar diyemeyiz. Yahut, kendisine imanı da terk etmesi emredilir, denilmez. Çünkü Allah Teâlâ, kendisine: Orucunu terk et, sonra onu kaza et, buyurmuştur. Kendisine imanı da terk et sonra onu kaza et, denilemez. Yine, fakire zekât borcu yoktur, denilir; fakat, fakire iman gerekli değildir, denilemez, Eğer amel imandan bir parça olsaydı, amelin düştüğü hallerde imanın da düşmesi gerekirdi. Halbuki durum böyle değildir."

Hülâsa, Ehl-i Sünnet'e göre, amel imandan başkadır. Ondan bir parça değildir, imanın rükünlerinden bir rükün de değildir. Mutezile ise amelin imandan bir parça olduğunu ve rükün olduğunu söylüyor: Kur'an-ı Kerîm'de Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

"İman edip iyi amel işleyenleri ağaçlarının altından nehirler akan Cennetle müjdele." [299[299]]

Ehl-i Sünnet bu âyette, "amelû" kelimesinin "âmenû" kelimesine vav ile atfedilmesinin imanın amelden başka olduğuna delil getiriyorlar. Çünkü atfedilenle kendine atfedilen arasında bir başkalık bulunması gerekir. Böyle olmazsa atıf yapmak sahih olmaz.

İslam'ın Hakikati.

İslâm, içtenlikle Allah'ın emirlerine teslim olmak, görünüşte de boyun eğmektir. Lügatte ise iman ile İslâm arasında fark vardır. Fakat İslâmsız iman olmaz, imansız da İslâm olmaz. Bunlar insanın sırtı ile karnı gibidir.

İman lügatte tasdik etmektir. Nitekim Allah Teâlâ, Yusuf aleyhisselâm'ın kârdeşlerinden hikâyeten şöyle buyuruyor;

"Biz gittik, koşu yapıyorduk. Yusuf'u da eşyamızın yanında bıraktık. Bu sebeple onu kurd yedi. Şimdi bizler doğru söylesek de siz bize inanmazsınız." [300[300]]

Burada "bize inanmazsın" cümlesi, bizi doğrulamaz, tasdik etmezsin, demektir. Başka bir âyette İslâm kelimesi şöyle kullanılıyor:

"Gökte ve yerde bulunanlar ister istemez Allah'a boyun eğmiştir." [301[301]]

İman, içten boyun eğmek İslâm ise dıştan boyun eğmektir. Allah Teâlâ bu hususa da şöyle işaret ediyor.

"Bedeviler, inandık, dediler. De ki, siz kalbinizle iman etmediniz. Ancak biz, müslüman gözüktük, deyin." [302[302]]

Cibril hadisi de bu noktaya işaret ediyor. Orada iman ile İslâm'ı birbirinden ayırmıştır. İmanı, yalnız tasdik, İslâm'ı ise, ikrar ve iyilerin ameli olarak takdim etmiştir.

Hulâsa, iman kalb işidir, dolayısıyla gizlidir. İslâm açıktır, gizli değildir. İmanın yeri kalbtir. İslâm'ın yeri kalıptır, cesettir. İkisi birbirini tamamlar.

Dinin Hakikati .

Din, iman ile islâmın her ikisine verilen isimdir. Bütün şeriatlara da din denilir.

Din, kelimesi mutlak zikredildiği zaman, ondan kasdedilen tasdîk, ikrar ve Peygamberlerin Allah tarafından getirdikleri hükümleri kabul etmek mânâsıdır. Nitekim aşağıdaki âyetlerden de bu mâna çıkarılmaktadır: Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

"Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, bu ondan kabul edilmez." [303[303]]

"Şüphesiz Allah katında din İslâm'dır." [304[304]]

"Allah sizin için dinde bir güçlük kılmamıştır." [305[305]]

"Sizin için İslâm'ı din olarak seçtim." [306[306]]

Yukarıdaki metinde İmam Âzam'ın maksadı, şeriat, îslâm ve imanın kendi başlarına din adını alacağı mânasında kullanılır, demek değildir. Bu makamda bunun aksini kabul eden bir şârih maksadın dışına çıkmıştır.

"Akîdet'üt-Tahavi""de şöyle deniliyor: "Allah'ın dini, yerde ve gökte birdir. Din, aşırılıkla noksanlık arası, Allah'ı teşbih ile tatil arası, cebir ile kader arası, emin olmakla ümit kesmek arasında bir haldir." Sahîh-i Buharî'de Ebû Hüreyre'den rivayet edilen bir hadis-i şerifte şöyle buyuruluyor:

"Biz peygamberler cemaatiyiz. Dinimizin aslı birdir." [307[307]]

Dinlerin ve çeşitli peygamberlerin getirdikleri şeriatların aslı Tevhid inancıdır, tevhid ile ilgili inançlardır. Ancak şeriatlar çeşitlidir. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:

"Her bir peygamber için bir şeriat ve bir yol tâyin ettik." [308[308]]

[299[299]] El-Bakara: 2/25.
[300[300]] Yusuf: 12/17.
[301[301]] Al-i İmran: 3/83.
[302[302]] Hucurat: 49/14.
[303[303]] Âl-i İmran: 3/85.
[304[304]] Âl-i İmran: 3/19.
[305[305]] El-Hac: 22/78.
[306[306]] Mâide: 5/3
[307[307]] Kaynağını bulamadım
[308[308]] Mâide: 5/48;

Allah'ı Tanımak :

Allah Teâlâ'yı, kendini tanıttığı şekilde, hakkıyle tanırız.
Allah'ın zatının mahiyetini bilmek, sıfatlarını ihata etmek itibariyle değil, belki bütün durumlarda kulun: gücünün yettiği ölçüde bilir ve tanırız. Burada, Allah Teâlâ için “Nefs” sözünü kulanmanın caiz olduğuna delil vardır. Zat kelimesinin kullanılması konusuna gelince, ilim adamlarının çoğunluğu ibarelerde zat ile sıfatı beraber zikr ettikleri görülmektedir. Bu konuda şöyle bir hadis gelmiştir:
“Her şey hakkında düşünün, fakat Allah'ın zatı hakkında düşünmeyin.” 309[309]
Suyuti’nin zikrettiğine göre Buharî'de geçen Hubeyb kıssasındaki “Bu Allah'ın zatı hakkındadır” ibaresi üzerinde iki yönden durmak gerekir. Birincisi bu, bir sahabî sözüdür. İkincisi, iddia edilen hususta bizim için bir nas değildir. Belki açık olan şudur ki, o hadiste murad edilen mâna, Allah yolunda mânâsıdır. Çünkü kâfirler, Hubeyb'i öldürmek için Harem'den dışarıya çıkarınca “Beni bırakın, iki rekât namaz kılayım” dileğinde bulunmuş, namazdan sonra da şöyle demiştir:
“Müslüman olarak öldürülünce hiç aldırmam, Allah yolunda, hangi yanıma düşsem aldırmam. Bu, Allah yolundadır, eğer dilerse, parçalanmış azaların mafsallarına bereket verir.”
Allah hakkında “hakikat” kelimesini zikretmeye gelince lbni Sübki'nin “Cem'ulCevami” adlı kitabında beyan ettiğine göre, Allah Teâlâ'nın hakikati, diğer varlıkların hakikatlerine muhaliftir. İbn-i Zemlekânî bu görüşe karşı çıkarak şöyle demiştir: “Hakikat” sözünü Allah hakkında kullanmak caiz değildir.” İbn-i Cemâa Allah hakkında hakikat kelimesinin zikredilmesinin caiz olmayışının sebebini şöyle açıklıyor: Çünkü Allah'ın kitabında hiçbir yerinde, İhlâs sûresi ve *“Allah'ın misli hiçbir şey yoktur”* gibi âyetlerden hiçbirinde ve diğer âyetlerde zatının tahakkukuna ve sıfatının mertebelerine delâlet eden bir kârine gelmemiştir. İmam Âzam'ın bu sözü, îkan derecesinin hakikatında iman artmaz ve eksilmez, demek olsa gerektir. İhsan meramında iman-i icmali yeterlidir. Mümin, ben Allah'ı tanıyorum, demelidir, “Seni hakkıyle bilemedik ve tanıyamadık.” sözünü söyleyenin maksadı Allah Teâlâ'nın zatını ve sıfatlarının künhünü anlamanın, yaratıkların gücü dahilinde olmadığına mebnidir. Çünkü Allah Teâlâ;
“Gözler onu görmez.”
“*Bilgi bakımından Allah'ı ihata edemezler.”* buyuruyor. Sebeplere göre hükümler değişmektedir. Bu sebepten İmam Şafiî şöyle diyor:
“Kim Allah'ı aramaya kalkışır da kendi düşüncesine kadar varan bir varlığa ulaşırsa, bu kimse Allah'ı yaratıklara benzetmiş olur. Eğer bu arama sonunda sırf yokluğa varırsa, Allah Teâlâ'yı muattal kılan kişidir. Eğer bir varlığa dayanır da bu varlığı anlamaktan aciz kalırsa bu kimse Allah'ı birleyen bir muvahhiddir.”
Bu sebepten Hz. Ali'ye: “Tevhid'in mânası nedir?” diye sorulunca şöyle cevap vermiştir:
“Tevhid şudur: Hatırına gelen, yahut hatırına getirdiğin, yahut herhangi bir halde düşündüğün varlıklar Allah'tan başkadır.”, “Yahut Allah onlardan başkadır.”
Cüneyd-i Bağdadî'nin sözü de buraya döner. Cüneyd şöyle di yor:
“Tevhid, kadimliği, hâdislikten ayırmaktır. Çünkü senin hatırına hadis, yani yaratılmıştan başka bir şey gelmez. Kadimliği tecrid etmek Allah'ın ne zatı ve ne de sıfatı hakkında yaratıklardan hiçbirine benzeme hükmünü vermemendir. Zira Allah'ın zatına hiçbir şey benzemez. Sıfatlarına da hiçbir sıfat benzemez.” Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:
“Allah gibi hiçbir varlık yoktur. O, her şeyi işiten, her şeyi görendir.” 310[310]
Ancak, kadim olan varlıkla yaratılan varlıklar arasında müşterek olan âlim, kadir ve var gibi sözler lâfzî yönden müşterek olmayı ifade eder.

Allah'a Hakkıyla Kulluk Etmek.

“Hiçbir kimse, Allah Teâlâ'ya lâyık olduğu şekilde ibadet etmeğe güc yetiremez. Ancak emrettiği şekilde O'na ibadet eder.
Çünkü kul, Allah'ı zikretmek ve şükretmeye devam etmekten âcizdir. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:
“Eğer Allah'ın nimetlerini sayacak olsanız, miktarını bilemezsiniz.” 311[311] *Yani saymaya gücünüz yetmez,* nerede kaldı ki şükrünü eda edesiniz. Bu sebeple:
“Ey iman edenler, Allah'tan hakkıyla korkun,” 312[312] *ayetinin,*
“Gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun.” 313[313] *âyeti* ile nesh edil diği söyleniyor. Çünkü hakkıyla Allah'tan korkmaktan Allah'ın saf kulları bile âcizdir. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem bu âyeti şöyle tefsir etmiştir:

309[309] Kütüb-i sitte ve Müsnedlerde yok.
310[310] Şûra: 42/11.
311[311] Nahl: 16/18.
312[312] Âl-i İmran: 3/102,
313[313] Teğâbün: 14/16.

“İtaat edilmek, hiç isyan edilmemek; şükredilmek nankörlük edilmemek, zikredilmek, unutulmamak.”
Meselenin hakikati şudur: Allah'ı bilmek gerçekleşince, kulun bütün hallerinde hükmü devam eder. İbadet böyle değildir. Zira Allah'tan hakkıyla korkmak için her an kul üzerine ibadet vacib olur. Kul ise beşeriyetin zaafı icabı, kulluk görevini ifa etmede bu halin devamından acizdir. Çok az bir zaman da olsa, kuldan Allah'ın huzurundan kayb olma ve gaflet etme hali zuhur eder. Bu hal ise hakikat ve tarikat erbabına göre küfürdür. Şeriat sahibinin diline göre bu vücup halktan rahmet olarak kaldırılmışsa, Allah'ın mağfiret edici olması cihetiyledir. Bu noktaya işaret eden Allah Teâlâ şöyle buyürüyor:
“Koruyacak da odur, bağışlayacak da.” 314[314]
Bu sebeple hiç kimse, ben hakkıyle Allah'a kulluk yaptım, diyemez. Ve yine bu sebepten bazı arifler demişlerdir ki:
“Eğer Allah'ın emri olmasa, *“Yalnız sana ibadet ederiz, yalnız senden yardım dileriz.*” âyetini okumazdım. Çünkü kullukta ihlas, ibadette ve diğer işlerde yardım dilemeyi yalnız Allah'a tahsis etme makamında değilim.”
Bu konu ile ilgili olarak Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur:
“Sen kendini medh ettiğin gibi ben sana medih yapamam.”
Yine Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem, ibadeti bitirdikten sonra taatın hakkını yerine getirmekte kusurlu olduğuna işaret olmak üzere Allah'tan mağfiret dilerdi. Nitekim Allah Teâlâ'nın şu kavli buna işaret etmektedir:
“Doğrusu insan, Allah'ın kendisine emr ettiğini tam olarak hiç yerine getirmemiştir.” 315[315]

Müminlerin Eşitliği.

Allah'ı tanımada, din işleri ile ilgili kesin bilgide, Allah'a tevekkülde, Allah ve Rasûlünü sevmede, kaza ve kaderine rıza göstermede, Allah'ın azabından korkmada, rahmetini ummada ve iman hususunda bütün müminler eşittirler. Ancak tasdik ve ikrarın dışında amel, derece ve makam yönünden farklılık gösterirler.
Bil ki, kulun daima Allah'ın azabında korku içinde bulunması ve rahmetini umucu olması gerekir. Çünkü Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor;
*“Yoksa âhiretin azabından korkarak ve rabbinin rahmetini umarak, o gece saatlerinde kalkıp secde ve kıyam halinde ibadet eden mi?.”*316[316]
*“Yataklarından kalkarlar, rablerine azabından korkarak ve rahmetinden ümidvar olarak ibadet ederler.”*317[317]
Doğrusu, ummak, korkmayı gerektirir. Eğer böyle olmasaydı Allah'tan ümid kesmek olurdu. Öğülen korku, sahibi ile Allah'ın yasak kıldığı şeyler arasına giren korkudur. Bu sınırı geçerse, kulun ümidsizliğinden korkulur. Öğülen ümid, Allah'ın nuru ile ona itaat işini yapan ve sevabını Allah'tan isteyen; yahut bir günah işleyip sonra günahından tevbe edince Allah'tan günahının örtülmesini isteyen kimsenin ümididir. Fakat bir kimse tefrit derecesinde hata ve isyan içinde bulunur da amelsiz olarak Allah'ın rahmetini isterse bu bir gururdur, yalancı bir temennidir, yalancı bir ümiddir.
Ebû Ali er-Rûdbarî rahimetullah buyurdu ki;
“Korku ile ümid bir kuşun iki kanadı gibidirler. İkisi de dengeli olurlarsa kuş da dengede olur ve uçar. Kanadlardan biri noksan olursa, uçmada da noksanlık olur. İki kanat da olmazsa, kuş ölüm haddine gider.” Ebû Ali'nin zikrettiği bu görüş, Hz. Ömer'den nakledilen şu rivayete uygundur. Hz. Ömer şöyle demiştir:
“Mahşerde, bir kişi Cennet'e girecek, diye nida edilse, o kişinin kendim olmasını ümid ederim. Yine Mahşer'de, bir kişi cehenneme girecektir, denilse yine o kişinin kendim olmasından korkarım.”
Bazı âlimler de şöyle diyor: Ümidin korkudan daha çok olması gerekir. Çünkü hadîs-i kudside Hz. Peygamber sallellahu aleyhi ve sellem şöyle buyuruyor:
“Ben kulumun beni zannettiği gibiyim. Dilediği gibi beni zannetsin.” 318[318]
Bazıları da şöyle demişlerdir: En iyisi, gençlik ve sıhhat zamanında korkunun, yaşlılık ve hastalık durumunda da ümidin galib olması gerekir. Çünkü Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor:
“Sizden hiçbiri, ölümünden evvel Allah'a kendisi hakkında hüsn-i zanda bulunmadan ölmesin.” 319[319]
Bunun sebebi ise, herkes Allah'tan korkarsa, Allah'tan başka her şey ondan kaçar. Sen Allah'tan korkarsan, Allah'a doğru kaçarsın. Rabbinden korkan, rabbine sığınır. Nitekim Allah Teâlâ buna işaret ederek şöyle buyurmaktadır:
“Allah'a koşun.” 320[320]
Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem de şöyle buyuruyor:
“Senden, ancak sana sığınma vardır.” 321[321]
Bazıları şöyle demişlerdir: Kim yalnız sevgi ile Allah'a ibadet ederse zındıktır. Kim yalnız korku ile Allah'a

314[314] Müdessir: 74/56.
315[315] Abese: 80/23.
316[316] Zümer: 39/9.
317[317] Secde: 32/16.
318[318] Kaynağını bulamadım.
319[319] Müslim, H. No. 2877, c. XV, s. 2206.
320[320] Zâriyât: 51/50.
321[321] Buharî, Vudu, 175.

ibadet ederse Harûrîdir. (Haricîdir). Kim yalnız ümid ile O'na ibadet ederse Mürciedir. Kim sevgi, korku ve ümit ile Allah'a ibadet ederse, o da mümin ve muvahhiddir.
“Menâzil” adlı kitabın sahibinin: “Ümid, müridin en düşük meretebesidir, sözü müridin hali olan sevgi makamına nisbetledir.
Muhakkik âlim Râzi bu konuda şöyle der:
“Bir kimse eğer yalnız Cehenneminden korktuğu, Cennetine teme’ ettiği için ibadet ederse mümin değildir. Zira Allah Teâlâ'nın zatınaa ibadet edilmesi gerekir.” Bu düşünce, Hz. Peygamber’in şu hadisinin manasıdır?
“Suheyb ne güzel bir kuldur. Allah'tan korkmasa da O na isyan etmezdi.” 322[322]
Bu sebepten Hz. Peygamber'e, gece ibadet etmekten ayaklar; şiştiği zaman: “Niçin bu kadar kendini yoruyorsun. Halbuki Allah Teâlâ, senin geçmiş ve gelecek bütün günahlarını affetmiştir?” denilince: *“Şükreden kul olmayayım mı?”* cevabını verdi.
Hz. Ali de bir sözünde şöyle buyuruyor:
“Bir kavim, bir şey istemek için ibadet ederse bu ticarî ibadettir. Eğer bir kavim korku için ibadet ederse, bu kölelerin ibadetidir. Bir kavim eğer şükretmek için ibadet ederse, bu da hür kimselerin ibadetidir.” “Rebîul-Ebrar” adlı kitabın sahibi de bu sözü böylece nakletmiştir.
İmam Tahavî şöyle diyor: “İman birdir, imanın esasında iman ehli birdir. Birinin diğerine üstünlüğü, korku, sakınma, nefsani arzularına muhalefet ve en iyiye mülazemetledir.”

Allah Fazlı İle İhsan Eder Adaleti İle Ceza Verir:

Allah Teâlâ, kullarından bazılarına fazlı ile muamele eder. Bazılarına da adaletiyle muamele eder. Bazen dilediği kullar için lâyık olduğunun kat kat üstünde sevabı fazlı ile ve keremi ile verir. Kulun günahına karşılık adaleti ile yalnız lâyık olduğu cezayı verir. Bazı kullarına azab etmeyip fazlı ile affeder. Allah Teâlâ bu konularda şöyle buyuruyor:
“Allah selâmet evine çağırır ve dilediğini doğru yola hidayet eder.” 323[323]
“Allah Teâlâ, dilediğine kat kat verir.” 324[324]Bu da Allah'a yakınlık derecesine ve İhlasın durumuna göre değişir.İster şefaat vasıtasıyla olsun, ister vasıtasız olarak olsun, Allah Teâlâ dilediği kulunu affeder. Bu konuda şöyle buyuruyor:
“Size isabet eden bir musibet, sizin kendi kazancınızın eseridir. Allah çoklarının günahını affeder.” 325[325]
“Allah şirkten başka dilediğini mağfiret eder.” 326[326]
Yâni ister küçük günah olsun, ister büyük günah olsun Allah Teâiâ mağfiretini dileyen kulunun günahını affeder. Bu Allah Teâlâ'nın fazlı ve keremi icabıdır. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor.
“Muhakkak ki iyilik ve sevap verme fazileti Allah'ın elindedir. Onu dilediğine verir.” 327[327]
Bu makamda maksadın hülâsası şudur. Allah'ın emri, kullarına nisbetle muradına uygun bir şekilde adalet ve faziletten boş değildir. Bununla beraber bir hadiste şöyle rivayet edilmiştir:
“Allah eğer, gök ehli ve yer ehline azab etmek isterse azab eder. Allah onlara azab etmez. Eğer rahmet ederse O'nun rahmeti kullar için hayır olur.” 328[328]

Peygamberlerin Şefaati:

Peygamberlerin ve bizim Peygamberimizin müminlerin günahkârlarına ve büyük günah işleyenlere şefaat etmeleri haktır.
Bu konuda şöyle bir hadis rivayet edilmiştir:
“Benim şefaatim, Ümmetimden büyük günah işleyenler içindir.” 329[329]
Bu hadisi, İmam Ahmed, Tirmizî, Ebû Dâvud, İbn-i Hıbban ve Hâkim Enes'den rivayet etmişlerdir. Hâkim Câbir'den, Taberînî İbn-i Abbas'tan, Hatîb İbn-i Ömer'den ve Ka'b b. Uceyr'den rivayet etmişlerdir.)
Şefaatin varlığına aşağıdaki âyet-i kerîmeler de delalet etmektedir:
“Bir de kendi günahına ve mümin erkeklerle mümine kadınlar için mağfiret dile.” 330[330]
“Fakat onlara, şefaatçıların şefaati fayda vermez.” 331[331]
Bu âyetin mânası, müminlere, şefaatin fayda vereceğidir. Çünkü kâfirlere şefaatın fayda vermeyeceğini beyan ediyor.

322[322] Kaynağını bulamadım.
323[323] Yunus: 10/25.
324[324] El-Bakara: 2/261.
325[325] Eş-Şûra: 42/30.
326[326] En-Nisa: 4/48.
327[327] El-Hadîd: 57/29.
328[328] Kaynağını bulamadım.
329[329] Tirmizî, Kıyame 11; İbn-i Mace, Zühd /37.
330[330] Muhammed: 47/19.
331[331] Müddessir: 74/48.

Meleklerin şefaatına ait şu âyet-i kerîme delil olabilir.
"O gün Cebrail ve melekler, saf halinde duracaklar. Rahman'ın kendisine izin verip de doğruyu söylemiş olandan başkaları bir kelime bile söyleyemiyecekler." 332[332]
Peygamberlerin ve meleklerin şefaati hak olduğu gibi, velilerin, âlimlerin, şehidlerin, fakirlerin ve belâlara karşı sabreden müminlerin ölmüş küçük çocuklarının şefaatları da haktır.
İmam Âzam "El-Vasiyye" adlı kitabında şöyle diyor.
"Büyük günah islemiş olsa da Cennet ehlinden olan herkese, Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa'nın şefaati haktır."
Bu sözlerden anlaşılan şudur: Şefaat; yalnız büyük günah işleyenlere mahsus değildir. Hz. Peygamber aleyhisselâm, bütün ümmetinin bütün sıkıntılarını gidericidir ve rahmet peygamberidir. Hz. Peygamber'in çeşitli şekillerde şefaat edeceği sabittir. Bu makam onu izah etmeğe yetmez. "Akâid-i Nesefîye"de şöyle deniliyor:
"Hadislerden istifade edildiğine göre, büyük günah işleyenler hakkında Hz. Peygamberin ve ümmetinin hayırlılarının şefaatları sabittir. Mutezile bu meseleye de muhalif olup ancak müminlerin derecelerinin yükseltilmesi için şefaat edilebileceği görüşündedirler."

Amellerin Tartılması.

Kıyamet gününde amellerin özel bir tartı aleti ile tartılması haktır.
Amellerin tartı aleti ile tartılması nasla sabittir. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:
«Kıyamet gününde amellerin tartılması haktır. Kimin iyilikleri kötülüklerinden ağır gelirse, işte onlar kurtulanlardır. Kimin de tartıları hafif gelirse, işte bunlar da âyetlerimize zulm etmeleri sebebiyle kendilerine yazık edenlerdir." 333[333]
"Biz Kıyamet günü için adaletle tartan teraziler koyacağız. Artık hiç kimseye hiçbir suretle zulmedilmeyecektir. Yapılan iş, bir hardal ağırlığında da olsa, onu tartıya koyacağız. Amellerin hesabını yapmak için bizler yeterliyiz." 334[334]
İmam Gazali ile Kurtubî bu konuda şöyle diyorlar;
"Amellerin tartılıp hesap edilmesi herkes hakkında tatbik edilmeyecektir. Hesap yapılmadan Cennet'e girecek olan 70.000 kişi için mizan kurulmayacaktır, onlar sayfalarını da almayacaklardır." Bu görüş, görünüşü itibariyle Kur'an nassına muhaliftir.
İmam Konevi'nin zikrettiğine göre, Şeyh İmam Ali b. Saîd er-Rustağnî kâfirler için mizan kurulup kurulmayacağından sorulunca, hayır cevabını vermiştir. Rustağni'nin bu görüşü ise reddedilmiştir. Çünkü yukarıda zikredildiği üzre Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:
"Mizanda iyilikleri hafif gelenler, kendilerine yazık eden kimselerdir. Onlar Cehennemde devamlı olarak kalacaklardır." 335[335]
Müminler ise Cehennem'de ebediyen kalmayacaklardır. İmam Rüstağnî'den ikinci kez sorulunca, "Kâfirler için mizan vardır, fakat bu mizan iyilik ve kötülük kefelerinin karşılaştırılması şeklinde amellerin tartılması mânasında değildir. Kâfirlerin müminlerden ayrılması mânasındadır." tarzındaki cevabına aşağıdaki âyetleri de delil olarak getirmiştir:
"Şüphesiz münafıklar Cehennemin en aşağı tabakasındadır." 336[336]
"Kıyamet koptuğunda, Firav'nın kavmini en şiddetli azaba sokun denilecektir." 337[337]
Bu rivayetin aslı esası yoktur. Zira mizan, küfürde ve imandaki mertebeleri ayırmak için konulmuş bir tartı ve temyiz aletidir. Yoksa müşriklerin Cehennem'de farklı mertebeleri olduğu gibi, müminlerin de Cennette elbette birbirinden farklı dereceleri vardır.
Doğrusu, mizan âyeti, kitap âyeti ve Kur'an-ı Kerimde zikredilen vaad ve korkutma ile ilgili âyetler, kâfirlerle müminlerin iyileri ve Allah'tan korkanlarına mahsustur. Allah'a isyan eden ve fasık olanların hallerinden bahseden âyetler de müminlerin korku ile ümid arasında bulunmaları içindir. Evet. İyilikleri ile kötülükleri eşit olanlar hakkında, Âraf ehlinden olacakları ve Cennete en son gireceklerini açıklayan bir rivayet gelmiştir. Fakat Allah Teâlâ'nın:
"Bunlar işte o kimselerdir ki, rablerinin âyetlerini ve ona kavuşmayı inkâr etmişlerdi de iyilik olarak yaptıkları bütün ameller boşa çıkmış oldu. Artık onlar için kıyamet günü hiçbir terazi tutmayız." 338[338]
âyetinin mânası amellerine itibar etmeyiz, demektir. Sonra yukarıdaki âyette mizan bir olduğu halde, "mevâzîn" kelimesinin cemi' lafzı ile zikredilmesi, o gün yaratıkların çokluğuna nazarandır. Yahut, o gün kurulacak mizanın büyüklüğündendir.
Konevî'nin: "Tartılacak olan, Allah katında ağırlığı ve ölçü değeri bulunan amellerdir." sözü mutlak değildir.

332[332] Sebe: 78/38.
333[333] El-A'raf: 7/8-9.
334[334] Enbiya. 21/47.
335[335] Müminûn: 23/103.
336[336] Nisa:4/145.
337[337] Ğâfir: 40/46.
338[338] El-Kehf: 18/105.

Belki “Mevzun Tartılacak olan” sözü, tâat ve mâsiyet sözlerinden daha umumidir. Öyle ki irade ve meşîet-i İlâhî'nin tâalluku sebebiyle ağırlık ve hafifliği ortaya çıkar. Burada tartma keyfiyetinin açıklanması gerekir. İster amel sayfalarının tartılması şeklinde olsun ister söz ve amellerin muşahhaslaştırılması şeklinde olsun, tartma keyfiyetinin açıklanması gerekir. Bunun hikmeti, Allah'ın dostlarının durumunun düşmanlarından ayrılmasıdır. Allah dostları için mizan sonunda büyük bir sevinç, Allah düşmanları için de büyük bir kötülük olacaktır. Gerçekte ise amellerin tartılmasının sebebi, Kıyamet gününde Allah'ın adaletini, üstünlüğünü, fazilet ve ihsanın kullara göstermektir.
İmam Âzam “El-Vasıyye” adlı kitabında:
“Kıyamet gününde adaletle tartacak olan tartı aletlerini koyacağız.” 339[339]
“Kitabını oku. Kendi kendine hesap yapmaya yeterlisin.” 340[340]
âyetlerine dayanarak “Mizan haktır” demiştir.
İmam Âzam'ın bu istidlalinde şu noktaya işaret vardır. Öldükten sonra dirilince kullar için mizanın ortaya konulmasının hikmeti, amellerinin muhtelif oluşu sebebiyle kullar için sevap ve azap miktarını bilmektir. Yine bu istidlalde, amel defterlerinin amel edenlerin ellerine verilmesinin de hak olduğunu bildirmek içindir. Çünkü Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:
“Kıyamette amel defteri sağ eline verilen, kolay bir hesap ile hesap görecektir. Ve sevinçli olarak ehline dönecektir. Fakat kitabı arka taraftan verilen, “Artık helak!” diye bağıracaktır. Ve Cehenneme girecektir. Çünkü o, evinde sevinçli ve keyifli idi.” 341[341]
Yâni kitabı arka tarafından verilenler, dünya hayatında nefsinin arzularına uymak, dünyaya ait isteklere uymak, mal ve mevk ile gururlanmak sebebiyle sevinçli ve neşeli idi. Fakat âhirette kitabını okuduktan sonra vay, helak oldum diyecektir.
İmam Âzam, yukarıdaki sözü ile, hesap ile kitabın verilmesinin zaman bakımından birbirine yakın olduklarını beyan etmiştir. Bunların hükmü bir gibidir. Birbirinden ayrılmazlar. Doğrusu, kitabın verilmesi hesap mizanından öncedir. Çünkü Allah Teâlâ yukarıdaki âyette:
“Kitabı sağ tarafından verilenler, kolayca hesap edilecektir.” buyuruyor. Bunun tefsiri Sünnette de geçmiştir. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor:
«Kıyamet gününde hesapta münakaşa edilen kimse azab edilecektir.” 342[342]
Mutezile ise, her biri hakkında kesin delil bulunmasına rağmen noksan akıllar ile mizanı, kitabı ve hesabı inkâr etmişlerdir. “El-Umde” adlı kitapta “Kâfirin kitabının solundan mı, yoksa arka tarafından mı verileceği” hususundaki sözü, Umde sahibinin bu konuda tereddütlü olduğunu ve şüpheli bulunduğunu hatıra getirir ise de böyle değildir. Belki Umde sahibi sağından mı, yoksa arka tarafından mı derken iki kelimeyi bir birine “ev” harf-ı atfı ile atf etmiştir. İki âyette gelen ifadeler değişik olduğu için, o da bunu iki şekilde atıflı olarak zikretmiştir, işaret ettiğimiz gibi bu ifade ya her ikisinin vukuuna hamledilmiştir, yahut da bir kısmının sol taraftan, bir kısmınınki de sağ taraftan verileceğini ifade içindir. İslâm'a yakın olanlar, sol taraftan, külliyyen inkarcı olanlar da arka taraftan amel defterlerini alacaklardır. Bu defterler, sahipleri hayatta iken ölünceye kadar meleklerin yazdıkları defterlerdir. Nitekim Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:
“Yoksa biz, o kâfirlerin kalblerinde gizlediklerini ve fısıldadıklarını işitmez miyiz sanıyorlar? Hayır işitiyoruz ve onların yanlarında elçilerimiz vardır ve yazıyorlar.” 343[343]
Yani amel sahiplerinin bütün işlerini ve hallerini yazıyorlar Bu ayetle, meleklerin, insanların gizli kalan işlerini bilemedikleri inancı reddedilmiştir.

Kıyamette Hasımlaşma:

Kıyamet gününde hasımlar arasında kısas haktır.
“Kimin müslüman kardeşinde zulmen alınmış bir hakkı varsa, dinar ve dirhemlerin (paranın) bulunmayacağı Kıyamet gününden evvel onunla helâllaşsın. Helâllaşmadan ölür de iyi bir ameli varsa, zulmettiği kadarı alınıp mazluma verilir. Eğer zalimin iyiliği yoksa, mazlumun kötülükleri alınıp o zalime yükletilir.” 344[344]
Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem başka bir hadis-i şerifte de şöyle buyuruyor:
“Müflis kimdir? bilir misiniz? Ashab*:*
“Bizde müflis, dirhem ve dinarı (parası) bulunmayan kimsedir.” dediler. Hz. Peygamber bunun üzerine buyurdu ki:
“Şüphesiz müflis, Kıyamet gününde Allah'ın huzuruna namaz, oruç ve sadaka gibi iyi amellerle geldiği halde falan müslümana söğdüğü, filana iftira ettiği, birinin malını haksız yere yediği, başka birinin kanını akıttığı, bir başkasını haksız yere döğdüğü için bu hak sahiplerine hasenatı dağıtılan kimsedir. Eğer bu kişinin iyilikleri

339[339] Enbiya: 21/47.
340[340] El-Isrâ: 17/14.
341[341] İnşikak: 84/7-13.
342[342] Müslim, Cennet /18; H. No: 2876.
343[343] Zuhruf: 43/80.
344[344] Buharî, Mezalim /10. 238

*tükenirse, hak sahiplerinin hakkı kalırsa, hak sahiplerinin hataları alınıp onun üzerine yükletilir, sonra da Cehenneme atılır. İşte müflis budur."*345[345]
Bu, insanların haklarını almak hususunda gelen rivayettir. Hayvanların birbirinden hak alması konusunda gelen rivayette ise, boynuzsuz koyunun boynuzludan hak alacağı beyan edilmiştir. Sonra Allah Teâlâ, ona toprak ol, diyecek ve toprak olacaktır, işte o zaman kâfir de, keşke ben de toprak olsaydım, diyecektir.

Havz-ı Kevser Haktır.

Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in havzı haktır. Cennet ve Cehennem de şimdi yaratılmışlardır. Havuz konusunda Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:
"Biz sana kevser verdik." 346[346] Âlimlerin çoğunluğu kevseri "Havuz, yahut nehir manasıyla" tefsir etmişlerdir. Nehir ile havuz mânaları arasında bir uyuşmazlık yoktur. Zira Hz. Peygamber'in nehri Cennette, havzı ise Kıyametin koptuğu yerdedir. Havuzun Sırat'tan önce mi, sonra mı olduğu ihtilaflıdır. Sırat'tan sonra olması daha münasiptir.
Havuz konusunda Kurtubî şöyle diyor:
"Havuzlar iki tanedir. Biri Sırat'tan önce ve mizandan da öncedir. En doğru olan görüş de budur. Çünkü insanlar kabirlerinden susuz olarak çıkacaklar, mizana ve Sırat'a gitmeden evvel bu havuza geleceklerdir. İkincisi Cennet'tedir. Bunların her ikisine de Kevser denilir."
Tirmizİ'nin rivayet ettiği ve "Hasen" dediği bir Hadîs-i şerifte Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor:
"Her peygamberin bir havzı vardır. Onlar her birinin havzına daha çok insan gelmesiyle iftihar edeceklerdir. Benim havzıma en çok insan geleceğini umarım." 347[347]
Kurtubi'nin naklettiğine göre, Mutezile, Haricîler, fasıklar, açıktan günah işleyen fasıklar gibi müslümanlar cemaatına ters düşenler Hz. Peygamber'in havzından haram edileceklerdir. Havuz hakkındaki hadisi ise sahabeden otuz küsur kişi rivayet etmiş olup mutavatür derecesine yakındır. Bu hâdis-i şerîf şöyledir:
"Cennette benim Havzımın uzunluğu bir aylık yürünecek yol kadardır. Her tarafı müsavidir. Suyu sütten aktır. Kokusu miskten daha hoştur. Tadı baldan daha tatlıdır. Kardan daha soğuk köpükten daha yumuşaktır. Kandilleri zebercedden, çanakları gümüştendir. Testileri gökteki yıldızlar gibidir. Bu havuzdan bir yudum içen ondan sonra bir daha asla susamaz." 348[348]
Cennetle Cehennem şimdi mevcutturlar. Çünkü Allah Teâlâ, Cennet'ten bahsederken:
"Allah'tan korkanlar için hazırlanmıştır." buyuruyor. Cehennem'den bahsederken de *"Kâfirler için hazırlanmıştır."* buyuruyor. Hadis-i Kudsî'de de Allah Teâlâ, şöyle buyuruyor:
"İyi kulların için gözlerin görmediği, kulakların vasfını işitmediği ve hiçbir beşerin kalbine geçmeyen vasıfta makamlar hazırladım." 349[349]
İsrâ hadisinde de Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor:
"Cennet'e koyuldum ve Cehennem bana gösterildi." 350[350]
Bu sığalar mazi için olup hakikat mânasında konulmuştur. Hakikat mânasından mecazî mânaya dönmek için bir sebeb yoktur. Ancak sahih bir hadis, yahut bir âyet-i kerîme bulunursa o zaman bu mânaya dönülebilir. Mutezile bu meselede Ehl-i Sün net'e muhalif görüş beyan etmektedir.
Sonra en doğrusu Cennet'in gökte olduğudur. Allah Teâlâ'nın ;
"Yemin olsun ki o, (peygamber Cebrail'i) bir daha da (Miraç'tan inerken (hakiki suretinde) gördü. Sidret'ül-Muntehâ'nın yanında. Me'va Cenneti ise onun yanında." 351[351] âyeti buna delalet etmektedir. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem de şöyle buyuruyor:
"Allah'ın Arş'ı Cennet'in tavanıdır." 352[352]Bir görüşe göre Cennet yeryüzündedir, bir görüşe göre nerede olduğunu Allah'tan başkası bilmez. "EI-Makasıd" adlı kitabın şârihi bu son görüşü, yani Cennet'i Allah'tan başka kimsenin bilmediği görüşünü kabul etmiştir. Bir görüşe göre ise, Cennet yedi kat yerin altında, bir görüşe göre yer kabuğunun üstündedir. Başka bir görüşün sahibi de bu konuda bir şey söylememektedir.
Bir şarihin şerhinin aslında burada "Sırat da haktır." ibaresi bulunmaktadır ki bu metinlerde yoktur. Sonradan ilâve edilmiş gibidir. Ancak, Cennet ve Cehennem bahsinden önce zikredilmesi daha lâyıktır. Çünkü Sırat Kitap ve Sünnetle sabittir. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:
"İçinizden hiçbiri istisna edilmeksizin hepiniz mutlaka oraya varacaktır. Bu rabbinin katından kesinleşmiş bir hükümdür." 353[353]

345[345] Müslim, K. Bir/80.
346[346] Kevser: 108/1.
347[347] Kaynağını bulamadım.
348[348] Müslim, K. Fezail, c. IV, s. 1793, H. No: 2292.
349[349] Buharı, Reddul-halk, Bafa. 8; Müslim, İman 312.
350[350] Kaynağını bulamadım.
351[351] Necm: 53/14-15.
352[352] Kaynağım bulamadım.
353[353] Meryem: 19/71.

İmam Nevevî "Sahih-i Müslim" şerhinde bu konuda şöyle diyor:
"Bu âyetteki varmaktan maksat, Sırat üzerinden geçmektir." Sahih-i Müslim'de şöyle rivayet ediliyor:
"Sırat, Cehennem üzerinde uzanmış bir köprüdür. Kıldan ince, kılıçtan keskindir." 354[354]
Bazı rivayetlerde ise şöyle gelmiştir:
"Sırat köprüsü, Cehennem ehlinden bazılarına kıldan ince olacak, bazılarına vadi gibi geniş olacak." 355[355]
Başka bir rivayette ise şöyle gelmiştir:
"Cehennemin üstünde iki tarafından Sırat köprüsü kurulur. Ümmeti ile birlikte bu sırattan ilk geçen ben olacağım. O gün peygamberlerden başkası konuşmayacaktır. O günde peygamberlerin sözleri:
"*Allah'ım, selâmet ver, Allah'ım, selâmet ver" şeklinde olacaktır. Cehennemde Hurma dikeni gibi dikenler vardır ki bunların büyüklük mikdarını Allah'tan başkası bilmez. İnsanlar amelleri sayesinde oradan geçecekler. Bir kısmı ameli ile kurtulacak, bir kısmı da o dikenlere takıldıktan sonra kurtulacak."*356[356]
Bir rivayette de şöyle deniliyor:
"Müminler sırattan göz yumup açıncaya kadar kısa zaman içinde geçecek, bir kısmı da şimşek gibi geçecek. Bir kısmı iyi koşan at gibi, bir kısmı kuş gibi, bir kısmı binek gibi geçecektir. Kurtulan müslümandır. Cehennem dikeninde tırmalanan Cehennem ateşine düşecek." 357[357]
Bu meselede Mûtezile'nin çoğunluğu muhaliftir.
"*Sizden hiçbir kimse yoktur ki oraya girmesin."* âyetinden kasdedilenlerin kâfirler olduğu da söylenmektedir. Bu âyet şöyle tefsir ediliyor: "Vâridüha"deki vürûd'dan maksat, girmek ve ebedî olarak kalmaktır. Yâni kâfirler ebedî olarak Cehennem'de kalacaklardır. Çoğunluk, hasr-ı ifade edeceği gibi bu âyetteki vürûd kelimesinin umumî olarak mütalâa edilmesi gerektiğini savunmuşlardır.
Bir rivayete göre de vürûd'un mânası Cehennem'in üstünden geçmektir. Cennet ve Cehennem ehli geçerken belli olurlar. Bir söze göre de vürud kelimesinin mânası girmektir. Ancak, geçerken yerine ulaşma durumları değişik olur. Çünkü Hz. Cabir'den rivayet edildiğine göre, bu âyetin mânasından sorulduğunda Resûlullah sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor:
"Vurûd, girmektir. İyi, yahut kötü hiç kimse yoktur ki Cehenneme girmesin, Cehennem'den geçerken onun ateşi, İbrahim aleybisselâm'da olduğu gibi müminler için selâmet ve soğukluk olacaktır. Hatta, öyle ki bu soğukluktan ötürü Cehennem'de bir gürültü olacaktır."
Bir rivayette de şöyle buyuruluyor:
*"Ey mümin, geç. Zira senin nurun benim alevimi söndürmüştür." diyecek.'*358[358]
Cabir (R.A.)'dan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber'e bu meseleden sorulunca şöyle buyurdu: "*Cennet ehli Cennete girince, birbirine şöyle diyecekler: Rabbimiz, bize ateşe gireceğimizi vaad etmemiş mi idi? Bu sorular üzerine kendilerine şöyle denilecek: Siz ateşe girdiniz, fakat ateş sönmüştü."* 359[359]
Müminlerin de Cehennem ateşinden geçmeleri,
*"Şüphesiz, kendilerine bizden saadet vermek gerekenler, işte bunlar. Cehennemden uzaklaştırılacaklardır.*360[360]
âyetine aykırı düşmez. Zira buradaki uzaklaştırılacaklardır, sözünden kasdedilen mâna, Cehennem azabından uzaklaştırılacaklardır, demektir.
Mücahid'den rivayet edildiğine göre, müminin Cehennem ateşine girmesi, dünyada iken vücuduna humma sıtma hastalığının isabet etmesidir. Çünkü Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: .
"Sıtma hastalığının şiddeti, Cehennem alevindendir." 361[361]
Mücahid'in bu sözü, dünyada sıtma hastalığına yakalanan müminin günahlarının affedileceğine, dolayısıyla Cehennem ateşine girmeyeceğine hamledilmiştir. Yoksa, Cehennem ateşini hiç görmeyecek demek değildir.
Bir görüşe göre, vürûd kelimesinden maksat, Cehennem ateşi etrafında diz çökmeleridir. Nitekim şu âyet-i kerîme de buna işaret etmektedir:
"Sonra Allah'tan korkanları kurtaracağız, zalimleri de toptan Cehennem'de bırakacağız." 362[362]
Keşşaf sahibi, Mutezilenin ileri gelenlerinden olduğu halde bu meseleyi aynen zikretmiştir. Mutezile Sıratı toptan inkâr etmiştir.
Sonra itikat esaslarından biri de şudur: Kıyamette azaların konuşturulması haktır. Allah Teâlâ bu konularda şöyle buyuruyor;
"O günde ağızlarına mühür vuracağız ve bize elleri konuşacak, ayakları da yaptıkları işlere şahidlikte bulunacaktır." 363[363]

354[354] Kaynağını bulamadım.
355[355] Kaynağını bulamadım.
356[356] Buhari, c. VII, s. 204, Rikak /52, Bu son rivayeti Buharî'de aynen zikredilmiştir.
357[357] Kaynağını bulamadım.
358[358] Ahmet b. Hanbel Müsnet c. s. 324.
359[359] Kaynağını bulamadım.
360[360] Enbiyâ: 2I/101.
361[361] Buharî, Bed'ul-Halk; Müslim, Selam 28.
362[362] Meryem: 19/72.
363[363] Fâtır: 35/65.

"O günde onların dilleri, elleri ve ayakları yaptıkları işlerde kendileri aleyhine şahidlik yapacaktır." 364[364]
"Nihayet ateşe geldikleri zaman, yaptıklarını kulakları, gözleri ve derileri aleyhlerine şahidlik edecekler." 365[365]
Mûtezile'ye göre azaların şahitliği caiz değildir. Belki gerçekten bu şahidlik Allah tarafındandır. Ancak Allah Teâlâ bu şahidliği azalara nisbet etmiştir.
Biz de deriz ki evet, durum böyledir. Çünkü Allah Teâlâ, ağacı konuşturduğu gibi âdete muhalif şekilde bu azaları konuşturacaktır. Yahut Allah Teâlâ, bu azalarda anlama kabiliyeti ve konuşmaya güç yaratacaktır. Konevi'nin dediği gibi, o azalarda Kıyamet gününde dünyada yaptıkları amellerin kendilerinden sudur ettiğine delalet edecek olan haller ortaya çıkacak. Bu âlemdeki durumların değişmesi yaratılmış olduğuna delalet ettiği gibi, bu azalardan çıkacak olan o hallere şehadet adı verilir, tarzındaki izah ve düşünce reddedilmiştir. Bu görüş Mûtezile'nin mezhebine yakındır. Hakikî mümkün olunca âyeti mecazî manaya çekmek caiz olmaması yanında bu görüş, nasların zahirine de aykırıdır. Allah Teala şöyle buyuruyor :
"*O kâfirler, derilerine: Niçin aleyhimizde şahidlik ettiniz? diyecekler. Onlar da her şeyi konuşturan Allah bizi, konuşturdu, diyecekler."* 366[366]

Cennet Ve Cehennem Hayatının Ebediliği:

Cennet ve Cehennem ehlinin hayatları sona ermeyecek, ebediyen kalacaklardır.
Başka bir nüshada: "Huriler ebediyen ölmezler. Allah'ın azab ve sevabı da asla sona ermez." denilmektedir. Başka bir nüshada ise: "Allah'ın sevabı da azabı da ebediyyen fani olmaz." denilmektedir.
İmam Âzam "El-Vasıyye" adlı kitabında şöyle diyor:
"Cennet ile Cehennem haktır, yaratılmışlardır. Fakat ne kendileri ne de oraya girecekler fani değildir. Çünkü Allah Teâlâ Cennet hakkında: *"Allah'tan korkanlar için hazırlamıştır*."; Cehennem hakkında da *"Kâfirler için hazırlandı*." buyurmuştur. Allah Teâlâ, Cennet ile Cehennemi sevap ve azab için yaratmıştır. Cennetlik kullar Cennette devamlı olarak kalacaklardır. Cehennemlikler de Cehennemde devamlı kalacaklardır. Çünkü Allah Teâlâ müminler hakkında:
"Onlar cennetliktir, Cennette devamlı kalacaklardır. " ve kafirler hakkında da:
*«Onlar Cehennemliktir, orada devamlı olarak kalacaklardır.»*367[367] İmam Âzam'ın sözü burada sona ermiştir."
Cebriye taifesi ki bunlar halis Cebriyedir Cennet ile Cehennem'in de, Cennet ve Cehennemliklerin de fani oldukları görüşünü savunmuşlardır. Bu görüş ise şüphesiz batıldır. Çünkü Kitap Sünnet ve İcma-î Ümmete muhaliftir.
Allah Teâlâ fazlı icâbı dileyeni doğru yola iletir, adaleti icabı dileyeni saptırır.
Yâni Allah Teâlâ, dileyen kullarını Cemal sıfatına mazhar kılarak iman ve taat yoluna sevk eder. Bu, Allah'ın bir lütfudur. Dileyen kimseleri de küfür ve isyan yolunda bırakır. Yâni onları Celâl sıfatına mazhar kılarak isteklerinde muvaffak kılar, böylece âsi olurlar. Sonra Allah'ın hidayet etmesi, iyilikte ve imanda muvaffak kılması, ihsan etmesidir.

Allah'ın Hidayet Vermesi Ve Saptırması :

Allah'ın saptırması, kuluna yardım etmemesidir. Bunun izahı şöyledir: Allah Teâlâ, kendi yolunu istemeyen, küfür ve isyan da bulunmak isteyen kullarını razı olduğu amellere muvaffak kılmaz. Bu da Allah'ın adaleti icabıdır.
Zira başkası için gerekli olan hiçbir şeyi yapmak Allah Teâlâ üzerine vacip değildir. Allah Teâlâ, hiçbir şeyi yapmaya mecbur değildir O, her şeyi yerli yerine koymuştur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: *"Allah Teâlâ kime hidayet vermek dilerse, Onun göğsüne genişlik verir ve göğsünü İslâm'a açar. Her kimi de sapıklıkta bırakmak isterse, onun göğsünü öyle sıkar ve daraltır ki, iman teklifi karşısında göğe çıkacakmış gibi (zorlukta) olur."* 368[368]
Yâni Allah Teâlâ kimi hidayet yolunda bırakmak isterse, kalbini Tevhid inancı için genişletir ve nurlandırır. Bunun alâmeti ölmeden evvel âhiret için hazırlanmak, gurur evi olan dünya hayatından uzaklaşmak ve ebedî kalış yurduna intisab etmektir.
Sapıklığı isteyen kişiye yardım etmemesi adaleti icabı olduğu gibi böyle kimselere yaptıkları kötülükten dolayı azab etmesi de adaleti icabıdır. Biz demiyoruz ki, şeytan mümin kulun kalbinden imanı zorla yok eder. Ancak biz diyoruz ki: Kul kendi arzusu ile imanı terk eder. Terk edince şeytan onu bu kuldan yok eder. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:
"Doğrusu benim o gerçek kullarım var ya. Senin onlar üzerinde hiçbir hakimiyetin yoktur. Rabbin ise vekil

364[364] Nûr: 24/24.
365[365] Fussılet: 41/20.
366[366] Fussılet: 41/21.
367[367] Âl-i İmran: 3/116.
368[368] En'âm: 6/125.

olarak yeter." 369[369]

Yâni Şeytan böylelerini Allah'ın yardımından uzak olmakta kendine tâbi kılar, dolayısıyla bundan sonra o kimse üzerinde hakimiyet kurar. Bu noktaya işareten Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

"Azgın olanlardan sana uyanlar müstesna, kullarım üzerinde asla senin bir hakimiyetin yoktur." 370[370]

"And olsun ki onlardan her kim sana uyarsa, Cehennemi hep sizden dolduracağım." 371[371]

Kabirdi Soru Sorulması:

"Münker ve Nekir meleklerinin kabirde soru sorması haktır. Kabire konulan ölüye münker ve nekir melekleri şöyle soru soracaklar: "Rabbin kimdir? Dinin nedir? Peygamberin kimdir? Buhari ve Müslim'de rivayet edilen bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem kabrin yanından geçerken şöyle buyurdu:

"Bunların ikisi de azab içindedir." 372[372]

Bu konuda Allah Teâlâ da şöyle buyuruyor:

"*Allah Teâlâ, iman edenleri hem dünya hayatında, hem de âhiret hayatında değişmez söz olan şehadet kelimesi üzerine sabit kılar, tevhid inancına bağlı yapar."* 373[373]

Buharî, Müslim ve diğer Sünenlerde olduğu gibi, bu âyetteki âhiret kelimesinden kasdedilen mâna, kabir hayatı demektir, İmam Âzam, yukarıdaki metinde peygamberlerle, çocukları ve şehidleri kabir sorusundan istisna etmiştir. Çünkü Sahih-i Müslim'de nakledildiğine göre, Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'e bu husustan sorulunca şöyle buyurdu:

"*Kılınçlarının parıltısı onlar için şahid olarak yeter."* 374[374] "Kifâye" adlı kitapta nakledildiğine göre ise Peygamberler için kabir sorusu yoktur. Hanefi âlimlerinden Seyyid Ebû Suca' şöyle diyor:

"Çocuklar ve peygamberler için de bazı âlimlere göre kabirde soru vardır. Bazıları da demiştir ki, müslümanlarm çocukları kesinlikle affedilmiştir. Kabirde sual sorulması ise, bilmediğimiz bir hikmet içindir. İmam Âzam kâfirlerin çocuklarına kabirde soru sorulması, Cennete girmeleri ve onlarla ilgili benzeri konularda tevekkuf etmiş, bir görüş belirtmemiştir. Bu sebeple kâfirlerin çocuklarının Cennet ehline hizmetçi olacaklarına hükmedilmiştir.

Kabir Azabı Ve Ruhların İadesi.

Kabirde ruhların kullara iadesi de haktır. Kabrin kafirler için daralması ve gerek kâfirlere gerekse müslimlerin bir kısmına kabirde azab edilmesi haktır.

Kabirde ruhlar cesedin tümüne, yahut bir kısmına topluca yahut ayrı ayrı olarak iade edilecektir. Kabirdeki soru sorulma işi, ruhların iadesinden sonra olacaktır. Kabirdeki sorulara karşılık mümin: Rabbim Allah, dinim İslâm, peygamberim Hz. Muhammed sallellahu aleyhi vesellem'dir, cevabını verecektir. Kâfir ise: Hah hah! Anlamadım, diyecektir. Bu cevabın aslı Buharı ve Müslim'de vardır. Ve bu hadis Ebû Dâvud tarafından rivayet edilmiştir. Bu konuda Mutezile ve Rafizîlerin bir kısmının muhalefeti vardır. Kabir hayatı ve öldükten sonraki hayatın halleri ile ilgili mâna bakımından tevatür derecesine ulaşmış hadisler rivayet edilmiştir. Bu hadisleri Hocalar hocası Celâleddin es-Suyutî "Şerh'us-Sudûr Fi Âhvâl-i Ehl'il-Kubür" adlı kitabı ile "El-Budûr'us-Sâfire Fi Ahvalil-Âhire" adlı kitabına almıştır. Öğrenmek ve ihtilâftan kurtulmak istersen bu kitapları okumalısın. Kabir hayatının varlığına delil olarak zikredebileceğimiz âyetler şunlardır:

"Sabah akşam ateşe arz edileceklerdir." 375[375] Bu arz ediliş Kıyametten önce kabir hayatında olacaktır. Bunun delili de şu âyet-i kerîmedir:

"Kıyamet koptuğu gün, Fîr'av'ın kavmini azabın en şiddetlisine atın." 376[376] denilecek. Burada daha önce azabın şiddetli olmayanının tatbik edildiği ve bunun da kabir hayatında cereyan ettiği anlaşılmaktadır. Fir'av'ın kavminin ateşe arz edilmesinin mânası, Kıyamete kadar ateşle yakılması demektir. Bu azab da ruhlarına yapılacaktır. Kabir azabına delâlet eden ayetlerden biri de şudur:

"Biz onlara büyük azabdan başka daha hafif bir azabı tattıracağız." 377[377]

Bu âyette büyük azabtan maksat, âhiret azabıdır. Yine Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

"Her kim benim zikrimden (Kur'an'dan) yüz çevirirse, onun için dar bir geçim vardır ve onu Kıyamet günü kör olarak haşr edeceğiz." 378[378]

Bu âyetler İmam Âzam'ın sözlerinin kaynağı olsa gerek.

369[369] İsrâ: 17/65.
370[370] Hicr: 15/42.
371[371] El-Â'raf: 7/18.
372[372] Buharî, Müslim; Ahmed b. Hambel, c. 1, s. 225.
373[373] İbrahim: 14/27.
374[374] Kaynağını bulamadım.
375[375] Ğâfir: 40/46.
376[376] Aynı.
377[377] Secde: 32/21.
378[378] Tâhâ: 20/124.

Kabrin sıkıştırması haktır. Hatta kamil müminleri dahi sıkıştıracaktır. Çünkü bu konuda Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor:
"Şüphesiz kabrin sıkıştırması vardır. Kabrin sıkıştırmasından bir kimse kurtulacak olsa, ölümünden dolayı Arş'ın titrediği Sa'd b. Muaz kurtulurdu." 379[379]
Kabrin sıkıştırması, önce kabir toprağının ölü üzerine dar gelmesidir. Sonra Allah Teâlâ mümine gözünün görebildiği kadar, kabri genişletir. Bir söze göre mümine nisbetle kabrin sıkıştırması şefkatli ananın seferden dönen evlâdını kucaklaması gibidir.
Kâfirler ve müminlerden bazıları için kabir azabı gerçektir. Müminlerden âsi olanlar azab edilecek, itaat yolunda bulunanlara nimet verilecektir. Nitekim Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'den şöyle rivayet edilmiştir:
"Kabir, ya Cennet bahçelerinden bir bahçe, yahut Cehennem çukurlarından bir çukurdur." 380[380] (Bu hadisi Tirmizi ve Taberanî rivayet etmişlerdir.) Yine bir Hadîs-i Şerifte Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor:
"*Şüphesiz kabir, âhiret konaklarının ilkidir. Eğer ölü, bu konaktan kurtulursa, ondan sonrası daha kolaydır, Kabirden kurtulamazsa, ondan sonrası daha zordur."* 381[381] (Bu hadis Tirmizi ve Nesai sağlam bir senedle Osman b. Affan'dan rivayet etmişlerdir.) Bil ki, Hak ehli, kabirde iken Allah Teâlâ'nın taat ve azabı duyacak, kadar ölüde bir nevi hayat yaratacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Ruhun ölüye iade edilip edilmediği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Ebû Hanife'den rivayet edilen tevekkuf ettiği, yâni bir görüş belirtilmediğidir. Ancak onun buradaki sözü ruhun ölüye kabirde iade edileceğine delâlet etmektedir. Zira meleklere cevap vermek ihtiyar ve iradeye dayanan bir iştir. Bu iş, ruh iade edilmeden yapılamaz. Bu konuda şöyle bir görüş de ileri sürülmüştür: Görmüyor musun? Uykuda insanın ruhu bedeninden çıkar, fakat buna rağmen cesedi ile ilgisi bulunur. Kötü rüya görünce acı iyi rüya görünce zevk duyar. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'den, ruh olmadan kabirde ölünün etinin nasıl acı duyduğu sorulunca şöyle cevap verdi:
"Dişinde can olmadığı halde, nasıl ağrıyorsa." buyurdu.
Konevî'nin naklettiğine göre, Şeyh Ebûl-Maîn "Usûl" adlı kitabında şöyle diyor:
"İster mümin olsun, ister kâfir olsun; ister itaatli olsun, ister fasık olsun, kabir azabı haktır. Fakat ölen kişi kâfir olursa onun azabı Kıyamete kadar devam eder ve Cuma günlerinde Ramazan aylarında Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem hürmetine ondan azab kaldırılır. Çünkü kâfir hayatta olsa yine Allan Teâlâ, Peygamber sallellahu aleyhi vesellem hürmetine ona azab etmiyecektir. İşte kabirde de durum böyledir. Her Cuma günü ile Ramazan aylarında O'nun yüzü suyu hürmetine Allah Teâlâ onlardan azabı kaldırır."
Bu konu üzerinde biraz durmak gerekir. Çünkü yukarıda bahsedilenler, sağlam bir rivayete yahut açık bir delile muhtaçtır. Doğrusu, Konevî'nın söylediğidir. O da şudur: Mümin itaatli olursa onun için kabir azabı yoktur. Ancak, Allah'ın nimetlerinden bolca istifade ettiği ve hakkıyle şükretmediği için, kabir onu sıkıştırır, dolayısıyla kabrin korkusunu ve şiddetini duyar. Buna şu Hadis-i Şerif de delâlet etmektedir:
Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem Hz. Âişe'ye:
"Kabir sıkıştırdığı ve Müker Nekîr melekleri soru sordukları zaman halin nicedir?"diye sordu. Sonra Hz. Peygamber şöyle buyurdu:
"*Yâ Humeyrâ! Şüphesiz kabrin mümini sıkıştırması, ananın, çocuğunun ayağını sıkması gibidir. Münker Nekir meleklerinin soru sorması da göz kamaştığı zaman ona sürme çekmek gibidir."* 382[382]
Yine Hz. Peygamberin Hz. Ömer'e şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:
"Yâ Ömer! Kabrin iki imtihan meleği sana geldikleri zaman halin nicedir?" Hz. Ömer de buna karşılık şöyle cevap verdi
"Yâ Resülullah, o zaman bu halde aklım başımda mı olacak?" Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem de;
"Evet." buyurdu, Bunun üzerine Hz. Ömer:
"O takdirde hiç aldırmam, cevabını verdi." 383[383]
Konevî konuya devam ederek şöyle demiştir; "Eğer ölü âsi ise, ona da kabir azabı ve kabir sıkıştırması vardır. Ancak Cuma günü ve Cuma gecesi azab ondan kaldırılır ve bir daha Kıyamete kadar azab iade edilmez. Bir mümin Cuma gecesi öldüğü takdirde eğer âsi ise, bir an kabir azabı ve kabir sıkıştırması olur, sonra Kıyamete kadar bir daha azab gelmez."
Açıktır ki, itikadı konularda muteber olan kesin delillerdir, Âhad yolu ile rivayet edilen hadisler ise zan ifade eder. Ancak Âhad yolu ile gelen hadisin rivayet yolları birkaç tane olur da mana bakımından mutevater derecesine ulaşırsa o takdirde kesin bir hüküm ifade edebilir. Evet, Cuma günü ve Cuma gecesi ölen kişilerin üzerinden azabın kaldırılacağı ve Kıyamete kadar da bir daha bu azabın iade edilmeyeceği konusunda bazı hadisler vardır. Fakat, ben bunların bir aslı olduğunu bilmiyorum. Yine Allah'a isyan eden kimseden Cuma günü gelince azabın kaldırılması ve Kıyamete kadar bir daha iade edilmemesi kesinlikle batıldır.
Sonra taat ehline kabir hayatında nimet verileceği ve isyan edenlere acı çektirileceğine şu âyetler de delil teşkil

379[379] Kaynağını bulamadım.
380[380] Tirmisî, c. V, s. 640.
381[381] A. Hanbel, Müsned, c. I, s. 63.
382[382] Kaynağını bulamadım.
383[383] Kaynağını bulamadım.

ediyor:
“Allah yolunda öldürülenleri ölü sanma. Belki onlar diridirler. Rableri tarafından rızıklandırılırlar. Onlar, Allah'ın fazlından kendilerine verdiğinden ötürü neşeli haldedirler.” 384[384]
Nuh Aleyhisselâm'm kavmi hakkında da:
“Onlar hatalarından ötürü boğuldular da ateşe atıldılar.” 385[385]
Çünkü âyette “*Udhılû*” kelimesindeki fâ tâkibiyedir. Yani boğulur, boğulmaz Nuh kavmi ateşe sokulmuştur. Dolayısıyla Kıyametten evvel kabir azabının var olduğuna delalet etmektedir.
Kabir azabının yalnız ruha mı, yalnız bedene mi, yoksa her ikisine mi yapılacağı hususunda da ihtilâfa düşülmüştür. Bize göre kabir azabının hem ruh hem de cesede beraber yapılacağı görüşü en doğrusudur. Ancak biz bu görüşün doğruluğuna inanırız, fakat azabın keyfiyeti ile uğraşmayız.
Ruhun hakikatinin ne olduğu hususunda da ihtilâf bulunmaktadır. Bir görüşe göre, ruh latif bir cisimdir. Yaş ağaca suyun nüfuzu gibi cesede nüfuz etmiştir. Allah Teâlâ, ruh cesedde kaldığı müddet hayatı devam ettirme âdetini geçerli kılmıştır. Ruh cesedden ayrılınca, ölüm, hayatı yok eder.
Başka bir görüşe göre de ruh, cesed için güneşin ışıkları gibidir Nasıl ki Allah Teâlâ bu âlemde güneş doğduğu müddet ışık yaratmayı adet etmişse, ruh cesedde kaldığı müddet onda hayat yaratmayı da âdet etmiştir. Sofiye mesleğine mensub ilim adamları bu görüşü kabul etmişlerdir.
Ehl-i Sünnet vel-Cemaat mezhebine mensup bir topluluk da şöyle demiştir:
“Gülsuyu güle sirayet ettiği gibi, ruh da bedene sirayet eden bir cevherdir.”
Bu son görüş, daha önceki görüşe aykırı değildir. Ancak ihtilâfa düştükleri nokta ruhun cevher mi yoksa lâtif cisim mi olduğu hususudur. Doğrusu latif cisim olduğudur. Buna delil “*Ruh cesedden çıktığı zaman”,* yahut “*Ruh cesede girdiği zaman*” ve benzeri hadislerde geçen ifadelerdir. Maksadı araştırmada bu söz, Allah Teâlâ’nın şu kavline muhalif değildir.
“De kî; ruh, Rabbi’min bildiği bir iştir. Size bu konuda az bilgi verilmiştir.” 386[386]
Zira bütün işlerin gerçeğini Allah bilir. Yahut ruh bazı yaratıklarda olduğu gibi, âcil bir emirle yaratılmıştır. Kâinatın ekserisi ise tedricî bir şekilde yaratılmıştır. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'de:
“Dikkat! Yaratmak da emretmek de O'na mahsustur. Alemlerin rabbi olan Allah ne kadar yücedir.” 387[387] Buyurulmuştur.
Bununla beraber bu konudaki söz kısa bir yoldadır. Bu, Allah'ın verdiği az bilgidendir. Çünkü Allah Teâlâ; “*Size az bilgi verilmiştir*” buyuruyor. Sözlerin en iyisi bu konudaki bilgiyi Allah'a bırakmaktır. Ehl-i Sünnet vel-Cemaat âlimlerinin çoğunluğunun görüşü de budur.
İmam Âzam “EI-Vasıyye” adlı kitabında şöyle diyor:
“İkrar ederiz ki, Allah Teâlâ bu nefisleri öldükten sonra, sevap vermek, ceza vermek ve insanların birbirindeki haklarını ödemek için, uzunluğu ellibin sene kadar olan bir günde yeniden diriltecektir. Çünkü Allah Teâlâ:
“Muhakkak Allah, kabirlerde bulunan ölüleri diriltecektir.” 388[388] buyuruyor.
Aşağıdaki âyetler, cesetlerin tekrar dirilmesini inkâr eden filozofları reddetmektedir: Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:
“İnsanları, hesap yerine toplayacağız ve onlardan hiç kimseyi bırakmayacağız.” 389[389]
“Bütün hayvanlar toplandığı zaman.” 390[390]
“Halkı ilk yaratan Allah, sonradan iade edecektir.” 391[391]
“Başlangıçta yarattığımız gibi, yaratıkları sonradan iade edeceğiz.” 392[392]Yâni âhirette ilk yarattığımız yaratıkları dünyada olduğu gibi iade edeceğiz.
“Sonra siz, muhakkak Kıyamet gününde diriltileceksiniz.” 393[393]
İmam Fahreddin er-Râzi bir açıklama babında hasma karşı yular gevşetme mahiyetinde şöyle diyor: Öldükten sonra dirilmeğe inanıp onun için hazırlandığımız zaman bir kayıbımız yoktur. Eğer doğru ise kurtuluruz. İnkâr edenler helak olur. Eğer doğru değilse bu inancın bize hiçbir zararı olmaz. Nihayet bu cisimle ilgili lezzetler bir gün sona erecektir. Akıllı kişiye lâzım olan, bu dünyadaki lezzetlerin son bulmasına aldırmamaktır. Çünkü bu lezzetler çok hasistir, değersizdir. Zira bu dünya lezzetleri köpekler, böcekler ve haşereler arasında müşterektir. Hem sonra bu lezzetler çabuk yok olur ve kolay kesilir. Öyle ise imanda ihtiyat, öldükten sonraki hayata inanmaktır. Bu sebeple bir şair şöyle demiştir;
“Müneccim ile tabib her ikisi,
Ölüler toplanmayacak, dediler, derim size,

384[384] Âl-i İmran: 3/169.
385[385] Nûh: 71/25
386[386] İsrâ: 17/85.
387[387] El-A'raf: 7/54.
388[388] El-Hac: 22/7.
389[389] El-Kehf: 18/47.
390[390] Tekvîr: 81/5.
391[391] Rûm: 30/27.
392[392] Enbiyâ: 21/104.
393[393] Müminûn. 23/16.

Sözünüz doğru ise eğer,
Zararım yoktur, meğer
Sözüm doğru ise eğer, zararı size değer.”
Râzî'nin sözü burada sona ermiştir. Bu iki beyit Hz. Ali'den nakledilmiştir. Bu beyitler, Allah Teâlâ'nın şu âyetine uygun düşüyor:
“(Ey resulüm! O kâfirlere) de ki: göklerden ve yerden size rızık veren kim? De ki: rızkı Allah veriyor. Her halde siz (ey Mekke halkıi) veya biz mutlaka doğru yoldayız, yahut açık bir sapıklık içindeyiz.” [394][394]
Zira öldükten sonraki hayata ihtiyat yolu ile inanmak, itimat makamında sahihtir. Çünkü müctehid için mutlaka kesin bilgi lâzımdır. Aklî ve nakli delillerden hasıl olan kesin delilerden elde edilen kesin hükümler de mukallid içindir. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:
“Yoksa o kötülükleri işleyip duranlar, kendilerini, iman edip iyi amel işleyenler gibi yapacağız, hayat ve ölümlerini bir mi yapacağız? sandılar?” [395][395]
Sonra bu meselede mâkul olan husus şudur: Hikmet, hak yolda olanla batıl yolda olanın bir birinden ayrılmasını gerektirir ki batıl yolda olan bu durumda şüphesi kalmamak için kendi durumunu bilmeye mecbur olsun. Dünya hayatı ise bu mecbur oluşun yeri değildir. Çünkü dünya imtihan için yaratılmıştır. Mutlaka bu seçimin yapılacağı başka bir dünyaya ihtiyaç vardır. Bu hususta Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:
“Şüphesiz o, (haklı ile haksızın) ayrılma günü belli bir vakit olmuştur.” [396][396]
Yine hikmet, her çalışan kişinin çalıştığı karşılığında mükâfatlandırılmasını gerektirir. Dünya evinde âsilere nimet verilir, itaat edenler de imtihan edilir. Bu sebeple mutlaka bir ceza günü lâzımdır. Sonra iyi amelin karşılığı nimet olup ona azap karışmamalıdır. Kötü işin karşılığı da azaptır, ona nimet karışmamalıdır. Evet, dünya hayatında nimetler külfetlerle ve azapla karışıktır. Mutlaka bütün amellerin tam karşılığını bulacağı bir dünyaya ihtiyaç ve lüzum vardır.
Yine iyilik yapan da kötülük yapan da yaptıklarının karşılığını görmeden ölüyor. Öldükten sonra dirilmek ve iyilerin iyilik karşılığında sevabını, kötülerin de yaptıkları kötülük karşılığında cezasını göreceği bir toplanma yeri, bir hesap günü olmazsa bu dünya hayatı boşuna yaşanmış olur. Halbuki Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:
“Biz gökleri ve yeri ve bunlar arasındaki varlıkları boş bir eğlence için yaratmadık. Eğer bir eğlence edinmek isteseydik, elbette onu katımızdan edinirdik. Yapacak olsak öyle yapardık.” [397][397]
“Biz gökleri ve yeri ve bunlar arasındakileri, boşuna bir eğlence için yaratmadık. Ancak bunları hak için yarattık; fakat onların çoğu bunu bilmezler. Kıyamette haklı ile haksızın ayırd edileceği o gün; bütün insanların azab vaktidir.” [398][398]

Allah'ın Sıfatlarını Farsça Söylemek.

İlim adamlarının söyledikleri gibi, Allah'ın sıfatlarını, Arapçadan başka sözlerle, meselâ, farsça ile söylemek caizdir. Yaratıklara benzetmeksizin ve bir keyfiyet belirtmeksizin Allah'ın yüzü manasında “Rûy-i Huda”demek caizdir.
Yani ilim adamlarının çeşitli lügatlerle zikrettikleri gibi, Allah'ın isim ve sıfatlarında yabancı dillerdeki karşılığınıı bizler de Allah Teâlâ hakkında zikredebilir, onlara uyabiliriz. Ancak, Kitap ye Sünnette geldiği üzre “Allah'ın eli” manasında (Yedullah) tâbirini farsça, yahut başka bir yabancı dille zikretmek caiz değildir. Selef âlimlerinin “Yedullah = Allah'ın eli” manasındaki âyeti tevil etmemekte ittifak halinde gördüm. Bu sıfatta Eş'arî de Selef âlimlerine uymuştur. Ancak diğer sıfatlarda muhalefet etmiştir.

Allah'a Yakınlık Uzaklık Keyfiyetsizdir :

Allah Teâlâ'ya yakınlık ve uzaklık, mesafe uzunluğu ve kısalığı manasında olmadığı gibi,keramet ve alçaklık ihsan ve zillet manasında da değildir. Ancak Allah'a itaat eden keyfiyetsiz olarak O'na yakındır; isyan eden de yine keyfiyetsiz olarak O'ndan uzaktır. Uzaklık, yakınlık ve yönelme halleri Allah Teâlâ'ya yalvaran kulda da bulunur. Cennette Allah Teâlâ'ya komşu olmak, Allah'ın huzurunda bulunmak da keyfiyetsiz olacaktır.
Allah Teâlâ'ya yalvarma konusunda bir âyette şöyle buyurun.
“Allah'a secde et ve O'na yaklaş.” [399][399] Bunun manası Allah'ın rızasına yaklaş demektir. Bir kavle göre ise, secde etmeye, dilediğin gibi Allah Teâlâ'ya yaklaşmaya devam et, demektir. Bir hadis-i şerifte de şöyle buyuruluyor:
“*Kulun Allah Teâlâ'ya en çok yakın olduğu durum, secde halidir*.” [400][400]Ancak bu yakınlık keyfiyetsizdir.

[394][394] Sebe': 34/24.
[395][395] Câsiye: 45/25.
[396][396] Nebe': 78/17.
[397][397] Enbiyâ: 21/16.
[398][398] Duhan: 44/38-9.
[399][399] Alâk: 96/19.
[400][400] Kaynağını bulamadım.

Cennette Allaha komşu olmak, Allah'ın önünde durmak, sözleri de böyledir. Vasıfsız ve keyfiyetsiz olarak Allah önünde durulacak, Allah'a komşu olunacak demektir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyuruyor.
“Rabbinin huzurunda durmaktan korkanlar için iki cennet vardır.” 401[401]
“Fakat her kim de Rabbinin makamından korkmuşsa ve nefsini arzularından alıkoymuşsa, şüphesiz Cennet onun varacağı yerdir.” 402[402]
Bir şârih bu konuya uzak kalarak şöyle demiştir.
“Uzaklık ve yakınlık Allah Teâlâ'ya münacatta bulunana göredir, Allah'a göre değildir. Görmez misin ki uzaklık ve yakınlık iyilik ve alçaklık manasında kullanılıyor. Allah Teâlâ ise kuluna şahdamarından daha yakın olduğunu beyan buyuruyor.”
Bu şarihin sözündeki tenakuz açıktır. Çünkü ifadesinden de anlaşıldığı üzere, Allah Teâlâ hakkında değil de Allah'a yalvaranlar hakkında uzaklık ve yakınlık hakikî mânada mesafe yolu ile kasd edildiği anlaşılmaktadır. Sonra bunları keramet ve alçaklık manasına hamletmiştir, ki bu manalar mecazi manada nastır. Sonra Allah Teâlâ'nın, kula şah damarından daha yakın olduğu hakkındaki sözü ile, Allah'a ve kula göre uzaklık ve yakınlık müsavi olduğu halde kul tarafından Allah'a yakınlık bakımından bir mesafe ispat etmiş oluyor. İmam Âzam'ın tercih ettiği görüş şudur:
“Hakk'ın halka, halkın Hakk'a yakınlığı keyfiyetsiz bir vasıf, keşifsiz bir nâ'ttır.” Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğunluğu uzaklık ve yakınlığı, Allah'a itaat etmekle rahmetine yakın olmak, isyan etmekle nimetinden uzak olmak manasında tevil ediyorlar. Diğer ifade ve işaret sahiplerinin dilinde Allah'a yaklaşmanın mânası nimetini görmen, ihsanını bütün hallerinde müşahede etmen ve kendi iş ve gayretlerini görmemendir: Bazı âlimler de :
“*Biz kula şahdamarından daha yakınız.*” 403[403] âyeti hakkında şöyle demişlerdir. Allah Teâlâ sana son derece yakın olduğu için ondan başka hiç bir varlık göremezsin.

Kur'an-ı Kerim Mushaf'larda Yazılı Olan Allah Kelamıdır.

Kur'an-ı Kerîm Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'e indirilen, mushaflarda yazılı olan Allah Kelamıdır.
Kur'an-ı Kerim yirmiüç senede Hz. Peygambere indirilmiş olup mushafın iki kapağı arasında bulunan âyetlerden ibarettir.
Kur'an-ı Kerîm'in bütün âyetleri Allah'ın kelâmı manasında olup fazilet,azamet bakımından eşittirler. Ancak bazılarında zikir, bazılarında mezkur fazileti vardır. Meselâ, Âyet'el-Kürsî gibi. Ayet el-Kürsî'de Allah'ın Celâli, azamet ve sıfatı mezkurdur. Âyet'el Kürsî'de iki türlü fazilet vardır. Biri zikir faziletidir, diğeri ise mezkûr faziletidir. Kâfirlerin hallerini vasfeden âyetlerde ise yalnız zikir fazileti var olup mezkûr fazileti yoktur. Çünkü bunlarda mezkûr olan kâfirlerdir. Kâfirler için fazilet yoktur. Bunun gibi Allah'ın bütün isimleri ve sıfatları da fazilet ve azamet bakımından eşittirler, aralarında bir fark yoktur.
Hakim eş-Şehîd; “El-Muntekâ” adlı kitabında İmam Âzam’ın şöyle dediğini rivayet etmiştir:
“Kendi yaratılışını, göklerin ve yerin yaratılışını gören ve düşünebilen hiçbir akıl sahibi kişi için Allah'ı bilmeme konusunda özür yoktur. Eğer Allah Teâlâ peygamber göndermese, insanların Allah Teâlâ'yı akılları ile tanımaları farz olurdu.”
Bizimle güzellik ve çirkinliğin akli olduğuna hükmeden Mutezile arasındaki fark Üstad Ebû Mansur el Mâtürîdî ile Semerkand âlimlerinin umumunun söyledikleri şu noktadır:
“Onlara göre akıl, güzel ile çirkini idrak edince, Allah Teâlâ için de kul için de gereğini yapmayı icabettirir. Bize göre ise, bu gerektiren akıl değil de Allah Teâlâ'dır. Güzel ve çirkinin gereğini Allah Teâlâ kulları üzerine vacip kılar. Ehl-i Sünnet âlimlerinin ittifakı ile Allah Teâlâ üzerine hiç bir şey vacîp değildir. Bize göre akıl, bir alettir. Allah Teâlâ işte bulunan güzellik ve çirkinliği akla göstermesi sebebiyle akla o hükmü tanıtır.
Bizimle Eş'arîler arasındaki fark şudur: Eş'ariler diyorlar ki: Peygamber gönderilmedikçe akıl Allah Teâlâ'nın hükümlerinden bir hükmü bilemez. Biz diyoruz ki; akıl, Allah'ın hükümlerinden bir kısmım peygamber gönderilmeksizin de bilebilir. Bu da peygamberin peygamberliğini tasdik etmenin gerekliliği, zararlı olan yalanın haram oluşu gibi düşünme ve araştırmaya ihtiyaç olmaksızın, olur, yahut kâinata bakıp düşünmek suretiyle olur. Bazı hükümleri de kitap inmeden, peygamber gönderilmeden bilemez. Çoğu hükümler böyledir. Buhara âlimleri Eş'arîlerde olduğu gibi peygamber gönderilmeden bize göre sırf akıl ile iman farz olmaz, küfür de haram olmaz, diyerek Ebû Hanife'den rivayet edilen yukarıdaki sözü, peygamber gönderildikten sonra, mânasına almışlardır.
İbn-i Humam bu konuda şöyle diyor:
“Bu şekilde tevil etmek birinci ibarede mümkündür, fakat ikinci ibarede mümkün değildir.” Ancak İbn-i Humam yazısında “Allah'ı akıları ile tanımak vacip olurdu.” sözündeki vücubu gerekli manasına çekmek icab ettiğini takdir etmiştir. Vücûb kelimesini örfteki manasına almak daha uygundur. Zira peygamber gönderilmeden evvel işlere taat ve isyan adını vermek mecazdır. Zira taat ve masiyet, emir ve yasaklardan çıkar. Emir ve yasak olmadan işlere taat ve masiyet adını vermekse, istikbale göre bir şeye ad verme kabilinden mecazdır. Yoksa emir

401[401] Rahman: 55/46.
402[402] Nâziât: 79/40-41.
403[403] Kâf: 50/16.

ve yasak olmadan taat ve masiyet nasıl gerçek olur.
İbn-i Humam diyor ki: "Belki akıl şükür olarak Allah'ın ismini zikretmekle azab edilmeyi caiz görür. Çünkü Allah Teâlâ:
"Beni anın ki, sizi zikredeyim." 404***[404]*** ayeti ile benzeri ayetlerde olduğu gibi, fazlı ve keremi ile Kur'an-ı Kerîm'de kendi ismini anmaktan ve anmanın mükafatından bahsetmese, Allah Teâlâ'nın yüceliği ve kibriyası aklına gelen kişinin dili ile bütün hallerinde onu zikretmekten korkması gerekirdi. Zira bu söylediği Allah'ın bahsettiğinden daha hakirdir. Fazlı ile ve büyük ihsanı ile yarattığı yaratıklara yaklaşan Allah'ı noksan sıfatlardan beri kılarım."
Yukarıda geçen iki sözü birleştirmek de mümkündür. Çünkü, vücub sözünden, terk edilmesi sebebiyle azab terettüp edilmesi gerekmez. Bu düşünce Allah Teâlâ'nın:
"Biz peygamber göndermedikçe azab edici olmadık." 405[405] âyetine de aykırı değildir. Ve bu takdirde azabın, dünya ile kayıtlandırılmasına ve peygamberi akla ve nakla şamil kılmaya ihtiyaç kalmaz.
İbn-i Humam yine şöyle devam ediyor:
"İhtilâfın neticesi şuradan ortaya çıkıyor: Bir kimse, kendisine herhangi bir peygamberin daveti ulaşmadan ve bu peygambere iman etmeden önce, Mutezile ile Hanefîlerin birinci fırkasına göre ebediyyen Cehennemde kalacaktır. Diğer bir fırkası olan Eş'arîlere göre ise, İslâm ile muhatap olmadığı halde böyle bir kimse eğer müslüman olur da Allah'ı birlerse onun müslümanlığı sahih olur. Hanefîlere göre âhirette sevaba da naîl olur. İslâm ve teklifin manasını anlayabilecek seviyedeki çocuklarda olduğu gibi bu gibi kimselerin imanı sahih olur. Hanefi âlimlerinden biri Şâfii âlimlerinden Eb'ul-Hattab'ın şöyle dediğini zikrediyor:
"Şafiî Mezhebinde tercih edilen görüşe göre, çocukların imanında olduğu gibi, kendisine bir peygamberin daveti ulaşmayan kişinin imanı sahih değildir. Diğer üç İmama göre durum böyle değildir. Çünkü peygamber sallellahu aleyhi vesellem çocukluk çağında iken Hz. Ali'yi İslâm'a davet etmiştir ve Hz. Ali bu çağda onun davetini kabul etmiş, müslüman olmuştur. Hz. Ali'nin çocukluk çağında iken yaptığı oruç, namaz ve benzeri ibadetlerin sahih olduğunda ise ittifak vardır. Beyhaki'nin naklettiğine göre;
"İslâm'a ait hükümlerin ancak hicretten sonra Hendek savaşının yapıldığı sene bulûğ çağı ile kayıtlandı. Bundan önce temyiz (zararını kârından ayırma çağı) ile kayıtlı idi." sözü izaha muhtaçtır. Zira İslâm'ın hükümlerine ait emirler kolaydan zora doğru tedricî olarak inmiştir. Zordan kolaya doğru değil. Bu sebeple önce Allah'ı birlemek teklif edilmiş, sonra bu teklife namaz, zekât, oruç ve benzeri emirler ilâve edilmiştir. Allah Teâlâ'nın hikmeti böyle icab ettirmiştir.
Bu esasa dayalı meselelerden biri de Huccet'ül-İslâm İmam Gazali'nin zikretiği şu sözdür:
"Allah için, kullarına, güçlerinin yetmediği şeyi teklif etmek caizdir. Mutezile bu görüşte değildir. Eğer bu caiz olmasa, Bakara sûresinin son âyetinde olduğu gibi, müminler için;
"Rabbimiz, bize gücümün yetmediği şeyleri yükleme." 406[406] şeklinde bir istekte bulunmak caiz olmazdı. Yine Allah Teâlâ, Ebû Cehl'in Hz. Peygamber'i tasdik etmeyeceğini haber verdiği halde, Hz. Peygamber'in bütün sözlerine inanmasını emretmiştir. Bu cümleden olarak Ebû Cehil Hz. Peygamber'i doğrulamıyacağına göre Hz. Peygamber'e nasıl inanırdı? Bu mümkün değildir." Bir başkası da aynı görüşü zikretmiştir, fakat Ebû Cehil yerine Ebû Leheb demiştir. Uygun olanda budur.
İbn-i Humam devamla şöyle diyor: "Birinci delilin, yani teklifin münakaşa konusu olmadığı apaçıktır. Zira gücünün yetmediğinin kula teklif edilmesinin mümkün olmadığına hükmedenlere bir dağı yüklemek ve bu yükün altında ezmek caizdir. Fakat Mûtezile'ye göre, yaptığı kötü ameli karşılığında çeşitli şekillerde vücub yolu ile kulun azab edilmesi caiz olduğu için, gücü yetmediği bir işi kula teklif etmek de caiz değildir. Yani Mûtezile'ye göre kul bir kötülük yaparsa bu kötülüğü karşısında Allah Teâlâ'nın, onu azaba sokması vaciptir. Böyle bir düşünceyi caiz görüyorlar. Binaenaleyh, kula gücünün yetmediği şeyi teklif etmek caiz değildir diyorlar. Allah Teâlâ'dan kula gücünün yetmediğini teklif etmesini kabul etmeyen Hanefilere göre yine musibetler karşısındaki vaadi icabı bir ihsan-ı ilâhi olarak böyle bir teklif caiz değildir. Meselâ Allah Teâlâ'nın kula bir dağı yüklenmesini teklif etmesi ve bu işi yapmadığı takdirde azab etmesi caiz değildir. Eş'ariler ise:
"Allah, hiç kimseye, gücünün yetmediğini teklif etmez." 407***[407]*** âyetine dayanarak bunu caiz görmüşlerdir. Yani teklif etmesi caizdir, fakat Allah teklif etmez. Bu, nassa dayanarak, gücünün yetmediği şeyi kula teklif etmenin aklen caiz olduğunu söyleyen Eş'arîler, her ne kadar aklen caiz ise de bunun naklen mümkün olmadığını savunuyorlar. Zira böyle olmazsa, Allah Teâlâ'nın verdiği haberin aksinin vukubulması gerekirdi diyorlar. Kulun kudreti dahilinde olduğu halde kendi iradesiyle Allah Teâlâ'nın emrini yerine getirmediğinden, daha önce Allah katında bu işin vaki olmayacağı itibariyle bir işin vukuunun muhal oluşunda ise bir ihtilâf yoktur. İman etmeyeceğini önceden bildiği ve haber verdiği halde Ebü Cehil ve benzeri kâfirlere iman, teklifinde bulunmak gibi. Zira daha önce de geçtiği üzre, önceden bir işin neticesini bilmenin, mükellefin kudretinin yok olmasında bir tesiri yoktur. Ve bu Allah'ın bilgisi kulu muhalif hareket etmeğe zorlamamaktadır.
Bu esasa dayanan meselelerden biri de şudur: Allah Teâlâ her hangi bir kötülük veya sevap olmadan yaratıklara

404[404] El-Bakara: 2/152.
405[405] El-İsrâ: 17/15.
406[406] El-Bakara: 2/285.
407[407] Aynı âyet.

azab edebilir, onlara acı çektirebilir. Mutezile bu görüşe karşı çıkarak, karşılıksız sevap, yahut kötülüksüz azabı caiz görmemişlerdir. Hatta, eğer böyle olmazsa, Allah'ın hikmetine lâyık bir cürüm şeklinde düşünülmesi gerekirdi. Bu sebeple Mutezile, hayvanların birbirinden intikam almasını, hak almasını caiz görmüşlerdir.
Daha önce de geçtiği üzere, Allah Teâlâ hakkında zulüm düşünmek muhaldir. Hiç bir suretle Allah Teâlâ'ya bir şeyi yapmak vacip olmaz. Onun işleri ya adaleti, yahut fazlı ve ihsanı gereğidir.

Peygamberlerin Îman Üzerinde Öldüğü Kesindir:

(Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem iman özerinde ölmüştür.)
Peygamber aleyhissalâtü vesselam peygamberlerden biri olması ve peygamberlerin de başlangıçta ve sonunda küfürden korunmuş bulunması sebebiyle bizim peygamberimizin iman üzerinde öldüğüne inanırız. Bazı harikalar ve olgun hallerde güzel ibadetler zuhur etse de, Hz. Peygamberin dışında kalan Allah'ın velileri, saf kullarının iman üzerinde öldüklerine kesinlikle hükmedemeyiz. Zira böyle kulların durumu Allah katında açıktır. Fakat insanlar üzerine kapalıdır. Hatta bu sebepten Cennetle müjdelenen on sahabi ve benzeri sahabiler sonunda hallerinin değişmesinden ve kötüye varmasından korkarlardı.
Bil ki Selefin, bir kimsenin Cennetlik olduğuna şahitlik etmek hususunda üç türlü görüşü vardır: Birincisi, peygamberlerden başka hiç kimse için Cennetlik denilemez. Bu görüş Muhammed b. Hanefiyye ile Evzaî'den nakledilmiştir. Bu, kesindir, üzerinde herhangi bir münakaşa yoktur. İkincisi, her mümin için Cennetle şahadet edilir. Bunun hakkında da nas vardır. İlim adamlarının çoğunluğu bu görüştedir. Ancak bu zannî bir hüküm ifade eder. Üçüncüsü; Buhari ve Müslimde geçtiği üzre, müminlerin şahid olduğu kişiler için de Cennetlik denilebilir.
“Hz, Peygamber sallellahu aleyhi vesellem bir cenazeye rastladı ki onu hayırla andılar ve bu cenaze için *“Vacib oldu”* buyurdu. Başka bir cenazeye uğradığında onu da “Kötülükle” andılar. Bu cenaze için de yine “*Vacib oldu*” buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ömer:
“Yâ Resûlellah, vacip olan nedir?” diye bir soru sordu. Hz. Peygamber de:
“Bu hayırla andığınız cenazeye cennet vacip olmuştur. Şu kötülükle andığınız cenazeye de cehennem vacip olmuştur. Sizler, Allah'ın yeryüzündeki şahidlerisiniz.” Buyurdu.
Bu zahirî ve zannî bir meseledir. Doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Ebu Tâlib'in Kafir Olarak Ölmesi :

Ebû Talib Hz. Peygamber'e iman etmemiştir. Rivayet edildiğine göre Ebû Tâlib'in vefatı yaklaşınca Hz. Peygamber sallellahu vesellem yanına geldi. O sırada Ebû Cehil ve arkadaşları Ebû Talib’in yanında idi. Hz. Peygamber amcasına:
“Ey amca! Allah senin için delil olacak kelimeyi Şehadet kelimesini söyle.” dedi. Bu esnada Ebû Cehil, Ebû Tâlib'e hitaben:
“Abdül-Muttalib'in milletinden yüz mü çeviriyorsun?” diyerek müdahale etti ve bu söz orada bir kaç kerre tekrarlandı. Nihayet Ebû Tâlib en sonunda:
“Ben Abdül-Muttalib'in milleti üzerindeyim.” diyerek (Lâ ilahe illellah) demeyi kabul etmedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem:
“Bana bir yasak gelmedikçe vallahi senin için istiğfar edeceğim.” buyurdu. Bunun üzerine:
“Müşriklerin cehennemlik oldukları belli olduktan sona, müşrikler akraba da olsalar, ne peygambere, ne de müminlere, onlar için istiğfar etmek yoktur.” [408][408]
Yâni küfür üzerinde öldükleri beli olduktan sonra onlar için Allah'tan mağfiret dilemek yoktur. Hz. Peygamber, ölümü anında Ebû Tâlib'e iman teklif edince, Ebû Tâlib'in bu teklifi kabul etmemesi üzerine Allah Teâlâ onun hakkında şu âyeti indirdi:
“Şüphesiz sen, istediğini doğru yola sevk edemezsin. Lâkin Allah dileyeni doğru yola iletir.” [409][409]

Hz. Peygamberin Çocukları.

(Tâhir, Kasım ve İbrahim, Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in oğulları idi. Fatma, Zeynep, Rûkiyye ve Ümm-i Gülsüm de kızları idiler. Allah hepsinden razı olsun.)
Kasım Hz. Peygamber'in ilk çocuğu olup peygamberliğinden önce dünyaya gelmişti. Hz. Peygamber onun adı ile künyelenmiştir. Bu oğluna nisbetle ona “Eb'ul-Kâsım” denilmiştir. Kasım, yürüme çağına gelinceye kadar yaşamıştır. Bir rivayete göre ise iki sene yaşamıştır. Bineğe binecek yaşa kadar yaşadığını söyleyenler de vardır. Fakat en doğru görüş, 17 ay yaşadığı ve Hz, Peygamberin peygamberliğinden evvel vefat ettiğidir. Faryabî'nin “Müstedrek”inde, Kasım'm İslâmiyet devrinde vefat ettiği hakkında bir rivayet nakledilmiştir. Kasım, Hz. Peygamber'in çocukları içinde ilk vefat edendir. Zübeyr b. Bekkâr'ın naklettiğine göre, Hz. Peygamber'in Kasım ve İbrahim'den başka Abdullah isimli diğer bir oğlu daha vardı ki Mekke'de bulunduğu sırada küçükken vefat

[408][408] Et-Tevbe: 9/113.
[409][409] El-Kasas: 28/56.

etmişti. Bu oğlu Tâyyib, Tâhir adını da taşımaktaydı. Bunlarla birlikte üç ismi vardı. Neseb âlimlerinin çoğunun görüşü de budur. Ebû Amr da bu görüştedir. Dârekutnî: en doğrusu da budur, Abdullah'a Tayyib ve Tahir de denilmekteydi. Çünkü Peygamber Efendimizin peygamberliğinden sonra doğduğu için ona Tayyib ve Tahir de denilmektedir. Dârekutnî ve diğerlerinin söylediği gibi; Abdullah, Tayyib ve Tahir'den ayrıdır, diyenler de vardır. Bir rivayete göre, Hz. Peygamber'in bir batında dünyaya gelen Tayyib ve Mutayyib isimli ikiz iki oğlu ile, yine bir batında dünyaya gelmiş Tahir ve Mutahhir isimli bir başka çift oğulları daha vardı. Nitekim "Safve" adlı kitabda da bu şekilde yazılmıştır.
İbrahim isimli oğlu, aslında Mısırlı bir cariye olan hanımı Mâr'ia' dan dünyaya gelmiştir. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem İbrahim'in vefatından sonra onun hakkında şöyle demiştir:
"Kalb mahzun olur, göz yaşarır. Allah'ın, gücüne gidecek söz söylemeyiz. Ey İbrahim! Şüphesiz biz, senden ayrıldığımıza üzgünüz." 410[410]
Hz. Peygamberin bu oğlu İbrahim 70 günlük yahut daha çok günlük iken vefat etmiştir. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem cenazesini kıldırmış ve Baki' mezarlığında defnetmiş, Hz. Peygamber: *"Önceden gönderdiğimiz kardeşimizin yanına defnedelim."* buyurmuş ve süt kardeşi Osman b. Maz'ûn'un yanında defnetmiştir.
Zeynep, Hz. Peygamberin kızlarının en büyüğü idi. Çoğunluğun görüşü budur. Bazılarına göre de Rûkıyye, kızlarının en büyüğü idi. Ebû İshak'a göre, Zeyneb Hz. Peygamber otuz yaşında iken dünyaya gelmiştir ve İslâmiyet devrine ulaşmış olup Medine'ye hicret de etmiştir. Zeyneb, kocası ve teyzeoğlu Eb'ul-Âs Lâkit'in yanında Hicretin sekizinci senesinde vefat etmiştir. Ali isimli bir çocuğu dünyaya gelmiş, fakat bu çocuk küçükken vefat etmiştir. Hilim sahibi bir hanımdı. Mekke fethedildiği zaman Hz. Peygamberin bindiği devenin arkasında idi. Bir çocuğu da Ümame isimli kızı idi. Hz. Peygamber'in sabah namazını kılarken onu omuzuna aldığı bahsedilen çocuk budur. Rükûa gidince onu yere kor, başını secdeden kaldırdığı zaman ise yine omuzuna alırdı. Hz. Fatma'nın vefatından sonra Hz. Ali onunla evlenmişti.
Betûl adıyla da anılan Fatımat'üz-Zehrâ, Hz. Peygamber kırkbir yaşında iken dünyaya gelmiştir. Yukarıdaki metinde Zeynep'ten önce zikredilmesinin sebebi, rütbe bakımından daha üstün olmasına binaendir. Merfu olarak gelen bir hadis-i şerifte rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur:
"Fatima'ya bu adın verilmesinin sebebi, Kıyamete kadar Allah Teâlâ O'nun zürriyetini Cehennem âteşinden koruduğu içindir." (Hafız ed-Dımeşki bu hadisi tahric etmiştir.)"
İmam Nesaî'nin merfu olarak rîvayet ettiğine göre ise Hz. Peygamber, Fatıma'ya bu adın verilmesi hususunda şöyle buyuruyor:
"Fâtima'ya Fatıma adı verilmesinin sebebi, Allah Teâlâ, onu ve sevenlerini Cehennem ateşinden kestiği ve koruduğu içindir. Betûl adı verilmesinin sebebi ise, dindarlık, fazilet, şeref ve neseb bakımından diğer kadınlardan ayrıldığı ve farklı bulunduğu içindir." Bir görüşe göre ise dünyadan alâkasını kestiği için bu adı almıştır. Hz. Fatıma Hicretin 3. senesi Hz. Ali ile evlenmiştir. Hz. Fâtıma'nın evlenmesi Allah'ın emri ve vahyi ile olmuştur. Hz. Fatıma Hz. Peygamber'in, çocukları içinde en çok sevdiği idi. Bir sefere gitmek istediği zaman en son dakikalarında onunla vaktini geçirirdi. Yine bir seferden dönüdüğü zaman ilk onunla meşgul olurdu. Hazreti Peygamber, Hz. Fatıma'yı o derece severdi ki, şöyle buyurmuştu:
"Fatıma benden bir parçadır. Kim onu sevmezse beni de sevmez." 411[411] Müslim'in bir rivayetinde ise Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem Hz. Fatıma'ya:
"Müminlerin hanımlarının en büyüğü olmaya razı olmaz mısın?" 412[412]
Ahmed b. Hanbel'in rivayetinde ise şöyle buyuruyor:
"Fatıma, Cennet kadınlarının en faziletlisidir." 413[413]
Hz. Fâtıma, Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in vefatından altı ay sonra yirmi dokuz yaşında iken vefat etmiştir. Hz. Ali'den, Cennet Ehlinin gençlerinin efendisi olan Hasan ile Hüseyin'i dünyaya getirmiştir. Bir de Muhsin isimli çocuğu olmuştur ki bu çocuğu da Hz. Ali'den olup küçükken vefat etmiştir. Ümm-i Gülsüm ve Zeynep isimli iki de kız çocuğu olmuştu. Hz. Peygamberin soyu yalnız Hz. Fatima neslinden devam etmiş, yayılmıştır. Yani Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin neslinden devam etmiştir.
Hz. Rûkiyye ise, Hz. Peygamber 33 yaşında iken dünyaya gelmiştir. Ebû Leheb'in oğlu Utbe'nin nikâhı altında idi. Kızkardeşi Hz. Ümm-i Gülsüm de Utbe'nin kardeşi Uteybe ile evli idi. "*Tebbet Yedâ Ebû Leheb"* süresi nazil olunca, Ebû Leheb oğullarına şöyle dedi:
"Eğer Muhammed'in iki kızından ayrılmazsanız benim başım sizin başınıza haram olsun." Ebû Leheb'in bu sözü üzerine oğulları Hz. Peygamber'in iki kızı Rûkiyye ve Ümm-i Gülsüm'den ayrılmışlardır. Ebû Leheb'in bu oğulları onlarla zifafa girmemişlerdi. (Bundan anlaşılan nişanlı gibi bir durum vardı, fakat henüz evlilik gerçekleşmemişti.) Bundan sonra Osman b. Affan Mekke'de iken Rûkıyye ile evlendi. Hz. Osman Hz.Rûkıyye ile birlikte hem Habeşistan, hem de Medine'ye beraber hicret etmiştir. Rûkıyye, Hz. Peygamber sallellahu aleyhi

410[410] İbn-i Mace, c. I, s. 506, H. No; 589. 276
411[411] Bu hadisi Buhari rivayet etti.

412[412] İbn-i Mace, c. 1, s. 518, H. No: 1621.
413[413] A. Hanbel, Müsned.

vesellem Bedir savaşında iken vefat etmiştir.
Rûkıyye vefat edince Osman b. Affan Hz. Ömer'in kızı Hafsa'yı istemişti. Fakat Hz. Ömer bunu reddetti. Bu haber Hz. Peygamber'e ulaşınca Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem Hz. Ömer'e: *"Yâ Ömer, sana Osman'dan daha hayırlısını, Osman'a da kendisi için senden daha hayırlısını göstereyim mi?"* buyurdu. Hz. Ömer:
"Evet, yâ Resûlellah!" cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber:
"Sen kızını bana ver, ben de kızımı Osman'la evlendireyim." buyurdu. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurmuştur:
"Nefsim kudret ilinde olan Allah'a yemin ederim ki, bin tane kızım olsa ve hepsi de peş peşe ölecek olsa, her birini diğerinden sonra yine seninle evlendirirdim. Cebrail bana haber verdi ki, Allah Teâlâ, Ümm-i Gülsüm'ü seninle evlendirmemi emrediyor." [414[414]]İmam Âzam hazretleri Hz. Peygamber'in hanımlarından bahsetmedi. Ben onların isimlerini aşağıda zikredeceğim:

Hz. Peygamberin Hanımları:

Müminlerin anneleri olan Hz. Peygamber'in hanımları şunlardır: Hz. Hatice, Hz. Şevde, Hz. Âişe, Hz. Hafsa, Hz. Ümm-i Seleme. Hz. Ümm-i Habibe, Hz. Zeyneb bint-i Cahş, Hz. Zeyneb bint-i Hazîme, Hz. Meymûne, Hz. Cüveyriye, Hz. Safiyye. Allah Teâlâ hepsinden razı olsun. Bu sayılanlar, Hz. Peygamber'in gerdeğe girdiği on bir hanımıdır. Siyer âlimleri ile diğer âlimler arasında bunlarda ihtilâf yoktur. Hz. Peygamber'in bunlardan başka hanımlarla da evlendiği zikredilmiştir.
İmam Âzam "El-Vasıyye" adlı kitabında şöyle diyor:
"Hz. Hatice'den sonra gelmiş geçmiş kadınların en faziletlisi Hz. Âişe validemizdir. O, müminlerin annesidir. Zinadan ve Rafızîlerin isnad ettikleri iftiradan beridir. Hz. Âişe'ye zina iftirasında bulunan veled-î zinadır."
Hz. Âişe'ye zina iftirasını atan kişinin Kur'an âyetlerini inkâr eden bir kâfir olduğu apaçıktır. Çünkü O'nun böyle bir isnaddan beri olduğunu Kur'an âyetleri açıklamıştır. Hz. Ali'ye muhalefetinden ve onunla muharebesinden ötürü Hz. Âişe'ye söven kimse sapıktır, bidat ehlidir, azgındır, fasıktır. Allah Teâlâ her şeyin içyüzünü daha iyi bilendir. İmam Âzam'ın "Bütün dünyanın en faziletli kadınıdır." sözü, yaşadığı devrin en faziletlisi manasına da, gelmiş geçmiş bütün kadınların en iyisi manasına da gelebilir. Hz. Hatice, Hz. Fatma ve Hz. Meryem, haklarında varid olan değişik hadis-i şerifler dolayısiyle bunlar arasına girer mi, girmez mi konusu hakkında ileride geniş bilgi gelecektir. İmam Âzam'ın "O veled-i zinadır." sözü bu makamda garibdir. Veled-i zina gibidir şeklinde benzetmek maksadı ile söylenmiş olsa gerektir.

İnançtaki Şüpheleri Gidermek:

(Bir kimse Tevhid ilminin ince noktalarında bir şüphe içine girerse, soracağı bir âlim buluncaya kadar o durumda, Allah katında en doğrusu hangisi ise ona inanıyorum, demesi gerekir. Kendisinden bilgi öğreneceği ilim adamını aramak işini tehir etmek caiz değildir. Böyle bir kişi, sorup araştırmadan beklediğinden ötürü mazur kabul edilemezi Allah'ın sıfatlarından herhangi biri hakkında bilgi sahibi olmadığı halde bir ilim adamını araştırmayıp beklerse, bir şüphe mânasına geleceği için böyle bir kimse kafir olur.)
Tevhid ilminin inceliklerinden maksat, imana aykırı düşen ve imanı sarsan şüpheler ve inkâr durumlarıdır. Âhirete iman etmekle ilgili hususlardır. İmam Âzam Şeriata ait bazı hükümlerde duraklamış bir şey söylememiştir. Çünkü bunlar İslâm Şeriatı dahilinde olan hükümlerdi. Ahkâma dair meselelerde duraklamak ve ihtilâfa düşmek rahmettir. Tevhid ve İslâm inancına ait meselelerde ihtilâfa düşmekse sapıklıktır, bidattir. Şeriata ait hüküm ihtiva eden meselelerdeki hatalar affedilir, belki bu hükmü çıkaran sevap da alır. Fakat Tevhid inancına ait meselelerdeki hükümlerde hataya düşmek küfürdür, günahtır. Bu hataya düşenler de mecur değil mezurdur. Yani günahkârdır.

Miraca İnanmak:

(Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in Miraç haberi haktır. Miracı inkâr eden bidatçı, sapıktır.)
Yani Hz. Peygamber'in cesedi ile birlikte göğe doğru Allah'ın dilediği yüksek makamlara kadar çıkması gerçektir. Bu husustaki hadis-i şerif çeşitli yollardan sabit olmuştur. Bu haberi kabul etmeyip reddeden sapıklıkla bidatciliği toplamıştır. "El-Hulâsa" adlı kitapta şöyle deniliyor: "Kim Miracı inkâr ederse, bakılır, eğer Mekke'den Beyt-i' Makdis'e kadar olan İsra kısmını inkâr ederse kâfirdir. Beyt-i Makdis'ten daha yukarı çıkışını inkâr ederse kâfir olmaz. Yani İsrâ olayını inkâr eden kâfirdir. Çünkü bu kısım âyetle sabittir. Miraç olayını inkâr eden kâfir olmaz. Çünkü Hadis ile sabittir, Sünnetle sabittir. Âyetin hükmü kesindir. Hadisin rivayet ve dirayeti ise zannîdir. Ben bu mesele hakkında kısa bir, risale yazdım ve bu risaleye "EI-Minhâc'ul-Ulvî Fil-Mîrâc'in-Nebevî" adım verdim. "Akâid" kitabının şârihi Taftazanî, Hz. Âişe'nin:

[414[414]] Bu hadisi Fazailî rivayet etmiştir.

"Miraç gecesi Hz. Peygamber'in cesedi uzaklaşmadı." sözünün manasını: "Cesedi ruhundan ayrılmadı belki ruhu ile birlikte idi" şeklinde tevil etmiş olması çok garibtir. Bunun garibliği açıktır. Bu sözün en sağlam tevili şöyledir: Miraç, Hz. Âişe henüz doğmadan, Hz. Peygamberin peygamberliğinin ilk yıllarında vuku bulmuştur. Yahut şöyle denilebilir: Mîrac birkaç defa vuku bulmuştur. Hatta Hz. Peygamber'in Miraç'ta vardığı son noktalar hakkındaki rivayetler de bu sebepten değişiktir. Bir rivayete göre, Cennet'e kadar, bir rivayete göre, Arş'a kadar; bir rivayete göre, Arş'ın üstüne kadar gitmiştir. Arş'ın üstü; "Denâ Fetedellâ, fekâne kâbe kavseyni ev ednâ." makamıdır.
İbn-i Kayyım'm vehmettiği gibi bu vakanın bir kaç kerre vukuundan, her kerresinde namazın farz olması lâzım gelmez.

Deccal, Ye'cüc-Me'cüc'ün Çıkması Ve Hz.İsa (a.s.) İnmesi.

(Deccalın çıkması, Ye'cüc ile Me'cüc'ün çıkması, güneşin batıdan doğması, İsa aleyhisselâmın gökten inmesi ve sağlam haberlerle geldiği üzre diğer Kıyamet alâmetlerinin ortaya çıkması haktır, olacaktır. Allah dileyeni doğru yola sevk eder.)
Ye'cüc ve Me'cüc hakkında Allah Tealâ şöyle buyuruyor:
"Nihayet Ye'cüc ve Me'cüc seddi açılıp da her tepeden saldırdıkları ve hak olan vaad yaklaştığı zaman, işte o vakit kâfir olanların gözleri hemen dikilecek." 415[415]
Güneşin batıdan doğması konusunda da Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:
"Rabbinin mucizelerinden (Kıyamet alâmetlerinden) biri geldiği zaman, evvelce iman etmemiş, yahut imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye, o gün iman etmek hiç bir fayda vermez." 416[416]
Yâni güneş batıdan doğduğu zaman, kâfirlere iman fayda vermeyecektir. Tevbe etmemiş bulunan günahkârların tevbeleri kabul olmayacaktır. İsa aleyhisselâm hakkında Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:
"Isa'nın inişi, Kıyamet alâmetlerindendir." 417[417]
"*Yahudi ve Hıristiyanlardan hiç kimse yoktur ki, ölümünden evvel İsa'ya iman etmiş olmasın."* 418[418]
Kıyamet kopacağı zaman Hz. İsa yeryüzüne inecek ve böylece bütün milletler gerçekten İslâm milleti olarak tek bir millet haline gelecektir.
İsa aleyhiselâm gelmeden önce Mehdi, Mekke ve Medine Haremlerinde ortaya çıkacak, sonra Kudüs'e gelecek. Ondan sonra Deccal gelip onunla beraber bulunacak, İsa aleyhisselâm da Dımeşk'de Doğu Minaresinden inerek Deccal'i ölürmeğe gelecek ve Deccal'i orada bir darbe ile öldürecek. İsa aleyhisselâm yeryüzüne inince tuz suda eridiği gibi Deccal da eriyip gidecek. Bundan sonra İsa aleyhisselâm Mehdi radıyallahu anh ile buluşacak. Bu arada namaz kılınacak Mehdi namazı kıldırması için İsa aleyhisselâm'a, işaret edecek, fakat İsa aleyhisselâm; bu namaz senin için kılınıyor, diyerek mazeret belirtecek ve sen bu namazı kıldırmaya benden daha lâyıksın, diyecek. İsa aleyhisselâm'ın Hz. Peygamberin şeriatına uyduğu ortaya çıkması için Mehdî'ye uyacak, böylece beraber namaz kılacaklardır. Nitekim Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem bu manaya şu şekilde işaret buyurmuşlardır:
"Eğer İsa aleyhisselâm hayatta olsa, onun için bana uymaktan başkası caiz değildi." 419[419]
Allah Teâlâ da bu noktayı şu şekilde açıklıyor:
"Hem Allah, vaktiyle peygamberlerden şöyle bir söz almıştı. Celalim hakkı için size Kitap ve hikmet verdim. Sonra size, beraberinizde getirdiğinizi tasdik eden bir peygamber geldiğinde mutlaka ona iman edeceksiniz ve her halde ona yardımda bulunacaksınız; bunu ikrar ettiniz mi? Ve bu ağır ahdimi üzerinize alıp kabullendiniz mi? buyurdu." 420[420]
Tayalisî'nin "Müsned"inde rivayet ettiğine göre, İsa aleyhisselâm, yeryüzünde kırk sene kalacak sonra ölecek. Müslümanlar Cenaze namazını kılıp onu gömecekler. Başka ravilerin rivayet ettiklerine göre, İsa aleyhisselâm, Hz. Peygamber ile Hz. Ebûbekir'in katilleri arasında defnedilecek. Bir rivayete göre ise, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer arasında gömülecektir. Peygamberlerin kanatları arasına giren Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'e ne mutlu! Bir rivayete göre İsa aleyhisselâm, yeryüzünde yedi sene kalacaktır. En doğrusu da budur. İlk rivayetteki kırktan maksat, göğe çıkmadan evvel ve sonraki kalışıdır Zira İsa aleyhisselâm otuzüç yaşında iken göğe kaldırılmıştır. Yedi seneyi buna eklersek, kırk yaşında eder. "Şerh'ul-Akâid"de şöyle deniliyor:
"En doğrusu, İsa, aleyhisselâm, insanlara namaz kıldıracak, onlara imamlık yapacak ve Mehdî de ona uyacaktır. Çünkü İsa aleyhisselâm daha üstündür, dolayısıyla onun imamlığı daha evlâdır." Şerh'ul Akâid'in söylediği bizim dediğimize aykırı değildir.
Sonra Ye'cüc ve Me'cüc çıkacak ve İsa aleyhisselâm'ın duası bereketiyle Allah Teâlâ onların hepsini yok edecektir. Sonra müminler ölecekler ve güneş batıdan doğacaktır. Daha sonra Kur'an göğe kaldırılacaktır.

415[415] Enbiyâ: 21/96.
416[416] En'am: 6/159.
417[417] Zuhruf: 43/61.
418[418] En-Nisa: 4/159.
419[419] Kaynağını bulamadım.
420[420] Âl-i İmran: 3/81.

Nitekim İbn-i Mâce Huzeyfe'den şu hadis'i rivayet etmiştir.

"*Yeryüzünden kaldırılmadan evvel Kur'an okuyun. Zira Kur'an yeryüzünden kalkmadıkça Kıyamet kopmayacaktır.* Ashab sordular: Bu mushaflar kaldırılacak. Fakat, kalblerde mahfuz olan Kur'an nasıl olacak? Buna karşılık Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyurdu:

"Gece yatacaklar sabah kalkınca Kur'an kalblerinden silinecek ve fakat biz bir şey biliyorduk, deyip şiire dalacaklar." 421**[421]**

Kurtubî demiştir ki; bu durum, ancak İsa aleyhisselâmın ölümünden, ve Habeşlilerin Kabe'yi yıkmalarından sonra vuku bulacaktır. Bu makam, bu durumları açıklama makamı değildir.

Yukarıdaki metinde İmam Âzam inançla ilgili sözünü halis ve has hidayet isteği ile bitirdi. Biz de başlangıçtaki durumun sonuna kadar devam etmesi için güzel bir son istemekte ona uyarak AIlah Teâlâ'dan af ve afiyet isteriz.

Sonra bil ki, İmam Âzam rahimehullah hayatta iken "Fıkh-ı Ekber"i, ölüm zamanında da "el-Vasıyye" adlı kitaplarını yazmıştır. Bu vasıyyetlerin ibarelerini tam olarak zikrettim. Hilâfiyata ait meselelerden de olsa, inanılacak hususları açıklamada mutlaka zikredilmesi gereken bazı mülhak meseleler vardır ki, bunlarla maksat tamamlansın, inançlar kemal bulsun. Bu meseleleri zikredelim:

Usul-i Dîn'in tarifi şöyledir: "İnanılması gereken şeylerden, bahseden bir ilimdir." Din usulü ilmi iki kısımdır. Bir kısmını bilmemek imana zarar verir. Allah Teâlâ'nın selbi ve sübutî sıfatlarını bilmek, risalet ve nübüvveti bilmek, âhirete ait bazı işleri bilmek gibi. İkinci kısmını bilmemek ise imana zarar vermez. Peygamberleri melekler üzerine üstün tutmak gibi. Bir eserinde Subki bu hususu zikretmiş, şöyle demiştir. Bir insan ömrü boyunca bir peygamberin meleklerden üstün olmadığını hatırına getirmese, Allah Teâlâ bu hususu ondan sormayacaktır.

"El-Makasıd" sahibi kelâm ilmini şöyle tarif etmiştir: "Dinî inançları kesin delillerinden öğrenmek ve bilmektir."

Yukarıda geçen ikinci kısım inanılacak hususlar birinci kısma ilâve edilen hususlardır. Dileyen önceden zikrettiklerimize inanmakla yetinsin; dileyen, çok faydalanmak isteyen de ilâve ettiklerimize müracaat etsin. Bu ilâve edilen hususlardan biri peygamberlerden bazılarının bazısı üzerine üstün tutulmasıdır. Tafsilâtına girmeden bu husus kesindir. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

"Şu peygamberlerden bazısını bazısı üzerine üstün kıldık." 422**[422]**

"Muhakkak biz, bazı peygamberleri bazısı üzerine üstün kıldık." 423**[423]**

Bu üstün kılma şu dünyaya ait malın çokluğu ile değil, gizli ilim denilen ledünni bilginin çokluğu sebebiyledir. Yahut da geniş hüküm tariki iledir. Üstün kılma kesin olduğu halde üstün kılma yönleri hakkındaki bilgi ise zannîdir. Güvenilir inanç şudur ki, yaratıkların en üstünü Allah'ın sevgili kulu Hz. Muhammed Mustafa'dır. Bazı alimler bu hususta icma bulunduğunu iddia etmektedirler. İbn-i Abbas radıyellahu anh buyuruyor ki;

"Allah Teâlâ, Hz. Muhammed sallellahu aleyhi vesellem'i gök ehli ve bütün peygamberler üzerine üstün kılmıştır. Tirmizî ile Müslim'in Enes radıyellahu anh'dan rivayet ettikleri hadis-i şerifte ise şöyle buyuruluyor.

"Kıyamet gününde ben Âdem'in çocuklarının büyüğüyüm. Öğünmek yoktur." 424**[424]**

İmam Ahmed, Tirmizî ve İbn-i Mâce bu hadise şu ibareyi ilâve etmişlerdir:

"İki elimde "Livâul-Hamd" sancağı bulunacaktır. Öğünmek yoktur." Âdem'den başka bütün peygamberler benim sancağım altında bulunacaklardır. Yer yarılınca ilk çıkacak olan benim? öğünmek yoktur. İlk şefaat yetkisi verilen ve ilk şefaat eden ben olacağım, iftihar etmek yoktur." 425**[425]**

Tirmizî ise Ebû Hureyre'den şu ibare ile bu hadisi nakletmiştir:

"Yer yarılınca ilk olarak çıkacak olan benim. Bana Cennet elbiselerinden bir ipek elbise giydirilecektir. Sonra Arş'ın sağ tarafından kalkacağım. O günde bu makamda benden başka yaratıklardan hiç bir kimse bulunmayacaktır."

"Beni Musa aleyhisselâm üzerine üstün kılmayın.",

"Peygamberler arasında üstünlük bakımından bir ayırım yapmayın."

"Hiç bir kula, ben Yunus b. Metta'dan hayırlıyım demek, yakışmaz." tarzında rivayet edilen hadisler, Mirkât şerhi Mişkât adlı kitapta açıkladığımız üzere tevil edilmiştir. Bu açıklamanın özeti şöyledir: Bu hadis-lerdeld yasaklama, peygamber hakkında noksanlığa sebep olacak tarzda ve bir hasımlık şeklinde üstün kılmadır. Müslim şerhinde Nevevî'nin zikrettiği gibi bu hadisler ilimden evvel gelmiştir, yahut tevazu için söylenmiştir tarzındaki tevili Cumhur güzel görmemiştir.

"Akîdet'üt-Tahavî" sarihi demiştir ki;

"*Beni Yunus b. Metta'ya üstün tutmayın."* hadisi hakkında bazı âlimler, bana çok mal verilmedikçe tefsir etmem demişler ve istedikleri bu mal verildikten sonra ancak şöyle tefsir etmişlerdir: Yunus b. Metta'nın Allah'a balığın karnında iken yakınlığı, Muhammed sallellahu aleyhi vesellemin Mîraç'ta iken Allah'a yakınlığı gibidir. Bu tefsiri onlar büyük bir açıklama saymışlardır. Aslında bu, onların Allah'ın ve Resulullah'ın kelâmını bilmediklerine delil teşkil eder.

421[421] Beyhâkî, Sünen

422[422] El-Bakara: 2/253.

423[423] El-İsrâ: 17/55

424[424] Müslim, C.IV. S. 1782. No: 2278 Tirmizî.

425[425] İbn-i Mace, Tirmizî, Ahmed b. Hanbel, Müsned.

Miraç Ve Allah'a Mekân İsnadı:

Şüphe yok ki, İsra makamı, Musa aleyhisselâm'ın mikatından daha üstündür. Nerde kaldı ki Yunus b. Mettâ'nın makamından üstün olmasın. Ancak bizim sözümüz, her halde ve her makamda ikisinin yani Hz. Peygamber ve Hz. Yûnus'un Allah Teâlâ'ya yakınlıklarının eşit olduğudur. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:
"Nerede bulunursanız Allah sizinle beraberdir." 426[426]
"Biz kula şahdamarından daha yakınız." 427[427]
"Allah, kullarının üstünde galibtir, yegane hüküm ve hikmet sahibidir." 428[428] anlaşıldığına göre Allah Teâlâ'nın kulları üzerine yükselmesi, mekân bakımından yükseklik değil, mertebe ve makam bakımından yüksekliktir. Yani şânı yüce olmak demektir. Ehl-i Sünnet vel-Cemaat âlimleri ile Mutezile, Havariç vesair İslâm taifelerince de durum bu şekilde tesbit edilmiştir. Diğer bidat taifeleri de aynı görüştedir. Ancak, Allah Teâlâ'ya cihet ispat eden Hanbelilerle Mücessimeden bir taife bu görüşte değildir. Allah Teâlâ onların isnad ettiklerinden uzaktır.
Şârih ne tuhaftır ki Allah Teâlâ'nın yüceliğini ispat etmekte:
"Şüphesiz bu Kur'an'ı, Emin ruh Cebrail, korkutuculardan olasın diye, senin kalbine indirdi." 429[429] âyetini delil getiriyor. Müellifin bu âyetle Allah Teâlâ'nın yücelik sıfatını ispat etmeye çalışmasının garibliği apaçıktır. Zira nüzul ve tenzil kelimeleri alâ harf-ı cerri ile mütâaddi olurlar. Burada Kur'an'ın gökten inmesinden murad edilen, Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in kalbine indirilen kelâmın yüceliğidir. Bu konuda bir çekişme bahis konusu değildir. Kelâmın yüceliğinden Melik ve Allâm olan Allah Teâlâ'nın mekânının yüceliği yani ona yüce bir makam ispatı lâzım gelmez. Favk ve uluv gibi sıfatlara delâlet eden bazı âyet ve hadisleri zikrettikten sonra: "Selef âlimlerinin, yücelik sıfatını ispat etme konusundaki sözleri çoktur." sözü bizce de müsellemdir. Ancak selef âlimlerinin, Allah'a yücelik, yükseklik sıfatı ispat etmeleri mekânın yüceliği ile tevil edilmiştir.
Sonra şarih şöyle diyor: Bu delillerden biri Ebû Muti' el-Belhi'den nakledilen şu rivayettir. Ebû Muti' Ebû Hanîfe'ye: "Allah'ın, yerde mi gökte mi olduğunu bilmiyorum." diyen kişiden sormuş; Ebû Hanife de: "Kâfir olmuştur, zira Allah Teâlâ şöyle buyuruyor":
"Allah Arş üzerinde duruyor." 430[430] Allah'ın Arşı ise yedi kat göğün üstündedir." buyurdu.
Ben derim ki; Ebû Hanîfe "Eğer bir kimse, Allah Teâlâ Arş üzerindedir, fakat Arş'ın gökte mi yerde mi olduğunu bilmiyorum." derse, kâfir olduğunu söylemiştir, Çünkü o, Allah'ın gökte olduğunu inkâr etmiştir. Allah'ın gökte olduğunu inkâr eden kişi ise kâfirdir. Zira Allah Teâlâ yücelerin yücesindedir. Allah Teâlâ yüksekten çağrılır, aşağıdan değil."
Buna cevabımız şöyledir: İmam Abdusselâm, "Hallür-Rumûz" adlı kitabında İmam Âzam'ın şu sözünü kaydediyor:
"Kim Allah'ın yerde mi gökte mi olduğunu bilmiyorum derse, kâfir olur. Çünkü bu söz, Allah'ın bir mekânı olduğu düşüncesini akla getirir. Allah'ın mekânı olduğunu düşünen kimse ise Allah'ı yaratıklara benzeten kişidir."
Şüphe yok ki Abdullah b. Selâm ilim adamlarının büyüklerinden biri olup güvenilir bir âlimdir. Şarihin naklettiğine değil, onun naklettiğine itimat etmek gerekir. Ebû Muti, aynı zamanda Hadis âlimlerince hadis uydurucusudur.
Hulâsa, sarih Ebû Mutî teşbih'i nefy etmekle beraber Allah'a yüksek bir mekân isnad ediyor. Bu konuda Bidat ehli bir taifeye uymuştur. Daha önce geçtiği üzre Ebû Hanîfe Müteşâbih sıfatlara inanır ve tavilinden sakınırdı. Allah Teâlâ'yı bu sıfatların zahirî manasından da tenzih eder, dolayısıyla Selef âlimlerinin görüşünde olduğu gibi bu husustaki bilgiyi Allah Teâlâ'ya havale eder. Halef âlimlerinin çoğunluğunun görüşü de budur. Selefin Mezhebi daha sağlam, daha doğru ve daha kuvvetlidir.
Şarihin sarf ettiği şu söz de ne tuhaftır. "Mekâneh" kelimesi mekanın müennesidir. Bu şekilde şârih ikisinin de mana bakımından bir olduğunu kasdediyor, manevî menzile ile hissî mertebe arasında bir ayırım yapmıyor. Bununla beraber şu hadis-i şerifi de getiriyor.
"Sizden biri, Allah katındaki menzilesinin ne olduğunu bilmek isterse, Allah'ın kalbindeki yerine ve menzilesine baksın. Allah Teâlâ kulunun kendisine kalben yakın olduğu nisbette kulunu kendisine yaklaştırır, ona bir derece verir." 431[431]
Bu hadis-i şerifi getirdikten sonra diyor ki; Allah Teâlâ'nın kulun kalbindeki yeri, kalbindeki Allah sevgisi, Allah marifeti ve saygısıdır.
Şarihin bu düşüncesi Hz. Peygamberin:
"Bir şeyi sevmen, kör ve sağır eder." hadisinin mefhumu kabilindendir, Îmam'ul-Haramayn'den, Allah'ın yücelik

426[426] Hadid: 57/4.
427[427] Kaf: 50/16.
428[428] En'âm: 6/61.
429[429] Şuara: 26/93-94.
430[430] Taha: 20/5.

431[431] Kaynağını bulamadım.

ve yükseklik sıfatının nefyi hususunda şöyle dediği sabit olmuştur: Allah Teâlâ var iken Arş yoktu. Allah Teâlâ halen olduğu gibidir. Allah Teâlâ'nın mekan yönünden yüksekliğini nakzeden hususlardan biri de, Allah Teâlâ yer cihetinde olmadığı halde secde esnasında kulun alnını yere koymasıdır. Kul başını secde için yere koyup, en yüksek olan Allah'ı noksanlıklardan berî kılanın, derken bu tenzihin mekân cihetinden olmadığını ittifakla ifade etmiş oluyor. Bişr el-Merîsi'nin secdede: "Â'lâ ve esfel olan Allah'ı tesbih ederim." söylemesi ise zındıklıktır, küfürdür. Allah'ın isimleri hakkında ilhaddır. Garib olan husus şudur ki, şârih kendi batıl mezhebine göre duada elleri yukarıya doğru kaldırmayı Allah'ın yüksekte olduğuna delil getirmiştir. Bu düşünce ise reddedilmiştir. Çünkü gökyüzü duanın kıblesidir. Elleri göğe doğru kaldırmanın manası çeşitli nimetlere sebep olan rahmetin inme yeri olmasına binaendir. Eğer durum onun dediği gibi olsaydı, duada yüzümüzü göğe doğru yöneltmek gerekecekti. Halbuki şârih dua halinde, Allah Teâlâ'nın gökte olduğunu hatıra gelmemesi için bizleri bundan menetmiştir. Nitekim Allah Teâlâ'nın şu kavli de buna işaret etmektedir:
"Kulum benden sana sorduğu zaman (de ki), ben ona yakınım. Dua ettiği zaman dua edenin duasını kabul ederim." 432[432]
"Ne tarafa yönelirseniz Allah'ın yüzü o taraftadır." 433[433]
Şeyh Ebû Man en-Nesefî, bu konuda diyor ki; araştırıcı âlimler; dua halinde elleri göğe doğru kaldırmanın halis bir kulluk olduğunu kararlaştırmışlardır. Şârih Allâme Sığnakî demiştir ki; bu söz rafızî, Yahudi, Kerrâmiye ve bütün Mücessime taifesinin Allah Teâlâ'nın Arş üzerinde bulunduğu noktasında dayandığı ve yapıştığı düşünceye cevaptır.
Bir kavle göre namaz kılarken Kabe bedenlerin kıblesi olduğu gibi dua anında Arş da kalblerin kıblesi olmuştur. Daha önce de geçtiği üzere bu düşüncenin kabul edilmesine imkan yoktur. Zira kul dua anında da kıbleye yönelmek, elleri göğe doğru kaldırmak ve yüzünü göğe doğru kaldırmamakla emredilmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi gerçekten yöneliş ancak kalbten göklerin yaratıcısına karşı olur. Evet, duada ellerin göğe doğru kaldırılmasının sebebi gökler, rızık deposu olduğu içindir. Nitekim Allah Teâlâ bu konuda söyle buyuruyor:
"Sizin rızkınız göklerdedir." 434[434]
Bununla beraber insan, maksadının hâsıl olacağı yöne yönelmeğe meyletme alışkanlığına sahiptir. Meselâ; devlet başkanı gibi. Ordusuna ve halkına rızık vaad ettiği zaman, devlet başkanının orada olmadığını kesinlikle bilmemelerine rağmen bütün insanlar onun hazinesine doğru yönelirler.

Hz. Peygamber'den Sonra En Üstün Peygamber.

Hz. Peygamberden sonra dedesi İbrahim aleyhisselâm diğer peygamberlerden daha üstündür. Sahih bir hadiste geldiği üzre, yaratıkların en hayırlısı İbrahim aleyhisselâmdır. Bu hükümden bizim Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa sallellahu aleyhi vesellem kendini tahsis ederek Tirmiz'nin rivayetine göre şöyle buyurmuştur:
"Şüphesiz İbrahim Halilullah'tır. Ben ise Habibullah'ım." 435[435] Geri kalanlar için yukarıdaki hadis-i şerif umumi olarak alınmalıdır.
Bil ki, dostluk sevginin kemalidir. Cehmiye taifesi, sevenle sevilen arasında ancak bir münasebet bulunması gerektiğine inandıkları için iki taraftan sevginin var olacağını inkâr etmişlerdir. Halbuki kadim olan Allah ile yaratılmış olan kul arasında sevgiyi gerektiren bir münasebet yoktur; İslâmda bu bidati ilk ortaya koyan ikinci Hicri asır başlarında Ca'd b. Dirhem olmuştur. Bu sebeple Irak ve Şark Emiri Hâlid b. Abdülah el-Kuserî Ca'd'ı Vasıt'da boğazlamıştır. Kurban Bayramında bir konuşma yaparak: "Ey insanlar! Kurban kesin. Allah kurbanlarınızı kabul etsin. Allah Teâlâ İbrahim'i halil edinmediğine inandığı için şüphesiz ben Ca'd b. Dirhem'i boğazlıyorum." dedikten sonra hutbeden inip Ca'd'm kafasını kesti. Halid b. Abdillah'ın bu hareketi zamanındaki ilim adamlarının fetvası ile olmuştur.
Bizim inancımız, Allah'ın muhabbeti, dostluğu diğer sıfatlarında olduğu gibi kendine layık olan şekildedir.Bazı alimler bu konuda icma bulunduğunu nakletmişlerdir.İbrahim aleyhisselam'dan sonra peygamberlerin en faziletlisi Nuh aleyhisselam, sonra Musa aleyhisselam, sonra da İsa aleyhisselam'dır. Şimdiye kadar zikredilen Hz.Muhammed, Hz.İbrahim, Musa, İsa ve Nuh aleyhisselam diğer bütün peygamberlerden üstündürler. Bu sayılan beş peygamber peygamberleri en faziletlisi olup "Ulül-Azim" olarak vasıflandırılmışlardır. Allah Teala bu peygamberleri iki yerde bir arada zikretmektedir. Allah Teala şöyle buyuruyor:
"Dini elbirlik tatbik edip ayrılığa düşmeyesiniz diye Allah Nuh'a tavsiye ettiğini ve sana vahy ettiğimizi, bir de İbrahim'e, Musa'ya, İsa'ya tavsiye ettiğimizi size şeriat yaptı." 436[436]
Âyette önce Nuh'tan başladı. Çünkü o, Peygamberlerin (resullerin) ilkidir. Sonra bizim peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa'yı zikretti, çünkü o, peygamberlerin sonuncusudur. Sonra da bunların arasındaki üç peygamberi zikretti. Doğrusu bizim peygamberimizden ve Hz. İbrahim'den sonra en üstünü Nuh aleyhisselâm,

432[432] El-Bakara: 2/186.
433[433] El-Bakara: 2/115.
434[434] Zariyat: 51/22.
435[435] Kaynağını bulamadım.
436[436] Şûra: 42/13.

ondan sonra Musa aleyhisselâm, daha sonra da İsa aleyhisselâmdır. İbrahim aleyhisselâm'ın üstünlüğünü özel olarak yukarıda kaydetmiştik. Hocalar hocamız Celâleddin es-Suyutî, bu üç peygamberden hangisinin üstün olduğu hususunda bir rivayet bilmiyorum, demiştir. Başka bir yerde yine Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: 437[437]

"Biz bütün peygamberlerden, Sen'den, Nuh'tan, İbrahim'den, Musa ve İsa'dan söz aldık.Onlardan sağlam bir söz aldık."

Dört peygamber varlık alemine geliş sırasına göre zikredilmiştir Bizim peygamberimiz ise önce zikredilmiştir. Çünkü Alem-i Şuhud'da onun derecesi hepsinden öncedir.

Sonra Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem bütün insanlığa gönderilmiştir. Başka bir yerde buna tenbih etmiştim. Buna dair deliller cümlesinden olarak aşağıdaki âyetleri zikrediyoruz:

"Bütün âlemlere bir korkutucu olsun diye, kuluna Kur'an'ı indiren Allah'ın şanı ne kadar yücedir." 438[438]

"İçlerinden kim, ben ondan başka bir ilâhım, derse, biz onu Cehennemle cezalandırırız." 439[439]

Müslim'de rivayet edilen bir hadis-i şerifte ise Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor:

"Ben bütün insanlara peygamber olarak gönderildim."

Söyle bir itirazda bulunulabilir. Hz. Peygamber muannidlere ve zalimlere karşı kılınç kullandığı halde :

"Biz seni yalnız âlemlere rahmet olarak gönderdik." 440[440] ayetinin manası nedir? Bu sorunun cevabı Zemahşerî'nin bir misal vererek söylediği şu sözdür;

"Allah Teâlâ bol bir su akıtmıştır. Bir kısım insanlar bu sudan hayvanlarını da ziraatlarını da sulayarak hayat kazanırlar. Bir kısım insanlar da bu sudan faydalanmayı terk ederek hayatlarını kaybederler. Su kaynağı haddi zatında Allah tarafından bir nimettir ve her iki fırka için rahmettir. Ancak tembeller bu nimeti kendileri için sıkıntı ve zorluk kabul ederek bundan mahrum olmuşlar ve faydalanmamışlardır."

Şefaat hadisinin başında da:

"Ben Kıyamet gününde insanların en büyüğüyüm." buyuruluyor. Nitekim Konevî de bu hadisi zikrettikten sonra şöyle diyor: "Belki en iyisi Allah Teâlâ'nın:

"İnsanlar için meydana cıkarünns en hayırlı ümmetsiniz." âyetidir.

Bu âyeti delil kabul etmenin, önce zikrettiğimiz sözlere nisbetle kuvvetli olmadığı açıktır. Bunun açıklaması şöyledir. Hz. Peygamber'in ümmeti ümmetlerin en hayırlısı olunca peygamberlerin de en hayırlısı olur. Bu konuya Kaside-i Bürde sahibi de işaret etmiştir. Kasidesinde şöyle diyor.

Resullerin en üstününe inanmamız sebebiyle ümmetlerin en hayırlısı olduk.Bu nakli yönden böyledir. Aklî yönden ise "Şerh-u Umdet'in-Nesefî"de Allâme Konevî'nin ifade ettiği gibi, insan halkta ve cahillerde olduğu gibi ya noksan olur, yahut Allah dostlarında olduğu gibi kâmil olur, fakat başkasını tekmile gücü yetmez. Yahut peygamberlerde olduğu gibi hem kamil olur, hem de kemâle erdirici olur. Bu kemal ve tekmil nazarî ve amelî kanunlara göredir. Nazarî kuvvet bakımından esas kemalâtın başı Allah Teâlâ'yı tanımak ve bilmektir.

Amelî kuvvette kemal Allah Teâlâ'ya itaattir. Bir kimsenin mertebesi bu iki mertebenin olgunluk noktasında daha yüksek olursa onun velilik derecesi daha mükemmel olur. Bu iki mertebede başkasını mükemmel yapmada derecesi daha üstün olanın peygamberliği de üstün olur.

Durum böyle olunca deriz ki: Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in gelişi sırasında bütün şeriatların izi silinmiş, zulüm eserleri ortaya çıkmış, zulmün alâmetleri baki idi. Küfür yeryüzünün her tarafını kaplamış, batıl etrafını doldurmuştu. Araplar putları ilâh edinmiş, kızlarını gömmeyi uyulması gerekli bir kanun haline getirmişlerdi. O zaman yeryüzünde fesada çalışmak devam eden bir adet kan akıtmak yaygın bir tabiat, kaba kuvvetle yağma etmek geçerli bir ticaret idi. İranlılar ateşe tapıyor, anaları ile zina ediyor; Rumlar diğer beldeleri tahrib etmeğe devam ediyor, zafer kazandıkları ülkelerdeki vatandaşlara azab ediyor, enine boyuna yeryüzünün her tarafında hükümleri altına aldıkları insanların ırzını çiğniyorlardı. Dinleri putlara tapmak, adetleri insanlara zulmetmekti.

Hind halkının çoğunluğu putlara tapmaktan ve kendilerini ateşte yakmaktan başka bir şey bilmiyorlardı. Yahudiler dinlerinin esaslarını tahrif etmek, Allah'ı yaratıklara benzetmek, ve Mesih'i (İsa'yı) yalanlamakla meşguldüler. Hıristiyanlar da hulul ve teslis inancı ile meşgul idiler.

Açık mucizeler ve işaretlerle ve parlak bir milletle takviye edilmiş olarak Allah tarafından doğrulanan sadık peygamber Hz. Peygamber sağlam bir din ile ve doğru bir yol ile açıkça aklın gereği olan sağlam, halis Tevhid inancına ve halis ibadetlere, adaletli adetlere, üstün siyasetlere, zalim vergileri ve bozuk âdetleri kaldırmaya çağırıcı olarak gönderilince bu fahiş cehaletler ve batıl sapıklıklar yok olup Tevhid inancına bağlı olan millet bayrağı ortaya çıkmış, eserleri baki kalmış, fertleri çoğalmış her yerde bu dinin esasları kuvvetlenmiş, lisanlar her tarafta Melik ve Allam olan Allah'ı birlemeğe gitmiş, akıllar yaratıkların yaratıcısını bilmek hususunda aydınlanmış; halk dünya sevgisinden Mevlâ sevgisine dönmüştür. Peygamberliğin manası ilmî ve amelî kuvvet cihetinden noksanlıkları tamamlamak olunca, bu Hz. Peygamberin gönderilmesi sebebiyle Musa, İsa ve diğer peygamberlerdekinden daha mükemmel, daha meşhur, daha çok ve daha şümullü olmuştur. Musa

437[437] Ahzab: 33/7.
438[438] Furkan: 25/1.

439[439] Müslim, Buhari, Teyemmüm/1, Neseî, Gusul/26.
440[440] Enbiya: 21/107.

aleyhisselâm'ın daveti yalnız İsrail oğullarına hasredilmiştir. Bize göre onlar, denize göre bir damla gibidirler. İsa aleyhisselâm'a ancak az bir cemaat iman etmişti. Durum böyle olunca bildik ki Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem peygamberlerin en üstünü ve velilerin dayanağıdır.
Sonra demiştir ki; bir peygamber bütün velilerden daha üstündür. Bir çok kavimler, veli peygamberden üstündür, dedikleri için sanmışlardır. Onlar bu düşüncelerini Hz. Musa'nın Hızır aleyhisselâm'dan ilim öğrenmesine dayandırıyorlar. Ve buna göre, bir veli olan Hızır'ın Musa aleyhisselam'dan daha üstün olduğuna hükmetmişlerdir. Biz buna karşılık deriz ki; Hızır bir peygamberdir. Bazılarının inandığı şekilde eğer peygamber değilse yukarıda bahsedilen öğrenme durumu Musa aleyhisselâm hakkında bir imtihandır. Kitap ehli, bu âyette bahsedilen Musa, Musa b. İmran değildir; o Musa b. Metta'dır. diyorlar. Bir velinin, bir peygambere iman etmesi sebebiyle veli olması, sonra da bu peygamberin o veliden daha aşağı mertebede bulunması mümkün değildir. Sonra Musa aleyhisselâm'ın, Hızır'dan bilgi edinmesinde aşağılanacak bir taraf yoktur. Çünkü ilmin artması daima istenen şeydir.

Meleklerin İnsanlardan Üstünlüğü.

İnanç esaslarına ilâve edilen inançlardan biri de meleklerin insanlardan üstün tutulmasıdır. Meleklerin has olanları, peygamberlerden sonra bütün evliya ve âlimlerden daha üstündür. Meleklerin en faziletlisi Cebrail aleyhisselâmdır. Taberanî'nin rivayet ettiği bir hadis-i şerifte de bu şekilde gelmiştir. Meleklerin avamı müminlerin avamından daha üstündür. Çünkü insanların avamı nefislerine kapılmaları sebebiyle günahkârdırlar, melekler ise günahlardan korunmuşturlar. Günahı olmayan, günah işleyenden daha üstündür. Mutezile bu meselede de değişik düşünmektedir. Onlar şöyle diyorlar: Melekler, peygamberlerden üstündürler. Eş'arîlerden bazı âlimler de bunlara uymuşlardır. Bir topluluk ise bu meselede bir şey söylemeyip susmayı tercih etmişlerdir. İmam Âzam da bu susanlar arasındadır. "Emâlî'l-Fetâvâ" adlı eserde zikredildiğine göre İmam Âzam bu konuda kesin bir cevap vermemiştir.
Ben derim ki; mesele kesin olmasın da zannî olsun. Şüphesiz bu mesele böyledir. İstisnada aslolanın bitişik olması gerektiği delil kabul edilerek eğer denilirse ki; İblis de meleklerden olduğu halde kâfir olmamış mıdır? Buna karşılık cevap şöyledir. İblisin durumu Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibidir: Allah şöyle buyuruyor:
"İblis cinlerdendi, bu sebeple Rabbinin emrinden dışarıya çıktı." 441[441]
Hârut ile Mârufa gelince doğrusu onlar iki melek olup kendilerinden ne küfür, ne de büyük günah zuhur etmemiştir. Onlara azap edilmesinin sebebi sitem yolu iledir. Yanılma ve zellesinden dolayı peygamberlere sitem yapıldığı gibi onlara da sitem yapılmak yolu iledir. Bununla beraber meşhur olan, Âdem oğullarından kalemin yazdıklarına uygun olarak çıkan günahları ayıplayıp, insanda biriktirilen beşerî istekler ve şehvetler kendilerinde bulunsa da yasaklanmış işlerden hiçbirini irtikab etmiyeceklerini iddia edince, beşeriyetin gereği olan istekler ve kabiliyetler kendilerine verildi ve bu şekilde melek olma vasfından ve ilahî korumanın kefaletinden dışarı çıktılar.
Sonra sihir öğrenmekle bir kimse kâfir olmaz. Belki sihir hakkında bir eser (hadis) bulunduğuna inanmak, sihri böyle bir esere dayandırmak ve buna göre onunla amel etmek küfürdür. Akaid şerhinde de böyle yazılmıştır. "Er-Ravza" adlı kitabın sahibi şöyle diyor: "ittifakla sihir yapmak haramdır. Fakat sihir öğrenmek ve öğretmek konusunda üç türlü söz vardır. Âlimlerin çoğunluğunun kesinlikle hükmettikleri sağlam görüş olan birincisine göre, sihir öğrenmek de öğretmek de haramdır, ikinci görüşe göre mekruhtur Üçüncü görüşe ise sihir öğrenmek de öğretmek de mubahtır."
Taftazânî'nin "Şerh'ul-Keşşâf"da zikrettiğine göre, sihir ile amel etmenin küfür olduğu hususunda bir muhalefet rivayet edilmemektedir, sözüne yukarıdaki muhalefet aykırıdır. Bununla beraber onun iki sözü arasında da çelişki vardır. Konevi şerhinde Elh-i Sünnet âlimlerinden biri şöyle demiştir: Âdem oğullarının hepsi, meleklerin tamamından üstündür. Bize göre, büyük günah işleyen kimsenin imanı kâmildir. Sonra insanlar gayba iman etmekle imtihan edilmişlerdir. Bu sebeple meleklerden daha üstündürler."
Bu görüşün bozuk olduğu gizli değildir. Zira büyük günah sahibi kişi ittifakla fasıktır. İhtilafsız masum olan melekten nasıl üstün olabilir? Bu düşünceye şu şekilde bir yön verebiliriz. İnsanoğlu, gayba iman etmesi cihetinden, görerek iman edenden daha üstündür. Üstünlük yalnız bu yönde olabilir. Burada bir çelişki vardır. Çünkü iman yakîn ve tatmin olmak bakımından artar. Haber, görmek gibi değildir. Bu hükümden Allah müstesnadır.

Sahabe'nin En Üstünü :

Din usulüne ilâve edilen inançlardan biri de dört halife'den sonra diğer sahabîleri bütün müslümanlardan üstün tutmaktır. Şâfiilerin büyük âlimlerinden Ebû Mansur el-Bağdadî şöyle diyor: "Ehl-i Sünnet vel-Cemaat âlimleri, sahabenin en üstününün Hz. Ebû Bekir, sonra Hz. Ömer, sonra Hz. Osman, sonra Hz. Ali, sonra Aşere-i Mübeşşereden geride kalanlar, sonra Bedir savaşına iştirak edenler, sonra Uhud savaşından geride kalanlar,

441[441] El-Kehf: 18/50.

sonra Hudeybiye'de Bey'at' ür-Rıdvan'da bulunanlar olduğunda ittifak etmişlerdir."
Ebû Mansûr, yukarıdaki sözünde "icma"dan, Ehl-i Sünnet vel-Cemaat'm çoğunluğunun ittifak ettiklerini kasd etmiş olsa gerektir. Zira her ne kadar Ehl-i Sünnet âlimlerinin büyük çoğunluğu bu görüşte ittifak etmişse de Ehl-i Sünnet âlimlerinden bir kısmı Hz. Ali ile Hz. Osman arasındaki üstünlük üzerinde ihtilâf etmişlerdir.
Sünen sahiplerinin rivayet ettiği ve Tirmizî'nin sahih dediği Ebû Saîd'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur:
"On kişi Cennettedir.Bunlar da Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Zübeyr, Talha, Abdurrahman, Ebu Ubeyde, Sa'd b. Ebi Vakkas ve Said b. Zeyd'dir."
Hz. Fatıma'nın da Cennetlik kadınların en büyüğü, Hasan ile Hüseyin'in ise Cennet gençlerinin büyükleri olduğu hususunda rivayetler gelmiştir. Bedir savaşına iştirek edenlerin sayısı üçyüz on küsurdur.
İbn-i Mace, Rafi b. Hadic (r.a.)'dan rivayet ettiğine göre, Cebrail aleyhisselam yahut bir melek Hz. Peygamber (s.a.v.)'e gelerek Bedirde hazır olanları ne sanıyorsunuz diye sordu. Hz. Peygamber de :
"Onlar bizim hayırlılarımızdır."buyurdu. Melek buna karşılık: Bize göre onlar meleklerin de hayırlılarıdır, cevabını verdi.
Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu:
"Ağaç altında biat edenlerden hiçbiri Cehennem ateşine girmeyecektir."
Allah Teala şöyle buyuruyor:
"Fetih'ten önce malını Allah yolunda harcayıp Allah yolunda savaşan kimse ile bunu yapmayanlar bir değildir.Onlar, fetihten sonra malını harcayıp Allah yolunda savaşanlardan derece bakımından daha üstündürler." 442[442]
İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de Tabiun'un diğerlerine üstün tutulmasıdır. Şeyhulislâm Muhammed b. Hafif eş-Şîrâzî şöyle diyor:
"İnsanlar Tabiûn'un en üstün kişisinin kim olduğu hususunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Medine âlimleri Saîd b. Müseyyeb üstün olduğunu, Basralılar Hasan-i Basrî'nin üstün olduğunu, Kûfeliler ise Uveys el Karnî'nin üstün olduğunu söylüyorlar. Sonradan gelen (Müteehhirîn) âlimlerinden bir kısmı da demişlerdir ki, doğrusu Kûfelilerin görüşüdür. Çünkü Müslim, Ömer b. Hattab'tan rivayet edilen şu Hadis'i kayd etmektedir: Hz. Ömer şöyle buyurdu:
"Resulullah sallellahu aleyhi vesellem'in şöyle buyurduğunu işittim:
"Tabiûn'un en hayırlısı Üveys denilen kişidir." 443[443]
Hulâsa, Tabiûn, Sahabeden sonra bu Ümmetin en üstün kişileridir Çünkü Hz. Peygamber:
"Nesillerin en hayırlısı benim yaşadığım asırdakilerdir. Ondan sonra bu asrı takib edenler, ondan sonra bunları tâkib edenlerdir." 444[444]

Müctehitlerin Üstünü:

Bizler ise İmam Âzam'ın, müctehid imamların en üstünü olduğuna, fakîhlerin en mükemmeli bulunduğuna inanırız. Ondan sonra İmam Mâlik'tir. Çünkü İmam Mâlik, Etbâut-Tûbiîn'dendir. Ondan sonra İmam Şafiî gelir. Çünkü İmam Şafiî, İmam Mâlik'in talebesidir belki İmam Muhammed'in de talebesidir. Sonra İmam Ahmed b. Hanbel'dir. Ahmed b. Hanbel de İmam Şafii'nin talebesi gibidir.

Kadınların Üstünlüğü.

Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyuruyor:

"Bu dünyadaki kadınlardan sana İmran'ın kızı Meryem,Huveylid kızı Hz.hatıce, Muhammed'in kızı Fatıma ve Fıravn'ın karısı Asıye yeter."
"Asrındaki kadınların en hayırlısı Meryem Bint-i İmran ve Fatima radıyallahu anha'dır." 445[445]
Haris b. Üsâme de Müsned'inde sağlam bir senedle, fakat mürsel olan bir hadisi rivayet etmiştir. Hadis-i şerif şöyledir:
"Yaşadığı devrin kadınlarının en hayırlısı Meryem, yine yaşadığı devrin kadınlarının en hayırlısı Fatıma'dir." 446[446]Nesâî'nin rivayetinde ise,
"Fatıma Cennet Ehlinin kadınlarının efendisidir." şeklinde rivayet edilmiştir.
İbn-i Ebi Şeybe'nin Abdurrahman b. Ebî Leylâ'dan rivayet ettiği bir hadis-i şerifte Resulullah sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor:

442[442] Hadid: 57/10.
443[443] Müslim, F. Sahabe, 22.4. Ahmet b. Hanbel, I, s. 38.
444[444] M. Mesabîh, c. III, s. 218.
445[445] Tirmizi. c. V. s. 703, H. No: 3877.
446[446] İbn-i Ebî Şeybe, Musannef.

“Fatimâ, Meryem Bint-i İmran'dan sonra bütün âlemlerdeki kadınların en büyüğüdür.” 447[447]
Bâzılarının Hz. Fatıma'nm peygamberliğine hükmedecek kadar ileri gitmeleri de onun üstünlüğünü takviye eder. Fakat İmam Âzam İmam Beyzavî ve diğer âlimler Hz. Fatıma'nm peygamber olmadığında icma bulunduğunu hikâye etmişlerdir. İbn-i Asâkir'in İbn-i Abbas'tan rivayet ettiği hadiste de Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur:
“Cennet kadınlarrının büyükleri Meryem Bint-i İmran, sonra Fatıma sonra Hadîce, sonra Firavn'ın karısı Âsiyedir.” 448[448] Eğer bu hadisin sağlam bir senedi bulunursa dünyadaki kadınların en büyüğü ve faziletlisi konusundaki sıralaması açıktır.
İbn’ül İmâd'dan rivayet edildiğine göre, Hz. Hadîce büyüklük dolayısıyla değil analığı dolayısıyla Fatıma üzerine üstün kılınmıştır. İbn-i Dâvud'dan “Bunlardan hangisinin daha üstün olduğu” sorulunca “Hz. Fatıma” cevabını verdi. Çünkü o, Hz. Peygamber'in bir parçasıdır. Bütünü ile değil fakat bu yönü ile hiç bir kadını ona denk tutamayız. Sübkî'ye de aynı soru sorulunca. “Bizim tercih ettiğimiz ve inandığımız husus, Hz. Muhammed'in kızı Fatıma'nın en üstün olduğudur. Ondan sonra Hz. Hadîce, sonra Hz. Âişe'dir.” cevabını verdi. İbn-i Ammâd, yine Hz. Hadîce'nin Hz. Fatıma'dan daha üstün olduğunu doğrulamıştır. Çünkü Hz. Âişe, Hz. Peygamber sallallahu aleyhi vesellem'e: “Allah sana Hatice'den daha hayırlısını vermiştir.” deyince Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:
“Hayır, vallahi Allah bana Hadîce'den daha hayırlısını vermemiştir. Çünkü insanlar beni yalanladığı zaman o bana iman etti insanlar bana vermediği zaman o malını verdi.” 449[449]
Hz. Peygamber'in Hz. Âişe'ye Cebrail aleyhisselâm tarafından selâm getirmesi, Hz. Hadîce'ye ise Cebrail aleyhisselâm'ın Allah tarafından selâm getirmesi de Hz. Hadice'nin üstünlüğünü takviye eder. Ancak; “Erkeklerden çokları kemal mertebesine ulaşmıştır, kadınlardan ise ancak Meryem, Âsiye ve Hadice kemal derecesine ulaşmıştır. Hz. Aişe'nin diğer kadınlar üzerine üstünlüğü Tirid yemeğinin diğer yemekler üzerine üstünlüğü gibidir.” Bu hadisi Suyuti “En-Nikâye” adlı kitapta zikretmiştir. Bu hadisin sözleri Ahmed b. Hanbel, Buharı, Müslim, Tirmizi, ve İbn-i Mâce'nin Ebû Musa'dan rivayet ettiklerine göre el-Câmius-Sağîr'de şu şekilde bulunmaktadır;
“Kadınlardan ancak Firavn’ın karısı Asiye, İmranın kızı Meryem kemal bulmuştur. Hz. Aişe'nin diğer kadınlara göre üstünlüğü tirid yemeğinin diğer yemeklere üstünlüğü gibidir.” 450[450]
Yukarıda geçen hadis, Hz. Aişe'nin tek tek bütün kadınlardan daha üstün olduğunu ifade etmekte açıktır. İmamul-Fukahâ da bu görüşü tercih etmiştir. Bu hadisi, Hz. Aişe'nin yaşadığı devre hamlederek, bu diğer kadınlardan maksat Hz. Peygamberin diğer hanımlarıdır şeklinde tevil etmekse uzak bir ihtimaldir. Çünkü bundan sonra “Hadîce”yi istisna etmekte büyük bir zorluk vardır. Bu hadisteki benzetmede, ilim ve amel yönünden üstün olma vasıflarını topladığını bildiren bir üstünlük yönünü bildirmiş olsa gerektir.
Suyutî diyor ki, Hz. Hadîce ile Hz. Âişe arasında üstünlük münakaşasında üç söz vardır. Bunların üçüncüsü sükut etmek, bir şey söylememektir. Taberânî'nin rivayet ettiği gibi Ümm-i Seleme'den şu hadis-i şerif rivayet edilmiştir:
“Ümm-i Seleme şöyle diyor: dedim ki yâ Resûlullah, dünya kadınları mı üstündür, yoksa Cennetteki Huriler mi? Hz. Peygamber şöyle buyurdu:
“*Dış azaların iç organlara üstünlüğü gibi, dünyâ kadınları hurilerden daha üstündür*.” Yâ Resûlallah! Bu ne sebebi iledir? diye sorunca:
“Namaz kıldıkları, oruç tuttukları ve Allah Teâlâ’ya ibadet ettikleri için.” buyurdu.

Sahabe Çocuklarının Üstünlüğü.

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de Sahabe çocuklarının üstünlüğü hakkındaki sözdür. Bâzıları demişlerdir ki: sahabeden sonra gelen nesilleri ancak ilim ve amel ile üstün tutarız. En doğru görüş, sahabenin oğullarının üstünlüğü babalarının üstünlük tertibi üzredir. Hz. Fatıma radıyallahu anha'nın evlâdı bu hükümden hariçtir. Zira onun evlâdı Hz. Ebû Bekir, Hz.Ömer ve Hz.Osman'ın çocuklarından daha üstündür. Çünkü bunlar Hz. Resulullah sallellahu aleyhi vessellem'e yakındırlar ve Allah Teâlâ'nın kendilerinden günahları sıyırdığı tertemiz bir nesildir. Kifaye kitabında da böyle yazılmıştır.

Hiçbir Veli Peygamber Derecesine Ulaşamaz.

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan bir diğeri de şudur: Hiçbir veli peygamber derecesine ulaşamaz. Çünkü peygamberler günah işlemekten korunmuşlar, son nefeslerinde imanın yok olma korkusundan emindirler vahy ile ikram edilmişlerdir, keza melekleri görmekle ikram edilmişlerdir; dine ait hükümleri tebliğ etmekle emredilmişlerdir; halkı doğru yola sevketmekle vazifelendirilmişlerdir. Bu üstünlük, velilerin sahip olduğu

447[447] Haris b. Üsame. Müsned.
448[448] İbn-i Asakir, Müsned.
449[449] Kaynağını bulamadım
450[450] Buhari, Müslim, c. IV, s. 1886, H. No. 2431.

kerametlerden fazla olarak peygamberde bulunduğu için hiçbir veli peygamber derecesine ulaşamaz. Kerraraiye taifesine mensup bazı kişilerden nakledildiği üzre bir velinin peygamberden üstün olmasının caiz olduğu yolundaki inanç küfürdür, sapıklıktır, ilhaddır, cehalettir.
Evet, peygamberin hem peygamberlik, hem de velilik mertebeleri ile vasıflandığı ve peygamberin, peygamber olmayan veliden daha üstün olduğuna kesinlikle hükmettikten sonra; peygamberlik derecesinin mi, yoksa velilik derecesinin mi daha üstün öldüğü hususunda bir tereddüt olabilir. İlim adamlarından bir kısmı, peygamberlik görevleri arasında, başkalarını tamamlamak, kemale erdirmek görevleri bulunmasına binaen velilikten üstün olduğunu söylemişlerdir. Başkasını kemale ulaştırmaksa ancak kâmil olduktan sonra olur.
*"Bir âlimin âbidden üstünlüğü benim, sizden en düşük mertebede olan üzerine üstünlüğüm gibidir."*451[451] hadisi de bunu kuvvetlendirmektedir. İlim adamlarından bir kısmı da, veliliğin, Allah Teâlâ'yı ve sıfatlarını bilmekten, Allah'a yakın olmaktan ve Allah katında keramete ermekten ibaret olduğu; peygamberliğin ise kul ile Allah arasında bir elçilikten ve hükümlerini tebliğ etmekten, kulun faydasına taalluk eden hizmetleri yapmaktan ibaret kabul ederek velilik makamının daha üstün olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşü savunanlar aynı zamanda gaibi şahide, halikı mahluka kıyas etmişler ve veliyi Padişahın meclisinde oturan kişiye peygamberi ise padişahın vezirine benzetmişlerdir. Halbuki onlar Cemul Cem makamının peygamberlerde toplandığını ve bütün evliya ve asfiyanın peygambere uyması gerektiğini hesaba katmadılar. Cemul Cem makamı, çokluğun onları vahdetten men etmemesi, vahdetin de onları kesretten menetmemesidir. Yani peygamberler vahdette kesret, kesrette vahdetten uzak kalmazlar. Hem Allah ile beraber bulunurlar, hem de halk ile birlikte olup onların maslahatlarını görürler. Bu makam, bütün evliyanın makamı olan sırf vahdet makamından daha üstündür.
Sofilerden bazısının: "Velilik makamının peygamberlik makamından daha üstün olduğu yolundaki sözlerinin mânası peygamberin veliliği, onun peygamberliğinden üstündür." Bâzı sofilerin de: "Veliliğin başlangıcı peygamberliğin sonudur." sözlerinin mânası velilik, sahibinin peygamber tarafından kararlaştırılan bütün hükümleri yerine getirdikten sonra ancak, gerçekleşir, demektir. Çünkü veli, manevi lezzetlere devam eden ve bir günah irtikap etmeyen kişidir. Emirleri tutmak ve yasaklardan kaçınmak üzre devam ettiği müddetçe her ne kadar luğat manası bakımından her mümin için veli denilebiliyorsa da, örfte böyle bir mümine veli adı verilmez. İbn-i Arabi'den bu görüşe muhalif olarak zikredilen rivayet ise ona nisbet edilen sözlerden olup aslında iftiradır.

Kul'dan Hiçbir Suretle Teklifler Düşmez:

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de şudur: Kul akıllı ve ergin olduğu müddetçe Allah Teâlâ'nın yasakları ve emirleri onun sorumluluğundan düşmez. Çünkü Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:
*"Sana ölüm gelinceye kadar rabbine ibadet et."*452[452] Bütün tefsirciler bu âyetteki yakın sözünden kasdedilen mananın ölüm olduğunda ittifak etmişlerdir. İbahiyecilerden bir kısmı, bir kul son derece Allah'a muhabbet makamına erişip kalbi gafletten temizlenirse ve imanı küfür ve küfran üzerine tercih ederse emir ve yasak sorumluluklarının, kendisi üzerinden düşeceğine ve bundan sonra büyük günahlar kazandığından dolayı Allah Teâlâ'nın bu kimseyi Cehennem ateşine sokmayacağı görüşünü kabul etmişlerdir. Bir kısmı da, böyle bir kimseden namaz, oruç gibi zahiri ibadetlerin sorumluluğunun düşeceğini ve bu kimsenin ibadetlerinin düşünme ve iç dünyası bakımından ahlâkını düzeltmek olacağını söylemişlerdir. Bu inanç ise küfürdür, zındıklıktır, sapıklıktır, cehalettir. Huccet'ül-İslâm İmam Gazali,
"Bu gibi kimselerin öldürülmesi, yüz kâfiri öldürmekten daha iyidir." diyor.
Hz. reygamber sallellahu aleyhi vesellem'in:
"Allah Teâlâ bir kulu sevdiği zaman, ona günah zarar vermez." 453[453]
sözünün mânası Allah Teâlâ onu günah işlemekten korur, dolayısıyla onun günah işlemesi sebebiyle gelecek bir ayıplama söz konusu olmaz. Yahut Allah Teâlâ günah işledikten sonra sevdiği kulunu tevbe etmeğe muvaffak kılar, demektir. Bu hadisin manası şudur: Allah kime buğz ederse ona taat fayda vermez. Öyle ki ondan iyi bir ibadet ve doğru bir niyyet çıkmaz. Bu sebeple denilmiştir ki:
"Allah'a ulaşmaya bir kimse ehil olmazsa, onun bütün taatları günahtır."
Bazı sofilerden şu görüş nakledilmiştir: Salik mertebesindeki kul, marifet makamına ulaştığı zaman ondan ibadet sorumluluğu kalkar. Sofilerden bazı araştırıcılar bu sözü şöyle tevil etmişlerdir; Teklif sözü külfet sözünden alınmıştır. Külfet zorluk manasındadır. Arif olan kişiden çıkan ibadet külfetsiz olur. Yâni bir zorluk ve meşakkat olmadan Allah Teâlâ'ya ibadet eder. Belki ibadetinden dolayı lezzet alır, kalbi taatla genişlik duyar, şevki artar, ilmi arttıkça sevinci de artar, işte bu durum mutluluğa sebeptir. Bu sebeple bazı âlimler, dünya âhîretten daha üstündür, demişlerdir. Çünkü dünya hizmet evidir, âhiret ise nimet evidir. Hizmet makamı nimet makamından daha iyidir.
Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir:
"Mescide girmek yahut Cennete girmek hususunda serbest bırakılsam, Mescide girmeyi tercih ederdim. Zira mescide girmek Allah'ın hakkıdır, Cennete girmekse nefsin hazzıdır." Bu sebeple bazı veliler ahırette Allah'a ka-

451[451] Taberanî, Müsned. İbn-i Mâce, c. I. s. 80; Mukaddime, H. No: 223.
452[452] El-Hicr: 15/99.
453[453] Kaynağını bulamadım.

vuşmak mutluluğu bulunduğu halde dünyada uzun zaman kalmayı ölmeğe tercih etmişlerdir. Hülasa terakki etmek, devamlı yükselmek, duraklamaktan daha hayırlıdır.

Naslar Zahirî Mânâlarına Alınır.

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de şudur: Kitap ve Sünnete ait naslar, müteşabih kabilinden olmadıkça zahirî mânasına alınır. Bu hususta Selef âlimleri ile sonradan gelen âlimler arasında tevilin caiz olup olmaması noktasında meşhur ihtilâf vardır. Masların zahirî mânalarından, mülhidlerin, batınilerle zındıkların iddia ettikleri mânalara dönmek ise zındıklıktır. Bazı sofilerin kabul ettikleri şu görüş ise böyle değildir. O görüş de şudur; Naslar ibarelerinin zahiri üzerindedir. Ancak bu naslarda bazı işaretler vardır ki bu işaretler imanın kemali ve irfan mertebesinin güzelliklerindendir. Nitekim Huccet'ül-İslâm İmam Gazali :
"Melekler, içinde köpek bulunan eve girmezler." 454[454] hadisinden, sıfat-i sebiyyenin yerleştiği bir kalbe Allah'ın rahmetinin girmeyeceği manasına işaret çıkarmıştır.

Allah'ı Görmek Hakkındaki İhtilaflar.

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de veli kullar için Allah Teâlâ'yı görmenin caiz olup olmadığı hususudur. Böyle bir halin vukubulduğunu iddia eden geri zekâlı bazı kimseler hakkında bana soru sorulmuş, ben de doğru düşünce bana aydınlandığı ölçüde şu cevabı yazdım: "Dünyada da âhirette de baş gözü ile Allah Teâlâ'yı görmenin aklen de,vakıa olarak da caiz olduğu, âhirette vukuunun naklen sabit olduğu hususunda Ehl-i Sünnet vel-Cemaat âlimleri ittifak etmişlerdi. Dünyada şer'an caiz olup olmadığı hususunda ise ihtilâfa düşmüşlerdir. Çoğunluk dünya hayatında naklen de mümkün ve sabit olduğunu ispat etmişler, diğer bir kısmı ise nefy etmişlerdir. Ama dünyada Allah'ı görmenin vukuunu ispat edenler İsra gecesinde onu yalnız Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'e tahsis etmişlerdir. Bu hususta da Selef ve halef âlimleri ile Allah'ın veli kulları ihtilâf halindedir. Doğrusu Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem Mîraç'ta Allah'ı baş gözü ile değil kalb gözü ile görmüştür. "Akâid şerhi" ve diğer kitaplarda da bu şekilde yazılmıştır.
Ben Allah'ı dünyada baş gözü ile görüyorum, diyen mümin eğer bununla Allah'ı rüyada gördüğünü kasdediyorsa bunun cevazında da ilim adamları arasında meşhur ihtilâflar vardır. Bununla beraber uykuda Allah'ı görmek görme duygusu ile değil, belki hayalî tasavvurlar, yahut hayalî görüntülerle olur. Eğer Allah Teâlâ'yı görüyorum, diyen kişi bu sözü ile uyanıklık halini kasdediyorsa ve bu sözünde muzaf kelimenin hazf edildiğini murad ederek Allah Teâlâ'nın sıfatlarının nurlarını, yaratıklarının eserlerini gördüğünü kasdediyorsa bu şüphesiz caizdir. Nitekim bazı sofilerden: "Hiçbir şey yoktur ki o şeyde, o şeyle beraber, o şeyden önce, yahut o şeyden sonra Allah'ı görmüş olmayayım." dediği rivayet edilmiştir. Fakat bu mânayı tevil etmeden bizzat kendisi için kasdederse bu inanç bozuk bir itikattır. İnsanları doğru yoldan uzaklaştırıcı sapık bir düşüncedir.
"Taarruf" adlı kitabın sahibi diyor ki, bütün mesayih yukarıdaki sözü söyleyen kişinin sapık olduğu ve bu iddiada bulunan kişiye inanmamak gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir. "et-Taarruf Fit-Tasavvuf" adlı kitap tasavvuf konusunda benzeri yazılmamış bir kitaptır. Tasavvufçular bu konuda kitap ve bazı risaleler de yazmışlardır. Ebû'Saîd el-Harraz, Cüneyd-i Bağdadî bunlardandır. Bu âlimler kitap ve risalelerinde, bu sözü söyleyen kişinin melik ve müteâl olan Allah'ı tanıyamadığını açıklamışlardır. Şeyh Alâuddîn el-Konevî de bu hususu "Şerh"inde açıklamış, şöyle demiştir:
"Bir kimseden böyle bir davanın çıktığı sahih olursa, onu tevil etmek mümkün olur. Çünkü bazı durumların galib olması gaibi hazır gibi yapar, öyle ki bir kimse sırrı bir iş ile çok meşgul olur da onu daima gözü önüne getirirse o şey önünde bulunuyor gibi olur."
İhsan hadisi de bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Bu hadiste: "İhsan, Allah'ı görür gibi ona ibadet etmendir." buyuruluyor. Abdullah b. Ömer'in sözü de yine bu görüşü kuvvetlendirir. İbn-i Ömer şöyle demiştir:
"Biz tavaf ederken Allah'ı görürdük." (Avârif ul Maârif) adlı kitabın sahibi "A'lâm'ul Huda ve Akîdetü Erbab'it-Tükâ" adlı kitabında şöyle diyor:
"Bu dünyada Allah'ı ayan beyan görmek mümkün değildir. Çünkü bu dünya fânidir. Âhiret ise bakidir. İlim adamlarından bazılarının dünyada yakîn ilminden nasipleri olabilir. Âhiret hayatı aynelyakîn mertebesinden hissesi olmak bakımından elbette onlardan daha üstündür. Nitekim onlardan biri "Kalbim rabbimi gördü." demiştir.
Hulâsa, Ehl-i Sünnet âlimleri hiç kimsenin Allah Teâlâ'yı bu dünyada aynen baş gözü ile göremiyeceğinde ittifak etmişlerdir, aralarında bu konuda bir çekişme yoktur. Ancak "Akidet'üt Tahavî"de açıklandığı üzere Hz, Peygamber Mîrac'a teşrif edince Allah Teâlâ'yı baş gözü ile görüp görmediği hususunda ihtilâf etmişlerdir.
Sonra Allah'ı görüyorum, diyen kişi eğer bu sözü ile yukarıda geçen tevili kabul ederse ne güzel. Eğer kabul etmez de sözünde ısrar ederse ve nakli delile rağmen aklî düşüncesinden vaz geçmezse onu azarlamak ve teşhir etmek gerekir. Hâkim kendi görüşüne göre onu teşhir eder. Zira o kişi, iddiasında mutlak beyanda bulunacak, yahut Allah'ın büyüklüğüne yakışmayan hususları ona nisbet ederek Allah Teâlâ'ya iftirada bulunacak. Bu ise en

454[454] Buhari, Beytül-Halk, 17/7: Tirmizî, Edelep/44.

büyük günahtır. Belki bazı âlimler Hz. Peygamber'e yalan isnad etmeyi de küfür saymışlardır.
Allah'a yalan iftira edenden daha zâlim kim vardır? Yahut karşılıklı yön ve mesafe, şekil ve mekân isnat etmeye şamil olacak şekilde muayyen bir iddiada bulunan kimseden daha zalimi vardır? Bunları iddia eden mutlaka kâfir olur. Bu söz, bazı manzum Akâid yazanların manzumelerinin kısaltılmışıdır. Bu konuda manzum olarak şöyle deniliyor;
"Allah'ı dünyada, gözü ile gördüğünü söyleyen, O azgın bir zındık ve inkarcıdır."
Allah'ın kitabına ve bütün peygamberlere ters düşmüş, Şer'-i şeriften sapan ve uzaklaşan kişidir. Bu kişi, yüce Allah'ımız hakkında: "Kıyamet günü yüzü karadır, dediği kimselerdendir." Yüzleri kara olacaklara işaret olmak üzere Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerîm'de şöyle buyuruyor:
*"Kıyamet gününde Allah'ı yalanlayanların yüzlerinin kararmış olduğunu görürsün."*455[455]
Bir topluluk, dünyada Allah dostu veliler için Allah'ı görmenin vuku bulmayacağında ittifak olduğunu nakletmişlerdir. İbn-i Salan ve Ebû Şâmme, dünyada uyanıkken Allah'ı gördüğünü iddia eden kişinin tasdik edilemiyeceğini söylemişlerdir. Çünkü bu olay, Musa aleyhisselâm'ın bile yasaklandığı bir iştir. Bu makamda bu maksadın Hz Peygamber sallellahu aleyhi vesellenı için vukubulması hakkında ihtilâfa düşülmüştür, ki Musa aleyhisselâm ile bizim peygamberimizin makamına ulaşamayan kişinin Allah'ı gördüm iddiası nasıl kabul edilebilir.
Küvvaşî, Necm süresinin tefsirinde şöyle diyor: "Bu makamda Hz. Peygamberden başkası için Allah'ı dünya gözü ile görmenin caiz olduğuna inanan kimse müslüman değildir." Erdebîli ise kitabı olan "El Envâr"da şöyle diyor: "Bir kimse, eğer dünyada ben Allah'ı gözümle görüyorum, yahut Allah benimle şifahen konuşuyor, derse muhakkak kâfir olur." Ancak burada bir nokta vardır. O da yalnız Allah'ı görmek iddiası ile bir müslümanın küfrüne hükmetmek, hem güç, hem de tehlikeli bir iştir. Zira farazi ve takdirî olarak bir kâfiri müslüman olarak kabul etmekte yapılan hata, bir müslümanı müslümanlıktan çıkarmakta yapılan hatadan daha hafiftir. Doğrusu daha önce verdiğimiz cevaptır. Eğer Allah'ı görme iddiasına o müslümanı takva ehlinin inancından dışarıya çıkaracak hususlar eklenirse böyle bir kimse sapıklardandır, kötülerdendir. Hidayete uyanlara selâm olsun.

Rüyada Allah'ı Görmek.

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de rüyada Allah'ı görmek meselesidir. Çoğunluk keyfiyetsiz, yönsüz ve şekilsiz olarak Allah'ı rüyada görmenin caiz olduğuna hükmetmişlerdir. İmam Âzam Ebû Hanîfe'nin: "Rüyada doksan dokuz kerre Allah'ı gördüm." dediği rivayet edilmiştir. Sonra bir kere daha görmüştür. Böylece yüzü tamamlamıştır. Bunun hikâyesi çok uzundur. Bu makama sığmaz. İmam Ahmed b. Hanbel'in de: "Rabbimi rüyada gördüm ve: Yâ rabbî, sana yaklaşanlar ne ile yaklaşır? diye sordum. *"Benim kelâmım ile yâ Ahmed!"* buyurdu. "Anlayarak mı, anlamayarak mı?" diye tekrar sordum. *"Anlasa da anlamasa da"* cevabını verdi." dediği rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber'den de: "*Rüyada rabbimi gördüm."* dediği rivayet edilmiştir. Seleften bir çok kişiden de bu makamda bu tarzda sözler nakledilmiştir. Bu rüyada görme, iyi kimseler için vukubulan bir nevi görmedir. Bu durum hiçbir kimsenin kendi ihtiyarı ile olmamakla beraber bundan kimseyi yasaklamaya bir sebep yoktur.
Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir.
"*Rabbimi en güzel bir surette gördüm*." Bir rivayete göre "*Genç suretinde gördüm."*
İmam Fahreddin er-Râzî "Tesis'üt-Takdîs" adlı kitabında şöyle diyor: Peygamber aleyhisselâm'ın rabbini belli bir insan şeklinde görmesi mümkün ve caizdir. Zira rüya, hayalin tasarrufudur. Hayal tasarrufu bu misal âleminde hayal edilen suretlerden ayrı değildir."
Bazı âlimlerimiz de şöyle demişlerdir. "Şüphesiz Allah Teâlâ'nın âhirette şekil bakımından çeşitli tecellileri vardır. Bununla bir çok müşkilât zail olur."

Öldürülen Eceli İle Ölür.

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de öldürülen kişinin eceli ile ve takdir edilen vakitte ölüp ölmediğidir. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:
"Kulların ecelleri geldiği zaman bir an ne geciktirilirler, ne de önce öldürülürler." 456[456]
Mutezile'nin bir kısmı, öldürülen kimselerin ecellerinin Allah tarafından kesilip kısaltıldığına inanmışlardır. En doğrusu "Şerh'ul-Makasıt" adlı kitapta zikredilen husustur. Şöyle ki; katil öldürülen kişinin ecelini kesmiştir. Çünkü onlara göre maktulü öldürmek katilin işidir. Bu konuda, bazı taatların ömrü uzatacağı yolunda rivayet edilen hadisleri delil olarak ileri sürmüşlerdir. Aklî delilleri de, eğer maktul eceli ile ölmüş kabul edilirse, katilin kötülenmemesi ve cezalandırılmaması, ancak diyet veya kısas cezaları ile cezalandırılması gerekirdi.
Birinci delillerine karşı cevabımız şudur: Allah Teâlâ ezeli bilgisi ile biliyordu ki eğer kulu, bu taatı işlemese ömrü kırk sene olacaktır. Fakat onu işlediği için ömrü yetmiş sene olacaktır. Bu ömrün artması o taatı işlemeye bağlı kılındı, Allah biliyor ki o taatı yapmazsa ömründeki o artış olmayacak. Şerh'ul-Akâid'de de böyle yazılıdır.

455[455] Ez-Zümer: 39/60.
456[456] En-Nahl: 16/61.

Mûtezile'den Kâ'bi'nin kabul ettiği gibi bu durumda ecelin birkaç tane olması gerekir. Bizim mezhebimize göre ecel birdir. En doğrusu şöyle demek lâzımdır. Hadîsi Şerîfte beyan edilen ziyade ve noksandan maksat hayır ve berekettir. Yahut Levh-i Mahfuz'da yazılı olan ömre nisbetle ömür mutlaktır. Ecel, aslında Allah Teâlâ'nın bilgisinde kayıtlıdır. Allah Teâlâ bu konuya şu âyet-i kerîme ile işaret buyuruyor:
"Allah dilediği günahı siler, dilediğini bırakır. Kitabın anası onun katındadır." 457[457]
"O sizi bir çamurdan yaratan, sonra ölüm ecelini takdir edendir. Bir de Allah katındaki ecel vardır." 458[458]
Ayetiyle Allah Teâlâ'nın iki ecel takdir ettiği hatıra getirilmemelidir. Zira gerçek ecel birdir.
İkinci delillerine karşılık verilen cevap şudur: Katile azabın ve tazminatın gerekliliği yasak olan bir işi işlemesine ve sonunda Allah Teâlâ'nın ölümü yarattığı işi işlemesine binaendir. Allah'ın âdeti öyledir. Zira öldürme işi kazanç bakımından katilin işidir. Fakat ölümü yaratmada katilin kazancı yoktur. Ölüm ise ölü ile kaim bir iştir, Allah Teâlâ'nın mahlûkudur; yaratmak bakımından da kazanmak bakımından da kulun bunda bir tesiri yoktur. Şerh'ul-Akâid'de yine bu meseleden bahsedilirken taabbüdden söz edilmiştir. Taabbudün mânası kulluğu izhar etmek ve Allah'ın ilâhî emirlerine teslim olmaktır. Şerh'ul Akâid'de, tâabbudün ancak mâna bakımından mâkûl olmayanda olabileceği zikredilmektedir. Bizim konumuz o bapta değildir. Bu sebeple "Şerh'ul-Makasıt"da tâabbud kelimesi terk edilmiştir.
Sonra bil ki Allah Teâlâ yaratıklar için kader tayin etmiş, ecel takdir etmiştir. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:
"Allah her şeyi yarattı da, ona bir kader tâyin etti." 459[459]
"Biz her şeyi bir kaderle yarattık." 460[460] Sahîh-i Müslim'de merfu olarak İbn-i Ömer'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor:
"Allah Teâlâ gökleri ve yeri yaratmadan elli bin sene evvel Arş'ı şu üzerinde iken bütün yaratıkların kaderlerini tâyin etmiştir." 461[461] Ecel konusunda Allah Teâlâ yine şöyle buyuruyor:
"Eceli geldiği zaman elbette Allah Teâlâ hiçbir nefsi geride bırakmaz." 462[462]
"Allah'ın izni olmadıkça hiç kimseye ölüm yoktur. Ölüm, Allah katında tayin edilmiş bir yazıdır." 463[463]
Sahîh-i Müslim'de İbn-i Mes'ud'dan rivayet edildiğine göre Ümm-i Habîbe, şöyle dua etmişti:
"Allah'ım, kocam Resûlullah'ın, babam Ebû Süfyan'ın ve kardeşim Muaviye'nin ömrünü uzun et." Bunun üzerine Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyurdu:
"Sen Allah'tan tayin edilmiş eceller, sayılı günler, taksim edilmiş rızıklardan sordun. Allah, zamanı gelmeden hiçbir şeyi yaratmaz, zamanı gelen hiç bir şeyi tehir etmez. Eğer Allah'tan, seni Cehennem azabından, kabir azabından korumasını isteseydin senin için daha hayırlı ve faziletli olurdu buyurdu" 464[464]
Öldürülen kişi eceli ile ölmüştür. Allah bilmiş, takdir etmiş ve hükmetmiştir ki, bu kimse hastalık sebebiyle ölecek, o kimse de öldürmek sebebiyle ölecektir; bu, bina enkazı altında ölecektir, öteki yaşlılık sebebiyle, beriki boğulma, diğeri yanma sebebiyle ölecektir, bir diğeri de ruhunu kabzetmek suretiyle sebepsiz olarak ölecektir; bu, zehirlenecek, o kolera hastalığına yakalanarak, öteki kederlenerek ölecektir. Allah Teâlâ hayatı da ölümü de yaratmıştır. Ve her ikisinin sebeplerini de yaratmıştır. Bu sebeple Ahmed b Hanbel kendisine uzun ömür duası yapılmasından hoşlanmaz, şöyle derdi. "Bu tamamlanmış bir iştir. Halbuki Ümm-i Habîbe radıyellahu Teâlâ anhâ hadisinden anlıyoruz ki (Her ne kadar takdir ve kazanın hükmü altında ise de) bazı işler için dua etmek meşru ve faydalıdır.

Ruh Yaratılmıştır;

Sonra bil ki, şüphesiz ruh, yaratılmıştır, Allah'ın emri ye idaresi altında bir varlıktır. İslâm dininden zaruretle anlıyoruz ki bu âlem şüphesiz sonradan var olmuştur. Sahabe ve Tâbiûn'da bu inanç üzerinde yaşamışlardır. Fakat nihayet Kitap ve Sünnet'i anlamada aklı ve anlayışı kısa olan bazı kimseler ortaya çıkmış bu âlemin kadîm olduğunu iddia etmiştir. Delili ise bu âlemin Allah'ın emri ile meydana gelmiş bir ruh oluşudur. Allah'ın emri yaratılmış değildir. Allah Teâlâ ise Ruh'u kendisine nisbet ederek:
" ki ruh Rabbimin bildiği bir iştir. Ve size bu hususta az bilgi verilmiştir." 465[465]
"Ona ruhumdan üfledim." 466[466] buyuruyor. Böylece Allah Teâlâ, ilmini, kudretini işitmesini, görmesini ve elini kendisine nisbet ettiği gibi bu âlemi de kendisine nisbet etmiştir, demişlerdir. Diğer bazı âlimler bu konuda susmuşlardır.
Ehl-i Sünnet vel-Cemaat âlimleri ise bu âlemin yaratılmış olduğunda ittifak etmişlerdir. Muhammed b. Nasr el-

457[457] Er-Ra'd: 13/39.
458[458] El-En'am: 6/2.
459[459] Furkân: 25/2.
460[460] Kamer: 54/49.
461[461] Müslim, c. IV, s. 2044, H. No: 2653
462[462] Munafıkûn: 63/11.
463[463] Âl-i İmran: 3/145.
464[464] Müslim, c. IV, s. 2051, H. No: 2663.
465[465] El-İsra: 17/85.
466[466] Sâd: 37/72.

Mervezî, İbn-i Kuteybe gibi âlimler de bu konuda icma bulunduğunu nakletmişlerdir.
İlim adamları ruhun ölüp ölmeyeceği hususunda ihtilâfa düşmüşlerdir. İlim adamlarından bir kısmı ruhun da ölür olduğunu söylemişlerdir. Çünkü o da bir nefistir. Her nefis ise ölümü tadacaktır. Diğer bir kısım âlimler de ruhun ölmeyeceğini söylüyorlar. Çünkü ruh baki kalmak için yaratılmıştır. Ancak bedenler ölür. Cesedden ayrıldıktan sonra tekrar cesede dönünceye kadar ruhların nimetleneceği veya azab edileceği hususundaki hadisler de bu görüşe delil teşkil etmektedir.
Sonra bil ki, ruhun beden ile hüküm bakımından birbirine zıd olan beş türlü ilgisi vardır. Biri ana rahminde iken ruhun cenine taallûkudur. İkincisi dünyaya geldikten sonraki ilgisidir. Üçüncüsü, uyku halinde bedenle olan ilgisidir. Uykuda ruhun bir yönden bedenle ilişkisi vardır, bir yönden de alâkasını keser. Dördüncüsü ruhun cesede kabir alemindeki tâallukudur. Her ne kadar ruh ölüm sebebiyle bedenden ayrılırsa da bütünü ile ilgisini kesmez. Öyle ki elbette ruhun cesede iltifatı kalmaz. Yâni ölü ruhun ilgisi sebebiyle sağa sola dönemez, hareket edemez. Fakat, ölünün kendisine selâm veren bir müslümanın selâmına karşılık verdiği ve yanından ayrılan müslümanların ayak seslerini duyduğu hakkında hadis-i şerifler gelmiştir. Ruhun bedene bu şekilde iade edilişi özel bir surette iade ediliştir. Kıyametten önce bedenin hayata kavuşmasını gerektirmez. Beşincisi ruhun bedene cesedlerin dirileceği Kıyamet gününde tâalluk etmesidir. Bu çeşit tâalluk ruhun bedene olan en mükemmel tâallukudur. Zira bu ilgiden sonra ruh bir daha ebediyyen ölüm, yahut uyku kabul etmeyecek, bedeni bozuklukları da kabul etmeyecektir. Kabir âleminde sorulacak olan sorular İbn-i Hazm ve diğer âlimlerin iddia ettiği gibi yalnız ruha ait değildir. Bu düşünceden daha bozuğu, kabirdeki sorunun ruh olmaksızın yalnız bedene yapılacağı yolundaki düşüncedir. Sağlam hadisler ise her iki görüşü de reddetmektedir.
Netice itibariyle şunu söyleyebiliriz: Dünyaya ait hükümler bedenler üzerine terettüp etmiştir. Ruhlar bedenlere tâbidir. Kabir hayatındaki hükümler de ruhlar üzerine terettüp eder, bedenler ise ruhlara tâbidir. Öldükten sonra Kıyametteki haşir neşire ait hükümler hem ruhlar, hem de cesedler üzerine terettüp etmektedir.

Rızkın Taksimi.

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de, bizden Kadı Ebû Bekr el-Bâkıllânî'nin görüşüne göre, kâfirlere dünyada nimet verildiğidir.
Mûtezile'nin büyüklerinden bir topluluk da bu görüştedir. Çünkü Allah Teâlâ kâfire de zahirî ve batıni kuvvet vermiş, mal mülk vermiştir. Nitekim Allah Teâlâ buna işareten şöyle buyuruyor:
"Allahın nimetlerini hatırlayın." [467][467]
Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in şu hadisi de buna delalet etmektedir.
"Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir." [468][468]
O kadar var ki Eş'arî bu konuda değişik düşünerek şöyle diyor: "Kâfirin dünyada nail olduğu şeyler onu Allah'ı tanımaktan menediyorsa bu nimet değildir. Belki o bir nikbettir, azabtır. Allah Tealâ'nın şu kavli de buna delalet etmektedir.
"Dünyada verdiğimiz mal ve evlâddan dolayı, biz onların hayırlarına acele ediyoruz mu zannediyorlar. Hayır anlamıyorlar." [469][469]
Buradaki ihtilâf görünüştedir. Zira kâfire verilenler dünya hayatında nimet, âhiret hayatında ise azabtır. Bu sebeple İbn-i Humam söyle diyor:
"Doğrusu dünyada kâfire verilenler her ne kadar azaba sebep ise de haddizatında nimettir."

Kul İçin Yararlı Olanı Yapmak Allah Üzerine Gerekli Değildir:

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de kul için faydalı olan işi yapmanın Allah üzerine vacip olmadığıdır. Mutezile ise bu görüşte değildir. Huccet'ül-İslâm bu konuda şöyle diyor:
"Şüphe yok tur ki, kul için faydalı olan, Allah'ın onları cennette yaratmasıdır. Bu imtihan evinde kulların yaratılması, hatalarla karşı karşıya getirilmesi, Allah'ın kulları azab tehlikesi ile karşı karşıya bırakması, divana arz olma ve hesab korkuları ile karşı karşıya bırakmasında buna göre akıl sahipleri için bir fayda yoktur."
Bağdad Mutezilesi ise şu görüşü savunuyorlar: En doğrusu kâfirlerin Cehennem ateşinde ebedî olarak bırakılmalarıdır. Nitekim "El-İrşad" sahibi onlardan böyle bir görüş nakletmiştir. Bu düşünce inadlaşmada zirveye çıkmaktadır.

Haram Da Rızıktır.

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de haramın rızık olduğudur. Zira rızık, Allah Teâlâ'nın hayat sahiplerine gönderdiği ve bu hayat sahiplerinin yediği ve faydalandığı şeydir. Bu şey helâl da olabilir, haram da olabilir. Bu türlü tefsir, rızkı hayvanların gıdalandığı şeyler olarak tarif etmekten daha doğrudur. Rızkın mâ-

---

[467][467] Â'raf: 7/74.
[468][468] Müslim, c. IV, s. 2272, H. No: 2956.
[469][469] Müminûn: 23/55-56.

nasında muteber olmakla beraber rızkı Allah Teâlâ'ya nisbet etme mânasından uzaktır.
Mutezile ise haramın rızık olmadığı görüşünü savunmuşlardır. Zira onlar rızkı bazen sahibinin yediği bir varlık olarak tefsir etmişlerdir. Bazen de Allah Teâlâ'nın faydalanılmasını menetmediği varlıktır, diye tefsir etmişlerdir. Bu ise ancak helâl olabilir. Onlara şöyle bir soru sormak gerekir. Sizin bu görüşünüze göre, yani birinci görüş ve tefsire göre, hayvanların yedikleri, belki köle ve cariyelerin yediklerinin rızık olmaması lâzım gelir. Her iki müdâfaa şekline göre ise ömrü boyunca haram yiyen kişinin Allah tarafından rızıklandırılmamış olması gerekir. Bu üç şekli de Kur'an-ı Kerîm reddediyor. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:
"Yeryüzünde hiçbir canlı varlık yoktur ki Allah onun rızkını vermiş olmasın." 470[470]
Bu âyet-i kerîmenin hükmüne göre ister helâl olsun, ister haram olsun herkesin kendi rızkını tüketmesi gerekir. Bir insanın rızkını yeyip tamamlamaması veya başkasının rızkım yemiş olması tasavvur edilemez. Zira Allah Teâlâ'nın bir şahsa gıda olarak tahsis ve takdir ettiği şeyi yemesi gerekir. Başkasının bu rızkı yemesi mümkün değildir. Mülk manasında da olsa yine rızkı başkasının yemesi mümkün değildir.
"Kendilerine verdiğimiz rızıklardan Allah yolunca harcarlar." 471[471]
ayeti kerimesi de bu noktayı kuvvetlendirmektedir. Şeyh Eb'ul-Han er Rüstağnî ile Ebû İshak el İsfirâyinî bu meseledeki ihtilâfı araştırmadılar, şöyle dediler: Buradaki ihtilâf görünüştedir, gerçekte değildir. Doğru görüşün bu olduğu da söylenmiştir.
İnanç esaslarından biri de, Allah'ın dilediğini saptırması, dilediğini doğru yola iletmesidir. Yâni Allah Teâlâ, kulun iradesiyle sapıklığı da hidayeti de yaratır. Çünkü Allah yalnız yaratıcıdır. Ancak bu hidayet bazen mecaz yolu ile bazen hidayete sebep olduğu için Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'e de mecaz yolu ile nisbet edilir. Nitekim bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:
"Muhakkak sen doğru yola iletirsin." 472[472]
Bu hidayet etme işi bazen Kur'an-ı Kerime de nisbet edilir. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:
"Şüphesiz bu Kur'an en doğru yola sevk eder." 473[473]
Saptırma işi de bazen sebep olma manasında mecaz yolu ile şeytana da nisbet edilmektedir. Şeytandan hikâyeten Kur'an-ı Kerim'de beyan buyurulan:
"Sonra onların hepsini hak yoldan çevireceğim." 474[474] âyeti bu görüşe delil teşkil eder. Bu saptırma işi bazen de putlara nisbet edilir. Nitekim Allah Teâlâ İbrahim aleyhisselâm'dan hikâyeten şöyle buyuruyor:
"Samirî onları saptırdı." 475[475]
Mutezile, hidayeti, doğru yolu açıklamak şeklinde tefsir etmiştir: Bu ise batıldır. Çünkü Allah Teâlâ Hz. Peygambere hitaben şöyle buyuruyor:
"Şüphesiz sen sevdiğini ve istediğini doğru yola getiremezsin, Ancak Allah dilediğini doğru yola getirir." 476[476]
Hz. Peygamber insanlara doğru yolu açıkladığı halde, onları İslâm yoluna çağırdığı halde Allah Teâlâ dilediğini doğru yola getiremezsin, buyurmuştur. Denildi ki, Mûtezile'ye göre hidayet, maksada ulaştıracak şeyi göstermektir. Fakat bu görüş de :
"Şemûd kavmine ise doğru yolu göstermemize rağmen körlüğü hidayete tercih ettiler." 477[477] âyeti ile nakzedilmiştir.
İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de kul üzerine faydalı olan şeyin Allah Teâlâ'ya vacip olmamasıdır. Yani Allah Teâlâ, kul için faydalı olan şeyi yaratmaya mecbur değildir. Eğer böyle kabul edilmezse Allah Teâlâ'nın dünyada da âhirette de perişanlık ve azab çekecek olan fakir kâfiri yaratmaması gerekirdi. Çünkü böyle kimseler için en faydalı şey var olmamaktır. Allah Teâlâ, kullarına minnet edebilir, Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:
"İslâm'a girdikleri için senin başına kakıyorlar. De ki, müslüman oluşunuzu benim başıma kakmayın. Doğrusu sizi imana hidayet ettiği için Allah size minnet eder." 478[478]
Allah Teâlâ'nın Musa aleyhisselâm gibisi üzerine başa kakması, Firavn gibisi üzerine başa kakmasının üstünde olunca; Allah'ın korumasını, başarılı kılmasını, sıkıntıları yok etmesini, kıtlıkta da bollukta da genişlik vermesini istemenin bir manası ve hikmeti olunca Allah Teâlâ'ya onları terk etmek gerekir. Çünkü Allah Teâlâ, onlar için faydalı olanı yapmıştır.
Yemin ederim ki bu esasa dayalı olan bozukluklar kul için faydalı olanı Allah Teâlâ üzerine vacib kılmaktan gelmektedir. Belki Mutezilenin dayandığı bu gibi bozuk esaslar çok açık ve sayılmıyacak kadar çoktur. Bu ise Allah'ı tanımada, zatı ve sıfatı sübutiye ve selbiyyesi ile ilgili bilgilerde, gayba ait gerçekleri idrak etmekte noksan olan dinî tabiatlarında, gaibi şahide kıyas etme alışkanlığının yerleşmiş olması dolayısıyladır. Sonra Allah üzerine bir şeyin vacip olmasının manasını bilsen. Bunun manasının, o vacip olan işi terk edene azap ve

---

470[470] Hûd: 11/6.
471[471] El-Bakara: 2/3.
472[472] Şûra: 42/52.
473[473] El-İsra: 17/9.
474[474] El-Hicr: 15/39.
475[475] Tâhâ: 20/85.
476[476] Kasas: 28/56
477[477] Fussilet: 41/17.
478[478] Hucurat: 49/17.

kötülenme olmadığı apaçıktır. Zira Rab olma makamında Allah'lık, kendisi üzerine bir şeyin gerekli olmasına aykırıdır. Çünkü vacib olmak hükümlerden biridir. Hüküm ise ancak şeriatla sabit olur. Allah üzerine Şeriat vazeden yoktur. Öyle ise maksat en güzel bir şekilde tamamlanmış oldu.

Allah Vaadından Dönmez, Vaidinden Dönebilir.

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan bir başkası da Allah'ın korkutma ile ilgili hükümlerden dönmesi kullar için bir keremdir.
Bu hüküm, Allah hakkında caizdir. Muhakkık alimler ise buna muhaliflerdir. Çünkü nasıl olur,vaidinden dönmek sözünden dönmektir. Halbuki Allah Teala şöyle buyuruyor:
"Benim katımda söz değiştirilmez." diyorlar.Buradaki tebdilden maksat sözden dönmektir,sözü değiştirmek değildir.Yani vaadimi değiştirip sözümden dönmem. Sizi korkuttuğum cezai sözlerimden döneceğime tama' etmeyin." demektir.

Küçük Günahlardan Dolayı Azab Caizdir.

İman esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de küçük günahlardan ötürü kullara azab etmenin caiz olmasıdır. Bu günahı irtikab eden ister daha önce büyük günah işlemiş olsun, ister olmasın, küçük günahtan dolayı kulun azab edilmesi caizdir. Çünkü küçük günah da Allah Teâlâ'nın:
"Şirkten başka diğer günahları Allah mağfiret eder." 479[479] âyeti ile
"Bu kitaba ne oldu; küçük büyük hiç bir günahı bırakmayıp hepsini tek tek sayıyor." 480[480] âyetinin hükmüne dahildir.
Mûtezile'nin bir kısmı, kul büyük günahlardan sakındığı takdirde onu küçük günahlardan ötürü cezalandırmanın caiz olmadığı görüşünü kabul etmiştir. Bu görüşleri, aklen caiz değildir, manasında olmayıp belki görüşlerini nakli delillere dayandırmaktadırlar. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:
"Eğer yasaklandığınız günahların büyüğünden kaçınırsanız, sizin kötülüklerinizi örteriz." 481[481]
Mutezilenin bu deliline karşılık şöyle cevap verilir: Bu âyette büyük günahtan kasdedilen küfürdür. Zira küfür büyüklükte kâmildir. Bu kelimenin cemi olarak gelmesi küfrün bütün çeşitlerine şamil olduğu itibarıyladır; yahut da küfürün hükmü altına giren fertlerin çokluğu itibariyledir. Zira şöyle bir kaide vardır: Çoğulun çoğul ile karşılaştırılması, fertlerin teklerle karşılaştırılmasını gerektirir. Meselâ: Topluluk bineklerine bindi, elbiselerini giyindi, dediğimiz zaman kavmin fertlerinin bineklerin fertlerine taksimini gerektirir. Allame Taftazânî de bu meseleyi "Şerh'ul-Akâid"'de bu şekilde incelemiştir. Dolayısıyla şu mana takdir edilmiş olur: Eğer küfrün çeşitlerinden sakınırsanız diğer günahlarınızı örteriz. Mutezilenin görüşü kabul edildiği takdirde ister küçük olsun, ister büyük olsun, bu âyet-i kerîmeye göre küfürden başka günahlar için bir kimseye azab etmek caiz olmaz. Ancak, küfürden sakınmadan önce kazandığınız günahları örteriz manası verilirse, o zaman bu hitap kâfirlere ait olur. Bir görüşe göre, bu âyette dilersek şeklinde istisna mukadderdir. Yani eğer dilersek sizin kötülüklerinizi örteriz. Mevlâna Şeyh Abdullah es-Senedî kendi el yazısı ile bulduğumuz yazısında şöyle diyor: Bu âyette istisna takdir etmek büyük günahları küfür mânasına hamletmekten müstağni kılar. Ben derim ki, istisna ancak büyük günahları küfür manasına hamletmek için takdir edilmiştir Zira eğer büyük günahlar umumî mânasına hamledilirse istisna sahih olmaz. Çünkü küçük günahların dilemek mânası altına inhisar etmesi ve büyüklerinin çıkarılmasına lüzum vardır. Bu ise Kur'an-ı Kerîm nassının hilafıdır. Cenabı Hak şöyle buyuruyor:
"Şüphesiz Allah kendine eş koşulmasını mağfiret etmez." 482[482]
Yine büyük günahlardan kaçınmak şartıyla küçük günahların Allah'ın dilemesi altına inhisar etmesi gerekir. Halbuki böyle değildir. Belki küçük günahlar, sahibi büyük günah işleyen kişi de olsa, Allah'ın afetmesi yahut günahlara keffaret olan iyi bir iş sebebiyle örtülür.
Allâme Mevlâna Isamuddin bu âyetin manasında şöyle diyor: "Kötülüklerin örtülmesi ve affedilmesi küfürden sakınmaya bağlıdır. Bu günahların affedilmesine büyük günahlar da girer. Büyük günahların, yalnız küfürden sakınmakla örtülmeyeceği hususunda bir ihtilâf bahis konusu değildir. Bize göre günahların mağfiret ve affedilmesinin mutlaka başka bir şeye bağlı bulunması gerekir. O da Allah'ın dilemesidir. Mutezileye göre ise tevbedir. Yukarıdaki âyet ittifakla zahirî mânasında değildir. Bu sebeple Mutezilenin maksadına delâlet etmek hususunda tam değildir.
"Yasaklandığınız günahların büyükleri" âyetinin küfür mânasına delaleti iki yönden de uzak bir ihtimal olduğunda bir gizlilik yoktur. Zira belagat kaidesine göre "küfürden sakınırsanız" sözü veciz olduğu ve örfteki ifadelere uygun olduğu için, âyetin mânası sadece büyük günahlardan sakınmakla küçük günâhların affedileceğidir. Başka bir âyette mağfiret kelimesinin mânasını Allah'ın dilemesine bağlı kılmak, sakındığı büyük

479[479] Nisa:4/48.
480[480] Kehf: 18/49.
481[481] Nisa: 4/31.
482[482] Nisa: 4/48.

günahlardan başkasına mahsustur." Bu görüşün, iki mezhebi birleştiren üçüncü bir mezhep olduğu gizli değildir. Binaenaleyh, kebair kelimesinin mutlak mânada doğru olmasına nasıl hükmedilebilir? Sonra en doğrusu âyetteki hitap müminlere mahsustur. Örfte büyük günah ise kâfirlerin küfründen başkasıdır. Nitekim "Yasaklandığınız büyük günahlar" sözü buna işaret etmektedir. Bunun mânası, yasaklandığınız büyük günâhlardan sakınırsanız, taatlar sebebiyle kötülüklerinizi örteriz, demektir. Buna Allah Teâlâ'nın şu âyeti de delâlet ediyor:
"Şüphesiz iyilikler kötülükleri yok eder." 483[483]
Müminlerin kötülüklerini affettiren diğer hadis-i şerifler de bu manayı kuvvetlendirmektedir.

Ölüler İçin Yapılan İyilikler Onlara Fayda Verir.

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de dirilerin ölülere duası, onlar adına sadaka vermesi kendilerine büyük ölçüde fayda verir. Mutezile bu görüşe muhaliftir. Dayandığı delil Allah'ın hükmünün değişmeyeceği her nefsin kazandığı karşısında rehin olmasıdır. Kişi başkasının ameli ile değil kendi ameli ile cezalandırılacak, yahut mükafatlandırılacaktır. Mutezilenin bu görüşü ve dayandığı delillere karşı şöyle cevap berilmiştir: Ölüler hakkındaki hükmün değişmemesi, ölülerin kendilerine nisbetledir. Dirilerin kendilerine yapacakları duaların onlara fayda vermesine aykırı değildir. Zira duanın onlara fayda vermesinin yine kaza ile (Allah'ın hükmü ile) olması caizdir. Sahili hadislerde ölülere dua etme hususunda, özellikle cenaze duası hakkında hadisler vardır. Bu hadisler selef âlimlerine intikal etmiştir ve sonradan gelen âlimler bunun üzerinde ittifak etmişlerdir. Cenaze duasında ölülere fayda olmasa bu hadislerin faydasız ve boşuna olması gerekirdi. Belki Kur'an-ı Kerîm'de ölülere dua etmekle ilgili âyetler vardır, Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:
"Ya rabbi beni küçükken terbiye ettikleri gibi onlara merhamet et." 484[484]
"Rabbim. Beni, ana-babamı, evime mümin olarak girenleri tüm mümin erkekleri ve mümine kadınları mağfiret et." 485[485]
"Ey rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman edenleri mağfiret et." 486[486] .Şâ'd b. Ubade'den rivayet edildiğine göre kendisi Hz. Peygambere: "Yâ resulellah! Sa'd'ın anası vefat eti. Onun için hangi sadaka daha faziletlidir? diyerek sordu. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem de:
"Sudur, buyurdu. Bunun üzerine bir su kuyusu kazdı. Ve bu kuyu Sa'd'ın anasına aittir, dedi."
(Bu hadisi Ebû Davud ve Nesaı çıkarmışlardır.) Akâid Şerhinde zikredildiği üzere, bir âlim veya öğrenci bir köye uğradığı zaman Allah Teâlâ onlar hürmetine kırk gün o köyün kabristanında defnedilen ölüler üzerinden azabı kaldırır. Celâleddin es-Suyuti bu hadis'in aslı olmadığını açıklamıştır.
Ronevi bu konuda diyor ki: Ehl-i Sünnet âlimlerine göre bir insanın, namaz, oruç, hac, sadaka ve benzeri ibadetlerin sevabını başkasına bağışlaması caiz değildir, diyor. Şafiî bunu sadakalarla malî ibadetlerde ve hacta caiz görmüştür. Ancak kabristanda Kur'an okununca ölüye Kur'an dinleme sevabı yazılır, fakat Kur'an'ın sevabı ona ulaşmaz. Bunun gibi, namaz, oruç ve malî olmayan bütün taat ve ibadetler de böyledir. Ebû Hanîfe ve ashabına göre ise ibadetlerin sevabını ölüye bağışlamak caizdir ve bağışlanan sevap ölüye ulaşır.
Malî olmayan ibadetlerin sevabının ölüye ulaşmasını kabul etmeyenler Allah Teâlâ'nin şu âyetine dayanıyorlar:
"İnsan için çalıştığından başkası yoktur." 487[487]Bu âyet-i kerîme yanında Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in:
"Âdemoğlu öldüğü zaman üç şey dışında bütün amellerinin sevabı kesilir." 488[488] hadisini delil getiriyorlar.
Buna karşılık cevabımız şudur: Yukarıdaki âyet bize delil teşkil eder. Zira yaptığı amelin sevabını başkasına hediye eden kişi de bu sevabı o başkasına ulaştırmaya çalışmıştır. Dolayısıyla bu gayretinin sevabı kendisine ait olur. Amelinin sevabı ölüye ulaşmadıkça bu gayret ve çalışmasının sevabı kendine yazılmaz. Dolayısıyla bu ayet aleyhimize değil, lehimize bir delil teşkil eder. Hadîs-i şerif ise ölünün kendi amelinin kesildiğine delalet eder. Biz de buna hükmediyoruz. Ancak buradaki bahsimiz, dirinin yaptığı amelin sevabının ölüye ulaşıp ulaşmaması hakkındadır. Sevabı ölüye ulaştıran Allah Teâlâ'dır. Zira ölü kendi başına amel edemez. Uzaklık ve yakınlık Allah Teâlâ'nın kudreti hakkında birdir. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:
"Bana dua edin ki, kabul edeyim." 489[489]
Bu ayette Mutezileden bazılarının iddialarına cevap vardır. Orılar şöyle diyorlar: Dua, bir kimse hakkında verilen hükmü bozmaya tesir etmez. Buna karşılık verilen cevap şöyledir: Dua, kazaya uygun olursa belâları defeder.
Hülâsa muallakta bulunan kaza değişebilir. Mübrem olan (kesinleşmiş olan) kaza böyle değildir. Allah daha iyi bilir.
Dua ise ibadetin mıhıdır. İster kazaya uygun olsun, ister olmasın durum bu şekildedir. Çok kerre dua belâları hafifletir. Dua etmenin mi, yoksa sükut etmenin mi daha faziletli olduğu hususunda da ihtilâf edilmiştir. Bir

---

483[483] Hûd: 11/114.
484[484] El-İsra: 17/24.
485[485] Nûh: 71/28.
486[486] El-Haşr: 59/10.
487[487] Necm: 53/39.
488[488] Müslim, c. III. s. 1255, H. No: 1631.
489[489] Gâfir (Mümin): 40/60.

görüşe göre birincisi yani dua etmek daha faziletlidir. Çünkü duanın kendisi de bir ibadettir. Bu ise yapılması istenen bir emirdir aynı zamanda. Hükmün akışına göre sükut ve rıza göstermek rıza yönünden daha tamamdır. En iyisi lisanla dua edip hükmün akışına göre kalb ile hamdetmek suretiyle her ikisini toplamak daha tamam bir iş olması uzak bir ihtimal değildir. En iyisi şöyle demektir: Vakitler çeşitlidir. Bazı vakitlerde dua etmek daha faziletlidir. Bazı vakitlerde ise sükût etmek daha faziletlidir. Bunların arasındaki fark bir işarettir. Kim kalbinden dua etmeğe işaret bulursa o vakit, dua etme zamanıdır. Nitekim şöyle buyurulmuştur: "Kime dua etme kapıları açılırsa ona kabul kapıları, yahut rahmet, yahut Cennet kapıları açılır." Kim de kalbinde sükut etmeğe dair bir işaret bulursa bu da sükut etme vaktidir. İbrahim aleyhisselâm ateşe atıldığı zaman Cebrail aleyhisselâm kendisine bir ihtiyacın var mıdır? sorusunu sorduğu zaman şöyle cevap vermişti: Sana ise ihtiyacım yoktur. Cebrail aleyhisselâm: Rabbinden iste, deyince de: O'nun halimi bilmesi, istemekten daha yeterlidir, cevabını verdi. İbrahim aleyhisselâm'ın ateşten kurtulması bu şekilde Allah'a tam güvenerek sükût etmesi ile olmuştur İbrahim aleyhisselâm ateşte yedi gün kalmış idi. Bir rivayete göre ise kırk gün kalmış olup ateşe atıldığı zamanki yaşı on altı idi. Şöyle demek de caizdir. Kulun nasibi, yahut Allah'ın hakkı olan işlerde dua etmek daha iyidir. Yalnız dua edenin nefsine ait hisse bulunan işlerde dua etmemek, sükut etmek daha iyidir.
"Akîdet'üt-Tahavi" adlı kitabın sârini şöyle diyor:
"Ehl-i Sünnet âlimleri iki noktadan dirilerin amellerinin ölülere fayda vereceğinde ittifak etmişlerdir. Bunlardan biri ölünün hayatında sebep olduğu işler. Diğeri müslümanların ölüler için duası, günahlarının affını istemesi ve sadaka vermesidir. Haccın ölülere fayda vermesi hakkında ise ihtilâf vardır. İmam Muhammed b. Hasan'dan rivayet edildiğine göre, hac için yapılan harcamanın sevabı ölülere ulaşır. Hac ise yapanındır. İlim adamlarının çoğunluğuna göre ise haccın sevabı hac yapılan kişiye aittir. Doğrusu da budur.
Oruç tutmak, Kur'an okumak ve Allah'ı zikretmek gibi bedenî ibadetlerin sevabının ölüye ulaşması hakkında da ihtilâf edilmiştir. Ebû Hanîfe, İmam Ahmed b. Hanbel ve Selef âlimlerinin çoğunluğu bu gibi ibadetlerin sevabının ölüye ulaşacağı görüşündedirler. Sâfiî ve Maiîkî Mezhebinden meşhur olan görüş ise bu gibi ibadetlerin sevabının ölülere ulaşmayacağıdır. Kelâmcıların bidatçılarından bazılarına göre duadan başka hiçbir şey ölüye ulaşmayacaktır. Bu görüş Kitap ve Sünnetle reddedilmiştir. Allah Teâlâ'nın *"İnsan için çalıştığından başkası yoktur."* âyetini delil olarak ileri sürmesi ise reddedilmiştir. Çünkü bu âyet bir kimsenin, başkasının çalışmasından faydalanmasını yasaklamıyor. Yalnız başkasının çalışması, ile çalışmadan bir şeye malik olmayı nefy etmiştir. İkjsi arasında açık bir fark vardır. Allah Teâlâ bir kimsenin ancak kendi çalıştığına sahip olacağını ve başkasının çalışmasının başkasına ait olduğunu haber vermiştir. Bu kazancını başkasına vermek istese de, istemese de kazanç kendinindir. Allah Teâlâ, kişi yalnız kendi kazancından faydalanır, buyurmamıştır. Malî ibadetlerin sevabının ölüye ulaşacağına delâlet eden delillerden biri de Câbir radıyellahu anh'tan rivayet edilen şu hadis-i şeriftir.
Câbir radıyeliahu anh şöyle demiştir; Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem ile beraber Kurban bayramı namazını kıldım. Namazdan ayrılınca bir koç getirip onu kurban etti. Keserken
"Bismillahi Allahu Ekber, Allah'ım, bu kurban benden ve ümmetimden kurban kesmeyenler içindir."490[490]
491[491] Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiği hadiste ise Peygamber'in iki koç kurban ettiği, bunlardan birini kendisi için, diğerini ise ümmetinden kurban kesmeyenler için kestiğini beyan buyurmuştur.
Kurbandan maksat, kan akıtmaktır. Hz, Peygamber bunu başkası için de yapmıştır, Bedenle yapılan hac ibadeti de böyledir. Hacta mal esas değildir. Mal ancak hac ibadetinin ifasına için vesiledir. Görmüyor musun ki. Mekkeli bir müslüman mükellef yürümeğe gücü yettiği zaman mal şartı olmaksızın bu vazifeyi ifa edebiliyor. En doğrusu da budur. Şunu kasdediyorum. Hac mal ve beden ibadetinden mürekkeb değildir. Belki halis olarak bedenî bir ibadettir. Ebû Hanife'nin sonradan gelen ashabından bir topluluk bu görüşü kabul etmişlerdir. Ben derim ki bu sağlam bir görüş değildir. Zira bedenîn sıhhati haccın edasının şartıdır. Bu sebeple yapamayan kimseye vekil göndermek, yahut vekil gönderilmesini vasıyyet etmek gerekir.
Sonra ücretsiz ve nafile olarak Kur'an okumak ve bu okunan Kur'an'ı ölünün ruhuna bağışlamak, ölünün ruhuna ulaşır. Bir kimse ölmeden kabrinde Kur'an okunmasını ve Kur'an okuyana malından bir şey verilmesini vasıyyet ederse bu vasıyyet batıldır. Çünkü bu ücret manasındadir. "El-İhtiyar"da da böyle yazılmıştır. Bu görüş, taat ve ibadetlerden dolayı ücret taleb etmenin caiz olmamasına dayanmaktadır. Ancak, Kur'an öğrenene ve öğretene bir yardım olmak üzere bir hediye verilirse bu sadaka cinsinden olduğu için caizdir.
Sonra, bir rivayete göre, kabirler yanında Kur'an okumak Ebû Hanife, Ahmed b. Hanbel ve İmam Mâlik'e göre mekruhtur. Çünkü bu sonradan icad edilmiş bir bidattir. Sünnette böyle bir şey gelmemiştir. Bir rivayete göre ise Ahmed b. Hanbel ile Muhammed b. Hasan, kabir üzerinde Kur'an okumanın mekruh olmadığını söylüyorlar. Çünkü İbn-i Ömer'den, vefatında defnedilirken kabri üzerinde Bakara suresinin başının ve sonunun (yâni Fatiha ve Eliflâm Mîm ve Amennerresulu) âyetlerinin okunmasını vasıyyet ettiği rivayet edilmiştir. Allah Teâlâ daha iyi bilir.

490[490] Tirmizî, c. V. s. 337, Dahâya, 22/1521.
491[491] Bu hadisi Ebû Davud ve Tirmizî rivayet etmiştir.

Kafirlerin Duaları Kabul Değildir.

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de, Cumhur'un görüşüne göre kâfirin duasının kabul olacağını söylemenin caiz olmadığıdır. Çünkü Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:
"Kâfirlerin duası boşunadır." [492[492]] Yani onların duası ziyandadır, boşunadır, bir faydası yoktur. Bu âyetin mânasının âhirete tâalluk ettiği manası vardır. Kâfirin duasının dünyada kabul edilmesine aykırı değildir. Nitekim İblis'in duası dünyada kabul edilmiştir.
"Kâfir de olsa, mazlumun duası kabul edilir." [493[493]] hadisi de bunu takviye etmektedir. Kâfirin duasının kabul edilmesini söylemenin caiz olduğu görüşünü Eb'ul Kasım el-Hakîm ve Ebû Nasr edDebbûsî kabul etmişlerdir. Sadruşşehid fetvanın bu görüşü üzerinde olduğunu söylemiştir. "Şerh'ul-Akâid"de kâfirin Allah'a dua edemeyeceğine, Allah'ı tanımadığını delil getirmiştir. Onlar hakkındaki şu âyet-i kerîme de bu delillerdendir.
"*Bir fırtına çıkarak her taraftan dalgalar kendilerine doğru gelince, Allah'ın dinînde samimî olarak şoyle dua ederler. Yemin ederiz ki eğer bizi bundan kurtarırsan muhakkak şükreden kullarından olacağız."*[494[494]]
Gemiye bindikleri zaman, dini Allah'a tahsis ederek O'na dua ederler. Onları karaya çıkarıp kurtardık mı, hemen Allah'a ortak koşarlar." [495[495]]
İmam Azam Ebû Hanife ile İmameyn demişlerdir ki, bir kimsenin; "Senden falananın hakkı için, Beytül Haram'ın hakkı için Meş'ar-i Haram'ın hakkı için, yahut nebiler ve resuller hakkı için istiyorum," diyerek Allah'tan bir şey istemesi mekruhtur. Zira hiç kimsenin Allah Teâlâ üzerinde bir hakkı yoktur. İmamı Âzam ile İmam Muhammed, bir kimsenin "Allahım, Arşının izzeti için senden isterim" demesini de mekruh kabul etmişlerdir. İmam Ebû Yusuf bunu caiz görmüştür. Çünkü bu hususta hadis gelmiştir. Ben de derim ki, yine Hadis'te şöyle gelmiştir, "*Allahım, senden isteyenlerin hakkı için ve sana doğru varan yollar hakkı için*" şeklinde hadisler de gelmiştir. Burada haktan maksat, hürmet göstermektir. Yahut rahmeti gereği olarak vaad ettiği haktır.

Cinlerin Kâfirleri İçin Cehennem Azabı Vardır.

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de kâfir olan cinlerin ittifakla Cehennem ateşi ile azab edilmeleridir. Çünkü Allah Teala:
"Muhakkak Cehennemi cinlerle ve insanlarla dolduracağım." [496[496]]buyuruyor.
Cinlerden müslüman olanlarsa İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'e göre Cennetle mükâfatlandırılırlar. Ehl-i Sünnet vel-Ce-maat'a mensup diğer âlimler de bunlara uymuşlardır. Cennet nimetlerini sayarken Rahman süresindeki şu âyet-i kerime onların bu görüşünü kuvvetlendirmektedir: Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:
"*Rabbinin huzurunda durmaktan korkan kimse için iki cennet vardır (biri insanlara, diğeri ise cinlere ait.) O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini inkâr edersiniz."* [497[497]]
İmam Âzam Ebû Hanife, cinlerin mükâfatlandırılması konusunda bir şey söylemeyip sükut etmiştir. Çünkü Allah Teâlâ cinler hakkında:
"Sizi elîm olan azaptan kurtarsın." [498[498]] buyuruyor. Bu âyette devamlı bir sevaptan bahis edilmemekte, sadece azaptan kurtarılmaları beyan buyurulmaktadır. Bir görüşe göre, cinler için Cehennem ateşinden kurtarılmaktan başka bir mükâfat yoktur. Sonra onlara "Toprak olun." denilecektir. Ebû Hanîfe Mezheb'nin zahiri, cinlerin mükâfatlandırılması konusunda sükut etmektir. Öyleki cinler için yemek içmek olmadığı söylenmiştir. Onlar ancak koklarlar. Fakat bu görüş sağlam değildir. Çünkü birçok hadislerde bunun hilâfına açıklamalar vardır. İmam Âzam için, melekler gibi cinlerin de Cennet'e girmeye müstahak oldukları konusunda sükût etmek bahis konusu değildir. Çünkü Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de onların sevabını bildirmemiştir. Biz kesin olarak biliyoruz ki şüphesiz Allah Teâlâ, cinlerin de imanlarını zayi etmez, onlara durumlarına uygun olan mükâfatı verir. Kesin bir delil bulunmadığı için İmam Âzam'in bir ey söylememesi zannî delil ile iki taraftan birini tercih etmeğe aykırı düşmez.
Konevı'nin naklettiğine göre, Rüştağni'ye melekler için sevap ve azap olup olmadığından sorulunca şöyle cevap verdi: Evet, onlar için sevap da azap da vardır. Ancak onların azabı insanların azabına eş olmadığı gibi, sevapları da insanların sevapları gibi değildir. Çünkü onların sevapları koklamak suretiyle bir lezzet almaktır. Sonra Allah Teâlâ bizim lezzet ve şehvetlerimizi dünyada yiyecek, içecek ve benzeri şeyler olarak tâyin etmiştir. Âhirette de bizlere aynı lezzetleri ve şehvetleri verecektir. Meleklere gelince Allah Teâlâ, dünyada onlara taat ve ibadeti lezzet yapmıştır. Onların nefisleri bundan hoşlanır. Ondan doyarlar, ondan kanarlar. Âhirette de onların lezzetleri böyledir.
Şahid ile istidlal ederek söylenen bu söz makbul değildir. Çünkü meleklerin azab edilmesi İcma-i Ümmet'e

[492[492]] Er-Ra'd: 13/14.
[493[493]] Ahmed b. Hanbel, c. II, s. 367.
[494[494]] Lokman: 31/32.
[495[495]] Ankebût: 29/65.
[496[496]] Secde: 32/13.
[497[497]] Rahman: 55/46-47
[498[498]] Ahkâf: 46/31

aykırıdır. Onların taat lezzeti üzerinde bakî kalmalarının kendileri için sevap oluşu açıktır. Fakat bizim sevabımızı sadece zahiri lezzetlere hasretmekse yasaklanmıştır. Çünkü Cennette cennet ehli için, zikir, şükür, çeşitli marifetler ve Allah'a yaklaşmalar sebebiyle hasıl olur ki Allah Teâlâ'ya yakınlığın sonu Allah'ı görmektir. Öyle ki bunun lezzeti yanında diğer bütün lezzetler unutulur.

Şeytanların İnsanlar Üzerindeki Tasarrufu.

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de şeytanların insanoğlunda tasarruf sahibi oluşudur. Mutezile bu görüşte değildir. Onlar şöyle derler: Şeytanların vesvese vermesi mümkün değildir. İnsana vesvese veren kendi nefsidir. Mutezilenin bu görüşü şu âyet-i kerime ile reddedilmiştir:
"Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size kötülükleri emreder." 499[499]
"Şüphesiz şeytan sizin düşmanınızdır. Onu düşman edinin. Çünkü o etrafında toplanan yardımcılarını ancak Cehennem ehli olmaya çağırır." 500[500]
Hz. Peygamber'den sahih bir hadis ile şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:
"Şüphesiz şeytan insanoğlunun kan dolaşımında dolaşır."
Şeytanların bizi göreceği, fakat bizim onları görmeyeceğimiz şekilde yaratılmalarının sebebi çirkin bir şekilde yaratıldıkları içindir. Eğer onları görseydik, yemek içmeğe gücümüz yetmezdi olarak bize gösterilmediler. Melekler ise nurdan yaratılmışlardır. Eğer melekleri görseydik gözlerimiz onlara dikilir ve canlarımız çıkardı.
Konevî'nin: Cinlerin rüzgârdan yaratıldığı, rüzgarda aslolan özelliğin ise görünmemek olduğu, rüzgârdan yaratılanda da bunun asloldugu yolundaki sözü sağlam değildir. Çünkü Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:
"Cinleri de daha önce şiddetli ateşten yarattık."
İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de Allah Teâlâ'nın haber verdiği Cennet ehline ait huriler, köşkler, nehirlerle, Cehennem ehline ait olan zakkum, hamim, zencir, bukağı gibi şeylerin varlığının gerçek olduğudur. Batmîler ise bu görüşe muhalefet ediyorlar. Naslarm zahirinden dönerek Batmilerin iddia ettiği manayıalmak ise küfür ve ilhaddır.

Müctehid Hata Da İsabet De Edebilir.

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de gerek akli konularda, gerekse Şeriata ait aslî ve fer'î konularda müctehidin hata da isabet de edebileceğidir. Eş'arîlerle Mutezileden bir kısmı müctehidin, kesin delil bulunmayan seri ve fer'î meselelerde düşündüklerinin doğru olduğu görüşünü kabul etmişlerdir. Gerçekten ictihadi meselelerde dört ihtimal vardır: Birincisi ictihad etmeden evvel Allah'ın belli bir hükmü bulunmayan meseledir. Bu meseledeki hüküm müctehidin reyine göredir. Buna göre, bir olayda hak olan hükümler birkaç tane olur. Ve her müctehid isabet eder, doğru düşünür. İkincisi, hüküm tâyin edilmiştir, fakat Allah tarafından bu hüküm üzerine bir delil açıklanmamıştır. Bu hükmü bulmak, bir defineyi bulmak gibidir. Üçüncüsü, hüküm bellidir ve kesin delili de vardır. Dördüncüsü, hüküm bellidir, fakat delili zannîdir. Bu dört ihtimalden her birini bir topluluk kabul etmiştir. Tercih edilen görüş şudur: Hüküm belli ise ve bu hükme ait delil zannî ise müctehid bu delili bulur da ona göre hükmederse isabet eder. Eğer bulamazsa hataya düşer. Müctehid isabet etmekle mükellef değildir. Delilin bulunmamasının sebebi gizli ve kapalı olmasıdır. Bu sebeple hataya düşen müctehid mazur kabul edilmektedir. Doğruyu bulan müctehid için iki sevap, hataya düşen için ise bir sevap vardır. Nitekim bir hadiste de böyle gelmiştir:
"Eğer doğruyu bulursan senin için on sevap vardır. Eğer hataya düşersen senin için bir sevap vardır." Müctehidin bazen hataya düşeceğine delil şu âyet-i kerîmedir:
"*Biz (doğru olan hükmü) Süleyman'a bildirdik*." 501[501]Yâni Dâvud aleyhisselâm'a değil de doğru görüşü Süleyman'a bildirdik. Çünkü buradaki zamir hükümete, yahut fetvaya aittir. Eğer iki ictihad da doğru olsaydı Süleyman'ı tahsis ederek zikretmekte bir fayda olmazdı. Bu meselenin izahı şöyledir.
Bir koyun sürüsü bir tarlanın ekinini harab etmişti. Durum Dâvud aleyhisselâm'a intikal edince koyunların tarla sahibine, tarlanın da koyun sahibine verilmesine, böylece ödeşmelerine hükmetti. Süleyman aleyhisselâm ise koyunların tarla sahibine muvakkaten verilmesini, tarlanın da koyun sahibine verilmesini; gelecek sene tarla eski haline gelinceye kadar tarla sahibinin koyunlardan faydalanmasını, tarlanın da koyun sahibinin elinde kalmasına ve mahsul eski haline gelince birbirlerine mallarını iade etmelerine, böylece mahsul sahibine yapılmış olan zararın ödenmesine hükmetti. Bu onların şeriatında böyle idi. Bizim şeriatımızda ise Ebû Hanîfe ve ashabına göre ister gece olsun ister gündüz olsun, bir şey ödemek gerekmez. Ancak hayvanların bekçisi varsa o zaman koyun sahibinin ekin zararını ödemesi gerekir. İmam Şafiî'ye göre, gece yapılan zararın ödenmesi gerekir. Zira hayvanları gece korumak adettir. Dâvud ve Süleyman aleyhisselâm'ın hükümleri birer ictihad olup vahiy değildi. Böyle olmasa ne Süleyman aleyhisselâm'ın ne de Dâvud aleyhisselâm'ın ictihadlarından dönmeleri caiz olmazdı. Bu icihaddan her ikisi de hak olsa ikisinin de hükümlerinde isabetli olması ve doğru hükmü anlamış olması

499[499] El-Bakara: 2/268.
500[500] Fatır: 35/6.
501[501] El-Enbiyâ: 21/79.

gerekirdi. O zaman âyette Süleyman aleyhisselâm'ı tahsis ederek zikretmenin bir mânası kalmazdı. Süleyman aleyhisselâm'ın tahsis edilmesi hükmün doğruluğunun başkasından delâlet-i külliye ile nefy edilmesine her ne kadar delâlet etmiyorsa da makam yardımı ile burada, doğru hükmün başkasından nefy edilmesine delâlet eder. Kelâma ait fenleri bilenler için bu husus gizli değildir. Bu hüküm, peygamberlerin ictihatlarının caiz olmasına ve icabında hataya da düştükleri esasına dayanmaktadır. Ancak hata yapmalarının caiz olması, sonradan Allah tarafından uyandırılmak şartıyladır. Tenbih edilince doğrusunu anlarlar. "*Biz onu Süleyman'a bildirdik*." âyetinin mânasının en iyi ve en doğru olan fetva ve hükümleri bildirdik, demek olduğu yolunda da cevap verilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ her ikisi hakkında şöyle buyuruyor.
"Onların her ikisine de hükmü ve ilmi bildirdik." 502[502]
Bu âyetten ikisinin de hükmünde doğru olduğu anlaşılmaktadır Bunun bir delili de Süleyman aleyhisselâm'ın: "Bu hükümden başkası iki hasım için daha uygundur." sözüdür. Bu sözü şu mânaya gelir. Bu benim hükmüm haktır, fakat başkası daha doğrudur. Bu sözde peygamberlik için evlâyı terk etmenin ilim adamlarının hatası yerinde olduğuna işaret vardır. Zira Ebrarın iyiliği mukarrerlerin kötülüğüdür. İki hükmün de eşit şekilde doğru olduğunu söylemenin doğru ve tamam olmadığı gizli değildir.
Sonra bil ki peygamberlerin mutlak ictihad etme yetkisi vardır. İlim adamlarının çoğunluğu bu görüştedir. Yahut, peygamberler vahyi bekledikten sonra ancak ictihad yaparlar. Vahiy gelirse ona göre hükmederler. Gelmezse ictihad ederler Hanefiler bu görüştedirler. İbn-i Humam da. "et-Tahrîr" adlı kitabında bu görüşü tercih etmiştir. Peygamberler gerektiğinde içtihat ederlerse başlangıçta ve sonuçta mutlaka doğruyu bulmaları gerekir.

İman Artma Ve Eksilme Kabul Etmez.

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri imanın artıp eksilmediğidir. Çünkü imanın hakikati kesinlik ve iz'an derecesine ulaşan tarzda kalbten tasdik etmektir, Cumhur'a göre meşhur olan da budur. Her ne kadar "Akâid" şarihi ve "Makâsıd" sahibi bozulmaya ihtimali bulunmayan zann-i galibi itibar etmeye meyletmişlerse de, yine imanda artma ve eksilme düşünülemez. Öyle ki, kendisi için tasdikin hakikati hâsıl olan kimse ister taatları yerine getirsin, ister kötülükleri kazansın, onun tasdiki ve imam olduğu gibi bakîdir. Asla bir değişiklik yoktur. İmanın artmasına delâlet eden âyetler İmam Ebû Hanife'nin zikrettiği gibi, ilk müminler önce, toptan Allah tarafından gönderilen her şeye iman etmişlerdi. Sonradan farzlar indikçe, hükümler geldikçe her bir farzın hükmüne de teker teker iman etmişlerdir. Tümüne birden iman ettikten sonra âyetler indikçe her birine özel bir şekilde iman etmek, imanın artması şeklinde tevil ediliyor. Bu tevil tarzı aynen İbn-i Abbas'tan rivayet edilmiştir. Keşşafta şöyle yazılmaktadır. "Hz. Peygamberin müslümanlara ilk getirdiği hüküm Tevhid inancıdır. Müminler Allah'ın varlığına ve birliğine iman edince Allah Teâlâ namazı, zekâtı, sonra haccı farz kılmıştır. Sonra da cihadı farz kılmıştır. Dolayısıyla ilk imanlarına nisbetle imanları artmıştır." Burada haccın cihaddan önce zikredilmesi Keşşaf sahibinin bir kalem sürçmesidir. Çünkü cihad ittifakla hacdan önce farz kılınmıştır.
İmam Âzam'ın sözünün hülâsası şudur: İman, inanılacak hususların artması ile artardı. Bu durum ise Hz. Peygamber'in asrından başka zamanlar için düşünülemez.
"Akâid" şârihi diyor ki bu düşünce bozuktur. Çünkü imanın tafsilâtına zamanla vakıf olmak Hz. Peygamberin asrından başka zamanlar için de düşünülmesi mümkündür. Bunun cevabı şöyledir: Bu tafsilâta önceden tüm olarak iman edildiği için iman noksanlıktan ziyadeye dönmemiştir. Belki yalnız icmaliden tafsiliye inkilâb etmiştir. Hz. Peygamber asrında bulunanlar bunun gibi değildir. Zira iman Hz. Peygamberin Allah tarafından getirdiği bütün hükümlere ve âyetlere iman etmekten ibaret olunca, Hz. Peygamber'in getirdiği hükümler topluluğu arttıkça mutlaka onunla ilgili tasdik ve iman da artar. "Tafsili imanın daha mükemmel ve daha ziyade olduğunda gizlilik yoktur." sözüne gelince tafsili imanın daha fazla olması menedilmiştir. Daha mükemmel olmasına ise teslim olunmuştur. Ancak bu bir şey ifade etmez.
"Şerh'ul-Makâsıt"da İmamul-Haremeyn'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İman üzerinde devam ve sebat etmek, iman üzerinde her an bir artıştır. Netice olarak iman zamanların artması ile artar. Çünkü iman bir arazdır. Ancak mislinin yenilenmesi ile kalabilir."
Akâid sârihi buna şöyle cevap vermiştir: "Bir şeyin mislinin yenilenmesi suretiyle benzerinin meydana gelmesi o şeyin yok olmasından sonra olur. Bir şeyin yok oluşundan sonra mislinin meydana gelmesi o şey için bir artış değildir. Meselâ; bir cismin siyahlığı gibi."
Yukarıdaki görüşe şöyle de cevap verilebilir: Bu düşünceden, peygamberlerden ve veli kullardan ömrü uzun olanın imanı daha çok olduğu hükmüne varılabilir. İbn-i Humam, imanın artma ve eksilmeyi kabul etmediği görüşünün Eş'arilerden İmamul Harameyn ve büyük bir cemaat kabul ettiğini nakletmekle beraber, bu düşünceyi hiç kimse kabul etmemiştir.
Bir görüşe göre imanın artma ve eksilmesinden maksat, kalbteki semeresinin, güzelliğinin, nurunun, ziyasının çokluğu ve temizliğidir. Zira imanın nuru amellerin çokluğu sebebiyle artar, kötülükleri işlemek suretiyle de azalır. Bu düşünce de bozuktur. Çünkü insanlardan birçoğu çok amel yaptığı halde durumlarında bir değişiklik, nurunda bir artış, semeresinde bir ziyadelik görülmez. İman kâmil olduğu ve yakîn tahakkuk ettiği halde bazı

502[502] Enbiya: 21/79.

kemal sahiplerinde bazı kötülükler de bulunur. Bu sebepten Cüneyd'e: “Arif kişi zina eder mi?” diye sorulunca şöyle cevap vermiştir:
“Allah'ın işi kaderle takdir edilmiştir.” 503[503]
Kadı Azudüddin gibi araştırıcı bazı âlimler, iman ve tasdikin hakikatinin artma ve eksilmeyi kabul etmediği görüşüne teslim olmuyoruz, belki iman kuvvet ve zaaf bakımından farklı olur, demişlerdir. Çünkü kesindir ki, bütün ümmetin fertlerinin imanı Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in tasdiki gibi değildir. Bu sebeple İbrahim aleyhisselâm:
“İnandım, lâkin kalbimin tatmin olması için. 504[504] buyurdu.
Bu görüşün teslim olunan bir görüş olduğu münakaşa edilmiştir. Ancak bunun üzerinde ısrar etmekte bir fayda yoktur. Çünkü münakaşa imanın kemiyyet bakımından farklılığı üzerindedir. Yâni imanın çokluk ve azlığı üzerindedir. Zira artma ve eksilme sözleri çoğunlukla sayılar için kullanılır. Keyfiyetteki farklılığa gelince, yani kuvvetlilik ve zayıflık bakımından imanların birbirinden farklı oluşuna gelince bu, münakaşa konusunun dışındadır. Bu sebeple İmam Fahreddin er-Râzî ve kelâmcıların bir çoğu bu ihtilâfın görünüşte bir ihtilâf olduğuna ve iman sözünün tefsirine raci bulunduğuna meyletmişlerdir. Eğer iman yalnız tasdiktir, dersek kuvvet ve zaaf bunu kabul etmez. Zira imanda vacip olan kesinlikle tasdik etmektir. Bu ise farklılık kabul etmeyen bir husustur. Eğer dersek ki; iman sadece amellerden ibarettir, o zaman zaaf ve kuvvet bunu kabul eder. Üzerinde ittifak edilmesi gereken araştırma budur. Evet her ne kadar sabit olmasa da farz olan tasdik yakıni ve kesin itikadı gerektiren inançtır. Öyle ki bir şüphecinin şüphe vermesi ile zail olacak şekilde sabit olmasa da vakıaya uygun kesin itikad ve yakıni tasdike şâmil olan inanç olduğunu söylesek dahi bu da yakîn derecesinde olmasa bile iman mertebelerinde farklılığı kabul eder. Halkın imanı böyledir. Aynel-yakîn mertebesinde değil ilmel-yakin mertebesinde ancak bir ihtilâf bulunur. Nitekim İbrahim aleyhisselâm bu noktaya “İnandım, fakat kalbimin tatmin olması için” sözü ile işaret etmiştir. Çünkü bu alemin yaratılmış olduğunu tasdik etmek güneşin doğduğunu tasdik etmek gibi değildir. Bunun için Hadiste şöyle denilmiştir: “Haber, görmek gibi değildir.” Hz. Alî'nin: “Perde kalksa yakînim (imanım) artmaz.” sözü yakînin aslına hamledilmiştir. Zira ayan makamı beyan makamının üstündedir. Belki bunların üstünde bir makam daha vardır ki buna hakkal-yakîn denilir. İman-i gaybînin yeri bu dünyadır. Aynî iman ise âhirettedir. Hakiki iman da Cennet' ül-Me'va' ya giriş esnasında ve Allah Teâlâ'nın cemalini müşahede esnasındadır.
İbn-i Humam'ın zikrettiğine göre Hanefîler ve onlarla birlikte İmamul Haremeyn imanda tasdikin kendinden başka yönlerden, ziyade ve noksanın bulunmasına karşı çıkmıyorlar. Belki iman, inanılacak şeylerin farklılığı sebebiyle farklı olur. Tasdikin kendinde bir değişiklik olması sebebiyle değildir. Ebû Hanîfe'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Benim imanım Cebrail aleyhisselâm'ın imanı gibidir.” Zira misillik, (gibilik) bütün sıfatlarda eşitlik ister. Benzetme böyle değildir. Benzetmede bütün sıfatların eşit olması gerekmez. Belki teşbih yapabilmek için bazı sıfatlarda eşitlik yeterlidir. Bir kimsenin imanı her yönden meleklerin ve peygamberlerin imanı ile eşit olamaz.
Bil ki: “İman, söz ve amelden ibarettir ve artma eksilme kabul eder.” tarzında meşhur olan hadislerin hepsi Firuzâbadî'nin Sırat-ı Müstakim'de zikrettiğine göre sahih değildir. “İman artmaz eksilmez.”
İbn-i Mâce'nin Hz. Ali'ye isnadla merfu olarak zikrettiği bir hadiste şöyle buyuruluyor;
“İman kalb ile bağlanmak, lisan ile ikrar etmek ve azalar ile amel etmektir.” Ancak İbn-i Kayyım elCevzî bu hadisin mevzu olduğuna hükmetmiştir:
“Bir sûre indirildiği zaman, münafıklar alay yollu birbirine; bu sûre hanginizin imanını artırdı? der. Fakat müminlere gelince; her inen sûre, onların imanını artırmıştır ve onlar bundan dolayı sevinip birbirine müjdelerler.” 505[505] âyetinin tefsirinde Fakih Eb'ul-Leys aşağıdaki hadis-i zikrediyor:
Muhammed b. Fadl'dan, Eb'ul-Kasım el-Şâbarî'den, Faris b. Merdeveyh'den, Muhammed b. Fadl b. elAzîz'den, Yahya b. İsa'dan, Ebû Mutî'den, Hammad b. Seleme'den, Eb'ul-Mahzem'den, o da Ebû. Hüreyre'den tahdis yolu ile rivayet ettiğine göre Sakîf kabilesine ait bir elçi Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'e gelerek:
“Yâ Resûlellah! İman artıp eksilir mi?.” diye sordular. Hz. Peygamber de:
“Hayır, iman mükemmeldir. (kalbde mükemmeldir). Artması ve eksilmesi küfürdür.” buyurdu.
“Akidet'üt-Tahavî” şârihi diyor ki, hocamız Şeyh İmamüddin b. Kesir bu hadisten sorulunca: Eb'ulLeys'ten Ebû Mutî'e kadar olan isnadlar meçhul olup meşhur tarih kitaplarında bilinmemektedirler. Ebû Muti ise Eb'ul-Hakem b. Abdillah b. Mesleme el-Belhî'dir ki bu zatı Ahmed b. Hanbel ile Yahya b. Main, Amr b. Ala el-Kalanisi. Buhari, Ebû Dâvud, Nesaî, Ebû Hatem er-Râzi, Ebû Hatem Muhammed b. Hıbban el-Bestî, Ukaylî, İbn-i Adiy, Dârekutni ve diğerleri zayıf kabul etmişlerdir. Ebû Hüreyre'den rivayette bulunan Ebû Muhzim adı kâtip tarafından değiştirilmiştir. Asıl adı Yezid b. Süfyan'dır. Bu zatı da Şû'be b. Haccac'tan başka bütün hadisçiler zayıf kabul etmişlerdir. Nesâî ise Hadise metruk, demiştir. Şû'be onu hadis uyduruculuğu ile de itham etmiştir. Onun hakkında şöyle demiştir. Ebû Muhzim'e iki fulüs verseler yetmiş tane hadis uydurur.

503[503] Ahzab: 33/38.
504[504] El-Bakara: 2/260.
505[505] Kaynağını bulamadım.

İman İle İslâm Birdir.

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de iman ile islâmın bir olduğudur. Zira İslâm Şer'î hükümleri kabul etmek mânasında boyun eğmektir. Bu da tasdikin hakikatidir. "Şerh'ul-Akâid'"de de böyle yazılmıştır. Burada bir nokta vardır. Zira batınî yönden inkıyad ve boyun eğmek tasdikin kendisidir. Zahiri yönden boyun eğmekse ikrar etmektir. Aralarındaki başkalık itibar yönündendir. Şârih'in:

"Nihayet Lût'un memleketinde bulunan müminleri çıkardık. Fakat bir ev dışında orada müslüman evi bulamadık." 506[506] âyeti de iman ile İslâm'ın birbirine mugayir olduğunu takviye eder sözünde, mümin ile müslimin ancak Lût aleyhisselam'a uyanlar hakkında doğru olduğu fikrini gerektirir. Bir zat üzerinden muhtelif mânaların doğru olması caiz olduğu için bu iki mefhumun bir olmasını gerektirmez. Evet, bu iki mefhumun birbirine mugayir olmaması mefhumları itibariyle değil hükümleri itibariyle birbirinden ayrılmaz, mânasındadır. Bu sebeple bir kimse hakkında mümindir, fakat müslüman değildir; yahut müslümandır, fakat mümin değildir şeklinde bir hüküm doğru olmaz. Çünkü insanlar Hz. Peygamber zamanında üç fırka üzerinde toplanmaktaydı. Mümin, münafık kâfir. Bunlar arasında bir dördüncüsü yoktur. Mümin, Haşviyye ve zahiriyye gibi hangi fırkadan olursa olsun aksi üzerinde ittifak bulunduğu için ittifakla kâfir olduğuna hükmedilemez. Buna delil Allah Teâlâ'nın şu kavlidir:

"Babanız İbrahim'de olduğu gibi din işinde sizin üzerinizde güçlük kılmadı. Size Müslüman ismini Allah verdi." *507[507]*

Eğer müminlerdendir, derlerse mezheplerini terk etmiş olurlar. Eğer münafıklardandır, derlerse onlara göre İslâm nifaktan ibaret olur. Dolayısıyla nifaktan başkasının kabul edilmemesi gerekir. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

"Kim İslâm'dan başka bir din ararsa bu ondan kabuledilmez." 508[508]

Yine bu dinin Allah'ın rızasına uygun olması gerekiyor. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

"Ben İslâm'ı sizin için din olarak seçtim, razı oldum." 509[509]

"Çölde yaşayanlar, iman ettik, dediler. De ki iman etmediniz. Lâkin Müslüman olduk, deyin." 510[510] âyeti, bu iki terimin manalarında lügat mânası bakımından bir başkalık bulunduğu hususunda açıktır. Bunların hülasası şudur: Şeriatta muteber olan İslâm imansız bulunmaz. Âyette zikredilen İslâm, batınî yönden değil, zahiri bakımdan boyun eğmek mânasındadır. İman hususunda muteber olmayan şekilde tasdik bulunmadan sadece Kelime-i şehadet sözünü telâffuz eden kimsede olduğu gibi.

Cebrail aleyhisselâm sorusu karşısında Hz. Peygamber'in:

"İslâm, Allah'tan başka bir ilâh bulunmadığına Hz. Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi bulunduğuna şehadet getirmen, namazı kılman, zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutman ve Hacca gitmendir."

hadisi, lügat manası bakımından "*İman, Allah'a meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman etmendir.*" 511[511]"şeklinde tefsir edilen imandan başka bir mana taşıdığına delil teşkil etmektedir. Bu, lügat manası bakımındandır. İstilânı ve şer'î manasına muhalif değildir. Bu ikisini toplamak mümkündür: İman kalben tasdik etmek olup batini inkıyad kabilindendir, İslâm ise bu inkıyad batınıyî lisan ile ikrar ederek açıklamak ve İslâm'a ait hükümleri kabul etmektir. Namaz kılmak ve zekât vermeyi İslâm'ın manası içine sokmakta bir müşkilât yoktur. Ehl-i Sünnet ve Cemaatın görüşü odur ki, taat işlemek İman ve İslâm'ın hakikatinin dışında bir şeydir. Evet, hadisin zahiri Cumhur'un şu sözünü kuvvetlendiriyor: İkrar imanın şartındandır, fakat imanın esası ve yarısı değildir. Bazı zamanlarda ikrar düşebilir. İkrara itibar edilmediği görüşünü savunanlar iman ne zaman istenirse ve sorulursa söylenilmesi gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir. Bir kimseye iman sorulsa da ikrar etmese bu inadı bir küfürdür. İmanda inadı terk etmek şarttır, sözünün manası budur. Bu mânayı bu şekilde tefsir etmişlerdir. İbn-i Humam da konuyu bu şekilde araştırmıştır.

Hülâsa İman ile İslamın beraber bulunması lâzımdır. Ki bir kimse hakkında iman ehlinden olduğu hususunda hükmedilebilsin. Bu sebeple Allah Teâlâ bazen islâm yerine iman, iman yerine de islâm tâbirini ifade buyurmuştur. Nitekim Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem kendisine elçi olarak gelen bir topluluğa:

"İman nedir, bilir misiniz?" buyurdu. O topluluk da:

"Allah ve Resulü daha iyi bilir.", dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber:

"Allah'tan başka bir ilah bulunmadığına, Hz. Muhammed'in, O'nun elçisi ve kulu olduğuna şehadet getirmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek ve Ramazan orucu tutmaktır, buyurdu," 512[512]

Başka bir hadis-i şerifte de:

"İman yetmiş küsur şubedir, En alası Lâ ilahe illellah, demektir; en ednası insanlara eziyet veren şeyleri yoldan

506[506] Zariyat: 51/35-36.
507[507] Zâriyât: 51/35.
508[508] Âl-İmran: 3/85;
509[509] Mâide: 5/3.
510[510] Hucurât: 49/14.
511[511] Buhari, c. I, Kitabu'l İmân.
512[512] Kaynağını bulamadım.

atmaktır."[513[513]]
Başka bir hadiste ise:
"Cennet'e ancak iman etmiş nefis girecektir."[514[514]] buyurmuştur.

Allah'ı Akıl İle Bulmak Herkese Farzdır.

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de akıl Allah'ı bilmenin âletidir. Gerçekte Allah'ı bilmeyi farz kılan Allah Teâlâ'dır. İmanın aklî olarak gerekliliği Ebû Hanîfe'den rivayet edilmiştir. Hâkim eş Şehîd "El-Müntekâ" adlı kitabında İmam Ebû Hanîfe'nin "Gökleri ve yeri, kendi yaratılışını görüp düşünen kimse için Allah'ı bilmemek konusunda bir mazeret yoktur" dediğini rivayet etmiştir. Allah Teâlâ'nın:
"Gökleri ve yeri yaratan Allah'ın varlığında şüphe mi vardır?"[515[515]]
âyeti de bu görüşünü kuvvetlendirmektedir. Bu konuda yine Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:
"Onlara: gökleri ve yeri kim yarattı diye sorarsanız, elbette Allah yarattı derler."[516[516]]
Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem de şöyle buyuruyor:

"Her doğan İslam fıtratı üzerine doğar.Sonra ana babası onu Yahudileştirir, Hıristiyanlaştırır, yahut mecusileştirir."
Ehli Sünnet vel Cemaat alimleri de bu görüştedir.Şeyh Ebu Mansur Maturidi, anlama çağına gelen çocuk hakkında: Böyle kimse üzerine Allah'ı tanımak farz olur,diyor.Irak alimlerinin çoğunluğunun görüşü de budur.Bizim alimlerimiz ise bu görüşte değillerdir.Çünkü;
"Kalem üç taifeden kaldırılmıştır.Biri çocuktur.Baliğ oluncaya kadar kalem onun için bir günah yamaz."
Şeyh Ebu Mansur El- Maturidi, Bu çocuğun İslam'ı kabul etmesinin sahih olduğu ve akıl baliğ kişiler İslam'a davet edildiği gibi bu çocuğun da İslam'a çağrılmasının geçerli olduğunda ittifak etmelerine rağmen "Şerayi" kelimesini şeriatlar manasına hamletmiştir.Eş'ariye göre çocuklar için Allah'ı bilmek ve tanımak farz değildir.Çünkü Allah Teala şöyle buyuruyor:
"Biz Peygamber göndermedikce azab edici olmadık."
Bir görüşe göre "*Azad edici olmadık*" sözünden maksat dünyadaki istisal, yani Ad ve Semud kavimlerinde olduğu gibi kökünü kesmeye matuf azaptır. Bu ayetin umumiliği, farziyetini bilmek yalnız Şeriata taalluk eden amellerle tahsis edilir.
Dağ başında doğup büyüdüğü halde kendisine İslam'a ait bir davet ulaşmayan ve herhangi bir peygamberin varlığını duymadan ölen kişi Allah Teala'nın varlığına iman etmekle mükelleftir. Bize göre Allah Teala'ya iman etmeden ölürse azab edilecektir. Eş'arilere göre ise azab edilmeyecektir. Devemlı olarak deli olan kimse ile çocuklar da azab edilmez. Yine İsa aleyhisselam ile Hz. Peygamber 'in peygamberliği arasındaki fetret devrinde ölenler de azab edilmezler. Bize göre azab edilir, fakat onlara göre azab edilmez.
Allah Teâlâ Zulme Gücü Yetmekle Vasıflanmaz.

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de şudur: Allah Teâlâ zulme gücü yetme sıfatı ile vasıflanmaz. Zira muhal olan işler Allah'ın kudret mefhumu altına girmezler. Mûtezile'ye göre Allah Teâlâ zulmetmeğe gücü yeter, fakat yapmaz.
İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de şudur: Bir kulda ikrar ve tasdik bulununca imanını gerçekleştirmek için: Ben gerçekten müminim, demesi sahih olur. "İnşallah ben müminim" demesi doğru olmaz. Zira eğer bu söz şüpheden ötürü ise küfürdür. Eğer terbiye icabı ise ve işleri Allah'ın irade ve meşîetine bırakmak kabilinden ise, yahut gelecekte akâbeti hakkındaki şüphesinden dolayı ise, yahut Allah'ın zikri ile bereketlenmek ve kendini tezkiye etmekten, durumu ile böbürlenmekten uzak olmak için ise küfür değildir, fakat en iyisi böyle söylemeyi terk etmektir. Çünkü "Akâid" sarihinin zikrettiği üzere muhatapta bir şüphe uyandırır. "Temhid", sahibi ile "Kifaye" sahibi ve diğer Hanefî âlimleri: ben inşallah müminim, diyen kişiye kâfir demişler bu sözü söyleyenin sözünün bâtıl olduğuna hükmetmişlerdir. Ve bir kimsenin "Ben inşallah yaşıyorum", "Ben inşallah erkeğim" demesi nasıl doğru değilse bu söz de doğru değildir, demişlerdir. "Tâdil" sahibi demiştir ki, bu sözü söylemek küfür değilse bile, en azından bu sözü sarfetmek haramdır. Zira bu durumda mesele, şüpheli olma noktasında açıktır. Şimdiki halinde muhakkak olan bir manada kullanılmaz. İnşallah ben gencim denilmez. Tâ'dîl sahibinin sözünde küfre ve yalana yol yoktur. Yâni bu sözün sahibi kâfir, yahut yalancı olmaz. Bazıları bunun vücubuna kaildir; selef, hatta Sahabe ve Tâbiûn, caiz olduğu görüşündedirler. Şafiî ve tâbilerinden hikâye edilen de bu görüştür. Şafiî ve ashabı şöyle demişlerdir: Kendisi hakkında bu şehadeti yapan kimsenin bu durumda ölürse yine kendisinin Cennetlik olduğuna şahitlik etmesi de gerekir. İmam Şafiî'nin görüşüne göre, bu sözü söylemekte bir mahzur yoktur. Çoğunluksa bunu menetmişlerdir. Ebû Hanife ve ashabı da bu görüştedirler.

513[513] Buhari, Müslim, Mişkatul-Mesaluh, c. 1, s 10, H No:5
514[514] Müslim, c. 1, s.106, K. No:178, K. İman, Nesaî, Hac/161.
515[515] İbrahim: 14/10.
516[516] Lokman: 31/5.

Bununla beraber bu söz, inşallah ben uzunum, demek gibi değildir. Belki inşallah ben zahidim, inşallah ben tövbekarım, inşallah ben Allah'tan korkan kişiyim, demek gibidir. Fakat nefsini yenmek ve alçak gönüllülüğü kasdederek söylemek gibidir. Bu ancak peygamberler hakkında düşünülebilir, yahut gerçekten şartlarının kendinde bulunup bulunmadığını bilmediğini kasdederek söylemiş olduğu düşünülebilir. Bu söylenenler, şimdiki zaman için olursa böyledir. Yahut gelecekteki halinin değişme ihtimaline binaen işi Allah'ın dilemesine bırakarak söylenebilir. Kötü sonuçtan Allah'a sığınırız.

İşte bu sebeple Ebû Yezîd el-Bistamî'ye: “Senin sakalın mı, yoksa bu kedinin kuyruğu mu daha faziletlidir?” diye sorulmuş. O da şöyle cevap vermiş:

“Eğer İslâm inancı üzerinde ölürsem sakalım daha hayırlıdır. Yok eğer İslâm üzerine ölmez de küfür inancı üzerinde ölürsem o zaman köpeğin kuyruğu sakalımdan daha hayırlıdır.” demiş Bu misal ile şu husus ortaya çıkmış oluyor: “Ben gerçekten müminim” diyen, yahut kendisine: “Sen gerçekten Cennetliksin” denildiği halde evet, diyemiyen kimsenin durumu şüphelidir. Allah daha iyi bilir.

Teberrüken “inşallah ben müminim” demek, şüpheye ve tereddüde sevk etmek hususunda açıktır ve dolayısıyla doğru yoldan uzaktır. “Makâsıt” şerhinde zikredildiği üzere, bu sözü sarf etmek işleri Allah'ın dilemesine bırakmak mânasında bir terbiye icabıdır, tarzındaki görüşüne gelince bu düşüncede asla şüphe manası yoktur. Bu söz takdirde ancak Allah Teâlâ'nın:

“İnşallah Mescid-i Haram'a emniyet içinde gireceksiniz.” *517[517]* âyeti ile Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in öğretmek maksadı ile kabristana girdiği zaman.

“Ey kabir ehli. Müminler! Sizlere selâm olsun. İnşallah biz de size yetişeceğiz.” 518[518] sözü gibidir. Makâsıt sahibinin iki sözü arasında bir çelişki bulunmakla beraber muhtelif görüşleri de birleştirmektedir. Zira âyetteki istisnanın, işleri Allah'ın dilemesine bırakma kabilinden olması doğru değildir. Bir görüşe göre bu söz, Allah'ın ismini zikretmekle bereketlenmek, yahut istisna babında vukuu muhakkak olan haberler üzerinde mübalağa etmek içindir. Buna göre bu âyetin mânasının takdiri şöyle olur: Gerek hayatta gerekse ölü olarak Hudeybiye anlaşmasında bulunanlardan bazıları geride kaldığı için, inşallah hepiniz elbette Mescid-i Harama gireceksiniz. Yahut inşallah'ın mânası, Allah dilediği zaman demektir. Bu güzel bir tevil şeklidir, ki buna göre karşımıza zayıf bir müşkül çıkar. Yahut istisna, girmek, sözüne değil de emniyet sözüne aittir. Yahut kullara öğretmek içindir. Hadisteki istisna da böyledir. İşleri Allah'a bırakmak kabilinden olması doğru değildir. Çünkü ileride ölülere kavuşmak muhakkaktır, şüphesizdir. Belki o, ümmetine öğretmek için söylenmiştir. Çünkü gelecekte müminlerin durumlarının değişmesi ihtimal dahilindedir. Yahut Hz. Peygamber'in size bu sözü ile meselâ; o memleketteki Baki' ehli kasdedilmiştir.

Hüccet'ül-İslâm İmam Gazzalî diyor ki; kul için meydana gelen şey kendisini küfür sınırından dışarıya çıkaracak olan tasdikin hakikatidir. Ancak şu var ki, tasdik kendi içinde kuvvetlilik ve zayıflığa kabiliyetlidir. Allah Teâlâ'nın:

Onlar gerçekten müminlerdir. Onlar için mağfiret ve güzel rızık vardır.” *519[519]* âyeti ile işaret edilen kurtarıcı tam tasdikin meydana gelmesi ancak Allah Teâlâ'nın dilemesinin hükmü altındadır. Bunun hülâsası şudur: Dünyada kul üzerine iman hükümlerini icra etmeyi gerektiren sağlam tasdik meydana gelmiştir. Kişi de buna kesinlikle hükmetmiştir. Ancak âhiretteki kurtuluşun bağlı bulunduğu tam tasdik gizli bir iştir. Nefis ve şeytandan ona gizli olarak bir çok muarızlar vardır. İmanın hâsıl olduğu ve bununla ilgili kesin bir hükmün meydana geldiği takdirin üzerine mümin kişi bilmeden âhiretteki kurtuluşa engel olacak bir şeyin ona karışmasından emin olamaz. İşte bu sebeple bu işin bilgisini Allah'ın dilemesine bırakır. Bu sebeple denilmiştir ki; müminin sabah akşam şu duaya devam etmesi gerekir: “Allahım. Bilerek herhangi bir şeyi ortak koşmaktan sana sığınırım. Bilmeyerek işlediğim günahlardan dolayı da mağfiret dilerim.”

İbn-i Humam demiştir ki; şimdiki durumda imanın varlığında şüphe mânasında İnşallah, denilemeyeceği hususunda ihtilâf yoktur. Eğer böyle olmazsa imanın yok edilmesi gerekirdi. Belki şimdiki durumda imanın sübutu kesindir. Ancak vefatına kadar kalıp kalmayacağı îman-ı Muvâfat denilen iman belli değildir. Âhiret alemindeki kurtuluşta esas olan bu iman olduğuna göre, inşallah sözünü ben müminin sözüne ekleyen kişinin düşündüğü şey bu nokta olmalıdır. Bu ise kendi başına bir durumdur. Buradaki istisna Allah Teâlâ’nın şu buyruğuna uyarak yapılmıştır:

“İnşallah demeden, ben bir şeyi yapacağım, deme.” *520[520]* İbn-i Humam'ın sözü burada sona ermiştir.

Bizim konumuzun, bu âyetin umumî mânasına dahil bulunmadığı açıktır. Zira bizim konumuz gelecekteki durum içindir. Halbuki esas söz, şimdiki durumda istisna yapılması üzerindedir. İmanın yok olmasını gerektirecek bir durumun arız olması ihtimali de bahis konusudur. Bu sebeple bizim âlimlerimiz, bu istisnayı “Ben inşallah gencim” sözü ile misallendirmişlerdir. Çünkü yaşlı olmak ihtimali de vardır. Bu sözün altında bir fayda yoktur. Bu sözü Allah Teâlâ'nın:

“İnşallah demeden ben bir şeyi yapacağım deme.” âyetinin mânasına dahil etmeğe hiçbir âlim hükmetmemiştir. Bazıları da demişlerdir ki; küfürle sonuçlanan imanın sahibi kâfir olarak ölürse bu iman değildir. Sahibinin

517[517] Enfal: 8/4.
518[518] Müslim, c. I, s. 218, H. No. 249, K. Tahare/1
519[519] El-Kehf: 18/24.
520[520] El-Feth: 48/7.

bozduğu namaz güneş batmadan önce, tamamlanmadan bozduğu oruç gibidir. Ehl-i Sünnet vel-Cemaata mensup kelâmcılarla diğer âlimlerin çoğunun kabul ettiği görüş budur. Onlara göre, Allah Teâlâ, ezelde, mümin olarak öleceğini bildiği bir kâfiri sever. Sahabe, müslüman olmadan önce de Allah katında sevilen kişilerdi. İblis ve ona uyarak dininden dönen kimselere de Allah Teâlâ ezelde buğz etmektedir. Akidet'üt-Ta-havî sahibi de aynı görüşü zikrederek şöyle demiştir:
“İman, şartları ile birlikte gerçekleştiği zaman, tamamlanmadan sahibinin bozduğu namaz ve oruç gibi nasıl olabilir?” Görüşlerini bu sakat esas üzerine bina edince bir gurup insanlar bu konuda sınırı aşmışlardır. Öyle ki, onlardan bir kısmı iyi amellerde de bu istisnayı yaparak: “Bu inşallah sevaptır”; “İnşallah elbisedir”; “İnşallah bu dağdır” demeye başladılar. Kendilerine: Bunlar hakkında şüphe yoktur, denildiği zaman: Evet şüphe yoktur, fakat başkası bunları değiştirmek istediği zaman şüphe vardır. Bu şüphe zail değildir, derler. Bu hususta bir araştırma bahsi gelecektir.
Hülâsa, istisnayı yapan imanının temelinde şüphe bulunduğunu kasdederse, bu istisnadan menedilir. Bu hususta bir ihtilâf bahis konusu değildir. Kâmil bir mümin mi, yoksa iman üzerinde ölenlerden mi olduğu hususunda bir şüphesi varsa o takdirde istisna caizdir. Ancak en iyisi bu istisnayı dil ile söylemeyi terk edip kalb ile düşünmektir.

İmanda İtibar Sonucadır :

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de bu meseleler üzerine teferru eden hususlardır. Bunlar Eş'arilerin bir kısmının nakletmiş bulunduğu meselelerdir. Şöyle ki: Bir kimsenin: “Ben inşallah müminim.” demesi sahih olur. Bu söz iman halinde, küfür durumunda, mutlu zamanda ve kötülük halinde sonuca itibar edilmesine dayanmaktadır. Öyle ki; bahtiyar olan iyi bir mümin iman üzerine ölendir. Hayatı boyunca küfür ve isyan üzerinde yaşasa da bahtiyar mümin, iman üzerinde ölendir. Kötü olan kâfir, ömrü boyunca tasdik ve şükür üzerinde bulunsa da, küfür üzerinde ölen kişidir. Şu hadis-i şerif bu mânaya delalet etmektedir:
“*Sizden biri Cennet ehlinin amelini yapar. Nihayet kendisi ile Cennet arasında bir arşınlık mesafe kalınca kitap önüne geçerek Cehennem ehlinin işini yapmaya başlar, dolayısıyla Cehennem'e girmiş olur. Yine sizden biri Cehennem ehlinin işini yapar. Öyle ki kendisi ile Cehennem arasında bir arşınlık mesafe kalınca kitap önüne geçerek Cennet ehlinin işini yapar, dolayısıyla Cennet'e girer.”* [521[521]]
Şüphesiz ameller sonuca göre değerlendirilir. Nitekim Allah Teâlâ'nin İblis hakkındaki şu âyeti buna delalet etmektedir:
“İblis Âdem'e secde emrine imtisal etmekten kaçındı, kibirlendi ve kâfirlerden oldu.” [522[522]]
Bu âyet-i kerîme, Âdem aleyhisselâm yaratılmadan İblis'in imanı sağlam, taatları çok olmasına rağmen kâfir olmakta devam ettiğine delâlet etmektedir. O derece taatü ibadet yapıyordu ki en iyi meleklerden sayılmıştı. Bundan da anlaşılıyor ki, muteber olan iman vefat zamanındaki imandır. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in:
“*Bahtiyar olacak iyi kişi anasının karnında iyi olandır. Kötü kişi de anasının karnında kötü olandır.”* [523[523]]
hadisi de bu hususu kuvvetlendirmektedir. Şüphesiz buradaki iyilik ve mutluluktan maksat, itibar edilen mutluluktur ki bu mutluluk Allah'ı bilen ve tanıyan kimse için bahtiyar olarak Allah'a kavuşmaktır. Kötülük yönünde de durum bu şekildedir. Bu sebeple “Akâid” erbabı şöyle demişlerdir: Mutlu kişi görünüşte iman bahtiyarlığı ile vasıflanan kişidir. Gelecekte böyle bir kişi dinden dönmek suretiyle kötülerden olabilir. Kötü ve mutsuz kişi de bazen söz ve işlerinde mutlu ve bahtiyar olup durumunu değiştirebilir, değişiklik bahtiyarlık ve kötülük üzerinde olur. Mes'ud etmek ve kötü kılmakta değildir. Zira bunlar Allah'ın sıfatlarıdır. Mutlu kılmak, iyilik ve mutluluğu yaratmaktır. Mutsuz ve kötü etmek kötülüğü ve mutsuzluğu yaratmaktır. Allah Teâlâ'nın “*şeytan kâfirlerden oldu*” sözü ile ilgili olarak, kâfirlerden, olmaya intikal etti demek doğru değildir. Çünkü müslüman değildi ki, kâfirlerden olmaya intikal etmiş olsun. Bununla beraber arifler şöyle demişlerdir: Dinden dönmek, bir kimsenin mutlulardan olmadığının alâmetidir. Dönen, yoldan dönmüştür. Zira gerçek mutlu kişi bu gerçek üzerinde sabittir. Allah Teâlâ'nın şu âyeti buna işaret etmektedir:
“Artık kim azgınlık ve sapıklığa sevk edenleri tanımayıp da iman ederse, muhakkak ki o, kopması mümkün olmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır.” [524[524]]
Hocalar hocamız Eb'ul-Hasan el-Bekri'nin şu hikmetli sözünü burada kaydetmek yerinde olacaktır: “*İman kalbe girdiği zaman, yok olmaktan emin olur.”*
Konevî şöyle bir soru getirerek: “Eğer istisna yalnız sonuç için caizdir” denilirse, buna karşılık deriz ki; bize göre bu istisna vaciptir. Ancak bizim sözümüz bu hususta değildir. Sözümüz sadece iman hakkındadır. Eğer bir kimse bundan sonra yani imandan sonra küfrederse, kâfir olmadan önce mümin olmadığı ortaya çıkmaz. İblis gibi. Mutlu kişi bazen kötü olur. Kötü insan bazen bahtiyar olur, Eş'ari'ye göre sonuca itibar edilir. Şimdiki durumda tasdiki sabit olan kişinin imanına itibar edilmez. Bunun gibi şimdiki durumda kâfir olanın küfrüne ve

---

521[521] Ebû Davud, c. II, s. 530, Sürme, 17. Buharı, c. VIII, s. 221, Kader/1.
522[522] El-Bakara: 2/34.
523[523] Kaynağını bulamadım.
524[524] El-Bakara: 2/256.

yalanlamasına da itibar edilmez. Allah katındaki iman ve küfür için muteber olan husus sonuçtur. Eğer Allah'ın bilgisinde bu belli şahsın iman ile nefes tüketeceği biliniyorsa Allah ve Resulünü inkâr da etse o kimse şimdiki halde mümindir. Eğer Allah katında bir kimsenin küfür ile nefes tüketeceği biliniyorsa Allah'ı ve Resulünü tasdik edenlerden olsa da şimdiki durumda bu kişi Allah nazarında kâfirdir, Eş'ariler yine şöyle demişlerdir. "Şüphesiz İblis meleklere öğretmenlik yaparken de kâfir idi." Bu görüşleri için: "*İblis kâfirlerden olmuştur*." âyetini buna delil getirmişlerdir. Yani Allah'ın önce geçen bilgisinde kâfir idi doğrusu mânada ihtilâf yoktur. Belki ihtilaf şekildedir. Zira iman ve saadetle eğer yalnız mânanın meydana gelmesi, yani boyun eğmek ve ibadetleri kabul etmek mânası kasdedilirse, bu durum şimdiki halde de meydana gelmiştir. Eğer gelecekte bu iman üzerine terettüb eden ebedî kurtuluş ve imanın meyvası kasdedilirse, bu Allah'ın dilemesine bağlıdır. Böyle bir durumun meydana gelmesi hususunda şimdiden kesin bir hüküm yoktur. Böyle bir şeyin meydana geldiğine hükmeden birinciyi kasdetmiştir. İşi Allah'ın dilemesine bırakan ikincisini kasdetmiştir. Başarıya ulaştıran Allah'tır.

Allah, Kula Gücünün Yetmediğini Teklif Etmez :

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de şudur: Kula, gücünün yetmediği şeyi teklif etmek caiz değildir. İmam Eş'ari bu görüşe aykırı düşünmüştür. Onun dayandığı delil:
"Allah hiçbir kimseye gücünün yetmediğini teklif etmez." 525[525] âyetidir İmam Eş'ari'nin arkadaşları kula gücü yetmediğini teklif etmenin vukuu üzerinde ihtilâf etmişlerdir. Doğrusu, böyle bir teklifin vuku bulmamasıdır. Sonra gücün yetmediğini teklif etmek, kulun gücünün haricinde olan şeyi teklif etmektir. Meselâ; köre, görmeyi teklif etmek, çok zayıf hastaya, meselâ, komada bulunan hastaya yürümeyi teklif etmek gibidir. Aslında başkası için mümkün olmayan bir işi teklif etmeğe gelince, Firavun, Ebû Cehil, Ebû Leheb ve küfür üzerinde ölen diğer kâfirlerde olduğu üzere iman etmeyecekleri yalnız Allah'ın bilgisinde sabit olan kimselerin iman etmesi gibi konularda bütün ilim adamlarının ittifakı ile caizdir. Ve şer'an vukubulması caizdir.
"Rabbimiz, bize gücümüzün yetmediğini yükleme." 526[526] âyeti ise, güç yetmeyen şeyin kula yükletilmesinden Allah'a sığınmaktır, teklifinden sığınmak değildir. Zira bize göre, Allah Teâlâ'nın bir kula gücünün yetmediği ölçüde meselâ; bir dağı yüklemesi caizdir. Şöyle ki dağı o kişi üzerine yükler ve böylece ölür. Yaptığı takdirde sevap, yapmadığı takdirde cezalandırılacağı bir dağı yüklenmesini Allah Teâlâ'nın bir kula teklif etmesi caiz değildir. Mutlaka bundan Allah Teâlâ'ya sığınmak "Rabbimiz, bize gücümüzün yetmediğini yükleme" âyetini okuyarak Allah'a sığınmak gerekir. Bu âyette tef'il babından mastar olmak üzere "tahmil" kelimesini zikretmiştir. Çünkü zor olan şeyi yüklenmek mümkündür. Fakat gücün yetmediğini yüklenmek ise böyle değildir.
Sonra bu nokta araştırılırsa şu husus görülür: Kulun iki türlü makamı vardır. Biri şeriatın zahirî emirlerini yerine getirmek, ikincisi Allah'ın tecellilerinin başlangıcına dalmaktır. Bu da Allah Teâlâ'yı tanımakla, O'nun taatı ile, nimetlerinin şükrü ile meşgul olmaktır. Birinci makamda ibadetleri ifa etmenin vereceği ağırlığı terketmeyi ister. İkinci makamda: benden, senin büyüklüğüne lâyık hamd kemaline lâyık şükür, senin azametine ve hazretine lâyık bir marifet zatını tanıma isteme. Zira benim zikrim, fikrim ve şükrüm senin azametin, celâlin ve kemaline lâyık değildir. Ve benim buna gücüm yetmez.
İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de imanın yaratılmış olup olmadığıdır. Hanefî Mezhebine mensup ilim adamları bu konuda ihtilâfa düşmüşlerdir. Semerkand âlimleri İmanın yaratılmış olduğu görüşünü kabul etmişlerdir. Buhara âlimleri ise yaratılmış olmadığını savunmuşlardır. İmanın yaratılmış olup olmadığı hususunda ihtilâfa düşmelerine karşılık kulun bütün amellerinin yaratılmış olduğunda ittifak halindedirler. Bazı Buhara âlimleri bu hususta mübalâğa edefek, imanın yaratılmış olduğunu söyleyenlere kâfir, demişlerdir. Ve bu sözden Allah kelâmının yaratılmış olması lâzım geldiğini söylediler. Nuh b. Meryem yolu ile Ebû Hanîfe'den şöyle dediğini naklettiler: Şüphesiz iman yaratılmış değildir. Ancak Nûh, hadis âlimleri nazarında güvenilir kişi değildir. Bu görüşü savunanlar, imanın yaratılmış olmadığını imanın kula Allah tarafından verilmiş bir şey olduğunu sebep olarak gösterdiler. Çünkü Allah Teâlâ, yaratılmış olmayan kelâmı ile
"Bil ki Allah'tan başka ilâh yoktur" 527[527]
"*Muhammed Allah'ın resulüdür*." 528[528] buyurmuştur. Bu zikredilenlerin tamamı ile konuşan, yani tamamını söyleyen kişi ile yaratılmış olmayan kelâm kaim olur.
"Kur'an Allah'ın kelâmı olup yaratılmış değildir." ibaresini okuyan kimsede olduğu gibi. Bu onların son dayanaklarıdır. Semerkand âlimleri bunları cahilliğe nisbet etmişlerdir. Zira iman, kalb ile tasdik, dil ile ikrardır. Bunlardan her biri ise kulun kendi işlerindendir. Kulun kendi işi ise Ehl- Sünnet vel-Cemaatın ittifakı ile yaratılmıştır.
İbn-i Humam "el-Müsâyere" adlı kitabında şöyle diyor: Ebû Hanîfe'nin "el-Vâsıyye" adlı kitabında imanın yaratılmış olduğu hususundaki açıklaması gayet açıktır. Şöyle demiştir:

525[525] El-Bakara: 2/286.
526[526] Aynı âyet.
527[527] Muhammed: 47/19.
528[528] Fetih: 48/29.

“İkrar ederiz ki, kul bütün işleri ile; ikrarı ile ve Allah'a ait bilgileri ile yaratılmıştır, işi yapan kul yaratılmış olunca, onun yaptığı işin yaratılmış olması daha doğrudur.”
Ehl -i Sünnet âlimlerinden bir kısmı Ehl-i Sünnetin, Allah kelâmının dile, kalbe, yahut mushafa geçtiğini söylemeyi yasaklamış olduklarını nakletmişlerdir. Her ne kadar bu söz ile lafzî geçiş kasdedilse de kadîm olan kelâm-i nefsi'yi murad etmek hatıra gelmesi bakımından, Allah Teâlâ'ya karşı terbiyeye riayet etmek için söylense de bu sözü söylemeyi yasaklamışlardır.
İmam Eş'ari, imanın yaratılmış olduğu görüşünü kabul edenler arasında Haris el-Muhasibî, Ca'fer b. Harb, Abdullah b.Küllâb, Abdülaziz el-Mekkî ve diğerlerini zikrettikten sonra Ahmed b. Hanbel ile Hadîs ehli bir topluluğun da imanın yaratılmış olmadığı görüşünde bulunduklarını söylemiştir.
“El-Müsayere” adlı kitabın sahibi, Eş'ari'nin de Kur'an'ın yaratılmış olmadığı görüşüne meylettiğini söylemiştir.
Bu görüşün dayandığı esas şudur: İmanın yaratılmış olmadığını söyleyen kimseye göre iman Allah'ın sıfatlarından Mümin sıfatına uygun düşüyor. Allah'ın imanı ezelde kadîm olan kelâmını tasdik etmesi ve ezelî olarak Allah'ın kendi birliğinden haber vermesidir. Nitekim Allah Teâlâ'nın:
“Muhakkak ben Allah'ım. Benden başka bir ilâh yoktur. Bana ibadet et.” 529[529] âyeti de buna delil teşkil etmektedir. Allah Teâlâ'ın tasdik etmesi de yaratılmıştır, denilemez. Allah Teâlâ yaratılmışların kendisi ile beraber bulunmasından beridir.
Bizim sözümüzün konusunun bu noktada olmadığı açıktır. Zira ilim adamları Allah Teâlâ'nın zat ve sıfatının kadîm olduğunda ittifak etmişlerdir. Bu esasa itibar edilirse, sabır, şükür ve benzeri sıfatların da yaratılmış olduğunu söylemek doğru değildir. Çünkü bunların mânaları Allah'ın Esmâ-i Hüsnâsında vardır. Belki işitme, görme hayat, kudret ve benzeri sıfatlarıdır. Hiçbir kimsenin bu umumî manayı verdiğini, ve bu mânayı düşündüğünden ötürü küfür gerektiğini söylediğini sanmıyorum. Çünkü Allah'ın sıfatları akli ve nakli yönden beşer sıfatlarından müstesnadır.
İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de şudur: Uyku, gaflet, bayılma ve ölüm hallerinde iman devam eder. Her ne kadar gerçekte bunlardan herhangi biri tasdik ve imana zıd ise de şeriat, iman sahipleri şeriata göre imana zıt bir işi yapmak suretiyle imanlarını iptal edinceye kadar hükümlerinin bakî olduğuna hükmetmiştir. Mutezile ise bu görüşe muhaliftir. Onlar şöyle diyorlar: Uyku ile ölüm hali bilme sıfatına zıddır. Uyuyan kimse ile ölü mümin olmakla vasıflanamaz. İbn-i Humam da bu meseleyi bu şekilde zikretmiştir. Ancak bu görüş Mütezile'nin “Mevâkıf”ta zikredilen görüşüne aykırı düşüyor. “Mevâkıf”da kaydedildiğine göre bu konuda Mutezile şöyle diyor. Eğer iman tasdikten ibaret bulunsaydı, uyku halinde bulunanla gaflet durumunda olan ve bayılan kimsede olduğu gibi tasdik bulunmayan hallerde kişinin mümin olmaması gerekir. Bu ise îcmâa muhaliftir.”

Taklitçinin İmanı Sahihtir.

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de bir delile dayanmadan taklid eden kişinin imanı sahihtir. İmam Ebû Hanife, Süfyan-i Sevrî, Mâlik, Evzai, İmam Şafiî, İmam Ahmed ve müctehidlerin umumu ile hadis âlimleri taklidçinin imanının sahih olduğunu, ancak delil bulmadığı için günahkâr olduğunu söylemişledir. Belki bazıları bu konuda icmâdan da bahsetmişlerdir. İmam Eş'arî, mukallidin mutlaka akıl yolu ile inanılacak hususları bilmesi lâzımdır diyor. Mûtezile'ye göre ise şüpheyi defetmek mümkün olacak şekilde her meseleyi akim delâleti ile bilmedikçe bir kimse mümin olamaz.
Konevî demiştir ki; Mutezile, hasımları ile mücadele edip kendisine karşı öne sürülen bütün şüpheleri halledecek şekilde inanılması gereken hususları aklî delillerle bilmedikçe bir kimsenin mümin olmayacağına hükmetmişlerdir. Öyle ki, bu inanç esaslarından herhangi birini açıklamak ve ispat etmekten aciz kalırsa o kimsenin müslümanlığına hükmedilmez.
Eş'arî demiştir ki; “İmanın sağlam olmasının şartı esasa ait meselelerin her birini aklı delil ile bilmek şarttır. O kadar var ki bu şart, o meselelerden her birini yalnız kalbi ile bilmesidir. Bu bildiklerini dili ile anlatması ve ifade etmesi şart değildir. Eş'ari'ye göre, bu meseleleri kalbi ile bilmeyen her ne kadar mutlak mânada mümin değilse de kâfir de değildir. Çünkü bu kimsede küfre taban tabana zıt olan tasdik bulunmuştur. Ancak böyle bir kimse inanılacak hususlarda nazar ve istidlali terk ettiği için Allah'a karşı günahkârdır. Böyle bir kimse Allah katında diğer günahkârlar gibidir. Dilerse Allah böylelerini affeder ve Cennetine kor; dilerse günâhı kadar azap ettikten sonra yine Cennetine kor.”
Şüphe yoktur ki, bu düşünce Eş'ari'nin sözünün başında söylediğine aykırıdır. Öyle ki nazar ve istidlali imanın sıhhatinin şartı yapmıştır. Eğer bu söz ile imanın kemalinin sıhhatinin şartı kasdedilirse bu mesele de Cumhur'un görüşüne uygundur.
Bu konuda en doğrusu Eb'ul-Hasan er-Rüstağnî ile Ebû Abdillâh el-Halimî'nin söyledikleri sözdür. Bu söz şudur: Bir müminin bütün meseleleri aklî delil ile bilmesi şart değildir. Ancak bir mümin mucizelerin delâleti ile Allah'ı bildikten sonra itikadını Hz. Peygamber'in sözü üzerine dayandırırsa bu kimse düşüncesinde sadıktır, itikadı doğrudur. Bir müminin imanının sahih olması için bu kadarı yeterlidir. Bu görüş Cumhur'un, icmali

529[529] Tâhâ: 20/14.

imana tâalluk eden hususlarda istidlali terk eden kişinin Allah'a karşı günahkâr olduğu yolundaki hükümlerine aykırı değildir. İman ise emredilen tasdikten ibarettir. Bu tasdik de bulunmuştur. Öyle ise bu şekilde tasdik eden kişi, ister delile dayanarak tasdik etsin, ister delilsiz tasdik etsin, kendisine vaad edilen sevaba nail olur.

Konevi'nin naklettiğine göre, İmam Âzam Ebû Hanife, kendisine: “Müminin de Cehennem ateşine gireceğini söyleyen kimselerin durumları nedir?” şeklinde soru yöneltenlere karşı: “Bütün müminler. Cehenneme girecektir” cevabını vermiş. Bunun üzerine: “Kâfirler ne olacak?” denilince: “O zaman onlar iman edecekler” demiş, (Bu söz imanlarının fayda vereceğini ifade etmez.) Fıkh-ı Ekber'de de böyle zikredilmiştir, Konevî'nin zikrettiği bu ibare meşhur ve muteber olan asıl nüshalarda yoktur.

“Azab görüldüğü zaman iman sahih değildir” sözlerinin manası iman fayda vermez, demektir. Ben derim ki, belki iman sahih değildir. Zira şeriatın emrettiği iman gayba inanmaktan ibarettir. Sonra bu noktanın araştırılması şöyledir. Müminin inançları ile ilgili delillere dayanması ileride tasdik etme keyfiyetine ulaşmak içindir. Bir kimse daha önceden tasdik etmek suretiyle maksada ulaşırsa istenen sonuç hâsıl olmuş olur. Zira bir fazilete ulaşıldığı zaman bu fazilete ulaştıran yolların bulunmamasına itibar edilmez. Bu meselenin gerçeği şudur: Şüphesiz Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem kendine iman eden kişiyi ve Allah tarafından getirdiği hükümleri tasdik eden kimseyi mümin saymış ve ona inançla ilgili meselelerde aklî delilleri öğretmekle meşgul olmamıştır. Hz. Peygamberin sahabîleri de böyle. Aklî delil olan şartı bulunmadığı için eğer bu iman olmasaydı bunlar iki işten biri ile uğraşmaları gerekecekti. Ya İslâm'ı kabul etmekten yüz çevireceklerdi, yahut onlara delilleri iyi bilen, münakaşaları iyi bilen maharetli kelâm ve münazara sanatını öğretecek birini başlarına dikerek onlara inançla ilgili meselelerin teferruatını ve inceliklerini öğretecek, dolayısiyle ancak bundan sonra kendilerinin mümin olduğuna hükmedilecekti. Sahabenin ve günümüze kadar onlar yerinde duran ilim adamlarının bu gibi muamelelerden kaçınmaları ve böyle bir tatbikatın bulunmayışı ile bu görüşü savunanların düşüncelerinin batıl olduğu ortaya çıkmıştır. Çünkü bu düşünce Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem, O'nun sahâbîleri ve diğer müctehidlerin yaptıklarına aykırıdır.

Bizim mezhebimize mensup âlimler arasında, taklidçinin bir nevi bilgiden boş olmadığını söyleyenler de vardır. Zira taklid ile iman eden kişi yananda Hak dinini ve doğru yolu haber veren Hz. Peygamber'in haberinde doğru olduğu düşüncesi bulunmadan iman ve tasdik etmez. Halbuki tek kişinin verdiği haber doğru olmaya da, yalan olmaya da ihtimali vardır. Ancak inanan kişi yanında bu haberin doğru olduğu düşüncesi hâsıl olur ve yalan ihtimali olması hatırına gelmezse ve gerçekten doğru olursa bu mukallid âlim yerine, bilen kişi yerine konur. Çünkü bu kişi inancını az da olsa delil olabilecek bilgilere dayandırmıştır.

Fakat bir kimseye Peygamberin daveti ulaşmamış olur da kendisini bir müslüman görüp onu dine davet eder ve bir peygamberin kendilerine Allah tarafından bir din getirdiğini haber verirse; kendilerini bu dine davet ettiğini, elinde bazı mucizelerin ortaya çıktığını söyler de bu kişiyi tasdik .ederse ve hiç düşünmeden ve tereddüt etmeden bu dine inanırsa işte bu, bizimle Eş'ariler arasında ihtilâf bulunan taklidçidir.

Müslümanlar arasında doğup büyümüş şehirli, yahut köylü akıl sahibi gözü gören kişiler böyle değildir. Onlar için nazar ve istidlale ihtiyaç ve lüzum vardır. Eğer böyle bir kimse nazar ve aklî delil kullanmak suretiyle neticeye varmıyorsa işte bu husus da bizimle Mutezile arasındaki ihtilaflı meseledir. Doğrusu ilim adamlarının umumunun kabul ettiği görüştür. Zira iman, mutlak tasdikten ibarettir. Bir kimse bir haberi verir de onu tasdik eden bulunursa bu habere inandı demek doğru olur. Yine sahâbiler muharebeler sonunda kılıç zoru ile fethedilen birbirinden görerek iman eden yabancı ülkelerdeki şehir halkının imanlarını kabul. ederler ve bu şehirlerin halkını özellikle bazı hususlarda delil istemeye sevk etmeyi de caiz görürlerdi. Bu ihtilâf dağ başında bulunup da bu alem hakkında düşünmeyen, yaratıcısı hakkında asla düşünmeyen kimseler hakkında doğmuştur. Müslüman ülkelerde doğup büyüyen ve bu âlemin sanatlarını görüp Allah'ı noksan sıfatlardan berî kılan kimse ise taklid sınırının dışındadır. Nitekim bir Arap köylüsüne: “Allah'ı nasıl tanıdın?” diye sorulunca, şöyle cevap vermiş: “Devenin tersi devenin geçtiğine, ayak izleri bir yürüyenin varlığına delâlet eder de bu yüksek eyvanlar ve alçak merkez bir yaratıcının varlığına delâlet etmez mi?” cevabını vermiş. Fakat taklidçi inancını kendini imana davet edenin boynuna bir gerdanlık gibi asıp, eğer bu din doğru ise doğrudur, batıl ise vebali günahı onun boynuna aittir, manasında bir düşünceye sahip olursa bu türlü taklidçi ittifakla mümin değildir. Çünkü böyle bir kimse imanında şüphe içindedir. Bir görüşe göre ise, bu âlemin yaratılmışlığı ve Allah Teâlâ'nın varlığı Allah Teâlâ hakkında gerekli olan ve olması mümkün olmayan meseleleri delilleri ile birlikte bilmek her mükellefe farz-ı ayndır. Dolayısıyla delile bakarak bilgi sahibi olmak farzdır, taklid caiz değildir. İmam Razı ve Âmidî'nin tercih ettiği görüş de budur. Burada delilden kasdedilen icmali delile bakmaktır. Tafsilâtlı delile bakarak şüphesi bulunanların şüphesini gidermek, yol gösterilmek isteyenlere yol göstermek ise farz-ı kifayedir.

İçine daldığı takdirde şüpheye düşmesinden korkulan meselelere gelince böyle meselelerden menedilmek gerekir. İmam Beyhaki diyor ki: İmam Şafii ve diğer âlimler kelâm ilmini, bilgi ve istidlal kabiliyeti zayıf kimselere merhamet ve şefkatlerinden dolayı yasaklamışlardır. Çünkü zayıf kimseler maksatlarına ulaşamayıp sapabilirler.

“Tatarhaniye”'de açıklandığına göre, bir topluluk da yine kelâm ilmi ile meşgul olmayı mekruh saymışlardır. Bize göre bu görüşün tevili şöyledir: Kelâm münazaralı ve mücadeleli bir şekilde olursa mekruh olur. Çünkü bu mücadeleler fitne ve bid'atın yayılmasına ve sağlam inançların karışmasına sebep olur. Yahut münazara yapan kişinin anlayışı ve bilgisi az olup, yahut doğruyu aramak için değil, belki görüşünde üstün ve galip olmak için

münakaşaya girişmiş olur. Allah Teâlâ'yı bilmek, Tevhid inancını bilmek, peygamberlik müessesesini tanımak, peygamberlikle ilgili hususları bilmekse farz-ı kifayelerdendir.
İbn-i Humam'ın "Hidâye şerhi" adlı kitabında yazıldığı üzre: "Ebû Yusuf'un söylediği gibi kelâmcının arkasında namaz kılmak caiz değildir." sözü ile oğlu Hammad'ı kelâm konusunda münazara ederken görünce onu bu işten uzaklaştıran İmam Âzam'ın bu yasaklayışını kasdetmiş olması caizdir. İmam Âzam oğlu Hammad'ı kelâm meselelerinde münakaşa etmekten yasaklayınca oğlu ona: "Görüyorum ki sen kelâm meselelerinde münakaşa ediyorsun" demiş, buna karşılık da İmam Âzam şöyle cevap vermişti: "Biz münakaşa ederken, arkadaşımızın inancının sarsılması korkusuyla başımızın üzerinde kuş varmış gibi onu kaçırmamak için dikkatli davranırdık. Halbuki siz münakaşa ederken arkadaşınızın inançlarının sarsılmasını ve ayaklarının kaymasını istiyorsunuz. Bir kimse arkadaşının ayağının kaymasını isterse kâfir olmasını istemiş olur. Arkadaşının kâfir olmasını istemekse küfürdür. İşte yasaklanmış bulunan kelâm ilminin derinliği bu gibi meselelerdir."
"Şerh'ul-Mevâkıf"ta şöyle deniliyor: "Kelâm ilminin faydası taklid derecesinden yakin derecesine çıkmaktır. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:
"Sizden iman edenlerle ilim sahiplerini Allah derece bakımından üstün kılar." 530[530]
Allah Teâlâ bu âyette, müminler arasında bulunmalarına rağmen bilgi sahibi âlimleri, mertebelerini yükseltmek için özellikle zikretmiştir. Sanki şöyle demiştir: Hususiyle bu sizin âlimlerinizi, ilim ve ameli kendilerinde toplamaları sebebiyle yükseltir.

Sihir Ve Nazar Haktır.

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de sihir ve göz değmesinin gerçek olduğudur. Mutezile ise bu görüşte değildir. Bizim delilimiz Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in:
"Göz değmesi haktır." 531[531] hadisidir. (Bu hadisi İmam Ahmed, Buhari ve Müslim, Ebû Dâvûd ve İbn-i Mâce Ebû Hüreyre'den rivayet etmişlerdir.) Bir rivayete göre bu Hadis-i Şerif:
"Göz değmesi kişiyi kabre, deveyi tencereye sokar." Bir rivayette isa *"Sihir haktır*" şeklindedir.
Şu âyetler de bu noktaya delâlet etmektedirler:
"Ve Süleyman aleyhisselâm'ın saltanatı aleyhine şeytanların okudukları şeye (sihre) tabi oldular. Hz. Süleyman sihir yapıp kâfir olmadı. Fakat şeytanlar, insanlara sihir öğrettiklerinden kâfir oldular, onlar Babil'deki Harut ile Mârut isimli iki meleğe indirilen şeyleri öğretiyorlardı." 532[532]
"Musa dedi ki: hayır siz atın. Bir de ne görsün! Onların ipleri ve sopaları, yaptıkları sihirden ötürü, gerçekten koşuyormuş görüntüsünü verdi." 533[533] âyeti ise bir nevi sihirdir.
Sonra bizim mezhebimize mensup âlimlerden bazılarının: "Sihir küfürdür" sözleri tevil edilmiştir. Şeyh Ebû Mansur el-Mâtüridî, mutlak mânada sihir yapmanın küfür olduğunu söylemek hatadır, diyor. Belki bunun üzerinde durmak gerekir. Eğer yapılan sihirde imanın şartlarında gerekli olan şeyleri reddetmek gerekirse o sihir küfürdür. Eğer böyle bir şey gerekmiyorsa küfür değildir. Bir kimsenin ölümüne, yahut hasta olmasına, yahut karı koca arasını açmaya sebep olacak şekilde sihir yapar da iman şartlarından birini inkâr etmezse bu sihri yapan kâfir olmaz, fakat yeryüzünde fesada koşan bir fasık kişi olur. Bu şekilde fesad için uğraşan kadın ve erkek sihirciler şerlerinden emin olunmak için öldürülürler. Bu illet erkeğe de kadına da şamildir. Fakat, küfrü gerektiren bir sihir olursa yalnız sihir yapan erkek öldürülür kadın öldürülmez. Çünkü öldürmenin sebebi dinden dönmektir. Kadın dinden dönse de öldürülmez, irşad sahibi bu meseleyi "El-îşrak" adlı kitabında aynen zikretmiştir. Konevî de bunu nakletmiştir.
İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de yok olan şey, dışarıda duran bir şey değildir. Nitekim Allah Teâlâ bu noktaya şu âyetle işaret ediyor:
"Gerçekten insan üzerinden öyle zaman geçti ki, o vakit insan anılır bir şey değildi." 534[534]
Bu âyette zamandan maksat, su ve çamurun yaratılmasından önceki zamandır. Doğrusu eğer Muhakkik âlimlerin görüşlerinde olduğu gibi şey kelimesi ile gerçek olan ve sabit olan varlık kasdedilirse ki şeylik, varlığa ve sabit olmaya, yokluk ise olumsuzluğa eş mânadadır eğer böyle ise bu zarurî bir hükümdür. Bu hükümde yukarıda geçtiği üzere Mûtezile'den başkası münakaşa etmez. Eğer yok olana şey adı verilmez olduğu kasdedilirse bu lügatla ilgili bir bahistir, şey kelimesini var olan mânasında tefsir etmeye bağlıdır. Eş'ariler bu görüşü kabul etmiştir. Yahut bilinen mânasında tefsir edilir. Bunu da Basra Mutezilesi kabul etmiştir. Yahut şey, bilinen ve kendisinden haber vermek sahih olandır, şeklinde tefsir edilir. Zemahşeri'nin kelâmında böyle gelmiştir. Aynı görüş Sibeveyh'ten de nakledilmiştir. Bazı âlimler şeyi cisme ad vermişler, bazıları kadim varlığa, bazıları yaratılmış varlığa ad vermişlerdir. Bunların kullanıldığı yerleri araştırmaya müracaat edilmelidir.

530[530] Mücadele: 58/11.
531[531] Buhari, Mişkatül-Mesabih, c. II, s. 494, H. No: 4432.
532[532] El-Bakara: 2/102.
533[533] Felak: 113/4.
534[534] El-İnsan: 76/1.

Allah'ın Rahmetinden Ümit Kesmek Küfürdür.

İnanç esaslanna ilâve edilen hususlardan biri de Allah'ın rahmetinden ümit kesmenin küfür olduğudur. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:
“Muhakkak, kâfirlerden başkası Allah'ın rahmetinden ümid kesmez.” 535[535]
Bunun gibi Allah'ın azabından emin olmak da küfürdür. Çünkü Allah Teâlâ;
“Allah'ın azabından ancak ziyanda, bulunanlar emin oIur.” 536[536]buyuruyor.
Peygamberler, Allah'ın lütfü ile Cehennem azabından emin kılınmışlardır. Kendileri emin olmamışlardır. Belki onlar başkalarından çok Allah'tan korkarlar. Çünkü peygamberler Allah'ın Celâl sıfatlarını daha iyi tanırlar. Onların azabtan emin kılınmaları durumlarının üstünlüğü ve mertebelerinin yüksek oluşu sebebiyle ancak Allah tarafındandır.

Kâhinlerin Haberlerine İnanmak:

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de, kâhinlerin gaybtan verdikleri haberlere inanmanın küfür olduğudur. Çünkü Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:
“De ki; gökte ve yerde gaybı Allah'tan başkası bilmez.” 537[537]
Hz. Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem de şöyle buyuruyor.
“*Bir kimse bir kâhine giderek onun söylediklerini tasdik ederse Muhammed'e indirilenleri inkâr etmiş olur.”* 538[538]
Sonra kâhin gelecek zamanda olacak hâdiselerden haber veren kişidir. Kâhin sırları bildiğini iddia eder. Bir görüşe göre ise kâhin sihir yapan kimsedir. Müneccim, geleceğe ait olayları bildiğini iddia ederse o da kâhin gibidir. Remil atan mânasını da taşımaktadır. Konevi demiştir ki: yukarıdaki hadis kâhine de, Arrafa (Hece harflerinden mana çıkaran kişi) de, müneccime de şamildir. Müneccim ve remmal (remil atan) kişi ile zar atan diğerlerine uymak caiz değildir. Bu gibi kimselere verilen paralar ittifakla haramdır. Bagavî, Kadı Iyaz ve diğer âlimler de aynı görüşü nakletmişlerdir. Kendine ilham geldiği yolunda haber veren kişinin ilhamlarına uymak da caiz değildir. Hece harflerinden mânalar çıkaracak bilgiye sahip olduğunu iddia eden kimsenin iddialarına da uyulamaz. Çünkü bu da kâhinlik mânası içine girmektedir.”
Hece harflerine ait bilgiler cümlesinden biri de Mushaf falıdır. Öyle ki mushafı açıp ilk sayfasında hangi harfe uygun düştüğüne bakarlar, (Hi ise hayırlı, Ş ise şerli demektir, manasını çıkarırlar. Yine mushafın yedinci sayfasının “T, H, L, K, M,” terkibine rastlarlarsa o işin güzel olmadığına hükmederler. Diğer harflere rastlarlarsa bu iş iyi demektir İbn-ül-Acemî “Mensik” adlı kitabında mushaftan fal tutulamayacağını açıklamıştır. İlim adamları bu konuda ihtilâfa düşmüşlerdir. Bazı âlimler Mushaf'tan fal tutmayı mekruh kabul etmişler, bazıları da bunu caiz görmüşlerdir. Mâliki âlimleri ise mushaftan fal tutmanın haram olduğunu açıklamışlardır.”
Falı caiz gören, yahut mekruh kabul eden manaya itibar etmiş olsa gerektir. Bunu haram kabul edenler ise hurûf-i mebnâ'ya yani söze itibar etmiş olsa gerek. Çünkü bu, fal okları ile fal çekmek gibidir.
Kirmanî şöyle diyor: “Beyaz, yahut başka renklerde üç varak üzerine “yap”, yahut “yapma” diye yazmak; yahut “hayır”,yahut “şer” ve benzeri ibareler yazmak doğru değildir. Çünkü bunlar bidattir.”
“Medârik” adlı kitapta fal okları ile fal çekmenin, yahut kumar oynamanın nasla haram kılındığı zikr edilmiştir. Medârik sahibi:
“Fal okları ile fal çekmeniz âyetine kadar olan kısmın tefsirinde şöyle diyor: Cahiliyet devrinde bir kimse sefere çıkmak istediği zaman, yahut başka bir iş yapmak istediği vakit üç tane fal oku alırlardı. Bu fal oklarının sap kısmında demir bulunmayıp birinin üzerine “Rabbim bana emretti”, diğeri üzerinde “Rabbim beni yasakladı”, yazılmış olup üçüncüsü üzerinde bir şey yazılı olmazdı. Okları atınca eğer, “Rabbim bana emretti” yazısı çıkarsa o işi yapar, “Rabbim beni yasakladı” yazısı çıkarsa yapmaz, o işi bir sene geriye bırakırdı. Eğer yazısız ok çıkarsa ikinci kerre okları atar ve yazılı oklar çıkıncaya kadar bu işe devam ederdi. Allah Teâlâ bu şekilde oklarla fal çekmeyi yasaklamıştır.
Zeccac şöyle diyor: “Bu oklarla fal çekmekle müneccimlerin “Falan yıldızda çıkma”, “Falan yıldız doğunca çık”, demesi arasında bir fark yoktur. Bu şeyleri iptal etmek için Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem istihare namazını ve bu namazdan sonra tercih edilen duaların okunmasını sünnet kılmıştır. Bir hadis-i şerifte şöyle gelmiştir:
“İstihare eden ziyanda olmaz, istişare eden de pişman olmaz.”
“Akîdefüt-Tahavî” şârihi demiştir ki; idarecilere ve gücü yeten herkese gerekli olan bu müneccim ve kâhinlerin, arrafların fal okları ile uğraşanların, taşlarla fal çekenlerin, remil tutanların yok edilmesine çalışmak, dükkânlar

535[535] Yusuf: 12/87.
536[536] A'raf:7/99.

537[537] Neml: 27/65,
538[538] Kaynağını bulamadım.

önünde ve yollar üzerinde oturmalarına engel olmaları gerekir. Yahut bu sebeple evlere girip ikaz yapmaları gerekir. Bunun haram olduğunu bilip de gücü yettiği halde engel olmamak konusunda:
*"Yaptıkları yasak işlerden dolayı birbirini ikaz etmezler, yasaklamazlardı. Yaptıklar iş ne kötüdür."*539[539] âyeti onlara yeter.
Bu gibi Kitap ve Sünnet dışı işleri yapanlar birkaç çeşittir. Bir kısmı yalancı ve aldatıcı gözboyacılarıdır. Ki cinlerin kendilerine itaat ettiğini açıklar, yahut olmayacak şeylerin kendinde var olduğundan bahseder. Bunlar hilekâr ve sahtekâr şeyhler, yalancı fakirler (fakir olmadığı halde dilenen kimseler) ve hilekâr tarikatçılar gibi kimselerdir. Bunlar, kendilerini yalandan ve hilekârlıktan menedecek olan cezaya müstahak kimselerdir. Bunlardan bir kısmını öldürmek müstahaktır. Meselâ; bu gibi hilekârlıklar sebebiyle peygamberlik iddiasında bulunan kimsenin, yahut şeriatın hükümlerinden birini değiştirmek isteyen kimsenin öldürülmesi gerekir.
Onlardan bir kısmı bu konularda çeşitli sihirler yapmak suretiyle ciddi olarak konuşurlar. İlim adamlarının büyük bir çoğunluğu sihir yapan kişinin öldürülmesini gerekli kılıyorlar, İmam Ebû Hanîfe, İmam Mâlik, İmam Ahmed b. Hanbel'in görüşleri de budur. Hz. Ömer, oğlu Abdullah b. Ömer, Hz. Osman ve diğer sahabîlerden tercih edilen görüş de bu yoldadır.
İlim adamları bu gibi kişilerin tevbeye çağrılıp çağrılmayacağı konusunda olduğu gibi, sihir sebebiyle bir kimse tekfir mi edilir? Yoksa yeryüzünde fesad ile meşgul olduğu için öldürülür mü? konularında da ihtilâfa düşmüşlerdir. Bir grup âlimler demişlerdir ki; eğer sihirden ötürü öldürülürse öldürülür, öldürülmezse bunun dışında bir cezaya çarptırılır. Ancak bu işinde ve sözlerinde küfrü gerektirecek bir hareket ve söz bulunmamak şarttır. İmam Şafiî'den nakledilen görüş budur. Hanbeli Mezhebinde de bu görüş bazı ilim adamlarının görüşüdür.
Sihrin hakikati konusunda da ilim adamları ihtilâf etmişlerdir. Çoğunluk dışarıdan herhangi bir şey dokunmaksızın, sihrin bir kimseyi öldürmek, yahut hasta etmek hususunda,tesirli olduğunu söylüyorlar, ilim adamlarından bir kısmı ise sihrin yalnız bir aldatmadan ibaret bulunduğuna inanmışlardır. Her iki grup da yedi yıldızı, yahut başka yıldızları çağırmak, yahut yıldızlara hitap etmek, yahut yıldızlara secde etmek, yahut yıldızlara uygun elbise, yüzük takma ve koku sürünmek suretiyle onlara yakın olmayı iddia ve benzeri hareketler küfürdür. Sihir, kötülük kapılarının en büyüğüdür. Yukarıdaki ilim adamları yine her okuyup üflemede ve üfürükçünün hastalar üzerine okuduğu üfürük dualarında Allah'a eş koşma vardır. Bu üfürük dualarını ağıza almak caiz değildir. Yine, bilinmeyecek tarzda bir şirk bulunması imkân dahilinde bulunduğu için manası bilinmeyen sözleri konuşmak da caiz değildir. Bu sebeple Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem:
"Şirk olmadığı müddet okumakta bir sakınca yoktur." buyurmuştur.
Cinlerden yardım istemek de caiz değildir. Allah Teâlâ kâfirleri bu sebeple kötülemiştir. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:
"Doğrusu insanlardan bazı erkekler, cinlerden bazı erkeklere sığmıyorlardı da, cinlerin kibir ve azgınlıklarını artırıyorlardı." 540[540]
Bu âyetin tefsirinde demişlerdir ki; cahiliyet devrinde bir insan sefere çıktığı zaman vadiye inince: "Kavminin alçaklarından bu vadinin büyüğüne sığınırım." diyerek orada emniyet ve komşuluk bağları içinde geceler ve sabahlardı, insanlar bu şekilde vadide bulunan cinlere sığınmaları sebebiyle onların taşkınlıklarını, günahlarını cüret ve kibirlenmelerini artırıyorlardı. Böylece onlar: biz hem insanların hem de cinlerin büyükleri olduk, diyerek kendilerini büyük görüyorlardı ve bu sebeple küfürlerini de artırıyorlardı. Allah bu konuda şöyle buyuruyor:
"Allah insan ve cinlerin hepsini bir araya topladığı günde, şeytanlara şöyle denilecek: Ey şeytanlar topluluğu! İnsanlardan birçoğunu aldatarak kendinize bağladınız. Cinlerin dostları olan insanlar da şöyle diyecekler: Ey rabbimiz, biz birbirimizden faydalandık ve bizim için takdir etmiş olduğun ecele kavuştuk." 541[541]
İnsanın cinniden faydalanması ihtiyaçlarını gidermekte, emirlerini yerine getirmek, gayba ait şeyleri haber vermesi ve benzeri şekillerde olur. Cinninin insanlardan faydalanması ise insanın kendisine saygıda bulunması, ondan yardım istemesi ve cinlere boyun eğmesidir.
Kitap ve Sünnet dışında kalan işlerle meşgul olanlardan bir kısmı da şeytan işleri ile, bazı riyazetler (rejimler) yapmak, gayb kişileri ile karşılıklı konuşmak ve Allah'ın dost kulları olduklarını gerektirecek bazı harikalar göstermekle uğraşan kişilerdir.
Bunlardan bazıları müslümanlara karşı müşriklere yardım ederler ve peygamberin kendisine, müslümanlar isyan ettikleri için, peygamberin, müslümanlarla müşriklerin muharebe etmesini emrettiğini söylerdi. Gerçekten bunlar müşriklerin kardeşleridir.
Sonra ilim adamları gayb kişileri hakkında üç gruba ayrılmışlardır. Bir grup gayb kişilerinin varlığını inkâr ederler. Ancak insanlar bunları görürler. Bu durum, onları gören kimselerden sabit olmuştur. Yahut bunu sözüne güvenilir kişiler rivayetlere dayalı olarak söylemişlerdir. Bu inkarcılar gayb kişilerini ancak gördükleri zaman ve varlıklarını kesinlikle bildikleri zaman onlara boyun eğerler.

539[539] Mâide: 5/79.
540[540] Cin: 72/6.
541[541] En'am: 6/128.

O âlimlerden bir grup da gayb kişilerini tanırlar, kadere dönerler ve peygamberlerin yolundan başka Allah'a ulaştıran gizli bir yol bulunduğuna inanırlar.
Âlimlerden bir kısmı için peygamber dairesi dışında bir veli kabul etmeleri mümkün olmaz. Onlar: Peygamber her iki taifeye yardımcı olur, derler. Bunlar peygambere saygı gösterirler, fakat dinini ve şeriatını bilmezler. Doğrusu bunlar şeytana uyanlardandırlar. Gayb kişileri ise cinlerdir. Çünkü insanlar bu üç grubun gözünden devamlı olarak kaçamazlar. Ancak bazı zamanlarda kaçabilirler. Gayb kişilerinin insanlardan olduğunu kim söylerse bu onun yanılmasının ve cahilliğinin eseridir ve sapıklıklarının sebebidir. Bu gurupların ayrılması şeytanın dostları ile Allah'ın dostlarını birbirinden ayıramamalarıdır. Netice olarak gayb ile ilgili bilgiyi yalnız Allah Teâlâ bilir. Allah bildirmedikçe, mucize, yahut keramet yolu ile, yahut bazı emarelere dayanarak irşad etmedikçe kulların bu bilgiyi edinmelerine imkân yoktur. Bu sebeple fetva kitaplarında şöyle yazılmıştır: "Ayın dairesini görünce bir kişinin, alâmete dayanarak değil de gayb bilgisi iddiasıyla yağmur yağacak demesi küfürdür."
Bu konu ile ilgili latifelerden biri de şöyle hikâye ediliyor: Bir müneccim asılmış. Asılmadan önce kendisine: "Bunu da yıldızında gördün mü" denilince: "Bir yükseklik gördüm, fakat bir tahtanın üzerinde olacağımı bilemedim" cevabını verdi.
Sonra bil ki peygamberler de ancak belli zamanlarda Allah'ın bildirdiği ölçüde gayb bilgisine sahip idiler. Hanefî âlimleri, Hz. Peygamberin gaybı bildiğine inanmakla bir kimseyi açıkça tekfir etmişlerdir. Çünkü bu inanç Allah Teâlâ'nın:
"De ki, gökte ve yerde gaybı Allahtan başkası bilmez." 542[542] âyetine aykırıdır. "el-Müsâyere" adlı kitapta da bu şekilde yazılmaktadır.

Kur'an, Söz Ve Mânaya Birlikte Verilen İsimdir.

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de "Akidet'üt-Tahavî" şarihinin "Menar" kitabında Şeyh Hafız'ud-Din el-Nesefî'den naklen zikrettiği şu husustur: Şüphesiz Kur'an hem nazma hem de manaya birlikte verilen isimdir. Ondan başka itikat kitabı yazan âlimler de böyle söylemişlerdir. Ebû Hanife'ye nisbet edilen "Namazda bir kimse farsça okursa bu namazın sıhhati için yeterlidir" sözünden dönmüştür. Bu sözünü kayıtlandırarak Arapça okuyabildiği halde Arapçadan başka bir dil ile okunması caiz değildir, demiştir. Ebû Hanîfe'nin bu konuda şöyle bir sözü de rivayet edilmektedir: "Bir kimse Arapça okumaya gücü yettiği halde eğer Kur'an'ı Arapçadan başka dilde okursa bu kişi ya delidir, tımarhanede tedavi edilmesi lâzımdır. Yahut da zındıktır, öldürülmesi lâzımdır. Çünkü Allah Teâlâ Kur'an'ı bu dil ile indirmiştir. Kur'an'ın icazı hem sözü, hem de mânası ile birliktedir.

Kötülüğü Helal Kabul Etmek :

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de ister küçük olsun, ister büyük olsun, kötülük olduğu kesin delilerle sabit olan bir işin helâl olduğunu kabul etmek küfürdür. Bu böyle olduğu gibi, bu kötülüğü önemsememek de küfürdür. Öyle ki kolaylıkla hiç aldırmadan, tekrar be tekrar o kötülüğü işler ve onu mubah gibi kabul ederse bu küfürdür. Bunun gibi şeriatla alay etmek de küfürdür. Çünkü şeriatla alay etmek, peygamberlere inanmamanın işaretidir.
İbn-i Humam diyor ki: Hanefî müctehitleri, Hz. Peygamber'in yaptığı fazla bir iş olması sebebiyle önemsememek mânasında sünneti terk eden yahut çirkin gören kimseyi tekfir etmişlerdir. Sarığının bir kısmını boğazının altına kadar uzatan, yahut bıyıklarını bırakan kimseyi çirkin görmek gibi.
Ben de derim ki: Bu sebeple rivayet edilmiştir ki, İmam Ebu Yusuf Hz. Peygamber'in kabak yemeğini sevdiğini zikretti. Bir adam da: Ben sevmiyorum, dedi. Bunun üzerine Ebû Yusuf o kimsenin dinden döndüğüne hükmetti. Fetva kitaplarında zikredilen fer'i meseleler bu esasa dayanır. Şöyle ki, bir kimse haramı helâl itikad ederse ve bu haram olan şey bizatihi haram olup kesin delil ile sabitse bu kimse kâfir olur. Eğer kesin delil ile haram liaynihi olduğu sabit değilse haram olmaz. Yahut zannî bir delil ile sabit olursa yine onun helâl olduğuna inanan kişi kâfir olmaz. Bazı âlimler ise bizzat haram olması ile dolayısıyla haram olması arasında bir fark gözetmeden şöyle demişlerdir: "Mahremleri ile evlenmek, yahut şarap içmek kumar oynamak, ölü eti yemek, kan yemek yahut bir zaruret olmadan domuz eti yemek gibi, Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in dininde haram olduğunu bildiği bir şeyi helâl kabul eden kimse kâfirdir. Hurma suyunun, sarhoşluk verinceye kadar içilmesini helâl kabul eden kişi tekfir edilir. Fakat haram olan bir şey hakkında ticarette revaç bulması için, bu helâldir, yahut bilmediği için helâldir, derse kâfir olmaz. Bir kimse şarabın haram olmamasını, yahut zor olduğu için Ramazan orucunun farz olmamasını temenni etse kâfir olmaz. Fakat zinanın haram olmaması ve adam öldürmenin haram olmamasını temenni etmekle bir kimse kâfir olur. Çünkü nikmete uygun olarak bunların haramlığı bütün dinlerde sabittir. Hikmetten çıkmak isteyen, Allah'ın hikmet olmayan şeye hükmetmesini istemektir. Bu ise Allah'ı tanımamaktır. Bu noktanın izahı şöyledir: Bazı âlimlerin dediği gibi, Allah'ın herhangi

542[542] Neml: 27/65.

bir şeriatında önceden haram olup da sonradan helâl olan şeyin helâl olmasını temenni etmek küfür değildir. Herhangi bir şeriatta da helâl olmayan bir haramın helâl olmasını istemek ise küfürdür. Çünkü bu işin haramlığı Allah Teâlâ'nın ezeli olan hikmetinin gereğidir. İlk ve sonra gelen şahısların durumlarından nazarı keserek Allah'ın ezelî hikmetinin gereği olarak ebediyyen haram kılınmıştır.
Eğer dersen ki: Bir şeyin haram oluşunun Allah'ın hikmetine uygun oluşu tekfire medar olursa, şarabın yasaklanmasında da yine hikmet-i ilâhı vardır. Çünkü şarabın yasaklanması bu ümmete nisbetledir ve bu yasaklanış Allah'ın bir hikmeti gereğidir. Bu soruya karşılık şöyle derim: Ancak şu var ki, bu hikmet kayıtlıdır. Yukarıda bahsedilen ezeli hikmet ise mutlaktır. Mutlak hikmetten dışarı çıkmayı dilemek de mutlaktır. Birincisinde durum böyle değildir, belki bir yönü ile hikmete uygundur. Başka bir yönden aykın ise de başka bir yönden hikmete uygundur."
Bu ayırım da sağlam değildir. Bunun sağlam olmayışı da açıktır. Çünkü gelecekle ilgili soru sormak ve bu soruya cevap vermek uygun değildir. Zira şarabın âhir zaman ümmetine yasak oluşu için, bir yönden hikmete uygundur, diğer bir yönden ise uygun değildir, denilemez. Bu ve benzeri yasakların helâl olmasını temenni etmenin küfür olmasında müşkülât vardır. Çünkü peygamberler de yaratılmış olmamalarını temenni etmişlerdir. Âdem aleyhisselâm da bu sıkıntılı dünyaya gelmek için ve o ağacın meyvesinden yememek için bu dünyaya gelmemeyi temenni edebilirdi, işin neticesi şudur: Hikmete aykırı olan şeyin vukuu mümkün değildir. Hikmetin hilafının vuku bulmaasını temenni etmek ise şimdiki durumda ancak bu muhalin mahalli olabilir. Binaenaleyh temenni etmek, küfre sebep olmak için müspet veya menfi yönden hikmete dokunmaz.
İmam Serahsî'nin zikrettiğine göre, bir kimse hayız halindeki hanımına yaklaşmayı helâl kabul ederse kâfir olur. "enNevâdir" adlı kitapta İmam Muhammed'den rivayet edildiğine göre, böyle bir kimsenin kâfir olmayacağı söylenmiştir. Doğrusu da budur. Bir kimse hanımı ile livatada bulunmanın helâl olmasını istemesi küfür değildir. Çünkü bu husustaki hüküm ictihad ile sabittir. Birincisinde yani aybaşı durumunda iken hanımı ile cinsî münasebette bulunmanın haram oluşu konusundaki nassın delâleti zannîdir. Bununla beraber bu yaklaşmanın haram oluşu doğrudan doğruya değil dolaylıdır. Bu sebep de kadının o durumdaki ızdırabıdır. Hayız halinde iken kadınlara yaklaşmanın haram oluşu konusunda Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:
"Hayızdan temizleninceye kadar hanımlarınıza yaklaşmayın." 543[543]
Hayız durumunda hanımına yaklaşmanın helâl olmasını dilemek, başka bir sebebe dayalı olarak haram olan (Haram Iiğayrihi) şeyin hükmü hakkındaki ihtilâfa dayanmaktadır.
Bir kimse Allah Teâlâ'yı şanına yakışmayan bir sıfatla ansa, yahut Allah'ın isimlerinden bir isim ile, yahut emirlerinden herhangi biri ile alay etse, yahut Allah'ın vaad ve korkutmalarını inkâr etse kâfir olur. Bunun gibi yine küçümsemek maksadı ile, yahut düşmanlık kasdı ile bir kimse peygamberlerden herhangi birinin, yahut bepsinin gelmemesini temenni etse kâfir olur. Çünkü peygamberlerin bulunması şüphesiz Allah'ın hikmetinin gereğidir. Peygamberlerden herhangi birinin bulunmamasını temenni etmekse mutlaka küfürdür. Bir görüşe göre ise Peygamberlerden herhangi birinin gelmemesini istemek küfrü gerektirmez. Buna karşılık şöyle cevap verilmiştir: Peygamberlerin gelmesini, hikmetin gerektirmesi, ilâhî hükümleri kullara tebliğ etmek içindir. Bu hükümlerin Allah tarafından kullara vasıtasız olarak da tebliğ edilmesi mümkündür. Tamamen peygamberlerin bulunmaması, o hükümlerin kullara tebliğ edilmemesini ve bu hükümlerin sabit olmamasını gerektirmez, ki bunu temenni etmek küfrü gerektirsin. Ancak böyle bir temennide bulunmak boşunadır. Temenni etmenin arzu edilenin varlığına bir tesiri yoktur. Fakat zinanın ve benzeri haramların helâl olmasını temenni etmekse böyle değildir. Bunlar kulların işleri ile ilgilidir. Bu haramların helâl olmasını istemekten yeryüzünde fesad doğar. Allah Teâlâ ise fesadı sevmez. Bu nokta üzerinde birkaç yönden durmak gerekir:
Birincisi şudur: Allah'ın, hükümlerini, başka şekilde bildirmesi mümkün ise de şüphe yoktur ki peygamberlerin vasıta oluşu, kendilerine has bir hikmetin gereğidir.
İkincisi: Peygamber gelmemesini istemekle zinanın helâl olmasını istemek arasındaki fark açık değildir. Belki peygamber gelmemesini istemek, zinanın, adam öldürmenin ve benzeri haramların helâl olmasını istemekten daha umumî ve daha mükemmeldir.
Üçüncü olarak: Zina ve benzeri haramların helâl olmasını istemenin yeryüzünde fesadı gerektirmesi, küfrü gerektirmez. Allah Teâlâ kullarına ziyade şefkat sahibidir. Bunun gibi bir kimse küfür kelimesini konuşan kimsenin bu sözüne razı olacak şekilde gülerse hüküm yine böyledir. Fakat rıza olmadan, belki kâfir olmayı gerektiren söz güldürücü olduğu için ve dinleyen zaruri olarak gülerse o zaman böyle bir kimseye kâfir denmez. Yine bir topluluk bir kimseyi yüksek bir yerde oturtup ona dinî mesele sorup gülseler ve alay etseler, şeriatın kaza (kadılık) makamını küçümseme mânasına geldiği için bunu yapanlar kâfir olur. Burada küfrü gerektiren sebep bu soru sorulan şahsı Hz. Peygamber'e, etrafındakiler ise onun sahabîlerine benzettikleri ve şeriatın hükümleri ile alay ettikleri içindir. Böyle davranmaktan Allah'a sığınırız. Yine bir kimse bir kimseye kâfir olmayı emretse, yahut böyle bir emri vermeyi azmetse, küfre razı olmak küfür olduğu için ister kendi küfrü sebebiyle olsun, ister başkasının kâfir olmasına sebep olması dolayısiyle olsun, böyle bir kimse kâfir olur.
Yine bir kimse zina ederken, yahut içki içerken bilerek, yahut bunların helâl olduğuna inanarak "Bismillah" derse kâfir olur. Kocasından boş olmasını temin etmek için yine bir müftü bir kadının kâfir olduğuna fetva

543[543] Bakara: 2/223.

verirse kâfir olur. Bu da şu şekilde olur: Meselâ; üç talakla boşanan bir kadının kocasıyla evlenmesine cevaz verebilmek için boşanan kadına kadı yahut müftü: İslâm'ın hükmü nedir? diye sorar. Kadın da bilmiyorum der, bununla beraber kendisine: Bir kimse müslüman olursa öldürülmesi, yahut malını almak helâl olur mu? diye sorulduğunda, hayır, derse, bu durumda kadına o cahil müftü, yahut sapık kadı: bu kadının küfrüne fetva verdim, yahut bu kadının zaten aslında müslüman olmadığına hükmettim, derse bu batıl ve fasid bir hükümdür.
Yine bunun gibi bir kimse kıblenin dışına doğru namaz kılarsa, taharetsiz ve abdestsiz olarak bile bile kıbleye yönelirse kâfir olur. Yine inanarak değil de hafife alarak küfrü gerektiren bir sözü konuşursa kâfir olur.

Kıble Ehline Kâfir Denmez.

“Akâid” şarihinin söylediği gibi Ehl-i Sünnet âlimlerinin: “Kıble ehlinden hiç kimseye kâfir denemez” sözleri ile “Kur'an'ın yaratılmış olduğunu, yahut Allah'ı görmenin muhal olduğunu söyleyen, yahut Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'e söven, yahut onları lanetleyen kimse kâfir olur” sözlerini birleştirmek müşkül bir meseledir. “Mevâkıf” adlı kitabın sarihi de aynı şeyi söylüyor. Fetva kitaplarında ise şöyle yazılıdır: “Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'e söğmek küfür olduğu gibi bunların halifeliğini inkâr etmek de küfürdür. Şüphe yok ki bu gibi meseleler müslümanlarca makbuldür, fakat yukarıdaki iki söz arasını birleştirmekse müşküldür.”
Bu müşkülün sebebi fer'i meselelerle, kelâmcıların ittifak ettikleri esaslar cümlesinden olan kıble ehlinden hiç kimsenin tekfir edilemiyeceği esasına dayanan deliller arasında uygunluğun bulunmamasıdır. Bu müşkül şu şekilde kaldırılabilir. Fetva kitaplarının yazarlarının, bilmeden ve delilini açıklamadan naklettikleri fetvalar delil değildir. Zira dinî meselelerde inançlar, kesin delillere dayanmalıdır. Bir müslümana kâfir demede ise açık ve kapalı fesat ve fitneler vardır. Bazı kimselerin: Bu fetvalar, tehdid için nakledilmiştir, şeklindeki izah tarzları bir mâna ifade etmez.
İbn-i Humam “Hidaye Şerhi”nde bu hikâyeye cevap vermek için şöyle diyor:
“Bil ki zikrettiğimiz havaî kişilerin küfrüne hükmetmek, Ebû Hanife ve Şafiî'den nakledildiği üzere: Kıble ehlinden hiç bir kimsenin tekfir edilemiyeceği yolundaki sözlerinin tevili şöyledir: Bu inanç haddizatında küfürdür! Bu sözü söyleyen kâfir olmasa da o sözün, doğruyu aramakta gayret göstermek için gücünü sarf etmesinden ibaret olmasına binaen küfür olan sözü sarfetmektir. Ancak, böyle bir kimsenin arkasında namaz kılmanın caiz olmadığını ve batıl olduğunu söylemek bu iki sözü birleştirmez.
Bu müşkülü ortadan kaldırmak için şöyle demek de mümkündür: Böyle kişilerin arkasında namaz kılmanın ihtiyat olarak batıl olmasına hükmetmeleri onların küfrü ile hükmetmelerini gerektirmez. Görmüyor musun ki, bu müctehitler, Beytullah'tan olmadığına kesin hükmetmemelerine rağmen Hatîm'e doğru yönelerek namaz kılan kimsenin namazının batıl olduğuna hükmetmişlerdir. Belki onlar zanları gereği olarak Hatîm'in de Beytullah'tan olduğuna hükmetmişler, dolayısiyle bu duvarın arkasında tavaf etmeyi gerekli kılmışlardır.
Sonra bil ki, kıble ehlinden maksat, âlemin yaratılmış olması, cesetlerin tekrar dirilmesi ve eczasının bir araya getirilmesi, Allah'ın hem bütünleri, hem de parçaları bildiği ve benzeri dinî bakımdan inanılması zarurî olan inançlar üzerinde ittifak eden kimselerdir. Ömrü boyunca, bu âlemin kadîm olduğu, yani yaratılmamış olduğu yahut Allah'ın parçalara ait bilgisinin bulunmadığı inancı ile ömrü boyunca taat ve ibadetlerle meşgul olan bir kimse kıble ehlinden değildir. Ehl-i Sünnet'e göre, Kıble ehlinden hiç kimseye kâfir denilemeyeceğinden, kasdedilen küfür alâmetlerinden herhangi bir emare bulunmadıkça kıble ehline kâfir denilemez. Bunu öğrenince bil ki, kıble ehli zikrettiğimiz üzere inanç esaslarının hepsinde ittifak etmişlerdir. Sıfat, amellerin yaratılması, iradenin umumîliği Allah kelâmının kadîm oluşu gibi başka esaslarda ihtilâf etmişlerdir. Ki bu münakaşalarda gerçeğin tek olduğunda şüphe yoktur. Yine kıble ehli, bu diğer esaslara inanmak sebebiyle hakka muhalif olan kimseye kâfir denilmesi ve böyle bir hükme itimat edilip edilmeyeceği hususunda da ihtilâfa düşmüşlerdir. İmam Eş'arî ve kendisine uyanlarca böyle bir kimse kâfir değildir. İmam Şafiî'nin: “Hattabiye taifesinden başka havaî kişilerden hiç kimsenin şahitliğini reddetmem. Çünkü onlar yalan konuşmanın helâl olduğuna inanıyorlar.” şeklindeki sözü de bunu bildirmektedir.
“Munteka” adlı kitapta Ebû Hanife'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Kıble ehlinden hiç bir kimseye kâfir, demeyiz.” Müctehitlerin çoğunluğu da bu görüştedir. Bizim mezhebimiz mensuplarından bazı âlimler muhaliflerin küfrü ile hükmediyorlar.
Mûtezile'nin eskileri, Allah'ın sıfatlarının kadîm olduğunu ve kulların işlerinin yaratılmış bulunduğunu söyleyen kimsenin kâfir olacağını söylemişlerdir. Üstad Ebû İshak ise, bize kâfir diyenleri tekfir ederiz; kâfir demeyenleri tekfir etmeyiz, demiştir. İmam Râzî, kıble ehlinden hiç bir kimsenin tekfir edilmemesini tercih etmiştir.
Yukarıdaki müşkülün çözümü için şöyle bir cevap da verilmiştir: Kıble ehline kâfir dememek kelâm âlimlerinin görüşüdür. Kıble ehline kâfir demek ise müçtehitlerin görüşüdür. Dolayısıyla iki zıd gerekmez. Bunda bir mahzur yoktur. Bunun böyle olduğuna teslim olsak bile fakihlerin Kıble ehline kâfir demesi, muhaliflerin görüşlerini reddetmek konusunda tehdit için olması da caizdir" Birinci görüş kıble ehli müslümanlara saygı icabıdır. Çünkü kıble ehli her konuda bizimle beraberdirler.

Tövbeleri Kabul Etmek Allah’n Bir Lütfudur.

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de tevfe bahsidir. Önce bil ki, tevbeyi kabul etmek, günahlardan dolayı gelecek olan azabı kaldırmaktır ki, bu aklen Allah Teâlâ üzerine gerekli değildir. Belki tevbeleri kabul etmek Allah'ın bir ihsanıdır. Mutezile ise bu görüşe de muhaliftir. Tevbe edenin tevbesinin kabul edilmesine gelince bir görüşe göre, ümit edilir, fakat kesin değildir. Allah Teâlâ'nın;
"Allah, dilediğinin tevbesini kabul eder." 544[544]sözü de buna delil olmaktadır. Allah Teâlâ tevbenin kabul edilmesini kendi dilemesine bağlamıştır. Bu sebeple Allah ve Resulünün, tevbeleri halis olmasına rağmen, savaşta Hz. Peygamberle birlikte savaşmaktan geri kalan, harbe katılmayanların tevbelerinin kabulünü tehir etmişlerdir. Küfürden dolayı yapılan tevbe böyle değildir. Bu türlü tevbe kesinlikle kabul edilir. Sahabe ve selefin icmaı ile bu hususu biliyoruz. Zira onlar namazlarını ve diğer ibadetlerini kabul ettiği gibi günahlarından dolayı tevbelerini kabul ettiği için, Allah'a yaklaşırlar. Yine Sahabe ve selef, kâfirin tevbesinin kesinlikle kabul edileceğini söylüyorlar. Konevi de aynı görüşü zikretmiştir.
Bu konuda şöyle demek de mümkündür: Ehl-i Sünnet âlimlerinin, tevbe edenin tevbesinin kabulünün kesin olmadığını söylemeleri, şartlarını haiz olduğu konusunda kesin bir bilgi bulunmadığı içindir. Zira şartlarını toplamayan tevbeler çoktur. Küfürden dönmekse böyle değildir. Bunda zahirî yönden sadece ikrara itibar edilir. İşin derinliklerini Allah bilir. Bu sebepten selef âlimleri Allah Teâlâ'nın:
"İnsanlardan bir kısmı inanmadıkları halde Allah'a ve âhiret gününe inandık, derler." 545[545] âyetinden korkarlardı. Esasta sözün umumî mânasına itibar edilip hususî sebeplere itibar edilmez. Bu âyetin münafıklar hakkında indiğini ileri sürerek itiraz ve sual lâzım gelmez. Allah Teâlâ'nın:
"*Tevbe edenin tevbesini Allah kabul eder*." âyetinin mânası ise Allah tevbe etmek isteyeni tevbeye muvaffak kılar, demektir. Başka bir âyette de Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:
"*Allah tevbeleri kabul eder ve sadakaları (zekât ve öşür) alır."* 546[546]
Bu âyet müminler hakkında buyurulmuştur. Allah'ın verdiği haber ise hak olup vaadi de doğrudur. Bunu inkâr etmekse küfürdür. Nitekim bazı âlimler de böyle hükmetmişlerdir.
Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem de tevbe konusunda şöyle buyuruyor:
"Günahından tevbe eden, günahsız gibidir." 547[547]
Hz. Peygamber ile birlikte savaşa katılmaktan geri kalanların, tevbelerinin kabulünün tehir edilmesi ise Hz. Peygamber onların kalblerindeki düşünceyi bilmediği ve Allah'a karşı edebi muhafaza etmek içindir. Bu konuda Hz. Peygamber kendi başına hüküm vermemiş, Allah'tan bir emir gelmesini beklemiştir. Allah Teâlâ'nın, onların tevbelerinin kabulünü açıklamayı tehir etmesinin sebebi onları bir daha böyle bir işe dönmekten menetmek için olsa gerektir.
"Umdet'ün-Nesefî"de şöyle deniliyor: "Başka büyük günaha devam etse de büyük bir günahtan ötürü tevbe edenin tevbesi kabul edilir. Ve tevbe ettiği günahtan ötürü azab edilmez." Mûtezile'den Ebû Hâşim bu görüşü kabul etmemektedir. Kitapta sonra şöyle devam ediliyor: Büyük günahlardan tevbe etmek, küçük günahlardan tevbe etme yerine geçmez. Ehl-i Sünnet'e göre, büyük günahlardan tevbe eden kişinin küçük günahları sebebiyle azab edilmesi caizdir. Haricîlere göre ise tevbesiz öldüğü takdirde Allah'a karşı isyan eden kişi, bu isyanı ister küçük olsun, ister büyük olsun, kâfirdir; Cehennem'de devamlı olarak kalacaktır. Mutezile bu meselede daha geniş düşünerek şöyle demiştir. Eğer işlediği günah büyük ise imandan çıkar, fakat küfre girmez. Ancak böyle bir günahkâr Cehennem ateşinde devamlı olarak kalacaktır. Eğer işlediği günah küçük ise, ve büyük günahlardan sakınmışsa bundan ötürü bir müminin azab edilmesi caiz değildir. Eğer küçük günahlarla birlikte büyük günahları da işlemişse affedilmesi caiz değildir. Onların bütün bu görüşlerini Allah Teâlâ'nın şu ayeti reddetmektedir.
"Şirkten başka bütün günahları dilediği kimselerden mağfiret eder." Bu âyette Allah Teâlâ'nın bazı günahkârların günahlarını tevbesiz olarak affedeceğine işaret vardır. Biz bunun herkes hakkında bu tâyin edilmiş olup olmadığını bilemiyoruz. Ancak herkes için, Allah azab mı edecek, yoksa af mı edecek olduğunu belirlenmiş olarak bilemiyoruz. Çünkü âyet böyle bir noktayı teyid etmiyor. Ancak bazı hadisler buna delâlet etmektedir. Bunlardan biri de: Her ne kadar zina da etse, hırsızlık da yapsa "*Lâ ilahe illellah, diyen Cennete girer*" hadisidir. Sahabe ve Tâbiûn'un çoğunluğu ile Ehl-i Sünnet vel Cemaat'ın görüşü de budur.
Sonra bize göre, küfür ile küfür dışındaki günahların, affedilme ve edilmemesi noktasındaki fark Şeyh Ebû Mansûr el-Mâtüridinin "Tevhîd" kitabında zikrettiği şu husustur: Şüphesiz küfür inanılan bir yoldur. Zira mezhep ebedi inançla inanılır. Bu sebeple kâfir ebediyyen azab edilir. Diğer günahlarsa ebedî olarak işlenmediği için, bunların cezası da affedilmediği takdirde belli zamanlar içindir. Bu hüküm âsi olanlar içindir. Asî olmayan iyiler hakkında ise Tahavî şöyle diyor: "Müminlerden iyi olanların affedilmelerini ve Allah'ın rahmeti ile Cennete konulmalarını ümid ederiz."
Burada ümid kelimesi kullanılmasının sebebi şimdiki durumda iyilikleri göründüğü ve ileride ne olacakları belli olmadığı içindir. İyi amellerse mükafatı gerektirmez. Belki mükâfat Allah'ın rahmeti ve ihsanının eseridir. Nitekim Hz. Peygamber sallellahu aleyhi ve
"Sizden biri Cennet'e kendi ameli ile girmeyecektir." Kendisine Sen de mi yâ Resûlellah? sorusu sorulunca:

544[544] Et-Tevbe: 9/15.
545[545] El-Bakara: 2/8.
546[546] Şûra: 42/25.
547[547] İbn-i Mace ve Beyhakî'den naklen Mişkâtül-Mesabîh, c. I, s. 725, H. No. 2363.

“*Evet, ben de, ancak Allah beni rahmeti ile örterse bu müstesna buyurdu.*” 548[548]
“Yaptığınız ameller sebebiyle Cennet'e girin.” 549[549] âyetine aykırı değildir; Çünkü Allah Teâlâ'nın Cennete sokmak suretiyle ihsanda bulunacağı kimseler ancak iyi amelde bulunanlar olacaktır. Bu şekilde Allah Teâlâ kulunu bir bakıma yaptığı iyi iş sebebiyle Cennet'e sokmuş olur. Bazıları da bu âyetin mânasını şöyle tevil ederek hadis-i şerif ile telif etmeğe çalışmışlardır: Cennette taatlara göre dereceler vardır. Bu âyetin takdiri şöyledir. Cennetteki derecelerinize girin. Derece amelin eseri, girmekse yalnız Allah'ın fazlıdır. Çünkü Allah Teâlâ üzerine hiç bir şey vacib olmaz. Cennette ebediyyen kalmaksa niyete bağlıdır. Yine mümin ebedi inanca sahib olduğu için Cennette ebedî olarak kalacaktır. Nitekim kâfirlerin Cehennemde kalması da yalnız Allah'ın adaleti ile olacaktır. Cehennem tabakalarının en aşağısına ve en yakıcısına gitmeleri durumlarının değişikliğine bağlıdır. Ebediyyen kalmaları ise müminlerde olduğu gibi ebedî inançları ve niyetleri sebebiyledir.
Sonra bize göre, büyük günahların şefaat aracılığı olmaksızın tevbesiz olarak affedilmesi bize göre caizdir. Şefaatla affedilmesi ise daha evlâdır. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem de:
“Benim şefaatim ümmetimin büyük günah sahipleri içindir.” 550[550]
Bunun ise Cehennem ateşine girmeden önce vuku bulması da Cehennem ateşine girdikten sonra vuku bulması da muhtemeldir. Mûtezîle'nin bu şefaati, derece yükseltmesi ile kayıtlandırması, şefaatin büyük günah sahiplerine tahsis edilmesine aykırıdır. Mûtezile'ye göre af mümkün olmayınca şefaatta fayda yoktur. Bu konuda:
“Onlara şefaatçıların şefaati fayda vermez.” 551[551]âyetini delil getiriyorlar. Bununla beraber bu âyet, müfessirlerin ittifakı ile kâfirler hakkında inmiş olmasına rağmen, Mutezile bu âyeti dâvalarına delil olarak getirmişlerdir. Bizim âlimlerimiz ise aksine bu âyetle şefaatin müminler için sabit olduğunu istidlal ediyorlar. Çünkü bu âyette kâfirlere şefaatin fayda vermeyeceğini zikretmesi onları teh-did içindir. Eğer kâfirlerden başkasına da şefaat fayda vermeyecek olsaydı, kendilerini kötüleme babında kâfirleri tahsis ederek zikretmekte bir fayda olmazdı.
Sonra bil ki, şüphesiz iyilikler kötülükleri yok eder. Allah Teâlâ bu noktayı bir âyetle beyan buyuruyor. Ancak bu kötülüklerin yok edilmesi küçük günahlara mahsustur. İyilikler ise küfrün dışında diğer günahlarla yok olmaz. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:
“Kim inanmayıp küfr ederse onun bütün amelleri yok olur.” 552[552]
Fasıklık ise mutlak mânada küfür, demek değildir. Amellerin yok edilmesi noktasında küfre ilhak edilemezler. Mutezile bu görüşe de muhaliftir:
“*Zerre kadar amel işleyen onun karşılığını görecektir*.” 553[553] âyeti, iyi amel işleyip hayır da yaptıktan sonra kâfir olarak ölen kimsenin öldükten sonra yaptığı bu iyiliğin mükâfatını görecek, manasını ifade eder, denilemez. Bu görüş ittifakla batıldır. Zira biz deriz ki; bu âyetin manası kâfir âhirette değil de bu iyiliğin mükâfatını dünya hayatında görür, demektir. Nitekim müminler de âhirette günah ve ayıplardan beri olabilmek için dünyada iken irtikab ettiği bazı kötülüklerin cezasını yine bu dünyada bazı belâ ve musibetler sebebiyle çeker.
İbn-i Abbas (r.a) diyor ki; mümin, yahut kâfir işlediği hayır yahut kötülüğün cezasını Allah Teâlâ mutlaka ona gösterir. Müminin günahlarını örterek yaptığı iyilikler sebebiyle onu mükâfatlandırır. Kâfirin ise iyilikleri reddedilip kötülüklerinden ötürü azab edilir.
“Akidet'üt-Tahavi” şârihi demiştir ki: Bir kimse şirkten dönüp müslüman olsa ve şirkin dışındaki günahlarından tevbe etmese, müslüman olmadan evvel işlediği günahlarından dolayı cezalandırılacak mıdır, yoksa şirkin dışındaki geçmiş günahlarından tevbe etmesi mi lâzımdır? Meselâ; bir kimse zina işinde ısrar ettiği yahut içkiye devam ettiği halde müslüman olsa, kâfir iken yaptığı zinalardan ve içtiği içkilerden dolayı cezaya çarptırılacak mıdır? Yoksa müslüman olunca bunlardan dolayı da tevbe etmiş olması mı gerekecektir? Yoksa umumî olarak bütün günahlarından mı tevbe edecektir? En doğrusu müslüman olunca diğer günahlardan da tevbe etmesi gerektiğidir.”
Şüphe yok ki bu görüş, kâfirlerin de iman dışındaki emirlerle mükellef bulunduğunu kabul edenlerin görüşüne bir katılmadır. Bizim mezhebin sağlam olan görüşü bunun aksidir. Yâni müslüman olmakla diğer günahlardan tevbe etmek gerekmez. Ancak kul hakları ile ilgili bulunan bazı noktalarda tevbe etmesi ve hakları ödemesi gereklidir. Bu mesele yerinde açıklanacaktır. Evet, böyle bir kimseye önce şirkten, sonra diğer bütün kötülüklerden tevbe etmek ve bu kötülükleri bir daha işlememeğe azmetmek gerekir.
Sonra tevbenin, günahların mağfiret edilmesine ve bunlardan ötürü kulun azabedilmemesine sebep olması konusunda ilim adamları arasında ihtilâf yoktur. Ve tevbeden başka bütün günahların mağfiret edilmesine sebep olacak bir şey de yoktur. Nitekim Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:
“De ki, ey kendilerine karşı israfa dalan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümid kesmeyin. Muhakkak Allah bütün günahları mağfiret eder.” 554[554]
Bu âyeti kerîme küfürden tevbe etmiş bulunanlara mahsustur. Çünkü Allah Teâlâ kendine eş koşulmasını

548[548] Müslim, c. IV, s. 2170, H. No: 2817.
549[549] En-Nahl: 16/32.
550[550] Tirmizî, Ebû Davûd'dan naklen Mişkâtül-Mesabîh, c. III, s. 81, H. No:5598.
551[551] Müddesir: 74/48.
552[552] Maide: 5/5.
553[553] Züzâl: 99/7.
554[554] Zümer: 39/53.

affetmez. Bunun için Allah Teâlâ: *"Allah'ın rahmetinden ümid kesmeyin*" buyurmuş, bü âyetin devamında da: *"Rabbinize dönün."* 555[555] buyurmuştur.
Sonra bil ki, tevbe lügatte dönmektir. Tevbenin birkaç mertebesi vardır. Biri kötülükten tevbe, diğeri halkın tevbesi, üçüncüsü gafletten tevbedir. Gafletten tevbe etmekse Allah'ın has kullarına aittir. Bu türlü tövbeye "Evbe" adı da verilmektedir. Allah TeâIâ'nın peygamberler hakkında;
"Muhakkak o, tevbe etmek suretiyle Allah'a yönelendir." 556[556]
"Muhakkak Allah kendine dönenleri mübalâğa ile mağfiret edicidir." 557[557] Yâni kötülükten taata dönenleri affeder. Evvâbin namazından bahseden hadis-i şerifteki evvabin'den maksat, akşam ile yatsı arasını taatla ve Allah'tan başkasını düşünmekten tevbe etmekle geçirmektir. Bu da ariflere ve Allah'ın gerçek Tevhîd ehli kullarına mahsustur. Nitekim İbn-i Fand şöyle diyor:
"Gönlüme sehven de olsa senden başkası hakkında bir irade gelse dinden döndüğüme hükmederim."
Şeriatta ise tevbe, bir daha dönmemeye azmetmekle beraber kötülük olması bakımından, kötülüklerden pişman olmaktır. Kelâmcılar da aynı şekilde bu tarifi yapmışlardır. Bu tarifte kötülükten kaydını koymanın sebebi, mubah, bir işten yahut taattan dolayı pişmanlık duymaya tevbe denmemesine binaendir. Kötülük olması yönünden, sözü ise özellikle konulmuştur. Zira bir kimse şarabı midesine dokunduğu, yahut başını döndürdüğü, kısaca sıhhate zararlı olduğu için içmemeğe azmederse buna tevbe denilmez. Bir daha dönmemeyi azmederek, kaydı ise pişmanlığın ancak bu şekilde gerçekleşmesine binaendir. Bu sebeple hadiste:
"Pişmanlığın tevbe olduğu" söylenmiştir.
"Mevâkıf" adlı kitabın şârihi diyor ki; bu hadise, geçmişte bir işe pişman olan kişi şimdiki durumda yahut gelecekte bu işi yapmak isteyebilir, tarzında itiraz edilmiştir. Bir daha dönmemek üzere kaydı bu mahzuru ortadan kaldırmak içindir. Hadiste geçen pişmanlık ise tam pişmanlık mânasına hamledilmiştir. Bu tam pişmanlıksa bir daha o kötülüğü işlememeğe azmetmekle olur. Bu itiraz reddedilerek: "Kötülük olması yönünden kötülükten pişmanlık duymak zaten bu şekilde bir azim sahibi olmayı gerektiriyor."
Bu gerektirmenin aklen ve naklen yasaklanmış olduğu açıktır. İlim adamları bu meseleyi şöyle açıklamışlardır: Bir kötülükten tevbe edip diğerinden dönmemek Ehl-i Sünnet'e göre sahihtir. Mutezile ise bu görüşe aykırı düşünmektedir. Yine ilim adamları tevbenin rükünlerinin üç olduğunu açıklamışlardır. Bunlardan biri geçmişe pişmanlık olmak. İkincisi o işi bırakmak, üçüncüsü o kötülüğü bir daha yapmamayı azmetmektir. En iyisi şöyle demektir: Pişmanlığın mânası tevbe demektir. Çünkü pişman olmak tevbenin esaslarından biridir.
Bu Hz. Peygamber'in: "Hac, arefe günüdür" hadisi gibidir. Sonra bu pişmanlık içki içmek gibi kul ile Allah arasındaki günahtan ötürü ise onun erkânı ve esasları bu şekildedir. Namaz, oruç ve zekât gibi Allah haklarından olup bu haklara tecavüz ederse bunun tevbesi önce Allah'ın hakkına tecavüz ettiğinden ötürü tevbe etmek sonra bir daha bu kötülüğü işlememeğe azmetmektir. Öyle ki bir vakit namazı vaktinden tehir etmemeyi azmetmek gerekir. Sonra bu ibadetlerden ifa edemediklerini kaza etmektir. Eğer kulun işlediği günahlar kul haklarına tâalluk eden günahlardan olup malını zulmen almak kabilinden ise, bu kişinin tevbesinin sahih olması önce yukarıda Allah'ın hakları söz konusu edilirken bahsedilen şartlara riâyet etmek, sonra da mal sahiplerinin mallarını iade edip şimdiki durumda ve gelecekte kendilerinden helâllik istemek suretiyle onları razı etmektir. Yahut bu işi yerine getirecek bir vekil tâyin etmektir.
"El-Kınye" adlı kitapta şöyle yazılmıştır. "Bir kimse gasb, zulüm, ve cinayetler yolu ile birçok insana borcu bulunsa ve bu kimseleri tanımadığı için tesbit edip verme imkânı bulunmasa, borcunu ödemek niyetiyle onların hakkı kadar malı fakirlere sadaka olarak dağıtır. Ve Allah Teâlâ'ya karşı da tevbe eder. Bu malı fakir olan ana babasına yahut çocuklarına verse özürlü kabul edilir. Yine bu kitapta şöyle yazılmıştır: Bir kimsenin değişik insanlara fazla para alıp, noksan mal vermek gibi borcu bulunsa, borcunu ödemek için alacaklıları araştırdıktan sonra bulamayıp bu değerde bir elbiseyi fakirlere sadaka verse bu borç onun uhdesinden çıkar. Bundan anlaşılıyor ki, borcunun cinsinden sadaka vermek şart değildir, değerince başka bir varlık vermek yeterlidir.
Kâdıhan fetvasında şöyle yazılmıştır: Bir kimsenin hasmına borcu bulunsa ve alacaklı kişi ölse, mirasçısı da bulunmasa hak sahibinin hakkı yerine borcu cinsinden bir malı fakirlere dağıtır ki bu hak Allah'a emanet edilmiş olur. Kıyamet gününde Allah Teâlâ bu hakkı alacaklıya ulaştırır.
Bir müslüman bir zimmîden gasb yolu ile mal alsa, yahut çalsa Kıyamet gününde o müslüman bu zimmînin hakkından ötürü azab edilir. Çünkü zimmî'nin affetmesi ümid edilmez. Zimmînin hasımlığı müslümanınkinden daha şiddetlidir.
Sonra borçlunun alacaklıya: "Senin bende alacağın vardır onu helâl et" gibi belirsiz bir sözü mü söylemesi, yoksa borcunun miktarını belli ederek mi helâllik istemesi gerekir? Bu konuda "En Nevazil" adlı kitapta şöyle yazılmıştır: "Bir kimsenin başka birinden alacağı olsa ve alacağının miktarının tamamım bilmese ve borçlu kişi "beni ibra et" dese, alacaklı da: "ibra ettim" dese Nusayr rahimehullah'a göre, borçlu, ancak alacaklının bildiği kadarından ibra edilmiş olur. Muhammed b. Seleme ise, "Bütün borcundan kurtulur" diyor. Eb'ul-Leys essemerkandî ise, dünya mahkemesine göre Muhammed b. Seleme'nin dediği doğrudur. Âhiret hükmüne göre ise Nusayr'ın dediği doğrudur, diyor.

555[555] Zümer: 39/54.
556[556] Sâd: 38/17.
557[557] İsrâ: 17/25.

“El-Kinye” adlı kitapta şöyle deniliyor: Bir kimsenin üzerinde başkasının hakları bulunsa ve hak sahipleri ile helâllaşsa, fakat hakların tafsilâtına girmese, bu şekilde hak sahibi hakkını helâl etse, borcunun tafsilâtına girdiği takdirde hakkını helâl edeceğini bilirse mazur tutulabilir. Eğer helâl etmeyeceği kanaatında ise mazur değildir. Bazıları da bunun güzel olduğunu söylemiştir.”
“el-Hülâsa” adlı kitapta şöyle deniliyor: “Bir kimse başka birine, bende olan bütün haklarını helâl et, dese o da helâl etse ve onu borçtan kurtarsa, eğer hak sahibi bu sözü söyleyen kimsede hakkı bulunduğunu biliyor idiyse İcma ile hüküm vermek bakımından o kişi borcundan beridir. Fakat dinî bakımdan İmam Muhammed'e göre borçtan beri olmaz. Ebû Yusuf'a göre ise borçtan kurtulur. Fetva da Ebû Yusuf'un sözü üzerinedir.” Ebû Yusuf'un bu fetvası Eb'ul Leys'in tercih ettiği görüşe aykırıdır. Eb'ul-Leys'in sözü takvaya mebni olsa gerek. Fakat, gıybet ve iftira gibi şerefle ve namusla ilgili konularda olursa, tevbesinin kabul olması için bu haklar, o takdirde hem Allah hakkına riâyet etmesi hem de söylediği sözü haber vererek sahibinden helâllik istemesi gerekir. Eğer bu şekilde helâllik almak mümkün olmazsa, bulduğu zaman hak sahipleri ile helâllaşmayı niyet etsin. Hak sahipleri yani dedikodu edilen kişiler iftira edilenler, haklarını helâl ederlerse hakları düşer. Eğer bunların hepsini yapmaktan da aciz kalırsa, meselâ; hak sahibi ölmüş, yahut kaybolmuşsa o zaman Allah'a karşı istiğfar etmek lâzımdır. Allah'ın fazlı ve kereminden umulan kendi ihsan hazinesinden hak sahiplerini razı kılması umulur. Çünkü Allah ziyade kerem, rahmet ve merhamet sahibidir.”
Ravdat'ül-Ulemâ adlı kitapta da şöyle deniliyor: “Zina eden tevbe edince Allah Teâlâ onun tevbesini kabul eder. Fakat gıybet eden kişi tevbe edince dedikodusunu yaptığı kişiyi razı etmedikçe Allah onun tevbesini kabul etmez.” Ben derim ki: Bu görüş, “Zina dedikodudan daha kötüdür.” şeklinde rivayet edilen hadisin mânası olsa gerektir.
Fakih Eb'ul-Leys es-Semerkandî bu konuda şöyle diyor: “İlim adamları hasımları ile helallaşmadan dedikoducuların tevbesinin caiz olup olmadığı hakkında ihtilâfa düşmüşlerdir. Bir kısmı caizdir, demiştir. Bir kısmı da caiz değildir, demiştir. Bize göre, bu mesele iki şekildedir: Biri eğer dedikodu ile ilgili söz, dedikodusunu yaptığı kişinin kulağına gitmişse, onun tevbesi, bu kişiden helâllik istemektir. Eğer bu söz kulağına gitmemişse Allah'tan mağfiret dilesin ve içinden bir daha böyle bir söz sarf etmemeyi niyet etsin.”

Dedikodu Ve İftiranın Tevbesi :

“Bavdat'ül-Ulemâ” adlı kitapta şöyle denilmiştir: “Ebû Muhammed'e sordum: “Dedikodu eden kişi, dedikodusu arkadaşının kulağına gitmeden tevbe ederse tevbesi kabul edilir mi?” diye sordum. “Evet, o dedikodusu günah durumuna gelmeden tevbe etmiştir.” cevabını yerdi. Yani bu dedikoduya henüz kul hakkı karışmamıştır. Zira dedikodu, dedikodu edilenin kulağına giderse ancak günah olmaya intikal eder. Ben yine sordum, dedim ki: “Eğer bu dedikodu tevbe ettikten sonra sahibinin kulağına giderse ne olur?» Bu soruma karşılık: “Tevbesi batıl olmaz.” cevabını verdi. Belki Allah Teâlâ dedikodu yapanı tevbe ettiği için, dedikodu edileni de üzüldüğü için affeder. Çünkü Allah Teâlâ kerem sahibidir. Tevbeyi kabul ettikten sonra tekrar reddetmesi şanına yakışmaz. Belki ikisini de affeder.”
Burada işi Allah'ın keremine ve lütfuna bağışladığı aşikârdır. Çünkü o kişinin tevbesinin kabul edilmesinin, dedikodu edilen kişinin bu sözü bilmemesi şartına bağlı olması ihtimali vardır.
Fakat bir kimse başkasına iftirada bulunsa ki iftira bir kimsede olmayan şeyi ona isnad etmektir bu iftira edenin üç yerde tevbe etmesi gerekir. Birincisi iftirada bulunduğu topluluk arasına gidip “Ben falancayı sizin yanınızda böyle böyle andım. Bilmiş olun ki ben bu sözde yalancıyım.” demesi lâzımdır. İkincisi, iftirada bulunduğu kişiye gidip onu bu konuda razı kılmak ve helallik almaktır. Üçüncüsü: Allah'ın hukukunda olduğu gibi adabına uygun şekilde tevbe etmektir. İftiradan daha büyük bir günah yoktur.
Sonra dedikodusunu yaptığı bir kimseye “Seni dedikodu ettim. Hakkını helâl et.” demek yeterli midir? Yoksa dedikodunun konusunu ona açıklamak zorunda mıdır? İbn'ül-Acemî “El-Mânsik” adlı kitabında, gıybet konusunda “Eğer bildirmesi fitneye sebep olacağını biliyorsa, dedikodunun konusunu sahibine bildirmez” diyor. Bize göre, meçhul haklardan ibra etmenin caiz olması da buna delil teşkil etmektedir. Ancak sonra dedikodu edilen kişinin, helâllik isteyen kişiyi ibra etmesi müstahaptır. Çünkü bu şekilde arkadaşını günahtan kurtarmış oluyor. Böylece kendisi de büyük bir mükâfatla kurtulmuş oluyor.
“El-Mültakıt” adlı kitapta şöyle deniliyor: “Bir kimsenin başka birinde alacağı bulunsa ve bu alacağını tahsil etmeğe gücü yetmese, bu borcu o kişinin boynunda bırakmaktansa, onu ibra etmesi ve hakkını helâl etmesi onun için daha hayırlıdır.”
“EI-Kınye”de ise, iki hasmın, bir anlaşmazlık sebebiyle tokalaşması helâllik talebidir, denilmektedir. Şerefül-Eimme'den rivayet edildiğine göre, iki kişi birbirine sövse helâllaşmaları vacip olur.
Bu fetvalar, halk arasında ilim adamları arasında meşhur olduğu üzere; “dedikodu yaygındır, herkesin diğeri üzerinde hakkı vardır. Dolayısıyla birbirine karşı haklarını karşılıklı olarak yaptıkları dedikodu ile ödemiş olurlar.” düşüncesi kabul edilemez.
“El-Kınye”de kaydedildiğine göre, bir kimse diğer bir kimseye eziyet etse, sonra bu kişiye üst üste birkaç kere selâm verse ve bu kişi de selâmını alsa, güzel davransa; öyle ki kendisine hakkını helâl ettiğini zannetse bu kişinin mazereti kabul değildir. Eziyet ettiği kişiden helâllik istemesi vaciptir.”

Şereful Eimme el-Mekki'den şöyle dediği rivayet edilmiştir. Eziyet eden hemen o anda helâllik istemez. Çünkü o kişi gazabla doludur, beni affetmez, derse tehir ettiğinden ötürü mazereti kabul değildir.
El-Kirmanî, “el-Mensik” adlı kitabında bu konuda diyor ki; sonra sağlam bir şekilde eğer tevbe ederse, kesinlikle ve şeksiz, şüphesiz olarak kabul edilir, reddedilmez. Çünkü Allah Teâlâ nassın hükmü ile bizlere vaatta bulunuyor:
*“O Allah ki kullarından tevbeyi kabul eder ve kötülükleri aff*eder.” 558[558] buyuruyor. Hiç kimse için Tevbenin kabulü Allah'ın dilemesine bağlıdır demek doğru olmaz. Zira bu, halis bir cahilliktir. Bunu söyleyenin kâfir olmasından korkulur. Çünkü bu tevbelerin şüphesiz ve kesinlikle kabulü konusunda Allah'ın kesin bir vaadidir. Tevbe eden kişi eğer doğru ise tevbesînin kabul edilmesi konusunda şüpheye düşünce, o tevbe ve bu inançla ilk günahından daha büyük bir günaha girmiş olur. Bundan ve helake götüren bütün düşünce ve davranışlardan Allah'a sığınırız.”
İmam Gazali'nin sözü bu konuya açıklık getirmektedir: “Tevbe şartlarını topladığı zaman mutlaka makbuldür. Tövbekar olan kişi yalnız, tevbesinin şartlarına uygun olup olmadığı konusunda şüpheye düşer. Kabul edileceğini düşündüğü için bunu bildiği tasavvur edilse de haddizatında tevbenin mutlaka kabul edilme yolu olduğunda bizi şüpheye sevketmez.”
Biz ise şöyle deriz; Tevbenin tarifinde “Gücü yettiği zaman” sözleri şu sebebe dayanmaktadır: Bir kimse zina yapmaya gücü yetmediği ve kudretten kesildiği için bu işi terk ederse buna tevbe denilmez. “El-Mevâkıf” adlı kitabtada böyle yazılmaktadır. Mevâkıf şârihi diyor ki; bu kaydın faydası şudur: Kötülüğü terk etmeye azmetmek mutlak değildir ki kudreti kaybolan kimseden olması düşünülsün... Belki bu azim, işi yapma kudretinin var olduğunu farz etmekle kayıtlıdır. Bu sebeple o azim bu kudrete sahip olmayandan vaki olacağı da düşünülebilir.
Bu takdirde bu kudrete kesinlikle yok denilemez. Bu konudaki araştırmanın neticesi Âmidi'nin sözüdür. Biz, gelecekte işi yapmaya ehil olduğu zaman gücü yeterse, kaydını şu sakıncaya göre koyduk; bir kimse zina etse sonradan zina etme kudretinden kesilse, yahut ölüme yaklaşsa gelecekte işi terk etmeye azmetmesi tasavvur edilemez. Bununla beraber yaptığına pişman olursa selefin ittifakı ile tevbesi kabuldür.
Ebû Haşim'in ise bu konuda «bir kimse zina ve diğer kötülükleri yapma kudretinden kesildiği zaman, âciz olduğu için tevbesi kabul ve sahih olmaz» sözü batıldır. Çünkü ölüm korkusu getiren bir hastalığa yakalanmış kişi, gelecekte bu işi yapmaktan aciz olduğunu kesin olarak bilse de ittifakla yapacağı tevbe sahihtir.

Bütün Günahlardan Tevbe Etmek.

Sonra bil ki bütün gruplarca müslüman olmak isteyen kişinin küçük büyük bütün günahlardan tevbe etmesi gereklidir. Bu günahlar ister zahire talluk eden işler olsun, ister iç yapı ile ilgili batını ahlâkla ilgili olsun arada bir fark yoktur. Sonra kendini sözlerinde, işlerinde ve davranışlarında Allah korkusu ile dinden çıkacak hususlardan koruması gerekir. Çünkü dinden çıkmayı gerektiren söz, iş ve davranışlar, yapılan amelleri iptal eder; gelecekteki sonunun kötü bir durumda neticelenmesine sebep olur. Eğer Allah takdir etmiş de kendisinden dinden çıkmayı gerektirecek şeyler çıkarsa bunlardan derhal tevbe eder ve Kelime-i şehâdeti yeniler ki saadet kendisine dönsün. “Hülâsa” adlı kitapta kaydedildiğine göre can çekişme halindeki iman kabul değildir, fakat tercih edilen görüşe göre bu durumda tevbe kabuldür.”
Bu rivayetin akla aykırı olduğu açıktır. Çünkü Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:
“Şüphesiz Allah, can çekişme durumuna gelmedikçe kulun tevbesini kabul eder.” 559[559]
Belki Allah Teâlâ'nın:
“O kimseler ki, kötülüklerde ısrar ederken onlardan birine ölüm geldiği ve hayattan ümidini kestiği zaman, ben şimdi tevbe ettim, der. O kimseler için tevbe kabul değildir. Kâfir olarak ölenlere tevbe yoktur.” 560[560]
âyetinde açıkça beyan edilmiştir. Bu sebeple herkesin inanılması gerekli hususları bildiğinden daha kuvvetli bir şekilde küfrü gerektiren hususları bilmesi gerekir. Zira inançla ilgili hususlarda sadece icmali iman etse yeterlidir. Fakat küfrü gerektiren birinci kısım bilgiler böyle değildir. Özellikle bizim Mezhebin imamı Ebû Hanife'ye göre bu konuda tafsilâtlı bilgi bulunması gerekir. Bu sebeple: Maksadın hasıl olması bakımından İslâm'a girmek kolaydır. Fakat İslâm'ın hükümleri üzerinde devam ve sebat etmek güçtür.” denilmiştir. Allah Teâlâ'nın:
“Gerçekten rabbimiz Allah'tır, deyip de sonra imanda sebat gösterenler, onların üzerine: korkmayın, üzülmeyin. Vaad olunduğunuz Cennetle neşelenin, diye melekler inecektir.” 561[561]

İstikamet Kerametten Üstündür.

Allah yolunda istikametin, bin türlü kerametten daha hayırlı olduğu söylenmiştir. Yine bu konuda bir latife

558[558] Şûra: 42/25.
559[559] Kaynağını bulamadım.
560[560] En-Nisa: 4/18.
561[561] Fussılet: 41/30.

nakledilir: “Bâyezîd'in komşularından birine: Müslüman olsana? denildi. Buna karşılık şöyle cevap verdi: Eğer müslümanlık Ebâ Yezîd'in müslümanlığı gibi ise bunun altından kalkamam. Eğer müslümanlık sizin müslümanlığınız gibi ise sizin durumunuz benim hiç hoşuma gitmiyor.”
“Umdet'ün-Nesefi”de, kötülüğün helâl olduğunu kabul etmek küfürdür, denilmektedir. Umde'nin sarihi Konevî diyor ki: Umde'nin sahibi bu sözünden kesin nasla yasaklanmış bir kötülüğü kasdetmiş olsa gerektir. Çünkü böyle bir hükmün helâl olduğunu kabul etmek Kitabın hükmüne aykırıdır. Fakat haber-i vahid gibi zannî delil ile sabit olan bir kötülüğe gelince bunun hükmünü helâl kabul eden kimse kâfir olmaz. Ancak fasık olur. Bu haberi tevil ederse fasık da olmaz.” diyor.

Kıble Ehlinin Tekfiri Caiz Değildir.

Kadı Azudüddin “el-Mevâkıf” adlı kitabında diyor ki; Allah'ı inkâr etmedikçe, yahut Allah'a eş koşmadıkça, yahut peygamberlik müessesesini, yahut bize kadar gelişi zaruri bilgi ile sabit bir hükmü, yahut haram olan şeyleri helâl kabul etmek gibi üzerinde ittifak edilmiş bulunan bir meseleyi inkâr etmedikçe kıble ehlinden hiç bir kimseye kâfir denilemez. Kâfir diyen fasıktır, kâfir değildir.”
İlim adamlarının “Kıble ehlinden hiç bir kimseye kâfir demeyi caiz görmeyiz” sözlerinden maksat, yalnız, kıbleye yönelmek değildir, sözleri yeterli değildir. Zira Rafızîîerin Gulât taifesi Cebrail aleyhisselâm'ın vahyi indirmede yanlışlık yaptığını, esasen Allah Teâlâ'nın Cebrail'i Hz. Ali'ye gönderdiğini, fakat yanlışlıkla vahyi Hz. Peygamber'e getirdiğini iddia ediyorlar. Halbuki bunlar kıble ehli değildir. Bu Galiye taifesinden bir kısmı, Hz. Ali'nin ilâh olduğunu iddia edecek kadar da ileri gitmişlerdir. Bunlar kıbleye karşı namaz kılsalar da kâfirdirler. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in :
“Kim bizim kıldığımız namazı kılarsa, bizim kıblemize yönelirse, kestiğimizi yerse işte Allah ve Rasûlünün zimmetinde bulunan müslüman budur. Allah'ın zimmetini bozmayın.” 562[562]
sözuiiuen kasdedilen mânâ da budur

Kendi İsteği İle Küfür Kelimesini Söylemek Küfürdür.

Konevî demiştir ki: Bir kimse kendi isteği ile inanmadığı halde küfür kelimesini söylerse kâfir olur. Çünkü hükmüne razı olmasa da o, bu kelimeyi söylemeye razı olmuştur. Bu sebeple ona kâfir denilir. Bilmemek sebebiyle mazur tutulamaz. İlim adamlarının çoğunluğuna göre bu hüküm böyledir. Bazı âlimlerse başka türlü düşünmüşler, bu görüşü kabul etmemişlerdir.

Hz. Ebu Bekir'in Hilafetini Ve Sahabiliğini İnkâr.

Yine Konevî diyor ki: bir kimse Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in halifeliklerini inkâr etse kâfir olur. Ben derim ki, bunun sebebi hilâfetin icma ile sabit bulunması olsa gerektir. Yahut Hz. Ebû Bekir'in halifeliği Hz. Peygamber'in işareti ile sabittir. Hz. Ömer'inki ise Hz. Sıddîk'in nasb etmeye işareti ile sabit olmuştur. Hz. Osman ile Hz. Ali'nin halifelikleri böyle değildir. Bunların halifeliğinde icma yoktur, Hz. Ebû Bekir'in sahabeliğini inkâr eden, Kur'an nassını inkâr etmiş olacağı için kâfir olur. Çünkü Allah Teâlâ onun hakkında şöyle buyuruyor :
*“Hz. Peygamber ile Hz. Ebû Bekir mağarada iken Hz. Peygamber arkadaşına, üzülme. Allah bizimle beraberdir, diyordu.”*563[563]
Müfessirler bu âyette Hz. Peygamber'in arkadaşından kasdedilenin Hz. Ebû Bekir olduğunda ittifak etmişlerdir:
“Tatarhaniye” adlı fetva kitabında şöyle deniliyor “Bir kimseye bunu Allah için yap, denilse ve “yapmam” dese kâfir olur. Bu fetvadan anlaşıldığına göre bir kimseyi yemininde doğru çıkarmaya çalışmak müstahaptır. Böyle söyleyen kimsenin kâfir olmaması gerekir. Evet, eğer bu kimse: “Ben o işi Allah rızası için yapmam, başka biri için yaparım” tarzında açıklama yaparsa o zaman kâfir olur. Sonra bilmiş ol ki, tekfir konusu çok karışık ve fitneye sebep olan, üzerinde çok ihtilâf edilen bir konudur. Âlimlerden bir kısmı, kıble ehlinden hiç kimseyi tekfir etmeyiz deyip bu işi umumî mânada nefy ediyorlar. Halbuki bunlar biliyorlar ki, kıble ehli içinde Yahudî ve Hristiyanlardan daha kâfir olan münafıklar vardır, ki bunlardan bir kısmı imkân buldukça küfrünü ortaya koyarlar.

Dinden Dönmenin Hükmü.

Kesin ve mütevater delillerle farz oluşu ve haram oluşu sabit olmuş hükümleri inkâr eden kimse önce tevbeye davet edilir. Eğer tevbe ederse ne güzel. Tevbe etmezse kâfir ve mürted olarak öldürülür. Münafıklık ve dinden dönmeye sebep olan durumlar bidatlerdir, kötülüklerdir. Nitekim Hallal'ın “es Sünne” adlı kitabında Muhammed b. Şîrin'e isnad ederek şöyle dediğini nakletmiştır: “En çok mürted olanlar, havaî insanlardır.” İbn-i Şîrin aşağıdaki âyetin onlar hakkında indiğine inanırdı:

562[562] Buharı, Sahih.
563[563] Et-Tevbe: 9/40.

"Âyetlerimiz hakkında alay yollu söz edenleri gördüğünüz zaman, kendilerinden yüz çevir, yanlarına oturma; tâ ki Kur'an'dan başka bir söze dalalar." 564[564]
"Bu sebepten müctehidlerden çoğu bir günahtan dolayı hiç kimseyi tekfir etmeyiz." sözünü söylemekten çekinmişlerdir. Belki şöyle denilebilir: "Haricîlerin yaptığı gibi biz onları her günah sebebiyle tekfir etmeyiz. Bir şeyi umumî olarak nefy etmekle umumîliğini nefy etmek arasında fark vardır. Esasen, her günah sebebiyle insanı tekfir eden haricîlerin sözlerini bozacak şekilde umumiliği nefy etmek erekir."
Kelâm, fıkıh ve hadis âlimlerinden bir grup amel babında bu özü söylemezler. Ancak sahibi tevil de etse bunu bidata dayalı inançlarında söylüyorlar ve bu sözü söyleyen herkesin kâfir olduğu ile hükmediyorlar ve hata eden müctehid ile; diğerleri arasında bir ayırım yapmıyorlar, ve her bidatçının kâfir olduğunu söylüyorlar. Bu söz, Mutezile ile Haricîlerin mezhebine yakındır.

Bîdatçılar Birbirine Kâfir, Derler.

Bidatçıların kusurlarından biri birbirlerine kâfir demeleridir. Ehl-i Sünnet vel-Cemaat'ın güzel taraflarından biri ise, hata edince birbirine kâfir demiyorlar. Evet, her kim, Allah yaratıkları yaratmadan önce bilmiyordu, derse o kimse kâfirdir. Yine Allah Teâlâ'nın cisim olduğunu, mekânı bulunduğunu, Allah Teâlâ üzerine zaman geçtiğini söyleyen kimse de kâfirdir. Böyle bir kimse için iman hakikati sabit olmamıştır. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in:
"Müslümana sövmek fasıklıktır, onu öldürmekse küfürdür." 565[565]
sözleri Buharı ve Müslim'in rivayet ettiği gibi helâl olduğunu kabul etmek manasına hamledilmiştir. Yahut müslüman olduğu için öldürmek mânasına gelmektedir. Buhari ve Müslim'de yine zikredildiği üzere Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in:
"Bir müslüman kardeşine: ey kâfir, dediği zaman bu söz ikisinden birine döner." 566[566]hadisi, kâfir olduğuna inanırsa, mânasına hamledilmiştir.
Bil ki Kudame b. Abdillah, şarap yasaklandıktan sonra şarap içmişti. Kudame ve onunla birlikte bir grup Allah Teâlâ'nın:
"İman edip iyi amel işleyenler üzerine, bundan böyle sakındıkları, güzel işlere devam ettikleri, sonra iman ve takvalarında kökleştikleri, daha sonra bu takva ile beraber güzel işlerle meşgul oldukları takdirde, önceden tattıkları yiyecek ve içeceklerde bir günah yoktur." 567[567] âyetini tevil ederek kendisi ve kendisine uyan bir grup şarap içmişlerdir. Bu hal, Hz. Ömer'e intikal edince Ali b. Ebî Tâlib ve diğer Sahabilerle birlikte, eğer onlar günahkâr olduklarını itiraf ederlerse had cezası ile cezalandırılmaları, helâl olduğunda ısrar ederlerse öldürülmeleri gerektiği üzerinde ittifak etmişlerdir. Hz. Ömer Kuddame'ye şöyle demiştir. Hata ettin. Senin gideceğin yer çukurdur. Eğer sen Allah'tan korkup ona inansaydın ve iyi amel yapsaydın içki içmezdin."
Bu âyetin esas iniş sebebi şudur: Allah Teâlâ şarabı haram kılınca ve bu haram kılma işi Uhud savaşından sonra vaki olunca sahabeden bir kısmı: Şarap yasak olmadan evvel şarap içtiği halde ölenlerin durumu ne olacak? Uhud savaşında, karınlarında içki olduğu halde şehid olan arkadaşlarımızın durumu ne olacak?" dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ yukarıda zikredilen âyeti indirerek orada şarap içmek haram kılınmadan evvel içip de ölenler için bir mahzur bulunmadığını açıkladı.
Kuddâme'ye uyarak bu âyeti de delil kabul ederek o şarap içenler sonradan pişman olup hata ettiklerini anladılar ve tevbe etmekten de ümidlerini kestiler. Bunun üzerine Hz. Ömer, Kuddâme'ye şu ayetle başlayan bir mektup yazdı:
"Hâmîm. Bu kitap aziz. Alîm olan Allah tarafından indirilmiştir. O, günah bağışlayan, tevbe kabul eden, *azabı şiddetli olan ihsan sahibi Allah tarafındandır ki, O'ndan başka hiç bir ilâh yoktur."* 568[568]
Bilmiyorum, senin iki günahından hangisi daha büyüktür? Haram olan bir işi helâl kabul etmen mi, yoksa Allah'ın rahmetinden ümidini kesmen mi? (Sahabenin ittifak ettiği bu husus, bütün İslam âlimleri arasında da ittifak edilen bir husustur.)
Rivayet edildiğine göre, İbrahim b. Edhem Arefeden bir gün evvel Terviye günü Basra'da görülmüş. Aynı günde yine Mekke'de başkaları tarafından görülmüş. İbn-i Mukatil diyor ki: Bunun caiz olduğuna kim inanırsa tekfir edilir. Çünkü bu mucizedir, keramet değildir." Bana göre ise böyle bir kimse kâfir değil, cahildir."
Ben derim ki: (Aliyyül-kârî); böyle bir kimsenin tekfir de teçhil de edilmemesi gerekir. Çünkü bu mucize değil, kerامettir. Zira mucizelerde muarız bir kişinin mücadelesi ve karşı gelmesi gerekir. Burada ise böyle bir durum yoktur. Dolayısiyle mucize de değildir. Ehl-i Sünnet vel-Cemaat'a göre keramet caizdir. Ben derim ki muaraza peygamberlik iddiasının bir parçasıdır. Peygamberimizden sonra böyle bir iddia ittifakla küfürdür Hz. Peygambere uyan müminlerden harikaların ortaya çıkması ise ihtilafsız kerامettir.
Sonra bil ki, bir kimse itikat etmese de mânasını bilerek küfür kelimesini konuşursa, fakat bu kelime kendisinden

564[564] En'am: 6/68.
565[565] İbn-i Mace, c. II, s. 1259, Buharı, c. I, s. 17, K. İman/19.
566[566] Buhari ve Müslim.
567[567] Mâide: 5/93.
568[568] Gâfir (Mümin): 40/1-2-3.

zorlama olmaksızın isteği dahilinde çıkarsa bazılarınca tercih edilen görüşe göre, küfrüne hükmedilir. Çünkü iman tasdik ve ikrarın tamamına denir. Küfür kelimesini söylediği için inkâr sebebiyle ikrar da değişmiş olur. Fakat bir kelimeyi konuşup bu kelimenin küfrü gerektirdiğini bilmezse, Kadıhan fetvasında bu meselede tercihsiz ihtilâf zikredilmiştir. Şöyle denilmiştir: Bir görüşe göre, bu sözü söyleyen bilmeme özrü sebebiyle kâfir olmaz. Başka bir görüşe göre ise bilmese de bu söz ile kâfir olur. Ben derim ki en doğrusu birinci görüştür. Ancak bu mesele bilinmesi zarurî olan dini bir mesele ise o zaman bilmemek sebebiyle özürlü kabul edilmez, tekfir edilir.

Mürted Kişiye İslâm'ın Arzedilmesi.

Sonra bil ki dinden dönen kişiye islâm vücub mecburiyet yolu ile değil de nedib yolu ile (bir zorlama olmaksızın) arz edilir. Çünkü islâm daveti kendisine daha önce ulaşmıştır. Bu görüş İmam Mâlik, İmam Şafiî ve İmam Ahmed'in tercih ettikleri görüştür. Mürted kişiye İslâm arz edilerek şüphesi giderilmeye çalışılır. Eğer bir mühlet talebinde bulunursa üç gün hapsedilmek suretiyle kendisine mühlet verilir. Bu müddet zarfında yeniden imana gelirse gelir. Gelmezse öldürülür.

"En-Nevâdir" adlı kitapta Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'tan rivayet edildiğine göre mürted kişiye davet ve açıklama yapıldıktan sonra ister mühlet talebinde bulunsun, ister bulunmasın, üç gün mühlet verilir. İmam Şafii'nin iki sözünden en doğru olana göre o anda tevbe ederse eder, etmezse öldürülür. İbn-i Münzir'in tercih ettiği görüş de budur. Sevri rahimehullah buyuruyor ki; dönmesi umulduğu müddet tevbeye çağrılır. "el-Mebsut"'da kaydedildiğine göre, bir kimse ikinci ve üçüncü kere dinden dönse yine tevbeye çağrılır. İlim adamlarının çoğunluğunun görüşü budur. İmam Mâlik, İmam Ahmed rahimehullah diyorlar ki; dinden dönme olayı kendisinden bir kaç kere tekerrür eden kimse tevbeye davet edilmez.

Bizim mezhebimizde zındık hakkında iki türlü rivayet vardır: Bir rivayete göre zındığın tevbesi kabul edilmez. İmam Mâlik bu görüştedir. Bir rivayete göre ise kabul edilir. Bu da Şafii'nin görüşüdür, İmam Ebü Yusuf'tan rivayet edildiğine göre bir kimse birkaç kere dinden dönse kendisine İslâm arzedilmeksizin öldürülür. Çünkü bu kimse din ile alay etmiştir.

Sonra bil ki, Hanefî âlimlerinden meşhur Şeyh Allâme Bedr er-Reşid, küfrü gerektiren sözleri işaretleri ile birlikte toplamıştır. Burada onun rumuzlarını açıklayacağım: "Hâvî'l-Fetâvâ"'da şöyle deniliyor: "Kalbi imanla tatmin olduğu halde bir kimse dili ile Allah'ı inkâr ederse, yahut küfrü gerektirecek bir söz söylese, Allah katında bu kişi mümin değildir, kâfirdir." Bu husus Allah Teâlâ'nın:

"*Kalbi iman ile tatmin edilmiş olduğu halde zorlananlar dışında kim Allah'a küfrederse, onlar için şiddetli bir azab vardır. Ancak küfre bağrını açanlar üzerine Allah'tan gazab kendilerine çok büyük bir azab vardır.*[569[569]]

Küfrü Gerektiren Düşünceyi Akla Getirmek.

"Hulâsat'ül-Fetâvâ"da şöyle denilmektedir; Bir kimsenin hatırına küfrü gerektirecek bir düşünce gelse, konuştuğu takdirde kâfir olmayı gerektirecek bu sözü konuşmazsa bu halis bir imandır."

Bu manada bir nadis de gelmiştir: Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur:

"Şeytanın saptırma işini vesveseye çeviren Allah'a hamd olsun."

"Hulâsat'ül-Fetâvâ"da yine şöyle yazılmaktadır: "Yüz sene sonra kâfir olmaya niyetlenen kimse şimdiki durumda da kâfirdir."

Yine aynı kitabta kaydedildiğine göre, küfür kelimesini konuşan kimsenin bu sözüne razı olarak gülen kimse kâfirdir. "Bunun manası şudur: Bu sözü söyleyenin durumuna razı olmamakla beraber sadece sözünden hoşlandığı için, tuhafına gittiği için gülerse kâfir olmaz. Esas meselenin ağırlık noktası rızadır. Bu meseleyi gülmek ifadesi ile kaydetmesinin sebebi ise, gülmenin ekseriya razı olarak vukubulmasına binaendir. Bu sebeple "Mecmaul-Fetâvâ"da bu meseleyi mutlak olarak zikrederek şöyle deniliyor: "Kim bir küfür kelimesini konuşup bu söz sebebiyle başkası gülerse bu kimse kâfir olur. Vaaz veren bir âlim vaazı icabı küfür kelimesini söyler de cemaat bunu kabul ederse hepsi kâfir olurlar. Yani bir vaiz, bir müderris, yahut bir yazar bu kelimeyi söyler de okuyan ve dinleyenler de kabul ederse ve edindikleri bu bilgiye inanırlarsa kâfir olurlar. Kendileri için bir mazeret yoktur.

Hadisleri İnkâr Etmek.

"EI-Muhit" adlı kitapta yazıldığına göre, Şeriatta mütevater hadisleri inkâr eden kişi kâfirdir. Meselâ; ipek giyinmenin erkeklere haram olması gibi. Yine bir kimse vitir namazının esasını inkâr ederse, yahut kuşluk namazının esasını inkâr ederse yine kâfir olur. Burada Şeriat kaydını koymasının sebebi, şeriatla ilgili olmayan tevatür derecesindeki haberleri inkâr edenin kâfir olmayacağına binaendir. Mesela; Hâtem-i Tâî'nin cömertliği ve Hz. Ali'nin kuvvetliliği gibi.

[569[569]] En-Nahl: 16/106.

Burada tevatürden maksat, lâfzı olan tevatür olmayıp mânevi tevatürdür. Çünkü ipek giymenin haram oluşu, ile kuşluk namazı ve vitir namazları İstılahı mânadaki tevatür ile sabit olmamıştır. Hz. Peygamber'den rivayet edilen haberler üç türlüdür. Birincisi mütevater haberdir. Mütevater haber, yalan üzerinde ittifak etmeleri düşünülemiyen bir topluluğun kendileri gibi bir topluluktan rivayet ettikleri haberdir. Bu haberi inkâr eden kâfirdir. İkincisi meşhur haberdir. Meşhur haber, önce güvenilir bir kişinin bir kişiden; sonra bir topluluğun bir topluluktan rivayet ettiği hadistir. İsa b. Eban dışında bütün âlimlere göre, böyle bir haberi inkâr eden de kâfirdir. İsa'ya göre meşhur hadisi inkâr eden kimse sapıktır, kâfir değildir. Doğrusu da budur. Üçüncüsü tek kişinin haberidir. Bu haber de; tek kişinin sonuna kadar tek kişiden rivayet ettiği haberdir. Bu haberi inkâr eden kişi kâfir olmaz. Ancak eğer sahih, yahut hasen ise böyle bir hadisi kabul etmediği için günahkâr olur.
“El-Hulâsa” adlı kitapta şöyle deniliyor: Bir kimse bir hadisi reddederse, ilim adamlarından bir kısmı bu kimsenin kâfir olacağına hükmetmişlerdir. Sonradan gelen âlimler ise eğer bu haber mütevater derecesinde ise inkâr edicisinin kâfir olacağını söylemişlerdir. Ben de derim ki doğrusu budur. Ancak bir kimse tek yolla gelen bir haberi hakaret ve alay yollu inkâr ederek reddederse o takdirde kâfir olur.
Fetâvâ-i Zahîriyye'de de şöyle deniliyor; “Bir kimse Hz. peygamber'in *“Kabrim ile minberimin arası Cennet bahçelerinden bir bahçedir.”* hadisini rivayet eder de diğeri (ben kabir ile minberi görüyorum, orada bir şey yoktur) derse kâfir olur. Çünkü bu söz alay manasına gelmekte ve inkâr mânasını ifade etmektedir. Böyle bir kişi gözle görünenler dışındaki gaybî şeylere inanan kimse değildir.

Zorla Hz. Peygamber'e Söğmek.

“el-Muhît” adlı kitapta yazıldığına göre, bir kimse Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'e söğmeğe zorlanırsa; eğer kalbimden geçmediği halde ve razı olmadığım halde söğüyorum, derse kâfir olmaz. Bu kimse Allah'ı inkâr etmeğe zorlanan kimse gibidir. Dili ile inkâr edip kalbi imanla dolu olursa imanına zarar vermez. Yine kalbimden ismi Muhammed olan bir hıristiyanı geçirdim, der de söylerse yine kâfir olmaz. Yine bir kimse kalbinden başka bir Muhammed'i geçirmeden zorla Hz. Peygamber'e söğdürülse kâfir olmaz. Ancak bu zorlamanın mutlaka öldürmek, yahut sakatlanacak biçimde döğmek tehdidi ile olması ve zorlayanın bu işi yapmaya gücü yetmesi, zorlanan mü'minin de bundan kurtulmaya ve karşı koymaya gücü yetmemesi şarttır.”
“El-Hulâsa”da Ebû Yusuf'tan şu rivayet naklediliyor: İmam Ebû Yusuf'a halife Memun'un huzurunda: Hz.Peygamber kabak yemeğini severdi denildi. Bir kimse de ben sevmem dedi. Bunun üzerine Ebû Yusuf bir kılınç getirilmesini emretti. O adam: “Estağfirullah” bu söylediğim sözden ve küfrü gerektiren bütün söz ve davranışlardan Allah'ın mağfiretini isterim, dedikten sonra (Eşhedü en lâ ilahe illellah ve eşhedü Enne Muhammeden Abdühû ve resîlühû) dedi.” Bunun üzerine Ebû Yusuf onu bırakıp öldürmedi. Bu vakanın tevili şöyledir. O adam bu sözü hakaret ve alay tarzında söylemişti. Yani zorlama tabiî olarak isteyerek yapılan işlere dahil değildir.
Yine “El-Ecnâs” adlı kitapta kaydedildiğine göre Ebû Hanîfe'nîn şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Peygamberlerle meleklerden başkası için salâvat getirilmez. Bunlardan başkasına, salavat getiren Rafizî dediğimiz Şia'nın Galiye taifesindendir. Yani Kızılbaştır.” Bunun mânası şudur. Selâmın hükmü böyle değildir. Bunun sebebi ise selâm müslümanların birbirine duasıdır. Bir müslümana “Esselâmu aleyküm” demekle “Aleyhisselâm” demek arasında bir fark yoktur. Yalnız, Alî aleyhisselâm demek bidat ehlinin alâmetidir. Bunu söylemek güzel değildir.

Kıraat Ve Namazla İlgili Küfür Sözleri.

“Fetâvâ-i Zahîriyye”de şöyle yazılmıştır: Kur'an yazıldığı zaman cisimdir, okunduğu zaman arazdır, diyen kimsenin kâfir olduğu ile hükmetmek vacibtir. Bu bahis üzerinde biraz durmak gerekir. Kur'an'ın yaratılmış olup olmadığı konusunda bunun bahsi geçmiştir.
“El-Hulâsa”'da şöyle bir kayıt vardır: Bir kimse tef çalarak yahut kılınç oynayarak Kur'an okursa kâfir olur. Ben de derim ki, Allah'ı tef çalarak zikretmek de buna yakındır. Hz, Peygamber'e bu şekilde na't okumak da aynıdır, Zikr yaparken el çırpmak da böyledir.
Yine bir kimse Allah'ın kitaplarından herhangi birine inanmaz, yahut Allah'ın vaadlerinden birine, yahut cezalarla ilgili ayetlerden birine iman etmez, yahut Kur'an âyetlerinden herhangi birini yalanlarsa, bu kişinin durumu açıktır. Kâfir olduğu noktasında bir ihtilâf bahis konusu değildir.”
“Cevahir'ul-Fıkh” adh kitapta şöyle deniliyor: Can çekişine zamanında bir kimse kabirde, Kıyamette Sıratta, Cennet ve Cehennem'deki korkuları inkâr ederse yine kâfir olur.” Burada Cennetteki korkudan maksat oraya girinceye kadar geçirilen korkular demektir. Ancak Mutezile Kabir azabına Mizana, Sıratın varlığına hükmetmemişlerdir. Sağlam olan görüşe göre onları bu sebeple tekfir etmek caiz değildir.”
“Fevz'ün-Necât”'da şöyle deniliyor: “Bir kimse herhangi bir mesele için: “Anlamıyorum, Allah bunu neden Kur'an'da zikretmiştir?” derse kâfir olur. Yani bu söz eğer inkâr şeklinde ise kâfir olur. Eğer öğrenmek maksadına dayalı bir soru sorma tarzında ise o zaman bir mahzur yoktur.
“El-Muhît” adlı Kitapta kaydedildiğine göre İmam Âzam'a: noktalı “Dat” yerine noktalı “Zı” yahut “Ashab'un-

Nâr” yerine “Ashab ul-Cenne” şeklinde okuyan kimsenin durumu sorulunca: “İmamlığı caiz olmaz, fakat bunu bile bile yaparsa o zaman kâfir olur.” buyurdu.
“Tetiminet'ül-Fetâvâ”da şöyle deniliyor; “Bir kimse Kur'an'la, yahut mescidle, yahut şeriat nazarında saygı gösterilen kutsal yerlerle alay ederse kâfir olur. Yine bir kimse yemin ederken alay ederek ve hakaret için Mushaf üzerine ayağını koyarsa, kâfir olur.”
“Cevâhirül-Fikh” adlı kitapta şöyle deniliyor: Bir kimseye; Kur'an okusana, yahut Kur'an'ı çok okusana, denilse ve bu kimse tevil etmeksizin cevap olarak da: Kur'an okumaktan doydum, yahut onu okumayı çirkin görüyorum, derse, yahut Allah'ın kitabından herhangi bir âyeti inkâr ederse, yahut Kur'an'la bulunan hususlardan herhangi birini eleştirirse, kötülerse, yahut Muâvizeteyn'in Kur'an'dan olduğunu inkâr ederse kâfir olur. Sonradan gelen âlimlerden bazıları demişlerdir ki, ister tevil etsin, ister etmesin, bu sözleri sarfeden kimse mutlaka kâfir olur. Ancak birinci görüş daha doğrudur. Fetva da bunun üzerinedir.
Yine bir kimse Kur'an'ın tamamını, yahut Kur'an sürelerinden herhangi bir süreyi, yahut Kur'an âyetlerinden herhangi bir âyeti inkâr ederse, hatta bir kelimeyi, yahut mütevater olan bir okuyuş tarzını inkâr ederse, yahut bir kelimenin ve âyetin Allah Kelâmından olmadığına inanırsa yine kâfir olur. Yani bu âyetin Kur'an'dan oluşu üzerinde ittifak olursa kafir olur. Meselâ; Nemi süresindeki besmele âyetinde olduğu gibi. Bütün sürelerin evvelindeki besmelenin Kur'an'dan olduğunu inkâr etmek böyle değildir. Çünkü bunlar Malikîlere göre Kur'an'dan değildir. Şâfiîlerse bu görüşte değildir. Hanefîlerden araştırıcı âlimlere göre, besmele Kur'an'dan müstakil bir âyettir. Sûrelerin arasını ayırmak için indirilmiştir.

Kur'an Okumakla Alay Etmek.

Yine bir kimse Kur'an okunuşunu dinlese ve alay ederek dinlediği bu ses için ,nağme sesidir, dese kâfir olur. Kâfir olmasının sebebi okuyuşun kendisi ile alay etmesidir. Fakat sesinin çirkinliği dolayısıyla okuyanla alay ederse o zaman kâfir olmaz.”
“Fetâvâ-i Zahîriyye”de şöyle deniliyor: “Eğlence tarzında bir kimse Kur'an'dan bir âyet okursa kâfir olur. Çünkü Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:
“Muhakkak Kur'an hak ile batılı ayırandır. O eğlence değildir.” 570[570]

Kur'an'ın Sözlerini Kendi Sözü İle Karıştırmak.

“Tetimmefül-Fetavâ”da şöyle yazılıdır: “Allah'ın kelâmını kendi sözü yerine kullanan meselâ; izdihamlı bir zamanda:
“Biz onları topladık” âyetini kendi sözli gibi söylese kâfir olur. Biz deriz ki, o insanları kendisi toplayıp bu izdihamı meydana getirdiği zaman böyle bir söz söylerse ancak kâfir olması düşünülebilir. Böyle değilse o takdirde bir izdiham sebebiyle Allah Teâlâ'nın bu âyetini hatırlayarak zikretmesinde bir sakınca yoktur.
“Fevz’ün-Necât”da yine şöyle yazılmıştır: “Bir kimse diğerine:
“Onun evini “Vessemâi vettarik” gibi yap, derse kâfir olur Çünkü o Kur'an'Ia alay etmiş olur.” Ben derim ki: Yine evimi “Vessemâi vettarîk” gibi yaptım demek de böyledir.
“Cevâhir'ül-Fıkh” adlı kitapta yine şöyle deniliyor: “Bir kimse diğerini: evinin üstü yahut ağızı “Vessemâi vettarik” gibidir, derse şeklinde zikretmiştir. Ben derim ki bunu, önceki sözünü takviye olarak zikretmiştir.
Yine aynı kitapta (Fevzünnecât)'da şöyle yazılmıştır: “Bir kimse diğerine: Çorbayı “Kul hüvellahu ehad” ile pişir, derse kâfir olur. Çünkü bu sözü söyleyen bununla alay etmeyi kasdetmiştir.”
“Zâhiriyye” fetvasında şöyle deniliyor: Bir kimse, ihlâs sûresi soyuldu, yahut ihlâs sûresini soydum derse; yahut Tenzil sûresini çok okuyan kimseye; Tenzil sûresinin cebini boşalttın, derse kâfir olur.” Ben derim ki; fetva sahibi burada Tenzil kelimesinden temsil manasını kasdetmiştir. Bu sebeple “EI Muhît” adlı kitapta: “Elem Neşrah leke”nin cebini boşalttım, dese kâfir olur.” denilmektedir. Çünkü bu sözden belâ ve genişlik zamanlarındaki Kur'an okumaya devam manasını değil, alay mânasını kasdetmiştir.
“Zahiriyye”de yine şöyle deniliyor: “Bir kimse, falanca İnnâ A'taynâ'dan daha kısadır, derse kâfir olur. Çünkü bu söz alay manasındadır. Yahut bir kimse bir hastanın yanında Yasin sûresini okuyan kimse için alay ederek: Yasin'i ölünün ağzına lokma yaptı derse kâfir olur.
Yine bir kimse insanları cemaatla namaza davet edip kendisi: Tek başıma kılacağım, çünkü Allah Teâlâ, (İnnessalâte tenhâ) buyuruyor, derse kâfir olur. Bu söz de alay mânasındadır. Çünkü böyle bir sözü sarf eden kişi âyeti küçümseyerek “Tenhâ” kelimesini Türkçedeki tenhalık mânasına almıştır. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem: “*Kur'an'ı kendi reyi ile tefsir eden kâfir olur.”* buyurmuştur. Bununla beraber yukarıdaki kişi kelime ve mânasını değiştirerek söylemektedir.
“El-Muhît”adlı kitapta şöyle deniliyor: Kur'an okurken şaşıran kimseye, alay maksadı ile “(Ölümün şiddetinden) Bacak bacağa dolanmıştır.” 571[571] âyetini okuyan, yahut bir kadehi doldurup getirdikten sonra: “Hem dolgun

570[570] Et-Tarık: 86/13-14.
571[571] Nebe: 78/20.

kadehler var." [572[572]]âyetini okuyan, yahut alay yollu : "Dağlar yürütülmüştür de serap olmuştur." [573[573]] âyetini okuyan, ölçme ve tartma yaparken: "Tarttıkları yahut ölçtükleri zaman eksik yaparlar." âyetini alay maksadı ile okuyan kimse kâfirdir. Çünkü Kur'an'ı kerim ile alay etmek küfürdür.
Bir kimse bir yerin ahalisini toplayıp: "Biz onları topladık, hiç kimse bırakmadık." âyetini okursa, yahut: "Biz onları toplamakla topladık" âyetini okursa, yahut "Onları bizim yanımızda topladık derse kâfir olur. Bu sonuncu söz ile kâfir olmasının sebebi açık değildir. Çünkü Kur'an'da böyle bir âyet mevcut değildir. Yalnız Kur'an'da bulunan bir kelimeyi sözleri arasında diğer sözlerle karışık olarak zikretmek İslâm âlimlerinin ittifakı ile küfür değildir. Bununla beraber yani kâfir olduğunu söyleyen, Kur'an'da böyle bir kelimenin bulunduğu hususunda hataya düşmüştür. Yine alay kasdi ile bir kimse "Vennaziâti nez'an, yahut Nüz'an" derse kâfir olur.

Kur'an'dan Ücret Alma İle İlgili Sözler.

"Tetimmet'ül-Fetâvâ"da şöyle deniliyor: "Bir kimse diğerine, mushafın ücretini al" dese kâfir olur. Bu sözün bir fıkıh âlimine, yahut bir mushaf yazıcısına söylenme ihtimali vardır. Her iki takdirde de manası: Mushafın öğretme ücretini al, yahut yazma ücretini al demektir. Bu sözde bir sakınca yoktur. Sonradan gelen âlimlerin büyük ekseriyeti Kur'an'ın ücret karşılığında öğretilmesini caiz görmüşlerdir. Bunun gibi Kur'an-ı Kerim'i yazmaktan dolayı ücret almanın caiz olduğunda ittifak etmişlerdir.
"Zahirîyye" fetvasında yine şöyle deniliyor: "İki kimse münakaşa etse bunlardan biri: "Lâ havle velâkuvvete illâ billah" dese, diğeri de." "Lâ havle benim için bir şey değildir" yahut "Lâ havle velâ kuvvete illâ billahi ne yapayım?" yahut: "Lahavle açlık gidermez, ekmek vermez." derse, yahut "Lâ havle çanağa tirid getirmez" derse kâfir olur.
"El-Muhît" adlı kitapta yazıldığına göre, bu sözlerin hepsini tesbih ve tehlil için de söylese kâfir olur. Yine: Bir kimse Sübhanellah, dese diğeri de buna karşılık: Allah'ın ismini lekeledin, yahut: Kime sübhanellah? Yahut: Sübhanellah mı diyorsun? derse hepsin'e Allah'ın ismini hafife aldığı için kâfir olur. Bu soruları öğrenmek maksadı ile sorarsa şüphe yok ki kâfir olmaz. Küfrün sebebi, alay etmektir.

Haram İşlerken Bismillah Demek.

Yine bir kimse kumar oynarken "Bismillah" dese kâfir olur. "Bu fözü satranç oynarken de eğlencesine kâğıt oynarken de söylerse durum ve hüküm aynıdır. Yine remil atarken, fal taşlarını atarken bir kimse "Bismillah" derse, kâfir olur.
"Tetimme" adlı kitapta yazıldığına göre, bir kimse şarap içmeğe başlarken, yahut zina ederken, yahut haram bir malı yerken bismillah derse kâfir olur. Bu haram maldan kasıt, üzerinde ittifak edilen halis muhlis haram olsa gerek.
Yine bir kimse haram yedikten sonra, "elhamdü lîllah" derse bu kimsenin hükmü hakkında âlimler ihtilâf etmişlerdir. Bir kısım âlimler bu söz ile haram rızkı hatırlayarak söylerse, haramı nimet saydığı için kâfir olur. Fakat haram helâl hatıra getirmeden mutlak nimet ve rızık verdiği için Allah'a hamd ederse kâfir olmaz, demişlerdir. Mûtezile'ye göre hüküm değişiktir. Zira onlara göre haram, rızık değildir. Bize göre nzık harama da, helâla da şamildir. En iyisini Alah bilir. Yine bir kimse bir şeyi emretmek yerine bismilllah derse: meselâ; bir kimse kendisinden izin istemek için gireyim mi, yahut kalkayım mı, yahut çıkayım mı, yahut yürüyeyim mi? derse ve ona müsaade etmek manasında öteki de "Bismillah" derse kâfir olur. Çünkü Allah kelâmını önemsiz bir yerde kullanmış, dolayısıyla hakaret etmiş oldu. Bu müsaade etmenin izahıdır. Bir şeyi emretmek için "Bismillah" demeye gelince, bu zamanda meselâ; yemek yerken bile "başlayın" mânasında bismillah denilmesi çoğu kere âdet olmuştur. Bu sebeple böyle hareket edenlere kâfir demek zordur. Hem burada bir incelik vardır. Müslümanlar bu kelime ile teberrük ederek emretme yerine büyük bir nezaket icabı, bismillah diyorlar. Yani "Allah'ın adıyla ye" demektir. Yahut Allah'ın adıyla gir, işe başla demektir. Çünkü bismillah'taki fiiller hazf edilmiştir. Bir kitap yazarı kitabını yazarken bismillah, der. Fakat Allah'ın adıyla yazıyorum. demez. Yani yazıyorum, fiilini hazf eder.
"El-Muhît" adlı kitapta kaydedildiğine göre, bir kimse: "Kur'an Arapça değildir" derse Allah Teâlâ'nın; "*Biz onu arap dilinde Kur'an olarak indirdik*." [574[574]] âyetine karşı geldiği için kâfir olur. Yine bir kimse savaşa çıkan kimseleri görse ve: bunlar pirinç yiyicileridir, yemek düşmanlarıdır, derse kâfir olmasından korkulur. Yani eğer ordu mensuplarını, yalnız Allah'ın savaşmak emrine itaatları dolayısıyla hakir görürse kâfir olur. Fakat bu askerin niyetinin sağlam olmadığını nazara alarak eğer bu kelimeyi sarf ederse o takdirde bu söz küfür olmaz.

Namazla İlgili Küfür Sözleri.

[572[572]] Nebe: 78/34.
[573[573]] Mutaffifîn: 83/3.

[574[574]] Yusuf: 12/2

Yine bir kimse sabah namazını kılsa ve farsça olarak “Sabah namazcığımı, yahut sabahcık namazını kıldım” derse, yahut zalim bir idarecinin emrini yerine getirircesine: “Borcumu ödedim” derse kâfir olur.
Bir kimse “Vallahi namaz kılmayacağım, Kur'an okumayacağım” yahut, “Bunları yaparsam kaltaban olayım,” derse, yahut Allah'ın emrini kendi nefsine göre şiddetli zor ve güç görürse, yahut çok uzun kabul ederse, yahut: “Allah malımı noksanlaştırdı, ben de onun hakkını eksiltiyorum, namaz kılmıyorum gibi sözler sarfederse yine kâfir olur. Doğrusu birinci durumda kâfir olmaması, son durumda da kâfir olmasıdır. Çünkü Allah'a karşı gelmek içten küfür alâmetidir. Namaz kılmayacağına dair yemin etmekse böyle değildir. Allah'a karşı itaatta bir nevi muhalefet mânasını taşımakla beraber yine de Allah'a saygıdan haber verir. Bu söz sahibini imandan çıkarmaz.”
“El-Hülâsa” adlı kitapta şöyle deniliyor “Bir kimse Allah bana on vakit namaz kılmayı emretseydi kılmazdım dese; yahut, kıble bu tarafa doğru tâyin edilmiş olsa namaz kılmazdım, dese kâfir olur. Çünkü bu düşünce Allah'ın emirlerine aykırıdır. İblis'in:
“Kuru balçıktan yarattığın bir beşere secde etmem.” 575[575] demesi gibidir. Şeytan ancak Allah'a karşı geldiği için kâfir olmuştur. Secde etmeyi terk ettiği için değil. Eğer böyle olmasaydı bir yasağı irtikâb etmekte Âdem aleyhisselâm gibi olurdu.
“Zahîriyye” fetvasında şöyle denilmiştir: “Yahut bir köle; ben namaz kılmayacağım, zira sevabı efendinindir, derse yine kâfir olur. Çünkü kendisine Allah'ın sevap vermeyeceğine inanmıştır. Bununla beraber sevabı olsa da olmasa da efendisine mutlak itaatta bulunması mecburîdir. Aslında kölenin de sevabı vardır, efendisi sebeb olduğu için ona da sevap vardır. Allah'ın hazinesi geniştir.
İmam Fahreddin er-Râzî diyor ki; bir kimse Allah'ın Cennetine tama ederek ibadet etse, yahut Cehennem ateşinden korkarak ibadet etse öyle ki Cennet veya Cehennem yaratılmasaydı Allah'a ibadet etmemek inancında bulunsa kâfir olur. Çünkü Allah'a, zatına olan saygıdan ve rızasını istemekten dolayı ibadet edilir. Bir kimse, ço-ğunluğun yaptığı gibi sadece Ramazan'da namaz kılıp bu kıldıklarım fazla bile gelir. Zira her namaz yetmiş katı ile kabul edilecektir, derse kâfir olur.
Yine bir kimseye, namaz kıl, denilse ve bu kimse: Senin emrin ile namaz kılmam,” dese kâfir olur. Çünkü bu Allah'ın emrine karşı gelmektir. Arkadaşı ise ona Allah'ın emrini hatırlatmıştır. Yahut bir kimse namazın farz olduğuna inanmasa yine kâfir olur. Yahut bir kimse, insanlar bizim için kılıyor, dese yine kâfir olur. Çünkü bu inançla namazın herkese değil de bazılarına farz olduğuna inanmış oluyor. Beş vakit namazı, cenaze namazı gibi kabul ediyor.
“Fevz'ün-Necât” adlı kitapta yazıldığına göre, bir kimse. “Namaz kılmam, çünkü karım ve çocuğum yoktur” derse kâfir olur. Zira bu inançla namazın yalnız evlilere ve çocuk sahiplerine farz olduğuna inanmış olur. Yahut Allah'a karşı gelmiş olur.”
“Fetâvâ-i Zahîriyye”de şöyle bir fetva yer almaktadır: Bir kimse bu namaz ne kadar çoktur, bundan canım sıkılıyor. Yahut usandım, derse kâfir olur. «El Cevahir» adlı kitapta şöyle deniliyor.- Bir kimse namazdan doydum, yahut bana zor geliyor, derse kâfir olur. Yahut; bu emri kim kolaylaştırabilir? Kim çıkarabilir? derse, Allah'ın kendisine gücünün yettiğinden fazla yük yüklediği inancı olduğu için kâfir olur. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor. “Allah hiç bir kimseye gücünün yettiğinden fazlasını teklif etmez.” Yahut bir kimse: Ramazan'a kadar bekleyeceğim derse, kâfir olur. Zira bu inanç da namazın, Ramazan dışında farz olmadığı inancına sebeptir. Yahut namazın Ramazan dışında kendinden affedildiği inancını doğurur. Yahut: Bir kimse akıllı kişiler, yapamıyacakları işin altına girmezler, yahut: ben imtihan altına girmem, derse kâfir olur. Çünkü bu söz, kötülükler, kötülük de imtihana tâbi tutulmak mânasını taşımakla beraber, taatı da bir imtihan saymaktır.

Farzları İnkâr Etmekle İlgili Sözler.

“Cevahir'ul-Fıkh” adlı kitapta şöyle denilmiştir: “Bir kimse namaz, oruç, zekât, cünüblükten yıkanmak gibi üzerinde ittifak edilen farzlardan birini inkâr ederse kâfir olur. Yine zina, şarap, kumar, adam öldürmek, faiz yemek, yetim malı yemek gibi Allah'ın yasaklarından birini inkâr ederse kâfir olur.”
Yine bir kimse Müslüman olup bizim ülkemizde yâni İslâm ülkesinde bir ay kaldıktan sonra kendisine beş vakit namaz, yahut oruçtan sorulsa ve: “Bunların farz olduğunu bilmiyorum, dese kâfir olur.” Ben derim ki, bu fetva namaz hakkında açıktır. Fakat zekât konusunda biraz durmak lâzımdır. Ancak kendisi zenginlerdense o zaman yukarıdaki fetva kabul edilebilir. Fakirlerden ise kâfir olmaması gerekir.
Eğer fasık bir kimseye: “Namaz kıl ki imanın tadını tadasın, denilse ve “Namaz kılmanın tadını bulmadan kılmayacağını,” dese kâfir olur. Çünkü kötülüğün tadını taatın tadına tercih etmiş olur. Ve her ikisini bir tuttu.
Yine bir kimse: “Allah bana beş vakit namazdan fazla kılmamı, bir aydan fazla oruç tutmamı yahut kırkta birden fazla zekât vermemi emretse yapmam, derse kâfir olur.

Abdestsiz Olarak Kıbleye Yönelmek.

“Fevz'ün-Necât”da şöyle deniliyor: “Bir kimse, namaz kılmayan kimse ne hoş ne güzeldir” dese kâfir olur.

575[575] Hicir: 15/33.

"Fetâvâ-i Suğrâ" ve "el-Cevâhir"de şöyle bir fetva vardır: "Bir kimse abdestsiz olarak cemaatla namaz kılsa kâfir olur." Burada biraz durmak gerekir. Abdestsiz namaz kılmak Allah'a karşı bir isyandır. Sahibinin kâfir olmaması gerekir. Ancak abdestsiz namaz kılmanın helâl olduğuna inanırsa o zaman kâfir olur. İmameyn'in: "Bile bile kıblenin dışına yönelerek namaz kılan kimse kâfirdir." sözleri de böyledir. Ancak bu söze, kıblenin dışına yönelmenin caiz olduğu, yahut alay mânasına çekildiği takdirde, kaydını koymak gerekir. Yine bir kimse kıbleyi araştırıp yönünü bulduktan sonra bilerek bu yönü değiştirirse ve başka istikamete doğru namaz kılarsa kâfir olur. Çünkü kıbleyi araştırarak varılan netice kıble hükmündedir. Bu yönü değiştirmek kıbleyi değiştirmek gibidir.
"Tetimme" adlı kitapta şöyle deniliyor. "Bir kimse başkalarına gösteriş için abdestsiz olarak namaz kılarsa kâfir olur." Yine bir kimse namazı tenbellikten değil de önemsemeyerek terk ederse kâfir olur. "El-Muhît" adlı kitapta şöyle deniliyor: "Bir kimse bile bile kıblenin dışına doğru namaz kılarsa, fakat bu namaz kılışı tesadüfen kıble istikametine uygun düşerse Ebû Hanife'ye göre bu kimse kâfirdir. Fakîh Eb'ul-Leys de aynı görüşü benimsemiştir. Yine bunun gibi bir kimse temiz elbisesi bulunduğu halde pis elbise ile, yahut abdest ve taharete gücü yettiği halde abdestsiz, taharetsiz namaz kılarsa kâfir olur. Yâni bunun helâl olduğunu kabul ederek yaparsa kâfir olur. Böyle bir inanç yoksa bu iş Allah'a karşı, işlenmiş bir günahtır. Böyle bir kimse namazı terk etmiş gibi olur, kâfir olmaz.
"Tetimme" adlı kitapta yine şöyle deniliyor: "Namazı vaktinde kılamayıp bunları topluca kaza eden kimse, topluca kılmasına itiraz eden kimseye: "Borçlu kişinin borcunu alacaklısına topluca ödemesi gerekir." Cevabını verse kâfir olur. Çünkü ibadete borç adını vermiştir ve Kerîm olan Allah'ı alacaklı yerine koymuştur. Yine bir kimse: "Başımı namaz için yıkamadım" derse bunun küfür olması açık değildir. Ancak bu sözü söyleyen onu alay için söylerse o zaman kâfir olur. Bu, "Namaz bir şey değildir" demenin mânâsıdır.

İlim Ve Âlimler Hakkındaki Küfür Sözleri.

"EI-Hûlâsa" adlı kitapta yazıldığına göre, bir kimse açık bir sebep olmaksızın bir din âlimini din âlimi olduğu için sevmez ve ona buğz ederse bu kişinin kâfir olmasından korkulur." Ben derim ki, muhakkak bu kişi kâfir olur. Zira bir kimse bir din âlimine dünya, yahut âhiretle ilgili bir sebep olmaksızın buğz edince şeriat ilmine buğz etmiş olur. Bu şekilde bir din âlimini değil sevmemenin, inkâr etmenin küfür olduğunda şüphe yoktur.

Kıyafetle İlgili Sözler.

"Zahîriyye" Fetvasında da şöyle deniliyor: "Bir kimse bıyıklarını kısaltan bir din âlimine: "Ne çirkin oldu? Yahut bıyıkları kısaltmak ne çok çirkindir?" yahut, sarığın bir ucunu çene altına bağlamak ne çirkindir?" derse kâfir olur. Çünkü bu ilim adamları ile alay etmektir. İlim adamları ile alay etmekse peygamberle alay etmeyi gerektirir. Çünkü âlimler peygamberlerin varisleridir. Bıyıklan kısaltmak peygamberlerin sünnetidir. Peygamberlerin sünnetini çirkin görmekse ihtilafsız küfürdür."
"El-Hülâsa" adlı kitapta kaydedildiğine göre, bir âlime hakaret için: Bıyıklarını kısaltıp sarığının bir ucunu omuzunun üzerine attın, diyen kişi de kâfir olur. Yahut bir kimse bir âlimi kasdederek: "Bıyığını kısaltıp sarığının ucunu omuzu üzerine atan kişi ne çirkin olmuştur?" derse yine kâfir olur.
"EI-Muhît" adlı kitapta yazıldığına göre, bir kimse yüksek bir yerde otursa, insanlar da onun etrafında toplanarak kendisine dini sorular sorup (alaylı tarzda) gülseler hepsi kâfir olur. Çünkü bu hareketleri ile Şeriatı küçük düşürmüştür. Böyle bir kimse yüksek bir yerde oturmadan da aynı hareket yapılacak olsa yine küfür lâzım gelir.

Kur'an Öğretenlerle, Vaizlerle Ve İlim Meclisi İle Alay Etmek.

Semerkand'ta Necmüddin El- Kindi'den nakledildiğine göre, bir kimse alay etmek için Kur'an öğreten Muallim sıfatına girerek eline bir sopa alıp bununla çocukları döverse kâfir olur. Çünkü Kur'an öğreticisi Şeriat âlimleri topluluğundandır. Kur'an'la ve Kur'an öğreten ile alay etmekse küfürdür."
"Zahîriyye" fetvasında şöyle denilmiştir: İçki meclisinde bir kimse yüksek bir yere oturup alay maksadı ile vaiz rolüne girer ve hem gülüp hem de etrafındakileri güldürürse hepsi birden kâfir olur. Çünkü vaiz Şeriat âlimlerindendir ve peygamberlerin halifelerindendir."
"el-Hülâsa" adlı kitapta da şöyle söylenmiştir: "Bir kimse İslâmi ilimlerin öğretildiği bir toplantıdan dönse ve başka birisi onun için, kiliseden döndü, dese kâfir olur. Çünkü Şeriat meclisini küfür meclisi yerine, dolayısıyla imanı küfrün yerine koymuştur."
"Zahirîyye" fetvasında yine şöyle deniliyor: "Bir kimseye: "Kalk ilim meclisine git" denilse o kişi de: "Onların söylediklerini kim yapacak?" derse, yahut "İlim meclisinden bana ne?" derse kâfir olur. Birincisinde Şeriatta güç yetmeyen işin Allah tarafından teklif edildiği inancı ortaya çıkıyor. Halbuki Allah Teâlâ: "*Allah, hiç bir nefse gücünün yetmediğini teklif etmez.*" buyuruyor. İkincisine gelince, yani benim şeriat ilimlerine ihtiyacım yoktur, manası kasdedilmiştir.
"El-Cevâhir"adlı kitapta kaydedildiğine göre, bir kimse: "Bu ilim adamlarının söylediklerini yapmaya kimin gücü yeter?" derse kâfir olur. Çünkü bu sözden ya kula gücünün yetmediğini teklif etmek gerekir, yahut ilim

adamlarının peygamberlere yalan isnat etmeleri lâzım gelir. Bu ise küfürdür. "Tetimme" adlı kitapta şöyle yazılmıştır: "Bir kimse ister şaka olarak ister ciddî olarak bir başkasına: İlim meclisine gitme. Eğer gidersen karın boş olur, yahut karın sana haram olur, derse kâfir olur."
"Fetâvâ-i Suğrâ"da şöyle kaydedilmiştir: "Niçin ilim öğreneyim?" diyen kişi kâfir olur. Çünkü bu sözü ile ilmi küçük görmüştür. Yahut ilme ihtiyacı olmadığına inanırsa, yahut bir tabak tirid yemeği ilimden daha hayırlıdır, derse kâfir olur"
"Zahirîyye" fetvasında şöyle zikrediliyor: "Bir kimse şeriatın herhangi bir hükmünü açıklasa, buna karşılık hasmı da: Bu adamı âlim yapar, yahut: bana âlimlik taslama, böylesi bana geçmez, derse kâfir olur."
"El-Hülâsa" adli kitapta yine şöyle deniliyor: "İlim meclisi berim ne işime yarar, yahut bu hususta verilen fetvayı hakaret için yere atarsa, şeriatın ne kıymeti var? mânasını ifade ettiği için hakarettir. Bunu söyleyen kâfir olur."

Boşanma Ve Âlimlere Hakaretle İlgili Sözler.

"El-Muhît" adlı kitapta şöyle deniliyor: "Talak malak tanımam, çocuğun anası evde olmalıdır, derse ister talak vaki olsun, ister olmasın, kâfir olur. Çünkü bu sözü ile haram ve helâl tanımadığını ifade etmiş olur." Yine bir kadın: "Âlim koca üzerine Allah'ın laneti olsun" derse kâfir olur. Çünkü bu söz ile Şeriata hakaret etmiştir. Yine bir kimse bir âlime hakaret maksadı ile: "Âlimcik derse, kâfir olur."
İmam Fadlî, kitabını bir yere bırakıp giden bir din âlimine; "Testereni burada bırakıp gittin" diyen kişinin, küfre varması dolayısıyla öldürülmesini emr etmiştir. Çünkü o kimse bu sözü ile şeriat ilmini öğretmeyi, bir sanat öğretmeğe benzetmiş, dolayısıyla "Şeriat" küçük düşürmüştür. Biz burada şeriat ilmî kaydını; koyduk, çünkü şeriat ilmi ile ilgili bulunmayan mantık ve felsefe gibi kitaplar hakkında hüküm bu şekilde değildir."
Yine "EI-Muhît" adlı kitapta yazıldığına göre, bir din âlimi kitaplarını bir dükkâna koyup gitmiş, sonra bu dükkâna uğrayınca dükkân sahibi alay için; testereni burada unuttun, demiş, buna karşılık o âlim: Dükkânına testere değil dini kitap bıraktım demiş, dükkân sahibi de: "Dülger ustası testere ile tahtayı keser sizler ise kitaplarla insanların boğazını kesiyorsunuz, yahut insanların hakkını kesiyorsunuz, demiş. O âlim bu durumu İmam Muhammed b. Fadl'a şikâyet etmiş ve İmam Fadl o dükkân sahibinin öldürülmesini emretmiş. Çünkü dükkân sahibi şeriatla alay ettiği için kâfir olmuştu.
"Tetimme" adlı kitapta şöyle deniliyor: "Bir kimse şeriata, yahut şeriat için lüzumlu ve şeriattan ayrılmaz önemli meselelere hakaret ederse, küçük görürse kâfir olur. Teyemmüm eden kişiye gülen insan da kâfir olur. Yine, helâl haram tanımam, diyen kimse kâfir olur. Bilmemek mânasında bu sözü kullanırsa o takdirde kâfir olmaz.
"El-Muhît" adlı kitapta zikredildiğine göre, bir kimse, ilmî bir meseleden bahseden, yahut sahih bir hadisi rivayet eden bir din âlimine bu, bir şey değildir, derse kâfir olur. Yahut bu söz ne işe yarar? Bize para lâzım, çünkü bugün itibar parayadır? derse kâfir olur. Çünkü bu söz:
"Üstünlük Allah'ın, Rasûlünün ve bütün müminlerindir." 576[576] âyetiyle.
"*Allah'ın sözü en yüksektir."* 577[577] âyetlerine karşı gelmektedir.

Allah'ın Rahmetinden Ümit Kesmekle İlgili Sözler.

Yine bir kimse iyiliği emredip kötülükten sakındıran bir müslümana: "Neden bilgi öğreneyim? yahut, neden Allah'ı tanıyayım? Çünkü ben kendimi Cehenneme itmişim" derse, yahut "Kendimi Cehenneme hazırladım" derse, yahut yastığımı, dirseğimi, yanağımı Cehennem'e bıraktım, derse kâfir olur. Çünkü bu kişi Şeriatı küçük düşürmüş, yahut Allah'ın rahmetinden ümidini kesmiştir. Her ikisi de küfürdür."

Şeriatla İlgili Küfür Sözleri.

Yine "Zahîriyye" adlı fetva kitabında: "Parası olmayanın bir dirhem değeri yoktur, diyen kişinin kâfir olduğu yazılmaktadır. Çünkü bu ibare âlime, salih kullara da, müminlere de, diğerlerine de şamildir. Ancak bu söz ile ben sadece dünya ehlini kasdettim, derse o zaman kâfir olmaz. Yine bir kimse: ömrümün sonuna kadar ilim ile meşgul olmayacağım, çünkü ilim beşikten mezara kadardır, derse kâfir olur. Bu sözü söyleyen şeriata ait bütün bilgileri reddettiği için kâfir olur. Çünkü bu ilimler içinde farz-ı ayn olanlar da vardır. Yine bir kimse: Falan kimse kıble olsa o tarafa yönelmezdim, derse kâfir olur. Çünkü bu kimse îblis gibi olmuştur.İblis de Âdem'e secde etmekten kaçtığı için kâfir olmuştu. Bir kimse Allah'ın iyi kullarından birine: Seninle karşılaşmak bana domuz ile karşılaşmak gibi geliyor, derse kâfir olmasından korkulur. Bundan kasıt, o kişi ile kendisi arasından herhangi bir hasımlık bulunmadığı zamanki durumdur. Yine bir kimse: "Gel beraber gidip şeriata danışalım" derse öteki kişi de "Gitmem," derse kâfir olur. Çünkü şeriatı reddetmiş oluyor. Fakat adamı defetmek, için söylerse kâfir olmaz. Gel beraber kadıya gidelim, dese de gitmese kâfir olmaz. Çünkü kadıya gitmemek şeriata gitmemek demek değildir. Zira kadı çok kerre şeriatın dışındaki hükümlerle de hükmeder. Yine bir kimse: "Şeriat ve benzeri müesseselerin bana bir faydası yoktur, bana şeriatın hükmü geçmez," derse kâfir olur.

576[576] Munafikun: 83/8.
577[577] Et-Tevbe: 9/40.

“Zahıriyye” adlı kitapta yazıldığına göre, bir kimse: “Parayı aldığım zaman şeriat nenle idi?” derse kâfir olur. Fakat hasmını azarlamak maksadı ile bu ve benzeri sözleri söyler ve şimdiye kadar neden bu hakkı istemedin, demek isterse o takdirde kâfir olmaz.”
“El-Muhît” adlı kitapta yazıldığına göre, bir kimsenin yanında şeriattan bahsedilse ve bilerek bu söze karşı gelirse, yahut hakaret için çirkin bir ses çıkarsa, yahut bu şeriat kötüdür, derse kâfir olur.”
Rivayet edildiğine göre, Halife Memun zamanında bir kimseye bir dokumacıyı öldürmenin hükmünden sorulmuş, bu kişi de cevap olarak: “Genç ve taze bir cariye ödemesi gerekir” cevabını vermiş bunu duyan Halife Memun bu cevabı verenin boynunu vurdurmuş ve bu söz şeriatla alay etmektir, şeriatla alay etmekse küfürdür demiş.”
Rivayet edildiğine göre, Timur bir gün çok üzülmüş ve kimsenin sorduğu soruya cevap vermemiş. Bu arada Onun fıkracılarından biri huzuruna girip güldürmek için şöyle bir fıkra anlatmış: Falan memleketin kadısının huzuruna girdim. Ramazan ayı başlamıştı. Hakime dedim ki: Falanca Ramazan orucunu yedi. Benim şahitlerim vardır. Kadı da şöyle cevap verdi: Keşki namazı yese de ondan kurtulsak. Emiri güldürmek için söylediği bu söz karşısında Timur o fıkracıya dinî meseleden başka güldürecek bir şey bulamadınız mı? diyerek bu fıkracının boynunun vurulmasını emredip bu noktada, çok sert davrandı İslâm'a saygı gösterenlere Allah rahmet eylesin.”

Açık Ve Kapalı Küfür Sözleri.

“EI-Muhît” adlı kitapta şöyle kaydedilmiştir: “Bir adam: Tevil etmeksizin “inşallah ben müminim,” derse kâfir olur. Çünkü iman konusunda kendinden şüphelidir. İmanının Allah katında gerçekleşmiş olduğunu bilmediği için, bu sözü bir tevazu manasında söylerse hüküm böyle değildir.
Yine bir kimse: Dünyadan mümin olarak mı, yoksa kâfir olarak mı çıkacağımı bilmiyorum, derse kâfir olmaz. Çünkü gaybı Allah'tan başkası bilemez”
“Zahîriyye” adlı kitapta İmam Fadlî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Hiç bir müslümana imanında istisna yaparak, inşallah ben müminim, demek yakışmaz. Çünkü o imanını gerçekleştirmekle vazifelidir.”
Şeyh Abdullah es-Senedî “El-Keşf” adlı kitabında Ebû Hanîfe'nin menkıbelerinden bahsederken İbn-i Ömer'e ait bir kıssa zikretmiştir. İbn-i Ömer kesilmek üzere bir koyun çıkarmıştı. Oradan bir kimse geçiyordu. İbn-i Ömer kendisine: “Sen mümin misin?” diye sordu. O kimse de: “İnşallah müminim” cevabını verdi. Bunun üzerine İbn-i Ömer: «İmanında şüphesi bulunan kimse benim kurbanımı kesemez” buyurdu. Sonra başka biri geçerken ona: “Sen mümin misin?” diye sordu. O da bir istisnada bulunmadan: “Evet” cevabım verdi. İbn-i Ömer bu adama kurbanım kestirdi. İbn-i Ömer, bu iki kişiden imanı konuşanda istisnada bulunan ve inşallah ilâve eden kişiyi mümin saymadı.” Burada İbn-i Ömer'in ihtiyati! davrandığı anlaşılmaktadır. Zira selef ve halef âlimleri, inşallah ben müminim sözü ile istisnada bulunan kimsenin imandan çıkmayacağı noktasında ittifak halindedirler. Ancak bir kimse tasdik ve imanında tereddütlü olursa o takdirde mümin olmaz. “EI-Muhît”adlı kitapta yazıldığına göre, selef âlimlerinden bir kısmı imanlarında istisnada bulunursa inşallah derlerdi. Bunun tevili şöyledir. Onlar imanlarmdaki şüpheden ötürü değil, belki hadislerde belirtilen müminlerin güzel hasletlerini kendilerinde toplamadıkları için bir tevazu mahiyetinde bu istisnayı yaparlardı. Nitekim Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem: *“Gerçek mümin, insanların şerrinden emin bulunduğu kimsedir.”; “Mümin, komşusu şerrinden emin bulunduğu kişidir”,; “Kendisi tok, komşusu aç olan mümin değildir ve yine* “*Şu şu hasletler kimde toplanırsa mümin odur”* gibi hadislere uymak üzere kendilerini kusurlu kabul ettiklerindendir. Sonradan gelen âlimlerden imanında istisnada bulunanlar da imandaki şüpheden değil, kendilerinde hadislerde beyan edilen üstün vasfı bulmamalarındandır.”
Hülâsa imanda istisna imanın kemal derecesine raci bir husustur. Dil ile ikrar edip kalb ile tasdik etmeğe raci değildir. “El-Hülâsa” adlı kitapta yazıldığına göre, bir kâfir bir müslümana: “Bana İslâm’ı anlat” dese ve o müslüman da kendisine bildiklerini anlatmadan, baştan savmak üzere: “Falan âlime git” dese kâfir olur. Çünkü o, müslümanlık hakkında bilgi isteyen o kâfirde küfrün biraz daha kalmasına razı olmuştur. Çünkü İslâm kelime şehadet getirmek suretiyle icmali olarak gerçekleştirilir, bunu ise her mümin yaptırabilir.” Eb'ul-Leys es-Semerkandî demiştir ki “Eğer o mümin o kâfiri bir âlime göndermişse kâfir olmaz. Çünkü âlim kimse İslâm'ı cahilden daha iyi bilmektedir. Bu hareketi ile küfre razı olmuş sayılmaz. Yine bir kimse, İslâm'a girmek isteyen bir kâfire: İslâm'ın nasıl olduğunu bilmiyorum, yahut: falan âlime git, o sana anlatsın, yahut toplantının sonuna kadar sabret, derse kâfir olur.”
Yine “Zahîriyye” fetvasında şöyle yazılmaktadır: “Bir kâfir bir müslümana: Bana İslâm'ı anlat, dese müslüman da: Bilmiyorum, dese kâfir olur. Zira kendi küfrüne razı olmak küfürdür. Başkasının küfrüne razı olmaksa yine küfürdür. İslâm'ı bilmiyorum, derken tam manasıyla bilmiyorum, mânasını kasdederse böyle bir kişinin kâfir olup olmayacağı konusunda düşünmek gerekir. Doğrusu kâfir olmamasıdır. Başka bir yerinde de şöyle deniliyor: Hâmidî'ye göre küfre rıza küfürdür. Zahiriye fetvasında beyan edildiğine göre, bir kimsenin küfrü hakkındaki bir meselede ihtilâf bulunursa, hiç bir müsîümam ihtilâf olan meseleden ötürü tekfir etmek caiz değildir. “El-Hâvi” adlı kitapta yazıldığına göre, bir kimseye: “Yalnız Tevhidi biliyor musun? Sen Tevhid ehli misin, değil misin?» denilse buna vereceği cevap üzerine onu tekfir etmeye bir sebep yoktur.” “EI-Muhît” adlı kitapta zikredildiğine göre, bir kimse: “Ben İslâm'ın nasıl olduğunu bilmiyorum, derse kâfir olur.” “Şems'üI-Emime el-HuIüvanî”

diyorki: “Böyle bir kimse dinsiz, namazsız, oruçsuz, taatsız, nikâhsızdır. Çocukları da zina çocuğudur.” Yine “El-Muhît”e kaydedildiğine göre, bir kimse kalbi ile tasdik edip dili ile ikrar ederse ittifakla müslümandır. Müslümanlıkla vasıflandıktan sonra onu bilmemesi ihtilafsız olarak onu müslümanlıktan çıkarmaz. Bir kimse bir yemek yese bu yemeğin adım bilmese bu durum nasılsa, müslüman olup müslümanlığın nasıl olduğunu bilmeyen kimse de onun gibidir. Yine bir kimse şartları, rükünleri ile namaz kılsa ve bunların tafsilâtını bilmese ve sorulunca: “Bilmiyorum.” dese böyle bir kimseye kâfir denmez. Eğer böyle olmazsa dünyada kelâm ilmini bilen çok az müslüman kalır.
İslâm milletleri için bu noktada güçlük vardır. Cahillere böyle sorular sormak mugalatadır. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem bu gibi yanıltmaya vesile olan mugalatalardan bizleri yasaklamıştır. Sonra “Çocukları zina çocuğudur” sözü de mutlak değildir. Zira bu soru sorulmadan evvel dünyaya gelen çocukların helâl olduğunda hiç şüphe yoktur. Esas söz, bu soru sorulup bilmem cevabını aldıktan sonra meydana gelen çocuklarının durumu hakkındadır. Faraza bu sözü ile kâfir olacak olsa, İslâm'a dönüp tevbe etmemişse ancak o zaman yukarıdaki söze itibar edilebilir.
Yine küçük yaşta bir hıristiyan kadını bir müslümanın nikâhı altında büyüse, aklında herhangi bir bozulduk, delilik de bulunmasa ve dinlerden herhangi bir dini de bilmese kocasından bain talak ile boş olur. Eğer akıllı ise şüphe yok ki ya ana babasını yahut yaşadığı ülkenin, insanlarını taklid edecektir. Nitekim Hz. Peygamberin: “*Her doğan çocuk İslâm fıtratı üzerine doğar.”* hadisi buna delâlet etmektedir. Hıristiyan kızı kendine tabi iken bain talak ile boş olmuyordu da hıristiyanlıkla bulaşmadan aslî fıtratı üzerinde kalınca nasıl boş olur?
Yine küçük yaşta evlenen bir müslüman kızı kocaya vardıktan sonra eğer baliğ olur da İslâm'ı bilemez ve İslâm'ı vasfedemezse kocasından bain talak ile boş olur.” Daha önce de geçtiği üzere mümin sayılmak için İslâm'ın hükümlerini bilmek, yahut tafsili ve icmali olarak onu anlatmak gerekmez. Belki imanın gerçekleşmesi için tasdik ve ikrarda bulunmak yeterlidir. Bununla beraber kendisine: Müslüman olanın kanı ve malının haram olup olmadığı sorulsa, buna karşılık: Hayır, dese onun imanında bir şüphe yoktur. İslâmın hükümlerini bildiğinde şüphe yoktur. Ancak cahil olduğundan sözün gelişini bilmemektedir. Bu ise ona zarar vermez.
Sonra şöyle diyor: Çünkü onlar cahildirler. Onlar için tahsis edilmiş bir millet yoktur. Hangi milletten oldukları başlangıçta nikâhın şartıdır.
Burada bir mesele daha vardır: Onların, İslama ait hükümleri bilmemeleri mazeret olarak kabuldür. Fakat belli bir milleti, İslâm, hıristiyan, yahudi gibi milletlerden birini kabul etmemeleri hususu ise kabul edilemez. Çünkü Hıristiyan kızına: Son hangi milletten diye sorulunca şüphe yok ki hıristiyan mlletindenim, der. Evet, ikisine de hangi milletten oldukları sorulsa ve: “Biz hiç bir milletten değiliz” deseler, yahut “Hangi milletten olduğumuzu bilmiyoruz” deseler kâfir oldukları açıktır. Sonra müellif demiştir ki: İmam Muhammed kitabında böylesi kadınlara mürtedde adını vermiştir. Çünkü biz onların müslüman olduklarına kocalarına uymaları hasebiyle hükmetmiştik. Şimdi ise kâfir oldukları ile hükmettik. Çünkü baliğ olmaları sebebiyle tabilikleri kalkmıştır. Ve dini bilgileri de yoktur. Bu sebeple mürted olduklarına hükmettik.”
Bu mesele zamanımızda çok vukubulmaktadır. Hususiyle bazı ülkelerde kötü kadınlardan bu şekilde hükümler çıkıyor. Öyle ki kadın bu sebeple üç talakla boş olmaktadır. Halbuki kadın dindardır, Kur'an okur, namaz kılar, oruç tutar. Fakat mahkemede kadı kendisine: “İslâm'ın hükmü nedir?” diye sorar. Kadın da cahil olduğu ve konuşmasını bilmediği için: “Bilmem” diyor. Bu şekilde kadının kâfir olduğuna dolayısıyla nikâhının da batıl olduğuna hükmediyor ve kendisi için ikinci bir nikâh tazeliyor. Çoğu kerre kadı bu kötü ve şeni işi sebebiyle kâfir olur. Çünkü bu acayip küfür hükmüne razı olmuştur. Zira miskin ve fakir bir kadın bu kadıya meseleyi anlatsa ve hükmü açıklasa doğru cevabını verecektir. Çünkü böyle kadınların dindarlığı her bakımdan zamanın kadılarından daha kuvvetlidir. Kadıların bu gibi hükümlere teşebbüs etmelerinin sebebi üç talakla boşanmış bulunan kadınlar hakkında bütün söz ve davranışlarda haram olan rüşvete tevessül etmektir. Sonra şeytana bak. Pis kocaya vesvese veriyor, bu şekilde karısının kâfir olmasına, amellerinin yok olmasına ve Allah Teâlâ'nın.
“Eğer koca karısını son defa boşarsa, başka bir koca ile nikâhlanmadıkça ilk kocaya helâl olmaz.” 578[578]
ayeti ve Hz. Peygamber'in Useyle hadisi ile amel etmekten istinkâf ediyor. Bu makamda sözü biraz uzatmanın sebebi, ayakların kaydığı, inançların bu noktada sarsıldığı bir makam olmasına binaendir. Ki bunlardan İslâm'a büyük zarar vardır.
Kadının hangi milletten olduğunu bilmesi başlangıçta nikâhın şartıdır, demiştir. Bu mesele kocanın müslüman olması takdirine binaendir. Yok eğer bu bilmeme kadın tarafından ise nikâhlarının sağlam olması noktasında hiç şüphe yoktur. Kâfirlerin nikâhında olduğu gibi. Bu sözde kadının, zevcenin küfrüne hükmeden kâdı'nın, erkeği de İslâm'ı tavsif etmeğe çağırması gerekir. Erkek de kadın gibi ise o zaman ikisinin de kâfir olduğuna ve ömrü boyunca yaptığı taatların batıl olmasına hükmetmesi; ondan sonra her ikisine de İslâm'ı arzetmesi, ikisinin de beraber şehadet getirmeleri, İslâm'ın hükümlerini öğrenmeleri ve bundan sonra nikâh akdinin aralarında yapılması gerekir. Bu makamdaki bahsimizi İbn-i Humam'ın bunların sözleri üzerine araştırdığı noktalar da takviye etmektedir. Araştırmalarını şu sözler üzerine yapmıştır: “Bir kimse bir cariye satın alsa, yahut bir kadınla evlense ve kendisine, İslâm'ın ne olduğunu sorsa ve bu kadın bilmese, o kadın müslüman olmaz.” İbn-i Humam burada bilmemekten maksat: İslâm nedir, iman nedir? sorusu karşısında cevap verirken duraklamakta değildir.

578[578] Bakara: 2/230

Halktan bazısında nitekim ifade noksanlığı dolayısıyla olduğu gibi bilmemeyi müslümanlığının ve imanının batıl olduğu yerine koymak gibi hususlar değildir. Meselâ; öldükten sonra dirilmek olacak mı, olmayacak mı? Yahut Peygamberlerin gönderilmesi, kendilerine kitapların indirilmesi olmuş mudur, olmamış mıdır? Bu sorular karşısındaki duraklama, basit bir bilgisizlik yönünden değil, inandığını ispatlama yönündendir. Meselâ; böyle bir soru kendisine sorulup da: Bilmiyorum, diyen kimsede olduğu gibi. İslâm ülkelerinde bulunduğu halde bu şekilde bilgisiz kalan kişiler çok azdır."

Sonra "El-Muzmarât" adlı kitapta Muhammed b. Hasen eş-Şeybanî'den el-Camiul-Kebîr'inden naklen bu gibi kapalı konularda zikrettiğimiz hususlara delalet eden bir mesele gördüm. Bu mesele de şudur: Bir kadın imanın ve İslâm'ın şeklini bilmezse İmam Muhammed demiştir ki; araları ayrılır. Bu sözün açıklaması şöyledir: Koca karısına imanı, İslâm'ı, dini anlatsa ve kadın: Bu şekilde inandım, tasdik ettim, dese o kadın taklid sınırından çıkar ve onunla evlenmek caiz olur. Eğer: Anlamadım, yahut bilmiyorum, derse nikâhı caiz değildir."

"EI-Muzmarât" adlı kitapta yine şöyle bir fetva nakledilmektedir: Bir kimse bir kadının küfrü ile fetva verse ve nihayet kocasından bain talak ile boş olsa bu fetva veren kişi kâfir olur. Kadın ise İslâm'a girmeğe zorlanır. Ve yetmişbeş sopa ile cezalandırılır. Bu kadın ancak ilk kocası ile evlenebilir. Ebû Bekir rahimehullah da bu şekilde fetva vermiştir. Ebü Ca'fer de aynı şekilde fetva verirdi."

Bazı âlimler de demişlerdir ki; kadının dinden dönmesi nikâhının bozulmasına tesir etmez ve kadınlar üzerine bu kapıyı kapamak için koca nikâhını yenilemekle emredilmez. Buhara âlimlerinin çoğunluğu böyle bir kadının küfrü nikâhın bozulmasına tesir eder, demişlerdir. O kadar var ki kadın kocası ile yeniden evlenmeye cebredilir.

Bu ayrılma, talaksız bir ayrılmadır. Fetva da bunun üzerinedir. "Minhac'ul-Musallîn" adlı kitapta da aynı şey yazılmıştır.

"EI-Hulâsa" adlı kitapta şöyle deniliyor: "Bir kimse başkası için dua edip Allah onu küfür inancı ile alsın, derse kâfir olur. Çünkü bu söz, küfrün kendine rıza göstermektir. Şeyh Muhammed b. Fadl demiştir ki: Kâfir için bu şekilde dua etmek küfür değildir. Birinci fetva umumîdir. İkincisi yani bu fetva hususi bir fetvadır. Ki müslümanın küfrüne dua etmenin küfür olduğunu ifade eder. Gerçek şudur ki, bu sözü söyleyen eğer intikam kasdı ile söylerse kafir olmaz. Dua karinesi ise bu maksada şahiddir. Bu konuda çok söz gelecektir.

"El-Cevahir" adlı kitapta şöyle yazılmıştır. "Bir kimse bir müslümana: "Allah senden müslümanlığı alsın" der de biri buna âmin derse kâfir olur. Yahut bu sözden falancanın kâfir olması murad edilsin edilmesin, kâfir olur. Yahut: "Allah onu dünyadan imansız olarak, yahut kâfir olarak çıkarsın; yahut imansız ve kâfir olarak Allah onu öldürsün; yahut Allah onu Cehennemde ebedi olarak bıraksın, Cehennem'den hiç çıkarmasın" derse kâfir olur. Yani küfrü eğer güzel görür de gönülden ona razı olursa hüküm böyledir. Ancak bir zalimden intikam almak için bu sözleri sarfederse o zaman kâfir olmaz.

"El-Muhît" adlı kitapta şöyle kaydedilmiştir: "Kendi küfrüne razı olan kişi kâfir olur." Bunda ittifak vardır. Başkasının küfrüne razı olma hususunda ise ihtilâf vardır. İslâm âlimlerinin zikrettiklerine göre başkasının küfrüne razı olmak, ancak ona cevaz verdiği ve güzel gördüğü zaman küfür olur. Fakat buna cevaz vermez ve güzel görmez de: bana eziyet veren şerir kişinin küfür üzerinde ölmesini istiyorum, ki Allah Teâlâ ondan böylece intikamımı alsın, derse o zaman bu söz küfür olmaz.

Eğer bir kimse: Allah Teâlâ'nın:

"Musa şöyle dua etti: Rabbimiz! Fir'avn'a ve etrafındakilere dünya hayatında giyecek birçok süs eşyası ve mallar verdin. Ey Hatibimiz! Mallarını mahvet ve kalblerini şiddetle sık ki, o acıklı azabı görmedikçe iman etmesinler." 579[579]

ayetini düşünerek o duayı yaparsa bizim iddiamızın doğruluğu ortaya çıkar. Buna göre bir kimse bir zalime: "Allah seni küfür üzerinde öldürsün, yahut Allah senin imanını alsın, Allah sana en küçük bir şekilde merhamet etmesin" derse kâfir olmaz. Biz Ebû Hanîfe'den rivayet edilen şu söze muttali olduk: "Başkasının küfrüne razı olmak küfürdür." Bu söz açıklanmamıştır. Bu cümlenin, Muhit, yahut "El Câmi" sahibinin bu meselelerdeki sözlerinden olma ihtimali de vardır. Her iki takdire göre cevap şöyledir:Ebû Hanîfe'nin rivayeti kısa, yahut mutlak olunca Hanefîlerin kaidesine göre biz onu açıklarız.

"El-Cevahir" adlı kitapta şöyle yazılıdır: "Dininden döndüğünü, yahut yaralayıcı bir aletle bir kimseyi öldürdüğünü, yahut namuslu iken zina ettiği bilinmeden falancanın öldürülmesi helâldir, yahut mubahtır, diyen kimse kâfir olur. Çünkü bu kimse haram olan bir işi mubah kabul etmiştir. Yine bunun gibi İmam Şafiî'ye göre namaz kılmayı terk etmek öldürülmeyi gerektirmektedir. İmam Ahmed b. Hanbel'e göre ise namaz kılmayı terketmek dinden dönmektir. Namazı terk etmek ihtilaflı meselelerdendir. Dolayısıyle namaz kılmayı terk edenin öldürülmesinin helâl olduğunu söylemek ittifakla küfür değildir. Yine bu sözü söyleyene "doğru söyledin" diyen, yahut haksız yere adam öldüren bir devlet adamı için "doğru yaptın" diyen, yahut bir hırsızı öldüren kişiye "iyi yaptın" diyen kişi kâfir olur. Yahut sahibi helâl kılmadan falan müslümanın malı helâldir, yahut falanın kanı helâldir, derse ve bir kimse de onu tasdik ederse ikisi de kâfir olur."

"EI-Hülâsa" ve "EI-Hâvî" adlı kitaplarda şöyle deniliyor: "Bir kimse diğerine: Sana da müslümanlığına da lanet olsun" derse kâfir olur. Yine bir kâfir müslüman olduğu için kendisine bir şey verilse, buna karşılık bir müslüman: "Keşke ben de kâfir olup müslüman olsaydım da bana da bir şey verilseydi" dese kâfir olur. Çünkü

579[579] Yunus: 10/88.

müslümanlığın şartı İslâm'ın hükümleri üzerinde devam ve sebat etmektir. Bu sebepten bir kimse gelecekte kâfir olmayı niyet etse o şimdiki durumda da kâfir olur.”
“El-Muhît” adlı kitapta: “Bu düşünceyi kalbinden temenni etsa kâfir olur” ibaresini ilâve etmiştir.
“El-Hülâsa” adlı kitapta yine şöyle deniliyor: “Babası küfür üzerinde ölen ve babasından miras almak isteyen kişi, kâfir olan babasından miras alabilmek için, keşke şimdiye kadar müslüman olmasam dese kâfir olur.”
“El-Cevahir” adlı kitapta bu ibare: Keşke müslüman olmasam da varis olsam” tarzındadır.
“El-Fetâva's-Suğra” adlı kitapta şöyle kaydedilmiştir: “Bir kâfir müslüman olsa, kendisine bir müslüman: “Eğer müslüman olmasan miras alırdın, derse kâfir olur.”
“El-Muhît” adlı kitapta şöyle deniliyor: “Bir müslüman güzel bir Hıristiyan kızı görse ve onunla evlenebilmek için kendisinin hıristiyan olmasını temenni etse kâfir olur.” Ben derim ki bu düşünce onun ahmaklığmdandır. Çünkü bir müslümanın bir hıristiyan kadını ile evlenmesi caizdir. Ama bununla beraber güzel kadınlar müslümanlarda daha çoktur.
“Fetâvâ-i Kadihan”da ve “Fetâvâ-i Suğrâ”da şöyle zikredilmiştir: “Bir kimse: Ne zaman küçükle otursam küçük olurum, büyükle otursam büyük olurum, derse bunun üzerinde ihtilâf bulunduğundan bahsetmektedir. Ben derim ki: bu sözleri sarf etmekte bir sakınca yoktur. Fakat eğer bu sözler sonradan söylediği “Hıristiyanla otursam hıristiyan olurum, müslümanla otursam müslüman olurum, yahut yahudi ile otursam yahudi olurum” sözü ile tavafuk etse bu sözü söyleyen kâfir olur. Çünkü o zındıktır, İslâm'dan ve bütün dinlerden hariçtir.”
“El-Hülâsa” adlı kitapta yine şöyle bir ibare vardır. “Bir kimse müslümanlığı kabul eden birine: Senin dininin sana ne zararı oldu ki müslüman oldun” derse kâfir olur. Yine: Bu zaman küfür zamanıdır, müslüman olma zamanı değil, derse eğer bu sözünden bu zamanda müslüman olmamak gerektiğini kasdetmişse kâfir olur. Ancak: “Bu zaman küfrün, cehaletin ve kâfirlerin galib olduğu, İslâm'ın ise zayıf olduğu zamandır” manasını kasdederse o takdirde kâfir olmaz.”
“Fetâvâ-i Kadihan” ve “Fetâvâ-i Suğra”da şöyle kaydedilmiştir: Müslüman olduğu henüz bir ay olmuş kişiye: müslüman değil mi idin? denilse ve o kimse de: hayır dese, kâfir olur.”
“El-Muhît” ve “El-Cevahir” adlı kitapta şöyle deniliyor: “Birini döven kimseye müslüman değil misin? denilse ve bu kişi de bilerek: hayır, derse kâfir olur. Eğer hata ile hayır, derse kâfir olmaz.”
“Tetîmme” adlı kitapta kaydedildiğine göre, bir kimse kendisine “Allah'tan kork” diyene karşılık: “Senin sözünü dinlemeyeceğim” derse, kâfir olur. “Yine haram iş işleyen bir kimseye: Allah'tan kork, denilse ve buna karşılık korkmuyorum, dese kâfir olur. Eğer söylenilen şey haram degilse kâfir olmaz. Ancak eğer bu takdirde bu sözü hakaret için söylerse yine kâfir olur. Ve karısı kendisinden bain talakla boş olur. Yine bir kimseye: Herhangi bir iş hususunda Allah'tan korkmuyor musun? denilse ve buna cevap olarak: hayır, dese kâfir olur.
Ebû Bekir el-Belhî şöyle demiştir: “Bir kimseye: Allah'tan korkmuyor musun? denilse ve bu kimse: Hiddetli olarak: hayır, dese kâfir olur ve karısı kendisinden bain talakla boş olur.”
“El-Muhît” adlı kitapta yazıldığına göre, bir kadın kocasına: Sende hamiyet denen şey yoktur, din yoktur, çünkü benim yabancılarla birlikte bulunmama razı oluyorsun, dese ve kocası da evet, yoktur, dese kâfir olur. Çünkü din yoktur demekle İslâm dininden çıkmış olduğunu itiraf etmiş olur. Bir kimse bir müslümana: Sen putperestsin, mecusisin, derse o kimse de; mecusi olduğunu söylese kâfir olur. Yahut kendisine: Müslüman değil misin? denilse ve hayır dese yine kâfir olur. Yahut söylediğin gibiyim dese kâfir olur.”
“El-Cevahir” adlı kitapta, şöyle yazılmıştır: “Bir müslümana: ey kâfir, ey mecusî, ey yahudi, ey hıristiyan, diye seslenilse o da: Efendim, cevabını verse kâfir olur.” “Fetâvâ-i Kadıhan”da da şöyle denilmiştir: “Eğer böyle ise, benden ayrıl, dese, kâfir olmaz. “Muhit”de şöyle deniliyor: Böyle ise, benimle oturma derse doğrusu kâfir olur. Yine Fakih Ebû Bekr el-Belhî'nin söylediğine göre, bir kimseye: Ey kâfir, denilse ve o söyleyen kişi de sükut etse, kâfir olur. “El-Cevahir” adlı kitapta yine şöyle deniliyor: Bir kimse muhatabına: Her an senin gibisini çamurdan yaparım, derse kâfir olur. “El Muhît”de de aynı mesele zikredilerek: Kendisi ile münakaşa eden kimseye bir kişi: Ben senin gibi on kişiyi çamurdan yaparım, dese kâfir olur, denilmektedir. Yine bir kimseye: Ey kırmızı adam, denilse ve bu kişi: Allah beni elma unundan yarattı seni çamurdan yarattı çamur un gibi değildir, dese kâfir olur.”
“Fetâvâ-i Kadıhan”da şöyle denilmiştir; “Bir kimse başkası için: Allah onu yarattıktan sonra huzurundan kovdu, dese ilim adamlarının çoğunluğuna göre kâfir olur.” Doğrusu kâfir olmamasıdır, çünkü bu iddiasında doğru da yalancı da olma ihtimali vardır.
“El-Hülâsa”da şöyle denilmiştir: “Bir kimse kendi çocuğuna: Ey kâfir çocuğu, dese, yahut ey mecusi çocuğu, dese ilim adamlarının bazısına göre, kâfir olur.” Ben derim ki böyle söylemekle bir kimse kâfir olmaz. Çünkü bu sözü ile çocuğu kötülemeyi kasdetmiş olup kendisinin mecusî, yahut kâfir olduğunu kasdetmemiştir.
“Fetâvâ-i Kadıhan”da diyor ki: Eğer bu sözü bineğine, yahut çocuğuna bir niyette bulunmaksızın söylerse kâfir olmaz. Fakat kendisinin kâfir olduğunu niyyet ederse o takdirde ittifakla kâfir olur. Çünkü bu küfrünü ikrar etmektir.”
“Tetimme” adlı kitaptan: “Bir kimse, ben Firavn'ın inancındayım yahut İblis'in inancındayım, yahut benim inancım Firavn'ın inancı gibidir, İblis'in inancı gibidir, derse kâfir olur. Fakat, ben iblisim, ben Firavn'ım, derse kâfir olmaz. Yine bir kimse dini hükümlerin bir kısmım bilmediği için yeni öğrenince: “Ben kâfir idim, şimdi müslüman oldum derse kâfir olur. Bir görüşe göre ise kâfir olmaz. Ben derim ki kâfir olmaması daha doğrudur.

Yine bir kimse:
“Allah iblise lanet eder” dese buna karşılık bir başkası da: “Ben lanet etmem” derse kâfir olur. Çünkü bu sözün görünüşü Allah'a karşı gelmekten ibarettir.”
Bir müslüman put yapsa kâfir olur. Çünkü o bununla puta razı olmuştur ve onu teşvik etmiştir.
“Fetâvâ-i Kadıhan”da şöyle deniliyor: “Bir kimse: “Beni bırak kâfir olayım” dese kâfir olur. Yahut bir kimse: “Nerede ise kâfir olacaktım” dese olur. Bu söz ile kâfir olmayı kasd ederse kâfir olur.”
“El-Muhît”den: “Bir kimse başkasına konuşması için küfür kelimesini telkin ederse kâfir olur. Hatta bu sözü eğlence için de söylese hüküm böyledir. Rivayete göre Maliki ve Şafiî Mezhebine mensup iki kimse kendi mezheplerinde tahsil gördükten sonra ülkelerine dönmüşler ve kendilerine sorulan her meselede “Bu konuda Maliki'nin, yahut Şafiî'nin iki sözü vardır” cevabını vermişler. Biri onlara şöyle bir soru sormuş: “Allah'ın varlığında şüphe var mıdır?” Bu soruya karşılık: “Bu konuda da iki görüş vardır cevabını vermiş. Bunun üzerine onu tekfir ettiler. Bu soruyu soranın da kâfir olduğuna hükmedilir.
Yine bir kimse bir kadına, dininden dönmesini emretse yahut bir kadının dinden çıktığına bir müftü fetva verse, emreden de, fetvayı veren de kâfir olur. Ben derim ki; belki bu kadının dinden dönmesine razı olan kâfir olur. Devlet adamlarının hademesi durumunda olan bazı kötü âlimlerin durumu ne çirkindir? Devlet adamlarına bazı konularda hile öğretiyorlar. Onlar güzel bir evli kadın gördükleri zaman ve kocası bu kadını boşamazsa, boşanıp kendileri ile evlenebilmesi için dinden dönmesini emrediyorlar ve kendilerine esir ve köle yapıyorlar. Bu şekilde evlendikleri dört kadın üzerine böyle kadınları topluyorlar.
“El-Muhıt” adlı kitapta şöyle deniliyor. “Bir kimse başka birine kâfir olmasını emretse, emredilen kişi ister kâfir olsun, ister olmasın, emreden kâfir olur. Yine bir kimse başka birine dinden dönmenin yolunu öğretse, öğretilen kişi ister dinden dönsün, ister dönmesin, öğreten kişi kâfir olur. Bu durum ve hüküm o kişinin dinden döneceğini bildiği zamandır. Fakat bu öğretmeden maksat eğer bundan sakınmak olursa o takdirde kâfir olmaz.
Yine “El-Muhît” adlı kitapta yazıldığına göre, bir kimse, herhangi birine kâfir olmasını emretmeyi niyet etse bu niyeti sebebiyle kâfir olur. El-Hülâsa’da da şöyle deniliyor: Bir kimse ben inkarcıyım, dese kâfir olur. Çünkü inkarcılık küfrün en çirkin çeşitlerinden biridir.”
Yine “Fetâvâ-i Suğrâ”da şöyle yazılmıştır: “Bir kimse diğerine: ister müslüman ol, ister hıristiyan ol ikisi de benim için birdir, derse kâfir olur.” “El-Hulâsa”da da şöyle yazılıdır: “Bir müslümana “Lâilahe îllellah” söyle denilse ve bu kimse de söylemese kâfir olur. Ancak senin demenle söylemem, derse o takdirde kâfir olmaz. “El-Cevahir” de de şöyle zikredilmiştir: “Ben bu kelimeyi söylemekten bir kazanç sağlamadım neden söyleyeyim diyen, ikisi de kâfir olur.”
“El-Muhit”den; “Bir kadın kocasına: Kâfir oluşum, seninle beraber bulunmaktan daha hayırlıdır, dese kâfir olur. Yine bir kimse anlaşmaya çağrılsa ve: Puta taparım da bu anlaşmayı kabul etmem, dese “El Muhît” sahibine göre kâfir olur.”
Yine bir kimse; falan âlim bana kâfir olmayı bile emretse yaparım, dese kâfir olur. Çünkü bu sözü ile gelecekte kâfir olmayı niyet etmiş oluyor. Yine bir kimse: Ben İslâm'dan beriyim, dese ittifakla kâfir olur. “El-Hâvî” adlı kitapta kaydedildiğine göre, bir kimse ezan okuyan bir müezzinin yanından geçerken: “Yalan söylüyorsun, dese kâfir olur.”
“Fetâvâ-i Suğrâ”da şöyle deniliyor: “Bir kimse Mecusîlerin şapkasını giyse ve onlara kendisini benzetse, yahut omuzu üzerine Mecusîlerin alâmeti olan sarı bir bez bağlarsa, yahut beline bir ip bağlayıp bunu zünnara benzetirse, yahut bir bağ bağlayıp bu bağı onların bağladığı bağa benzetirse kâfir olur. Eğer bu bezi ve bağı bağlayıp onlara benzetmede bulunmazsa o takdirde kâfir olmaz. Bu şekilde de olsa bir kimse suret ve siret bakımından kendini Yahudi veya Hıristiyanlara benzetse şakadan da olsa kâfir olur.”
“El-Hulâsa”da söyle yazılmıştır: “Bir kimse mecûsilerin şapkasını başına koysa bazı âlimlere göre kâfir olur, bazılarına göre ise kâfir olmaz. Sonradan gelen âlimlerden bir kısmı demişlerdir ki, eğer soğuk dolayısıyla, yahut o şapkayı başına koymadığı takdirde inek süt vermiyorsa bu maksatlar için başa konulursa kâfir olmaz. Başka bir maksatla, yani onlara benzemek maksadı ile eğer başına şapka giyerse kâfir olur.” Ben derim ki, yine bunun gibi bir kimse kızılbaş Rafızilerin tacını başına koyarsa tahrimen mekruh olur. Çünkü Hz. Peygamber:
“Kim bir kavme benzerse onlardandır.” buyuruyor. Fakat bir kimse Rafızîlerin ülkesinde bulunsa ve onların başlarına giydikleri tacı giymeye mecbur edilse bir zararı yoktur. Bazı âlimlerin Türk kıyafeti olan Özbek Kalpağını başa koymanın da bidat olduğunu ileri sürmeleri ise yerinde bir fetva değildir. Çünkü bizler kâfirlere ve bidat ehline kendi şiarları olan kıyafetlerde benzememekle emredilmişiz. Her bidattan menedilmemişiz. Bu ister Ehl-i Sünnet'in yaptıkları işlerden olsun, ister kâfirlerin yaptıkları iş ve kıyafetlerden olsun her bidattan medenilmiş değiliz. Yasaklanan kıyafet ve davranışlar kâfirlerin ve bidatçıların şiarı olan kıyafet ve davranışlardır. “El-Muhît”de ise ne olursa olsun yani ister onların alâmeti olsun, ister olmasın, ister bir zaruret olsun ister olmasın onlara benzemek küfür ve bidattir. Zira soğuktan korunmak için bu kıyafeti değiştirmek, yırtıp başka şekle sokmak mümkündür, Dolayısiyle onların kıyafetini aynen giymek zarureti yoktur.” Ben derim ki; bu hüküm bir müslümanın bidat ehli ve kâfirler elinde esir olması, yahut onların elbisesini emanet olarak elinde bulundurması ve bu kıyafeti değiştirdiği takdirde soğuktan korunmasının mümkün olmaması takdirine göredir.
Bir kimse beline zünnar bağlasa, yahut omuzuna sarı bir bez bağlasa bunu yapmaya zorlanmamışsa kâfir olur.

“El-Hülasa”dan naklen Ebû Cafer şöyle demiştir: “Bir kimse esirleri kurtarmak için beline zünnar bağlarsa kâfir olmaz. Yine bir kimse kiliseye girmese de Yahudi ve Hıristiyanların kullandığı zünnarı bağlasa kâfir olur. Yine bir kimse beline bir ip bağlasa ve “Bu zünnardır” dese kâfir olur. “Zahîriyye” fetvasına göre karısı kendine haram olur. Yine bir müslüman ticaret maksadı ile beline zünnar bağlayıp kâfir bir memlekete girerse kâfir olur. Çünkü bunu bir mecburiyet olmaksızın yapmıştır.”
Yine “Zahiriyye” fetvasına göre bir kimse başına mecûsîlerin şapkasını koyar da kendisine, bunu kabul etme, denilse buna karşılık kendisi, insanın kalbi doğru olmalıdır, derse kâfir olur. Çünkü bu sözü ile Şeriatın zahiri hükmünü inkâr etmiş olur. Yine “El-Hulâsa” adlı kitapta kaydedildiğine göre, bir kimse: “Bir adamı kâfir yapmak, cinayetten daha iyidir.” derse, Eb'ul-Kasım es-Saffar'm fetvasına göre kâfir olur. Çünkü o bir günahı küfürden daha büyük görmüştür. Halbuki küfür en büyük günahtır.”
Bir öğretmen: “Yahudiler müslümanlardan daha hayırlıdır. Çünkü onlar benim öğretmenlik hakkımı ödüyorlar.” derse kâfir olur.
“El-Hulâsa” adlı kitapta zikredildiğine göre, bir kimse “Nevruz” gününde bir mecusîye yumurta hediye etse kâfir olur. Çünkü bu mecusîye küfründe ve hatalarında yardımcı olmuştur. Nevruz gününde bir müslümana bir yumurta hediye ederse kâfir olmaz. Fakat bu görüş de sağlam değildir. Çünkü müslümana hediye etmekle de benzeme oluyor. Ancak bilerek değil de öyle tesadüf ederse o zaman küfür olmaz.”
“Mecmaun-Nevâzil” adlı kitapta şöyle yazılmıştır: Mecusîler Nevruz gününde toplansa ve bir müslüman, onlar için güzel bir adet koydular, dese kâfir olur. Çünkü bu sözü ile küfrü güzel kabul etmiş oluyor.
Yine “Fetâvâ-i Suğrâ”da yazıldığına göre, bir kimse daha önce satın almadığı halde özellikle Nevruz gününe saygı için bir şeyler satın alırsa kâfir olur. Çünkü bu hareketi ile kâfirlerin bayramına saygı göstermiş olur. Ancak ihtiyaç sebebiyle satın alırsa o zaman bir şey lâzım gelmez. Yine bir kimse bir insana Nevruz gününde bir şey hediye etse ve bununla Nevruz gününe saygı göstermeyi kasdetse kâfir olur. Yine bir öğretmen birinden Nevruzluk hediyesi istese ve istenen kişi verse de vermese de öğretmenin kâfir olmasından korkulur.
“Tetimme” adlı kitaptan: Ebû Hafs el-Kebîr el-Buharî'den rivayet edilmiştir: Bir kimse elli sene Allah'a ibadet etse sonra Nevruz günü gelse ve bugüne saygı için müşriklere bir şey hediye etse Allah'a küfretmiş ve elli senelik ibadetini yok etmiş olur. Yine bir kimse Nevruz günü kâfirlerin toplandığı yere giderse kâfir olur. Çünkü bu küfrünü ilân etmektir.
“El-Cevahir” adlı kitaptan: “Bir kimseye: haram yeme, denilse ve o kişi de: Bana haram yemeyen, yahut helâl yiyen birini getir ki inanayım, yahut ona secde edeyim, derse kâfir olur. Çünkü iman edilecek olan Allah Teâlâ'dır. Kula iman edilmediği gibi secde de edilmez. Allah'tan başkasına secde etmek haramdır. Yine bir kimse: mal olsun da ister helâl olsun, ister haram olsun, derse bunu söyleyen küfre çok yaklaşır. Çünkü bu onun nazarında helâl ile haramın eşit olduğuna delalet eder.” Yine “Fetâvâ-i Suğrâ”da kaydedildiğine göre, bir kimseye: Neden helâl etrafında dolaşmıyorsun da hep harama koşuyorsun, denilse o kimse de buna karşılık: haram buldukça helâl ardında koşmam, dese kâfir olur.”
“Zahîriyye” adlı fetva kitabında kaydedildiğine göre, bir kimseye helâl rızık ye, dense ve o da: benim için haram daha tatlıdır dese kâfir olur.” Yine “El-Muhît” adlı kitapta kaydedildiğine göre, bir kimseye: Bir tek helâl mı senin için daha iyidir yoksa iki haram mı? denilse ve bu soruya karşılık bana hangisi daha çabuk gelirse odur derse bu kimsenin kâfir olmasından korkulur. Eğer: Evet haram yemek, daha iyidir, derse kâfir olur.”
Yine “EI-Hulâsa”da kaydedildiğine göre, bir kimse Allah'a karşı isyan etse ve İslâm'ın açık olması gerekir, dese kâfir olur. Çünkü bu sözü ile içki ve benzeri kötülükleri İslâm’ın zahirinde itaat olarak göstermiş oluyor. Dolayısıyla Şeriatın hükümlerini ters çevirmiş oluyor. Yine bir kimse şarabı çok seviyorum dayanamıyorum, derse kâfir olur.”
“El Cevahir” adlı kitapta: “Keşke şarap yahut zina, yahut adam öldürmek, yahut zulmetmek helâl olsaydı, derse kâfir olur.” Yine “El-Hulâsa” adlı kitapta kaydedildiğine göre, bir kimse belli zamanda zinayı, adam öldürmeyi, zulmetmeyi Allah'ın haram kılmamasını temenni ederse kâfir olur. Yine bir kimse şarabın haram kılmamasını, Ramazan orucunun farz olmamasını temenni ederse kâfir olmaz.
Çünkü bunlar arasındaki fark şarap ilk şeriatlarda haram değildi; Ramazan'da, oruç tutmak da farz değildi. Bütün semavi kitaplarda bunlar üzerinde ittifak edilmemiştir. Fakat zina, haksız yere adam öldürmek, zulüm ve yetimin malım yemekse bütün kitaplarda haram kılınmıştır. Bütün şeriatlarda haram kılman bir şeyin helâl olmasını istemek küfürdür, fakat eski şeriatlarda helâl olan şeylerin tekrar helâl olmasını temenni etmekse küfür olmaz.” Bana göre ise bu fark aydınlanmış değildir. Çünkü ilâhî bir hükmün önce umumî olması, sonra da hususileşmesi arasında fark yoktur.
Yine bir kimse zina etmek, şarap içmek, faiz yemek ve oğlancılık gibi haramlığı üzerinde ittifak edilmiş bir şeyin haram olduğunu inkâr eden, yahut bu hususta şüpheye düşen kimse, yahut küçük ve büyük günahların helâl olduğuna inansa kâfir olır. Çünkü batıl bir inanca saplanmıştır. Ancak Mutezîle'ye göre küçük günahlarla büyükleri arasındaki fark büyük günahlardan kaçınıldığı takdirde Allah Teâlâ küçüklerini affeder. Ehl-i Sünnet vel-Cemaat'a göre ise küçük günahlar da Allah'a karşı işlenmiş birer kötülüktür. Büyük günahlardan tevbe edilse de bu günahlar günah olarak kalır. Ancak Allah Teâlâ dilerse affeder.
“Tetimme” adlı kitapta şöyle deniliyor: Bir kimse bir şeyin haram olduğuna kesinlikle inandıktan sonra, bu işi yapmanın helâl olduğunu söylerse kâfir olur. Yani onun inancı şeriata uygun ise kâfir olur. Değilse kâfir olmaz.

Yine bir kimse şarabın satılmasını caiz görürse kâfir olur. Yani şarabın Müslümanlara satılmasını caiz görürse kâfir olur. Kâfirlere satılmasını caiz görmekte bir sakınca yoktur. Şarap ve haram olan maddeler için: "Mutlak mânada: "Allah alışverişi helâl kıldı" denilemez. Çünkü bu kelimedeki elif lâm ahd içindir. Yani belli alışverişler mânasını ifade eder. Bu da şeriata uygun alışveriş demektir. Çünkü bir müslüman için şarabın satılması ittifakla caiz değildir."

Yine bir kimse haram olan bir işi helâl kabul ederse ve bu işin dinde haram olduğuna inanırsa, mesela mahremlerle evlenmek, şarap içmek, ölü eti yemek, kan yemek, domuz eti yemek gibi dinde haram oldukları zaruretle bilinen şeylerin helâl olduğuna inanırsa İmam Muhammed'den şaz olarak rivayet edilen bir rivayete göre, bu işleri helâl kabul etmeden bile yapsa kâfir olur." Bu rivayet mahremleri ile evlenme günahını irtikap eden manasına hamledilmiştir. Çünkü durumun akışı diğer günahları helâl kabul etme mânasına delâlet etmektedir. Doğruyu Allah bilir. "Tetimme" sahibi demiştir ki, bu tereddütlü durumda fetva şöyledir: Eğer bu işleri yaparken helâl olduğuna inanırsa kâfir olur. Eğer helâl olduğuna inanmadan yaparsa büyük günahtır.

"Fetâvâ-i Suğrâ"da şöyle deniliyor; "Kim şarap helâldir derse, kâfir olur. Yani bu sözü söyleyen Bedir Savaşına iştirak eden mücahidlerden de olsa hüküm böyledir."

"El-Hulasa" adlı kitapta şöyle deniliyor. "El-Muhît"de kaydedildiğine, göre: "Bir kimse önemsemiyerek Ramazan ayı için, bu uzun ay geldi, yahut bu ağır ay geldi derse; yahut Receb ayı girince Ramazan'a saygısızlık dolayısıyla Ramazan'a düştük, yahut Hayrat mevsimi geldi der de yaratılışı itibarıyla bu ayı çirkin görürse, şeriatın emrettiği sevgi hilafına kendisine ağır gelirse kâfir olur. Çünkü Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem Ramazan ayı girince:

"Allah'ım! Receb ile Şâban'ı bize mübarek yap ve bizi Ramazana kavuştur?" buyurarak sevgi ve sevincini açıklardı."

"Zahîriyye" fetvasında açıklandığına göre, bir kimse şeriatın faziletli saydığı ayları önemsemiyerek, yine bu aylara mı geldik, derse kâfir olur. Eğer bununla vücudunun rahatsızlığını ve çekeceği sıkıntıyı kasdederse o zaman kâfir olmaz. Yine Recep ayı girdiği zaman: Bu ayın imtihanına yine girdik derse kâfir olur. Yine bir kimse: Bu oruç ne kadar çok, usandım, derse bu de küfürdür."

"El-Muhît"de kaydedildiğine göre, bir kimse: "Bu taatların hepsini Allah bize azap yaptı, derse kâfir olur." Çünkü Allah Teâlâ bu taatları âhirette bilâkis azaptan kurtulmak ve sevap vermek için emretmiştir. Yoksa Allah Teâlâ'nın kulların taatına ihtiyacı yoktur. Yine bir kimse tevil etmeksizin: "Allah Teâlâ bize bu emri farz kılmasa daha iyi olurdu, derse kâfir olur."

"EI-Hulâsa" ve "el-Muhît"de kaydedildiğine göre şöyle denilmiştir; "Bir kimse küçük günah işlese, bir başkası kendisine: tevbe et, dese ve bu işi yapan ne yaptım ki tevbeye muhtaç olayım dese, yahut ne yaptım ki tevbe edeyim dese Ehl- i Sünnet vel- Cemaat kaidelerine göre kâfir olur. Mûtezile'ye göre ise kâfir olmaz."

"Tetimme" adlı kitapta zikr edildiğin göre, bir kimse: "Allah dileyene kadar tevbe etmiyeceğim, dese ve Allah'ın dilemesini bir özür olarak ileri sürse kâfir olur. Çünkü Allah'a karşı isyan eden kişi, bu işi her ne kadar kaza ve kaderin tesiri altınca ise de kötülük yaparken kaza ve kaderi, Allah'ın dilemesini özür olarak ileri sürmesi caiz değildir. Ancak tevbe ettikten sonra Allah'ın dilemesini mazeret olarak ileri sürebiliriz.

"El-Muhit" ve "El-Hulâsa" adlı kitapta şöyle deniliyor. "Bir fasık kişiye: Sen Allah'a ve Allah'ın kullarına eziyet etmeğe devam ediyorsun, denilse ve o kimse de: Ben güzel yapıyorum, yahut ne güzel yapıyorum, derse kâfir olur. Ancak bu sözü ile Hakka ve halka eziyet verecek bir iş yapmıyorum, dese kâfir olmaz. Allah'a isyan eden kişi: "Bu da bir yoldur, bir mezheptir, derse yine kâfir olur."

"El-Muhît" adlı kitapta kaydedildiğine göre: "Bir kimse haram olan maldan bir fakire sadaka verse ve bu verdiği haram maldan dolayı sevap istese kâfir olur." Burada biraz durmak gerekir. Zira yanında haram mal bulunan kimse bu malı fakirlere tasadduk etmekle emredilmiştir. Bu sebeple bu sadakasından dolayı sevap kazanması gerekir. Çünkü bu malı Allah'a taat yolunda harcamış ve emrine uymuştur. Bu mesele sahibi belli olan haram mal için söylenmiş olsa gerektir. Malın sahibini bildiği halde ona vermeyip gösteriş için başkalarına harcadığı husus içindir. Nitekim zamanımızdaki zalimlerde bu gibi haller çoktur."

"EI-Muhît" adlı kitapta kaydedildiğine göre, bu malı alan fakir onun haramdan olduğunu bilirse ve buna rağmen o kişiye duada bulunursa, malı veren kişi de âmin, derse kâfir olurlar."

"Zahîriyye" fetvasında beyan edildiğine göre, bir kimse bir fakire haram mal verip bundan dolayı Allah'tan ecir isterse kâfir olur. Şayet alan fakir de haram olduğunu bildiği halde veren kişiye duada bulunsa ve o da amin dese ikisi de kâfir olurlar. Çünkü dua ve amin ancak taatlar içindir, helâl mallar içindir; kötülükler için ve haramları kazanmak için değildir. Bu konuda düşünülürse maksat daha iyi anlaşılmış olur.

"EI-Hulâsa" adlı kitapta kaydedildiğine göre, bir kimse şeriata göre çirkin olan bir iş için güzel yaptım, iyi yaptım, derse kâfir olur. Yine bir kimse: Şarabın haramlığı Kur'anda sabit değildir, derse kâfir olur. Çünkü bu söz Kur'an'a karşı gelmektir. "Tetimme" adlı kitapta da "Kur'an'da şarabın haram olduğunu inkâr eden kişi kâfirdir. "EI-HuIâsa"da zikredildiğine göre, "Sarhoşluk veren içkiyi içmeyen kimse müslüman değildir" diyen kimse kâfir olur. Sarhoşluk veren hurma suyunun sarhoşluk verecek sınıra kadar içilmesinin helâl olduğunu kabul eden kimse de kâfir olur. Az bir mikdarının içilmesinin helâl olduğunu söylemek ise böyle değildir. Bunu söyleyen kâfir olmaz. Çünkü ihtilaflıdır. Yine bir kimse hayız halindeki karısı ile cinsi münasebette bulunmanın helâl olduğunu kabul ederse kâfirdir. Yine karısına livatayı helâl kabul eden kimse de kâfir olur. Suyûtî'nin "Ed-

Dürrül-Mensür" adlı kitabında kaydedildiğine göre, ihtiyaten bu kişinin küfrüne hükmetmemek gerekir. Yine "El-Muhit" adlı kitaptan: aybaşı halinde karısı ile cinsi münasebette bulunmanın helâl olduğunu kabul etmek küfürdür."

"Tetimme" adlı kitapta kaydedildiğine göre, bir kimse babasının karısı ile evlenmeyi caiz ve mubah görürse mürted olur. Yine bir kimse zulüm etmek ve yalan söylemek gibi haram işlerin haram olmamasını temenni ederse kâfir olur. Yine yağmurun hikmetini inkâr eden, yahut faydasını kabul etmeyen kimse de kâfir olur.

"Yine bir kimse yabancı bir kadını öptükten sonra: O bana helâldir, derse kâfir olur. Yine doyduktan sonra da yemenin haram olmamasını isteyen kişi de kâfir olur."

"El-Cevahir" adlı kitaptan: "Bir kimseye, niçin zekât vermiyorsun? denilse ve buna karşılık: Bu cezayı vermem derse kâfir olur." Yine kendisine zekât vermek farz olan bir kişiye: Bu vecibe hatırlatılsa ve: Bilmiyorum, dese kâfir olur." Bu sözü reddetmek yolunda söylediği takdirde kâfir olur. Yine iki kimseden biri diğerine: Git, falancaya iyiliği emret, dese, buna karşılık o kimse: O adamın bana ne zararı var ki, yahut bana ne cefa etti ki ona emredeyim, dese kâfir olur. Çünkü iyiliği emretmenin farz olmadığına inanmıştır. Ve iyiliği emredenin, şahsi bir düşmanlığı ve garazı bulunduğu kimselerce yapıldığına inanmıştır.

"Zahirîyye" fetvasında açıklandığına göre, bir kimseye: İyiliği emretsene, denilse o da: O bana bir şey yapmadı ki, yahut onun hana bir zararı olmadı ki, dese; yahut ben afiyeti seçtim, yahut ondan bana ne zarar var ki, dese kâfir olmaz."

"Fetâvâ-i Suğrâ"dan: "Bir kimse eğer, ben bu işi yaparsam kâfir olayım, yahut mecusî olayım, yahut hıristiyan olayım, derse ve o işi yaptığını da bilirse kâfir olur. Fudayli'ye söre ise karısı da kendisinden bain talakla boş olur. Yine bir kimse yaptığını bildiği halde eğer bu işi yaparsam Yahudi olayım yahut Hıristiyan olayım, derse kâfir olur. Yine "Fetâvâ- Suğrâ"dan: "Bir kimse bu işi yapmadığı halde: Allah biliyor ki ben bu işi yaptım, derse Allah Teâlâ'ya yalan isnat ettiği için kâfir olur. Yine bir kimse yalancı olduğunu bildiği halde bu yalanma Allah'ı şahit getirerek: Allah bunun böyle olduğunu biliyor, derse kâfir olur."

Yine "EI-Muhît" adlı kitapta kaydedildiğine göre, bir kimse: Allah biliyor ki ben seni hayır dua ile anmakta devam ediyorum, derse kâfir olur." Fakat bu sözden çokluk ve mübalağayı kasdederse kâfir olmaz. Yine bir kimse istikbalde bir işi yapmayacağına dair yemin olmak üzere eğer bu işi yaparsam Yahudi olayım, Hıristiyan olayım, yahut mecusî olayım, derse bu şartı yerine getirdiği takdirde kâfir olacağına inanır da bu işi yaparsa kâfir olur. Değil ise bu bir yemindir, keffaret ödemesi gerekir. Bu sözünden maksat o işi yapmayacağını mübalâğalı bir şekilde kuvvetlendirmek dur. Bu kimse üzerine yemin keffaretinden başka bir şey lâzım gelmez."

Minhac'ul-Musalin Adlı Kitaptan Bazı Meseleler.

Cahil bir kimse bir söz konuşsa ve bu sözün küfür olduğunu bilmese bazı âlimlere göre bilmemek dolayısıyla özürlü kabul edildiği için kâfir olmaz. Bazı âlimler de kâfir olur, demişlerdir.

Haramı helâl kabul eden, yahut helâli haram sayan kişi de kâfir olur.

"Müzmarat" adlı kitabın sahibi "Zahire" adlı kitaptan şöyle bir mesele naklediyor: Bir meselede kâfir olmayı gerektiren bir çok sebepler bulunsa ve bir sebeple de kâfir olmamayı gerektirse, müftünün kâfir olmamayı gerektiren sebebe göre fetva vermesi gerekir. Sonra söyleyenin niyeti kâfir olmaya mâni olan sebep ise o kişi müslümandır. Eğer niyeti kâfir olmayı gerektiren sebep ise müftünün fetvası ona bir fayda vermez. Bu sözden tevbe ve rucu etmesi karısı ile arasındaki nikâhın yenilenmesi emredilir.

Yine bir kimse kasıtlı olarak Abdullah'cık Abdülazizcik ve benzeri Allah'ın isimlerinden herhangi birine izafe edilen kelimeleri muhataba nisbet ederek kullanırsa kâfir olur. Çünkü bu isimleri ism-i tasğîr ile kullanmak küçültücü mânayı verdiği için hakarettir. Zira bu söz söylendiğinde ilk akla gelen şey muzaf'ın ileyh olan Allah kelimesinin küçültülmesidir. Fakat bu söz ile muzaf'ın küçüklüğü kasdedilirse yani kulun küçüklüğü kasdedilirse o takdirde kâfir olmaz. Bu durum, sözü söyleyenin bilgili olduğuna göredir. Eğer bu sözü sarfeden cahil olursa, ne dediğini bilmeyecek derecede cahil olursa ve bundan küfrü kasdetmezse kâfir olmaz. Bu kişinin küçüklük mânasını verdiren kâf (cik nisbesi) harfini sehven, yahut fuzulî clarak ilâve ettiğine hamledilir.

İmam Fadli cahillerin bir yerden gelen kimseyi karşılamak için kestikleri hayvanlardan sorulunca: Bunların hepsi eğlence ve oyuncaktır, haramdır, cevabını verdi. "El-Muhît" adlı kitapta kaydedildiğine göre, bir kimse Allah'ın adını anmaksızın bir hayvan kesse, yahut keserek gelen kimsenin adını da Allah'ın adına ortak etse kâfir olur. Fakat besmele çekip gelen kişinin adını da karıştırmazsa kâfir olmaz.

"Zahirîyye" adlı fetva kitabında şöyla yazılmıştır: "Bir devlet başkanı bir toplulukta aksırsa, bir kimse de kendisine: Allah sana rahmet etsin, dese; sonra başka biri: devlet başkanına böyle söylenmez, dese kâfir olur. Yani dinî yönden söylenmez, derse bu hüküm geçerlidir. Eğer adette söylenmez demek istemişse o takdirde kâfir olmaz. Yine bir kimse padişaha: "Esselâmu aleyküm, dese, diğeri de kendisine. Bu söz padişaha söylenmez, dese kâfir olur." Yine bir kimse kendini büyük gören sultanlardan birine: "el ilâh", "yâ ilâhi", dese kâfir, olur. Yine bir kimse bir kula Allah'ın sıfatlarından olan: "Yâ Kuddûs", "Yâ Kayyûm", "Yâ Rahman" derse yahut Allah'ın isimlerinden birini bir kula söylerce kâfir olur." En doğrusu bu gibi isimlere "Abd" kelimesini ilâve ederek Abdurrahman, Abdülaziz gibi isimlerle çağırmaktır.

"El-Muhît"den: Nâtıfi'nin "Vâkiat"ında şöyle yazılmıştır: "Kâfir memleketin ahalisi kâfir bir memlekette bir

müslümana: Melike secde et, yoksa seni öldürürüz, derseler, en iyisi secde etmemesidir. Çünkü secde etmek görünüşte küfürdür. Görünüşte küfür olan bir şeyi en iyisi yapmamaktır."
"Ez-Zahîriyye" adlı kitapta kaydedildiğine göre, yeri öpmek secde etmeğe yakındır. Ancak alnı, yahut yanağını yere koymak bundan daha ağır ve daha çirkindir. Ben de derim ki, alnını yere koymak, yanağını kovmaktan daha çirkindir. Dolayısıyla kâfir olmaması gerekir. Ancak alnını yere koymaktan kâfir olması gerekir. Çünkü bu yalnız Allah'a mahsus bir secdedir.
Bir âlimin elini öpmeğe gelince, eğer eli öpülen kişi şer'an ikram edilmesi ve saygı gösterilmesi gereken âlimlerden, amel sahiplerinden, yahut dinen şeref sahibi kimselerden ise el öpenin sevaba nail olması umulur. Nitekim Zeyd b. Sabit İbn-i Abbas'ın elini öpmüştür. Eğer eli öpülen kişi dünya adamlarından biri ise ve el öpen bu işi yalnız dünyevî menfaati için, yahut makamı için, yahut zenginliği için yaparsa fasık olur. Ancak kendisine yapılan bir zulmü önlediği, yahut bir iyilikte bulunduğu için el öperse o takdirde kâfir olmaz. Fakat fasık olur. Bunun esasi: "*Bir zengine zenginliği için saygı gösterenin dirinin üçte ikisi gider*." hadisine dayanmaktadır. Çünkü ibadetin aletleri kalb, dil ve azalardır. Zengine saygı gösterirken mutlaka ya dili yahut azaları kullanmak gerekir. Ben derim ki, saygı ancak kalbten yapılır. Yukarıdaki sözü söyleyen bunu kasdetmiş olsa gerektir. Yani eğer bu saygıyı gösterenin saygısı gösterişte ise kalbe bakılır. Yok eğer kalbten olursa o takdirde dininin üçte ikisi gider. Yukarıdaki hadisi Beyhakî ve diğer hadisçiler rivayet etmişlerdir. Deylemi'nin rivayetinde ise yukarıdaki hadis-i şerif şöyledir:
"Zengine zenginliği için alçak gönüllülük gösteren fakire Allah lanet etsin."
İmam Muhammed'e göre, bir kimse bir azasının kesilmesi ve benzeri tehditlerle küfre ve inkâra zorlansa, eğer kalb imanla dolu olduğu halde dili ile küfür kelimesini söylerse kâfir olmasına hükmedilmez. Fakat bu zorlama esnasında söylediği sözden geçmişte kâfir olduğunu hatırlayıp, sözlerine cevap olmak üzere konuştuğu kelimeden geleceği kasdetmedi ise küfrü ile hükmedilir.Karısı ile araları ayrılır. Yine bir kimse kendi isteği ile geçmişte kafir olduğunu ifade ederse, sonra da bununla yalanı kasdettim derse, kafir olur. Kadı kendisini tasdik etmez.

Hastalık, Ölüm Ve Kıyametle İlgili Küfür Sözleri.

Bir kimse: "Allah vardı, ondan evvel hiç bir şey yoktu; Allah var olacaktır, hiç bir şey olmayacaktır." derse kâfir olur. Çünkü bu Cennet ve Cehennem'in fani olduğuna hükmetmektir. Cennet ve Cehennem ise bakidirler. Çünkü Allah Teâlâ bunların ehli için Kur'an-ı Kerîm'de: "Ebedî olarak orada kalacaklardır." buyuruyor.
Yine bir kimse, hastalıktan kurtulan biri için: Falanca ikinci defa eşeği salıverdi; yahut: Ölen bir kimse için. "Ruhunu sana verdi; yahut onun ruhundan alınıp senin ruhuna eklendi, derse kâfir olmasından korkulur. Eğer buna inanırsa küfür olur. Çünkü Allah Teâlâ:
"Yaşayanların da ömrü eksilenlerin de ömrü kitapta yazılmıştır." 580[580]
"Eceli geldiği zaman Allah hiç bir nefsi geri bırakmaz." 581[581] buyuruyor. Eğer böyle değilse Allah Teâlâ'nın sözünde haşa yalancı olması gerekir. Allah canını artırsın, derse bu söz hatadır, cahilliktir ve doğru yolda yürüyen âlimlerin mezhebi değildir. Ben derim ki: Yine "Allah ömrünü artırsın, Allah ömrünü uzatsın, Allah seni ibka etsin ve benzeri" sözler söylerse hüküm aynıdır. Yine bir kimse:
"Allah onun ruhunu noksanlaştırsın, senin ruhuna eklesin" derse hüküm aynıdır.
"Fetâvâ-i Kadıhan"dan: "Bir kimse: Falanca kendi kendine ölmeyecek, belki öldürülecek, dese kâfir olmasından korkulur. Yine bir kimse; Ölü Allah'a lâyık idi, yahut lâyık değildi, derse kâfir olur. Yine bir kimse: Ölüm zamanından önce Allah onu öldürdü dese kâfir olur."
"Oğlu ölen kimse: Onun ruhunu almak Allah'a yakışır, yahut yakışmaz, derse kâfir olur."
Yine bir kimse falanca ruhunu bizim efendimize verdi, yahut falancaya verdi, yahut ruhunu ona bıraktı, derse; yahut bir ölü için: Allah'ın ona bizden daha çok ihtiyacı vardı, derse kâfir olur. Çünkü Allah'a her şey muhtaçtır, Allah ise hiç bir şeye muhtaç değildir.

Kıyamet Cennet Ve Cehennemle İlgili Küfür Sözleri.

Bil ki şüphesiz Kıyameti, Cennet ve Cehennemin varlığını inkâr eden, yahut Kıyametteki amellerin tartılmasını, sıratı, yahut hesabı, yahut insanlara verilecek amel defterlerini inkâr eden kişi kâfir olur. Çünkü bunlar Kitap Sünnet ve İcma-i Ümmetle sabittir. Bir kimse öldükten sonra dirilmeyi inkâr etse ittifakla kâfir olur.
Bir kimse zulmettiği kişiye: Kıyamette o izdihamlı zamanda beni nereden bulacaksın, dese kâfir olur. Çünkü bu sözü ile Allah'ın yaratıklar üzerindeki gücünü inkâr etmiş olur.
Yine bir kimseye eğer hakkımı bugün vermezsen Kıyamet gününde fazlasıyla vereceksin, denilse o da buna karşılık: Kıyamet gününe varıncaya kadar çok zaman vardır. Kıyamete kalmaz, dese kâfir olur. Çünkü Kıyametin vukuunu uzak görmüş olur. Eğer kendisi ile Kıyamet arasındaki zamanın uzunluğunu kasdederse kâfir olmaz.

580[580] Fatir: 35/11.
581[581] Münafıkun: 63/11.

Yine bir kimse alacaklısına: Paralarımı bu dünyada ver, zira Kıyamette para yoktur, bana ödeyemezsin. Borcuna karşılık iyiliklerin alınacaktır, dese o kişi de: Bana daha para ver de Kıyamette alırsın, yahut Kıyamette iste, yahut sen daha ver, ben sana toptan hepsini Kıyamette veririm, derse kâfir olur. Çünkü bu Hz. Peygamber'in bu konudaki hadisi ile alay etmek ve Kıyametin akibetinden korkmamaktır.
Yine bir kimse: Bana bu dünyada buğday ver, Kıyamette arpa al, derse; yahut bunun aksini söylerse kâfir olur. Çünkü bu açıktan alay etmektir.
"Fetâvâ-i Suğrâ"da yahut "Felâvâ-i Kadihan"da şöyle deniliyor: Bir kimse: On dirhem borçlu bulunduğu kimseye, bana on daha ver. Kıyamette yirmi alırsın, dese kâfir olur. "Mahşerden bana ne" Mahşer'den korkmuyorum, Kıyametten korkmuyorum" dese yine kâfir olur.
"El-Hâvî"den: Bir kimse Âdemoğlu'ndan başka bütün yaratıklar Kıyamette mahşer meydanında toplanmayacaktır, dese kâfir olur. Çünkü hayvanlar arasında da kısas olacağı hadis-i şerif ile sabittir. Hayvanlar birbirinden hakkını aldıktan sonra Allah Teâlâ: onlara: Toprak ol, diyecek ve toprak olacaklar. Bu esnada kâfirler: Keşke ben de toprak olaydım, diyecekler.
Yine bir kimse: Bana dünyadan ve dünya lezzetlerinden bir şey vermedikten sonra Allah beni niçin yarattı bilmiyorum, derse Ebû Hâmid'e göre kâfir olur. Çünkü insan dünyadan ve dünya lezzetlerinden bir şey almak için değil Allah Teâlâ'ya ibadet etmek için yaratılmıştır. Bu sözü ile yaratılış gayesine itiraz etmiş ve Allah'ı tanımamış oluyor, bu noktada ona karşı gelmiş bulunuyor. Bir kimse yine: Allah falancayı niçin yarattı anlamıyorum, dese kâfir olur.
"El-Cevahir" adlı kitaptan: Bir kimse: "Allah bana falanca ile Cennete gir dese girmem, derse kâfir olur.
"El-Hülâsa"dan: Bir kimse: "Falanca olmadan, yahut sen olmadan Allah bana Cennet verse girmem; yahut falanca ile birlikte Cennet'i dahi istemem; yahut Allah'a kavuşmayı isterim, fakat Cenneti istemem, dese kâfir olur. Çünkü Allah'ın iradesine karşı gelmiş olur.
"Zahiriyye" adlı fetva kitabında kaydedildiğine göre, bir kimse Cennet'e sensiz girmem, yahut falanca ile Cennet'e girmem emredilse girmem, yahut Allah bana senden sebep, yahut bu işten sebep Cennet verse istemem, dese kâfir olur.
"El-Hulâsa" adlı kitaptan: Bir kimseye: âhirete nail olabilmen için dünyayı terket, denilse ve buna karşılık o kimse: peşini vereseyeye değişmem dese kâfir olur.
"Zahirîyye" adlı kitaptan: Âhirette istediği kadar olsun, esas dünyada ekmek gerekir, diyen kimse de kâfir olur.
"EI-Muhît"adlı kitaptan: Bir kimse, seninle beraber Cehennem çukuruna kadar, yahut Cehennem kapısına kadar giderim, fakat içeri girmem derse kâfir olur. Bu söz ile kafir olmayacağını da savunan ilim adamları vardır. Çünkü bundan maksat, küfürden başka seninle her kötülüğü işlerim, demektir. Fakat seninle Cehennemin yoluna, yahut Cehenneme girerim, derse kâfir olur.
"Fetâvâ-ı Suğrâ"dan: Hastalığı şiddetlenince: Allah'ım, istersen beni mümin olarak, istersen kâfir olarak öldür, derse kâfir olur. Çünkü bu sözü söyleyen hasta nazarında küfür ile iman eşit duruma gelmiştir. Yine bir kimseye çeşitli musibetler ve belâlar gelince: Yâ Rabbi malımı aldın, sunu şunu aldın, yine ne yapıyorsun? Yahut ne yapmak istiyorsun? Yahut yapmadığın ne kaldı ki? ve benzeri sözler sarfederse AbdülKerîm b. Muhammed bu kişinin kâfir olacağı cevabını vermiştir.
"El-Cevahir" adlı kitaptan: Bir kimse Allah Cehennemin üstünde, yahut Cehennem'den başka ne yapabilir? derse kâfir olur. Çünkü Allah'ın kudretini sadece Cehennem'e hasretmiştir.
Yine bir kimse bir âlim bir fakire sadaka verince Kıyamet gününde melekler davula tokmak vurur, yahut gökteki melekler davul çalar, derse kâfir olur. Çünkü bu söz ile gaybtan haber verdiğini iddia ediyor, melekler hakkında yalan konuşmuş oluyor ve âlimlerde alay etmiş oluyor.
"Ez-Zahîriyye" adlı kitaptan: Sihir yapanın sahir olduğu bilinirse öldürülür, tevbeye çağrılmaz ve sihiri bırakıyorum, sözü kabul edilmez. Belki sihirci olduğunu ikrar ederse kanı helâl olur. Yine sihirci olduğuna şahidlik edenler bulunursa öldürülmesi gerekir. Fakat şu kadar zamandan beri sihir yapıyordum, ama şimdi bıraktım, derse bu kişiye dokunulmaz. Kâhin de sahir gibidir.
Bir müslümanın Kitap ehli zımmı ana babası bulunsa onları kiliseye götüremez. Çünkü onların kiliseye gitmeleri Allah'a karşı bir isyandır. Allah'a isyanda bulunan yerde kula itaat yoktur. Fakat kiliseye gitmiş bulunan ana - babasını evlerine getirmek ise mubahtır. Bunu yapmak caiz olur. Ve bu dönüşlerinin kiliseden son dönüşleri olması umulur. Allah'ın onları tevbe etmeye muvaffak kılması ümid edilir.
Her müslümanın küfürden Allah'a sığınması ve bu duayı sabah akşam okuması gerekir.
"Allahım! Şüphesiz bilerek bir şeyi ortak koşmaktan sana sığınırım ve bilmeyerek yaptıklarımdan dolayı günahlarımın örtülmesini isterim. Şüphesiz sen gayba ait bilgileri ziyade bilensin."
Bu ilâve bölüm, şerh etmek istediğimiz kitabın sonu tamamlayıcısıdır. Allah Teâlâ'dan dünyada ve âhirette afiyet dileriz, sonumuzu güzel yapmasını isteriz ve en yüksek makama ulaştırmasını, bu dünyada bizi korumasını ve kendine kavuşmayı nasib etmesini dileriz. Muhakkak Allah kullarına yardımcıdır ve kullarının dostudur.
İşin evvelinde de sonunda da Allah Teâlâ'ya hamd olsun. Açık ve gizli olarak Peygamber'i Muhammed Mustafa sallellahu aleyhi vesellem'e selâm olsun Allah Teâlâ "Âmin" diyen kullara rahmet etsin. Allahım, bu kitabın müellifini yazarını ana babasını okuyucusunu, dinleyicisini mağfiret et, ey merhamet edenlerin en merhametlisi. Âmin.